

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΤΟΜΟΣ Η' ΑΡ. 2 (ΑΠΡΙΛΙΟΣ-ΙΟΥΝΙΟΣ 1966)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ	'Η εκατονταετηρίς του « Παρνασσού » (Χρονικόν) 'Η δόγμωσις 'Η Α' ημέρα του έορτασμού 'Η Β' ημέρα του έορτασμού 'Η Γ' ημέρα του έορτασμού
Ν. ΤΟΜΑΔΑΚΗ	Ίστορικοί, άπομνημονευματογράφοι και ποιηταί του έρωδ άγώνος 1831 - 1830 (Μελέτη)
Κ. ΒΟΥΡΒΕΡΗ	'Ο « Φιλοκτήτης » του Σοφοκλέους. 'Η αίωνία τραγωδία του έρψβου (Μελέτη)
Μ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ	'Η βυζαντινή μουσική (Μελέτη)
Ν. ΒΑΓΕΝΑ	Δ. Σολωμός και 'Ιωσήφ Λιμπεράλι (Μελέτη)
Ι. ΔΑΜΠΑΣΗ	'Αρχέλυος δ έλεγκτικός, φυσικός, φιλόσοφος και ιατρος (Μελέτη)
Α. ΖΟΥΜΠΟΥ	'Η Συμπρωταρχία του Α. Geulincx (Μελέτη)
Σ. ΤΣΙΤΣΩΝΗ	Ρωσοαμερικανικόν έπεισόδιον πρό του λιμένος της Τριπολιτσάς (1804) (Μελέτη)
ΕΑ. ΚΑΙ Ι. ΚΟΝΤΙΔΑΟΥ	'Ο Thomas Hobbes ός μεταφραστής του 'Ομήρου (Μελέτη)
Α. Κ. Ρ.	Αυτό που κέρδισα από σένα (Ποίημα)
Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΔΟΥ	Μετά την 'Αλωσιν (Μελέτη)
Μ. ΜΗΤΣΑΚΗ	Δύο άνάκτορα (Ταξιδιωτικά κείμενα)
Δ. ΖΗΥΓΩΔΗ - ΓΑΞΟΥ	Τό παράπονο της γής (Ποίημα)
Γ. ΔΙΒΑΘΥΝΟΠΟΥΔΟΥ	Βενέπουλος - Συνοδιός ('Εντυπώσις)
ΧΡΟΝΙΚΑ	
Γ. Θ. Ζ.	Τής Συντάξεως
ΣΠ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΔΟΥ	Εικαστικά Τέχνη
Γ. ΣΚΑΛΟΥ	Μουσική Κίνησις
★	'Η κίνησις του Παρνασσού

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΡΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

Γραφεία: Πλατεία Ἀγ. Γεωργίου Καρότη 8 — Ἀθήναι

ΔΙΕΥΘΥΝΟΥΣΑ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΙΩ. ΚΑΛΑΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσῶς
ΓΕΡ. ΚΟΝΙΑΔΡΗΣ: Γεν. Γραμματεὺς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσῶς
Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πρόεδρος Φιλολογικοῦ τμήματος Παρνασσῶς,
Ἐπεύθυνος περιοδικοῦ

ΕΤΗΣΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗ (συμπεριλαμβανομένων και τῶν ταχυδρομικῶν):

Ἐσωτερικοῦ Δρχ. 80 Ἐξωτερικοῦ Δολ. 6

Διὰ Συλλόγους, Σχολεῖα και Ἐπιχειρήσεις Δρχ. 120

Δι' Ὄργανισμοῦς, Τραπεζας, Ἀνωνύμοις Ἐταιρείαις, Δήμοις και Κοινοτήτας Δρχ. 200
Τιμὴ ἐκάστου τεύχους Δρχ. 20

Ἐμβάσματα ἀποστέλλονται ἐκ ὀνόματι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσῶς »

Χειρόγραφα δημοσιεύμενα ἢ μὴ δὲν ἐπιστρέφονται.

Διευθύνσεις συμφώνως τῷ Νόμῳ 1092/1938 Ἀρθρ. 6 § 1:

Ἐπευθύνου περιοδικοῦ, Γ. Θ. ΖΩΡΑΣ: Πολυτεχνεῖου 5^α, Ἀθήναι.

Προϊσταμένου τυπογραφείου, Ι. Δ. ΜΥΡΤΙΑΝ: Σαῖζάνη 5, Ἀθήναι.

**Ο ΕΠΙΣΗΜΟΣ ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»**

ΟΙ ΙΔΡΥΤΑΙ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Σπ. Λάμπρος — Μ. Δραγούμης — Μ. Λάμπρος — Σπ. Βασιλειάδης
Δημ. Παπαρρηγόπουλος — Ν. Πολίτης.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΤΟΜΟΣ Η'

ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1966

ΑΡΙΘ. 2

Τὸ νέον σῆμα τοῦ « Παρνασσού » (ἐν μεγεθύνσει).

Η ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΣ ΤΟΥ « ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ »*

Τὴν 24^{ην} Ἰουνίου 1865 συνήλθον τὸ πρῶτον οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Μιχαήλ, Σπυρίδων, Κωνσταντῖνος καὶ Διονύσιος, υἱοὶ τοῦ Ἡπειρώτου Παύλου Λάμπρου καὶ δι' ἐπίσημον πράξεως ἰδρυσαν τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον « Παρνασσός ».

Συμπληρουμένης ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἀπεφάσισεν ἐν καιρῷ ὅπως ἑορτάσῃ προσηκόντως τὸ γεγονός καὶ ὥρισεν ὡς περίοδον μὲν τῶν ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ Ἰουνίου 1965· Μαρτίου 1966, ὡς χρόνον δὲ τοῦ ἐπισήμου ἑορτασμοῦ τῆς 13-15 Μαρτίου 1966.

Διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἑορτασμοῦ συνεκροτήθη τὸ μὲν Μεγάλῃ Ἐπιτροπῇ Ἑορτασμοῦ, τὸ δὲ Ἐκτελεστικῇ Ἐπιτροπῇ.

Τὴν ἐπίτιμον προεδρίαν τῆς Μεγάλῃς Ἐπιτροπῆς Ἑορτασμοῦ ηὐδόκησε νὰ ἀποδεχθῇ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντῖνος.

* Συμφώνως πρὸς ληφθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τοῦ « Παρνασσού » ἀπόφασιν ἐν τῇ μετὰ χεῖρας τεύχει τοῦ περιοδικοῦ θὰ δημοσιευθῇ τὸ χρονικὸν τοῦ τριμήνου ἐπισήμου ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῆς ἑκατονταετηρίδος, ἐν ἰδίῳ δὲ τόμῳ τὰ πεπραγμένα τῆς τελευταίας δεκαπενταετίας εἰς συνέχειαν τοῦ ἤδη ἐπὶ τῇ 85ῃ ἐπετείᾳ ἐκδοθέντος.

Ἡ σύστασις τῶν δύο Ἐπιτροπῶν ἔχει οὕτω :

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ

Ἡ Α.Μ. Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

- Ἡ Α.Ε. ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος κ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ἀθηνῶν Κύριος ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ
- Ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ε.Ρ.Ε. Ἀκαδημαϊκὸς κ. ΠΑΝΑΓ. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
- Ὁ Ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων κ. ΣΤ. ΑΛΛΑΜΑΝΗΣ
- Ὁ Ὑπουργὸς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΣ
- Ὁ Ὑφυπουργὸς Προεδρίας τῆς Κυβερνήσεως κ. ΤΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
- Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ
- Ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. ΛΕΩΝ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ
- Ὁ Δήμαρχος Ἀθηναίων κ. ΓΕΩΡΓ. ΠΛΥΤΑΣ
- Ὁ Πρόεδρος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» Ἀκαδημαϊκὸς κ. ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ
- Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» Καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου κ. ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ
- Ὁ Γεν. Διευθυντὴς Γραμμάτων καὶ Θεάτρου τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ
- Ὁ Πρόεδρος τῶν συνεργαζομένων Λογοτεχνικῶν Σωματείων, Ἀκαδημαϊκὸς κ. ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ
- Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας Ἑλλήνων Θεατρικῶν Συγγραφέων κ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
- Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑνώσεως Συντακτῶν Η.Ε.Α. κ. ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΠΕΤΡΟΜΑΝΙΑΤΗΣ
- Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Κριτικῶν κ. ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ
- Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑνώσεως Μουσουργῶν κ. ΑΝΤΙΟΧΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ
- Ὁ Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου τῶν Ἀθηναίων τοῦ Τόπου κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΚΟΥΖΕΣ

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Η ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ»

Πρόεδρος ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ Ἀκαδημαϊκός
Ἀντιπρόεδρος ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΩΡΑΣ Καθηγητής Πανεπιστημίου
» ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΑΤΑΛΑΣ Στρατηγός ἐ.ἀ.
Γενικός Γραμματεὺς ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ Καθηγητής Πανεπι-
στημίου
Εἰδικὸς Γραμματεὺς ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ Στρατηγός ἐ.ἀ.
Ταμίας ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ Τραπεζιτικὸς
Κοσμητῶν ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Συνταγματάρχης ἐ.ἀ.
Ἐφορος Καταστημάτων ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Ἀρχιτέκτων
Ἐφορος Βιβλιοθήκης ΑΓΗΣΙΛΑΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Δικηγόρος
Ἐφορος Σχολῶν ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Τραπεζιτικὸς
Σύμβουλος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗΣ Ναύαρχος
» ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΚΟΡΡΕΣ Καθηγητής Πανεπιστημίου
» ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΧΕΡΑΣ Βουλευτὴς Ἀθηνῶν
» ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ Καθηγητής Πανε-
πιστημίου

Τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐκατονταστηρίδος ἐγένετο ἔναρξις κατὰ τὴν ἐπέ-
τειον τῆς ἰδρύσεως τοῦ Συλλόγου « Παρνασσός ».

Οὕτω τὴν 20ῆν Ἰουνίου 1965, ἡμέραν Κυριακὴν καὶ ὥραν 10^{πν} π.μ.,
ἐτελέσθη ἀρχιερατικὴ λειτουργία μετ' ἀρτοκλασίας ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ
Ἁγίου Γεωργίου Καρύτση, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἠκολούθησε μνημόσνον τῶν
ἰδρυτῶν, μεγάλων εὐεργετῶν καὶ ἀποβιωσάντων μελῶν τοῦ Συλλόγου. Εἰς
τὴν τελετὴν προσῆλθεν ὀλόκληρος ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου, ὡς καὶ πολλὰ
μέλη αὐτοῦ. Μετὰ τὸ πέρας τῆς λειτουργίας, ἡ Ἐφορεία ἐδεξιώθη ἐν τῷ
Μεγάρῳ τοῦ « Παρνασσού » τοὺς συγγενεῖς τῶν ἰδρυτῶν τοῦ Συλλόγου.

Ἐπιτομή τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ. Ἀθηναγόρου πρὸς τὸν ἑπίσκοπον Ἀργυροκάστρου κ. Παντελεήμων, καὶ ἀπονέμοντες ἡμῖν τε καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαπητοῖς μέλεσι τοῦ Συλλόγου ὁλόθυσον τὴν Πατριαρχικὴν ἡμῶν εὐλογίαν, τὰ κράτιστα αἰτούμεθα παρὰ Θεοῦ, οὐ ἢ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μεθ' ἡμῶν.

Ἄριθμ. Πρωτ. 211.

Ἐντιμότατοι κύριοι Ἰωάννη Καλιτσουνάκη, Ἀκαδημαϊκῆ, Πρόεδρε, καὶ Γεράσιμ Κονιδάρη, Καθηγητῆ, Γενικῆ Γραμματεῦ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου "Παρνασσός", τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, χάρις εἴη τῇ Ἐντιμότῃτι ὑμῶν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ.

Κοιτούμενοι ἀσμένως ἀνέγνωμεν ἐν συνεδρίῳ τῆς περὶ ἡμᾶς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τὸ ἀπὸ κ' τοῦ παρελθόντος μηνὸς Φεβρουαρίου γράμμα τῆς ἴσας ἀγαπητῆς ἡμῖν Ἐντιμότῃτος ὑμῶν, ἀνακοινουμένης ἡμῖν τὴν γενησομένην, τῇ προσεχεῖ Κυριακῇ, ἔναρξιν τοῦ ἐπισήμου ἑορτασμοῦ τῆς συμπληρωθείσης ἑκατονταετίας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἐγκρίτου ὑμῶν Φιλολογικοῦ Συλλόγου "Παρνασσός".

Ἐν ἐκτιμήσει βαθεῖα τῶν πολυτίμων ὑπηρεσιῶν τοῦ Συλλόγου καθ' ὅλην τὴν ἱστορικὴν πορείαν αὐτοῦ, μετὰ χάρις χαιρετίζομεν ὑμᾶς ἐπὶ τῇ σημαντικῇ σταθμῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος αὐτοῦ, ἐξ ἔσου καρποφόρον καὶ λυσιτελεῖ καὶ ἐν τοῖς ἐπιούσι χρόνοις τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ εὐχόμενοι καὶ ἀπειδεχόμενοι.

Γνωρίζομεν τῇ φιλῇ ἡμῖν Ἐντιμότῃτι ὑμῶν, ὅτι ἐν ταῖς ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι ἑορταστικαῖς ἐκοιλόωσι τὴν καθ' ἡμᾶς Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ ἡμᾶς μέλλει ἵνα ἐκπροσωπήσῃ ὁ Ἱερώτατος Ἐπίσκοπος Ἀργυροκάστρου κ. Παντελεήμων, καὶ ἀπονέμοντες ἡμῖν τε καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαπητοῖς μέλεσι τοῦ Συλλόγου ὁλόθυσον τὴν Πατριαρχικὴν ἡμῶν εὐλογίαν, τὰ κράτιστα αἰτούμεθα παρὰ Θεοῦ, οὐ ἢ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν.

Ἐπιτομή τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ. Ἀθηναγόρου πρὸς τὸν ἑπίσκοπον Ἀργυροκάστρου κ. Παντελεήμων, καὶ ἀπονέμοντες ἡμῖν τε καὶ πᾶσι τοῖς ἀγαπητοῖς μέλεσι τοῦ Συλλόγου ὁλόθυσον τὴν Πατριαρχικὴν ἡμῶν εὐλογίαν, τὰ κράτιστα αἰτούμεθα παρὰ Θεοῦ, οὐ ἢ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν.

* Αριθμ. Πρωτ.

τῷ Ἐλλογιμωτάτῳ Καθηγητῇ κ. Ἰωάννῃ Καλιτσου-
 νάκη - Προέδρῳ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου "ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ"
 υἱῷ ἐν Χριστῷ ἀγαπητῷ τῆς ἡμῶν-Μετριοτήτος, χά-
 ριν καὶ εἰρήνην ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς.

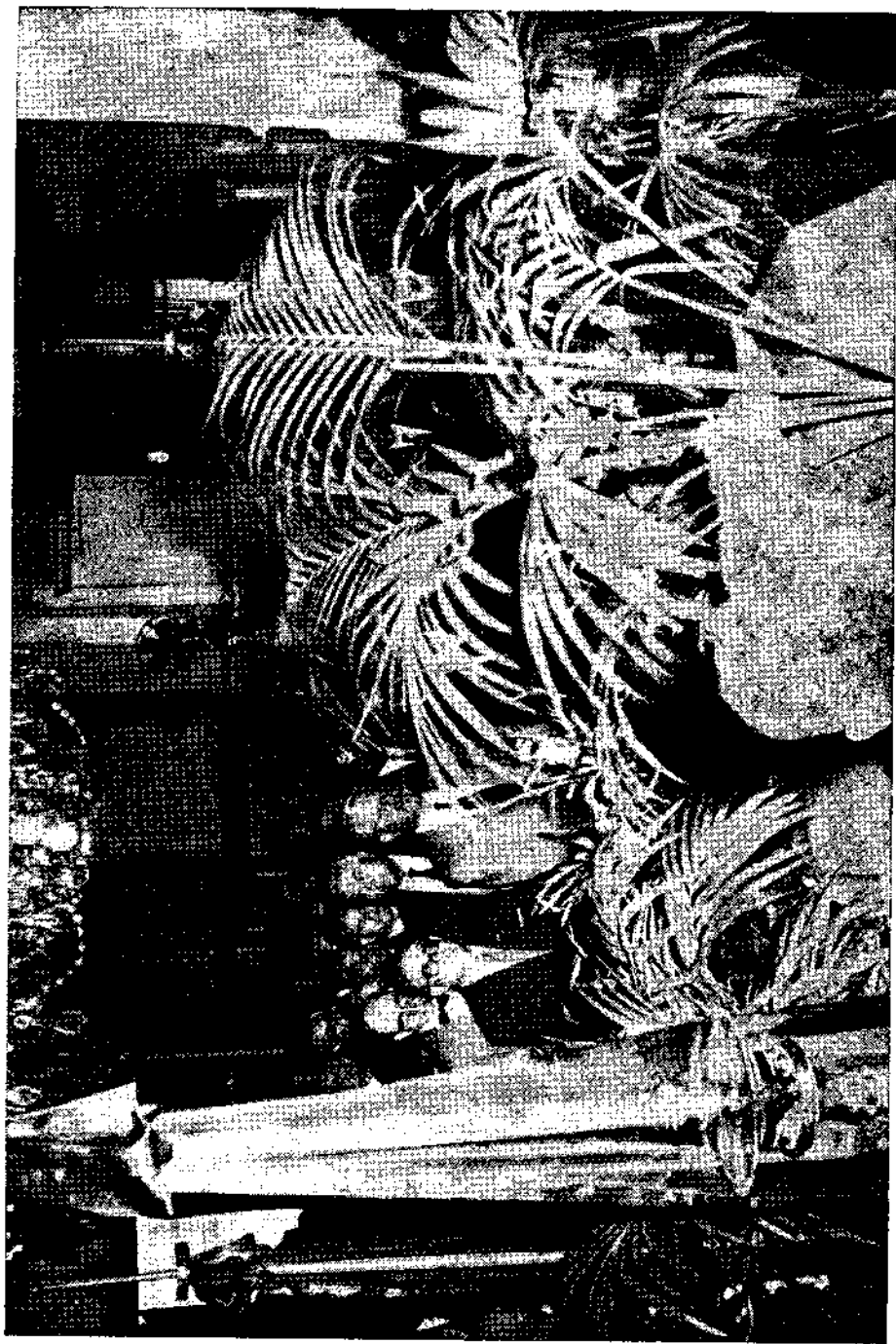
Ἐναγχος ἐκομισάμεθα τὴν πρόσκλησιν τῆς ὑμετέρας
 περισπουδαστοῦ ἡμῶν Ἐλλογιμότητος, ὅπως παραστῶμεν ἢ
 ἀποστείλωμεν ἀντικρῶσκον κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἑορτῶν
 ἐπὶ τῇ ἰσορροδίᾳ τοῦ οὐτινος προΐσταται Φιλολογικοῦ Συλ-
 λόγου "ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ".

Ἄσμενοι οὖν ἐπιστέλλοντες αὐτῇ τάδε τὰ Πατριαρ-
 χικὰ ἡμῶν Γράμματα, δλοθύμως συγκαίρομεν αὐτῇ ἐπὶ τῇ
 εὐφροσύνῳ τοῦτω γεγονότι, δεόμενοι τοῦ οὐρανίου Πατρὸς
 τῶν Φῶτων ἐνισχύειν αὐτὴν καὶ εὐδοῦν τὰς εὐγενεῖς καὶ
 φιλοτίμους προσπάθειάς τοῦ εἰρημένου Συλλόγου, ἐκ ἀγαθῆ
 τῆς φιλάτης Πατρίδος, ἀξιωθῆναι δὲ τοῦτον συνεχίσει τὸ
 ἐθνωφελές καὶ κοινώνικον αὐτοῦ ἔργον ἐπὶ μῆκιστον, ὥστ'
 ἐορτάσαι καὶ ἕτερας τοιαύτας εὐτυχεῖς ἐπετελεῖς.

Προσαγγέλλοντες δ' αὐτῇ, ὅτι, ἡμῶν κωλυομένων ἐλ-
 θεῖν προσωπικῶς, ὁ αὐτῶν ἡμέτερος Ἐξαρχος Ἱερωτάτος
 Ἀρχιεπίσκοπος Τιβερίδος κ. Ἀνατόλιος ἐκπροσωπῆσει
 ἡμᾶς κατὰ τὸν προσεχῆ ἑορτασμόν, τῇ 13ῃ Μαρτίου, ἐπι-
 καλούμεθ' αὐτῇ εἰς ἀντίληψιν κατένισχυσιν ἐν παντὶ δαφι-
 λῇ τὴν χάριν τοῦ Παναγίου Τάφου, τὰς πατρικαῖς δ' ἡμῶν
 εὐχαῖς καὶ εὐλογίαις αὐτὴν τε καὶ τοὺς πολυτίμους αὐτῆς
 Συνεργάτας καταστέφοντες, διατελοῦμεν.

* Ἐν τῇ Ἁγίᾳ Πόλει Ἱερουσαλὴμ ~~ἡμῶν~~ 25^{ης} Φεβρουαρίου 1914.

Ζεὺς ἡμῶν, σπειραδαὶ ἐγγυρησὶς
 βιαιόσῳ σοῦ κείνῳ τὴν ἑμῶν
 τὸ Ἐρεσχημὸν ἐπιείκῃ

• Από τὸ μνημόσυνο τῶν ἰδρυτῶν, μεγάλων εὐεργετῶν καὶ μελῶν τοῦ « Παρθενίου » ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Καρύστης.

*
**

Ὁ πανηγυρικός ἑορτασμός τῆς ἑκατονταετηρίδος ὄρισθη ἀπὸ 13ης-15ης Μαρτίου 1966, μὲ τὸ ἑξῆς πρόγραμμα :

ΚΥΡΙΑΚΗ 13 ΜΑΡΤΙΟΥ ὥρα 11 π.μ.

Εὐχή τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ.κ. Χρυσοστόμου.

Κήρυξις ὑπὸ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος.

Προσφώνησις τοῦ Προέδρου τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰωάννου Καλιτσουνάκη.

Χαιρετισμός ἐπισήμων.

ΔΕΥΤΕΡΑ 14 ΜΑΡΤΙΟΥ

Ὦρα 11 π.μ. : Κατάθεσις στεφάνου εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου.

Ὦρα 12 μ. : Κατάθεσις στεφάνου εἰς τοὺς τάφους τῶν ἀεμνήστων Βασιλέων.

Ὦρα 7 μ.μ. : Ἐπισκόπησις τοῦ ἔργου τοῦ «Παρνασσού», Λόγος τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως τοῦ Συλλόγου κ. Γερασίμου Κονιδάρη.

ΤΡΙΤΗ 15 ΜΑΡΤΙΟΥ ὥρα 7 μ.μ.

Μουσικὴ ἐκδήλωσις ὀργανομένη ὑπὸ τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Τμήματος τοῦ Συλλόγου, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Ἀντιόχου Εὐαγγελάτου, μὲ συμμετοχὴν τῆς Μικρῆς Ὀρχήστρας Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Στέλιου Καφαντάρη καὶ μὲ σολίστ τὸν κ. Τάτση Ἀποστολίδη (βιολί).

Αἱ ἑορταστικαὶ ἐκδηλώσεις ἐσιτέφησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, χάρις εἰς τὴν λαμπρότητα τὴν ὁποίαν προσέδωκεν ἡ παρουσία τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ καὶ τὴν ἀθρόαν συμμετοχὴν τῶν ἐπισήμων καὶ τοῦ κοινοῦ τῆς πρωτεύουσῆς.

Α΄ ΗΜΕΡΑ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ
Κυριακή, 13 Μαρτίου 1966

Ὁ πανηγυρικός εορτασμός τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσός » ἤρχισε τὴν Κυριακὴν, 13^{ην} Μαρτίου 1966, ὄραν 11^{ην} πρωϊνὴν, παρουσίᾳ τοῦ Ἐπιτίμου Προέδρου τῆς Μεγάλης Ὄργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντίνου καὶ τοῦ ἐκ τῶν Ἐπιτίμων Ἀντιπροέδρου τῆς Ἐπιτροπῆς Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ. Χρυσόστομου.

Εἰς τὴν τελετὴν προσῆλθον τὰ μέλη τῆς Ὄργανωτικῆς καὶ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ εορτασμοῦ, οἱ συγγενεῖς τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τοῦ Συλλόγου κ. Αἶνα Τσαλδάρη (κόρη τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου) καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Βασιλείου Μαλάμου (ἔγγονοῦ τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου), ἐκπρόσωποι τῶν ἀνωτάτων ἐκκλησιαστικῶν ἐπιστημονικῶν, διοικητικῶν, στρατιωτικῶν, πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἰδρυμάτων τῆς χώρας, ἐκπρόσωποι ξένων ἰδρυμάτων, τὰ μέλη τοῦ Παρνασσοῦ καὶ πλῆθος προσκεκλημένων.

Ἄμα τῇ ἐνάρξει τοῦ εορτασμοῦ ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος κ. Χρυσόστομος ἀνέγνωσεν εἰδικὴν εὐχὴν ὑπὲρ τοῦ Συλλόγου, εὐθὺς κατόπιν ἡ Α.Μ. ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀνελθὼν ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκήρυξε τὴν ἑναρξιν τοῦ εορτασμοῦ, ἐν συνεχείᾳ ὠμίλησε περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Συλλόγου ὁ Πρόεδρος τοῦ « Παρνασσοῦ » Ἀκαδημαϊκὸς καὶ διότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἰωάννης Καλιτσουνάκης, ἐχαιρέτισαν δὲ τὸ ἴδρυμα ἐκ μέρους μὲν τῶν Ἀνωτάτων Πνευματικῶν Ἰδρυμάτων τῆς χώρας ὁ Πρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καθηγητὴς κ. Λεωνίδας Φιλιππίδης καὶ ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καθηγητὴς κ. Στυλιανὸς Καψωμένος, ἐκ μέρους δὲ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὁ Ἀντιδήμαρχος κ. Δ. Ρίτσος. Τέλος, ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου καθηγητὴς κ. Γεράσιμος Κονιδάρης ἀνέφερε τὰ ληφθέντα ἐκ τοῦ ἔξωτερικοῦ καὶ ἔσωτερικοῦ τηλεγραφήματα καὶ γράμματα προσωπικοτήτων περὶ συμμετοχῆς εἰς τὰς εορταστικὰς ἐκδηλώσεις.

Ἡ χορωδία τοῦ Μουσικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Κ. Χαραλαμπίδου, ἔψαλε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς τελετῆς τὸ « Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῷ τὰ Νικητήρια », κατὰ τὸ τέλος δὲ τὸν Ἐθνικὸν Ὕμνον.

Κατωτέρω δημοσιεύομεν τὸ κείμενον τῶν γενομένων ὁμιλιῶν καὶ εὐχετηρίων χαιρετισμῶν :

Εὐχετήριος προσλαλιά
τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος
κυροῦ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

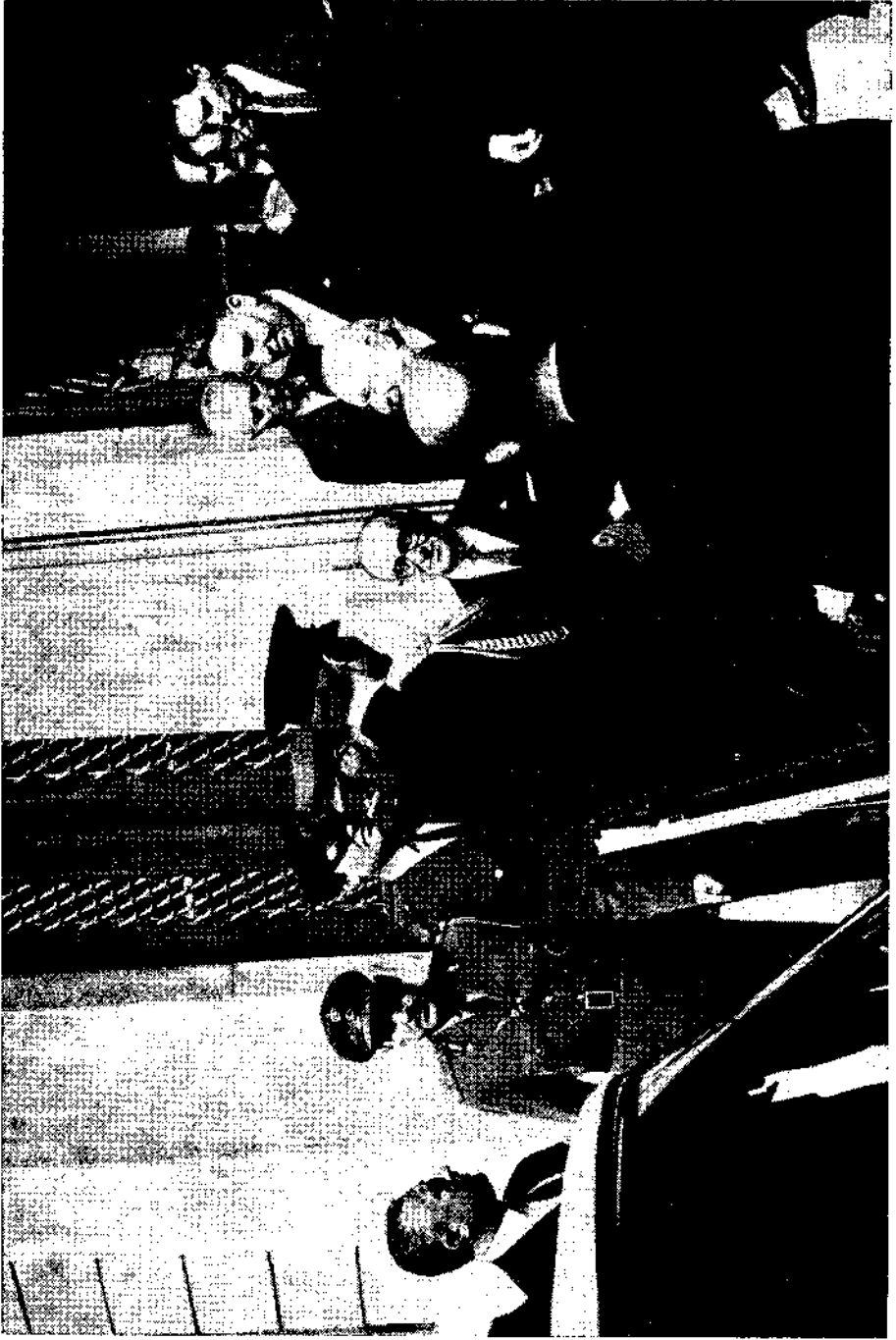
Δέσποτα Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐπιτεμπόμενος ἐν τοῖς ἀγαθοῖς τῶν πιστῶν Σου κατορθώμασι καὶ ἀποδίδων ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ τοῖς καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον δωροῦμενος. Ἐπίδε δεόμεθά Σου κατὰ τὴν εὐσημιον ταύτην ἡμέραν ἐπὶ τὴν ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματί Σου κραταιῷ συνηγμένην εὐλαβῆ ταύτην ὁμήγυρῳ, τὴν νομίζουσάν Σοι ὡς ταπεινὴν προσφορὰν τὴν πρὸς Σε ἐξομολόγησιν τῶν πεπραγμένων κατὰ τὸν ἑκατονταετῆ βίον αὐτῆς ἀξιομίσθων ἔργων θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὧν τὸν ἔπαινον ἐξαγγέλλει σήμερον ἡ ἀξία ἡμῶν Ἐκκλησία καὶ τὸ πιστόν Σου ἔθνος ἡμῶν.

Ἄνδρες, Δέσποτα, πᾶσαν τιμὴν λογιζόμενοι τὴν πρὸς Σε πίστιν, καὶ διακαιόμενοι ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς κατὰ Σε ἄνωθεν σοφίας, καὶ τῆς ἀρετῆς, λάτρευσι καὶ σύμμαχοι, ἐπὶ τὴν ἄμετρον Σου δόναμιν πεπειθότες ἤγειραν παρ' ἡμῶν ὑψηροφές πνευματικὸν παλάτιον, ὡς καλιὰν πτηνῶν τῆς ἀνοίξεως, συνήγαγον τὰ ἐκ τῶν ἱερῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων ἐρριμένα τέκνα Σου καὶ ἐγένοντο δι' αὐτὰ γονεῖς φιλόστοργοι, φωτισταὶ δεξιοὶ ἐν τῇ ἰστίῃ, τῇ ἐπαγγελίαν ἐχούσῃ ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης καὶ ἔθεντο κραταιὰν κρηπίδα ἡθους καὶ μορφώσεως, ἣν προσφέρομεν σήμερον Σοί, τῶν ἀγαθῶν χορηγέ.

Πρὸς τὴν ἀμάθειαν ἀντέταξαν οἱ μακάριοι οὗτοι τὴν διδασκαλίαν, διδάσκοντες ἐν πάσῃ σοφίᾳ, τὴν ἀρετὴν αὐτοὶ ἄνευ ὄγκου ἀσκούντες καὶ παρακολουθοῦντες τὰς καρδίας τῶν κηδεμονουμένων ἐν πάσῃ ἀγάπῃ. Συνεργούντων βαθμηδὸν τῶν φιλομαθῶν καὶ φιλανθρώπων, τὴν πρῶην καλιὰν ἠδέξησαν, συνέπηξαν τὰ στενοῦμενα, καὶ ἡ ἀκάματος αὐτῶν φιλοτιμία προσφέρει Σοι, Κύριε Θεὲ ἡμῶν, τὸ ἐν ᾧ δοξολογοῦμέν Σε σήμερον λαμπρὸν μέγαρον, ἐστὶαν καταστὰν πολλαπλῆς πνευματικῆς κινήσεως.

Ἐπὶ τούτοις πᾶσι, δοξολογοῦντές Σε, Κύριε, ὑφοῦμεν ὁμοθυμαδὸν, σὺν τῷ Μεγαλειστάτῳ Βασιλεῖ ἡμῶν, τῷ προνοητῇ καὶ προστάτῃ τῆς Ἁγίας Σου Ἐκκλησίας, πρὸς Σε τὰς παλλούσας ἐκ ζωηρᾶς συγκινήσεως καρδίας ἡμῶν, καὶ παρακαλοῦμεν καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν, τοῖς μὲν ἀποικοινομένοις πρωτοβούλοις τοῦ θεοφιλεστάτου ἔργου τούτου ἐλευθερίαν καὶ ἄνεσιν δώρησαι ἐν τῇ ἀγήρῳ Σου Μεγαλειότητι, τοῖς δὲ ἐργαζομένοις ἤδη ὑπὲρ προαγωγῆς τοῦ ὑμνουμένου σήμερον μεγαλειώδους ἔργου δώρησαι, δεόμεθα, ἀντὶ τῶν ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια, ἀντὶ τῶν φθαρτῶν τὰ ἀφθάρτα, ἡμῖν δὲ πᾶσι πληρῶσαι Κύριος πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα.

Τὸν δὲ χαίροντα σήμερον καὶ συμπανηγυρίζοντα ἡμῖν εὐσεβεστάτον Βασιλέα ἡμῶν, σὺν τῇ εὐσεβεστάτῃ Βασιλίσῃ ἡμῶν Ἄννη - Μαρία, τῇ

‘Η άφιξη της Α.Μ. του Βασίλειου Κωνσταντίνου.

εὐσεβεστάτη διαδόχῳ Ἀλεξίᾳ καὶ τῇ εὐσεβεστάτῃ Βασιλίῳσῃ - Μητρὶ Φρειδερίκῃ, τῷ παλατίῳ καὶ τῷ στρατοπέδῳ αὐτῶν, χάρισαι πάντα τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα ἐν καθαρῇ καὶ εὐγνώμονι διαθέσει δοξάζωσι τὸ πάνδημον καὶ μεγαλοπρεπὲς ἔθνομά Σου τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀμήν.

Ἡ κήρυξις τοῦ ἑορτασμοῦ
ὑπὸ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Κηρύττω τὴν ἑναρξιν τῶν ἑορτῶν τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», ἐκφράζω δὲ τὰ συγχαρητήριά μου διὰ τὸ εὐγενὲς καὶ ἐπίπονον ἔργον, τὸ συντελεσθὲν κατὰ τὴν ἑκατονταετίαν, εὐχόμενος πᾶσαν ἐπιτυχίαν καὶ εἰς τὸ μέλλον.

Ἡ ὁμιλία τοῦ Προέδρου τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ Ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ἰωάννου Καλιτσουνάκη.

Μεγαλειότατε,

Ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσός» εὐχαριστεῖ βαθύτατα τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, ὅτι ἠδῶκεσε νὰ δεχθῆ τὴν τιμητικὴν Προεδρίαν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς Ἑκατονταετηρίδος του, καὶ νὰ λαμπρῶνῃ τὸν ἑορτασμὸν αὐτὸν διὰ τῆς προσωπικῆς παρουσίας καὶ συμμετοχῆς του.

Δὲν θὰ ἐπεκταθῶ εἰς μακρὸν λόγον διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξέλιξιν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, τοῦ ὁποίου ἡ πολυειδὴς ἐθνικὴ, πολιτιστικὴ, καὶ ἐπιστημονικὴ δρασίς ἀναγνωρίζεται σήμερον καὶ τιμᾶται προσηκόντως, καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἔξω αὐτῆς.

Ἐξέλεξα μόνον ὀλίγα τιὰ νὰ εἶπω σχετικῶς μὲ τὴν πρώτην - πρώτην σύμπηξιν του, κατὰ τὰ τρία του πρώτα ἔτη, σύμπηξιν ἣτις παρέχει καὶ κάποιαν μυθιστορηματικὴν ἐντύπωσιν.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς 24ης Ἰουνίου τοῦ ἔτους 1865, συνήλθον ἐν Ἀθήναις τέσσαρες νεαροί, παῖδες σχεδὸν ἀκόμη, ἐκ τῶν πέντε τέκνων τοῦ Ἡπειρώτου Παύλου Ἰωάννου Λάμπρου, διὰ νὰ ἐπαναρχίσουν, ὡς φαίνεται, καὶ πάλιν παλαιότεραν πάντως συζήτησιν καὶ ἀπόφασιν διὰ νὰ ἰδρῦσουν ἕνα Σύλλογον.

Τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων αὐτῶν υἱῶν τοῦ Παύλου Λάμπρου, εἶναι Μιχαήλ, Σπυρίδων, Κωνσταντῖνος καὶ Διονύσιος. Ὁ πρῶτος, ὁ Μιχαήλ ἔχει

τὴν «σεβασμίαν» ἡλικίαν τῶν 16 ἐτῶν (εἶναι ὁ ἀργότερα πάντοτε λεγόμενος Μικῆς), ὁ δεύτερος, ὁ Σπυρίδων, εἶναι 14 ἐτῶν (εἶναι ὁ μετὰ ταῦτα διακεκριμένος καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδάσκαλος καὶ ἐμοῦ καὶ πλήθους ἄλλων ἐπιστημόνων Ἑλλήνων).

Ὁ τρίτος υἱὸς Κωνσταντῖνος εἶναι 13 ἐτῶν καὶ ὁ τέταρτος, ὁ Διονύσιος, εἶναι μόλις 12 ἐτῶν.

Ἀποφασίζουσιν καὶ κάμνουσιν ἓνα Σύλλογον διὰ σπουδαῖα καὶ δυσανάλογα διὰ τὴν ἡλικίαν των ζητήματα.

Ἡ «σύσκεψις» αὐτῆ (ὡς τὴν καλοῦν) θὰ ἦτο, ὡς ἐλέχθη συνέχεια συζητήσεων εἰς τὸ οἰκογενειακόν των περιβάλλον.

Ὁ μνημονευθεὶς πατήρ των Παῦλος εἶχε γεννηθῆ τὸ 1820, ἐν ἔτος λοιπὸν πρὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος. Ἔργεν αὐτοδίδακτος ἀλλὰ διακεκριμένος νομισματολόγος.

Τὸν πατέρα τοῦ Παύλου τούτου Λάμπρον, Ἰωάννην ἐκρέμασαν οἱ Τούρκοι εἰς τὴν Ἠπειρον μετὰ τὴν ἐκρήξιν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος τοῦ 21.

Ἡ σύζυγος τότε τοῦ ἀπαγχονισθέντος κατέφυγεν εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου εἶχον ἤδη καταφύγει ἔντρομοι καὶ πολλὰ ἄλλα ἠπειρωτικὰ οἰκογένεια. Ὁ υἱὸς τῆς Παῦλος ἐγκατεστάθη βραδύτερον, τῷ 1840, εἰς Ἀθήνας ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1887. Εἶναι καὶ ὁ ποιητῆς τοῦ γνωστοτάτου καὶ δημοτικοῦ πλέον θεωρουμένου πατριωτικοῦ ᾠσματος.

«Μάννα σου λέω δὲν μπορῶ τοὺς Τούρκους νὰ δουλεύω».

Ἐπανέρχομαι εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ Συλλόγου των. Οἱ τέσσαρες ἰδρύται του θέτουσιν τὰς πρώτας βάσεις του καὶ ἀσχολοῦνται ἀμέσως μὲ σοβαρὰ θέματα, ἀπονέμουσιν ἐνωρὶς ἐπαίνους εἰς δημοσιευόμενας μελέτας, εἰς ποιήματα κτλ.

Ἀἴτησις τοῦ ὀλιγαριθμοῦ Συλλόγου ἐμφανίζεται τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1866. Ἀριθμοῦνται ἤδη ἑνδεκα μέλη.

Ἡ παρακολούθησις τῶν σχολικῶν των μαθημάτων, ἐπιφέρει ἐνίστε καθυστέρησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου, ἰδίως εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ χειρογράφου περιοδικοῦ τὸ ὅποιον ἤδη ἔχει ἀρχίσει ὁ Σύλλογός των νὰ ἐκδίδῃ.

Τὸν Αὐγουστον τοῦ 1866 ἀποφασίζουσιν νὰ μὴ ἔχουσιν πλέον περιορισμὸν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, καὶ πρὸς τούτοις διαιροῦσιν τὰ μέλη του εἰς τακτικά, εἰς ἀντεπιστέλλοντα καὶ εἰς ἐπίτιμα. Τακτικά μέλη εἶναι ἤδη 14.

Ἀρχίζει ὁμοῦ πλέον ὁ Σύλλογος νὰ κατακτᾷ τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀγάπην, καὶ διανοίγεται ὁ δρόμος των, ὡς ἔγραψαν τότε, «ἐκ τῶν μικρῶν καὶ εὐτελῶν εἰς τὰ μεγάλα καὶ ὠφέλιμα». Παρουσιάζεται τώρα μία ὁλοῦς ἰδιαιτέρα μεγάλη εὐκαιρία, νὰ προβληθοῦν εὐρύτερον.

Ἡ ἀφορμὴ αὕτη εἶναι ἡ ἐκρήξις ἐν Κρήτῃ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866.

Ἡ πατριωτικὴ αὕτη ἐξέγερσις κατὰ τῶν Τούρκων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ ἀσυνκινήτους τὰς νεαρὰς ψυχὰς τῶν ἐνθουσιωδῶν νεανίσκων.

Εἰς τὴν συνεδρίαν τῶν τῆς Κυριακῆς τῆς 9ης Ὀκτωβρίου 1866 ὁ Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου Μιχαὴλ Λάμπρος προτείνει τὸ ἐξῆς ψήφισμα: «Ὁ Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρασσός» βλέπων τοὺς ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἱεροῦς ἀγῶνας τῶν Κρητῶν καὶ γνωρίζων ὅτι πρὸς ὑποστήριξιν αὐτοῦ χρειάζονται χρήματα, παρατηρῶν δὲ ὅτι σήμερον πάντες, καὶ πλοῦσοι καὶ πένητες, προσφέρουσι τὸν ὀβολὸν αὐτῶν, συνελθὼν εἰς τακτικὴν συνεδρίαν τῆς 9ῆς Ὀκτωβρίου 1866 προτάσει τοῦ Προέδρου αὐτοῦ ὁμοθυμῶς ψηφίζει:

Ἄρθρ. 1. Συνιστᾶται λαχεῖον ἐκ διαφόρων περισεουσῶν εἰκόνων τοῦ Μουσείου τοῦ Συλλόγου, λαχεῖον συγκείμενον ἐκ 50 ἀριθμῶν, οὓς αἱ εἰσπράξεις θὰ ὀρισθῶσι διὰ τοὺς ἀγωνιζομένους Κρήτας.

Ἄρθρ. 2. Οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Λαχεῖου τούτου, ὄντος ἀποκλειστικοῦ μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, τιμῶνται ἕκαστος μιᾶς δραχμῆς.

Ἄρθρ. 3. Ἐὰν συμπληρωθῶσι οἱ 50 ἀριθμοὶ ὁ Πρόεδρος δύναται νὰ ἐκδώσῃ καὶ ἄλλους ὅσους κρίνει κατάλληλον κτλ.

Οἱ ἀριθμοὶ τοῦ λαχεῖου τούτου δὲν ἐπῆρκεσαν, ὅπως δὲ μᾶς πληροφοροεῖ τὸ πρακτικόν τῶν τῆς 30 Ὀκτωβρίου 1866 ἐξεδόθησαν καὶ ἄλλοι 25. Καὶ οὕτω οἱ φιλοπάτριδες αὐτοὶ γενναῖοι προσέφεραν εἰς τὸν μέγαν ἀγῶνα τῆς Κρήτης 75 δραχμάς, ποσὸν ἀξιόλογον ἴσως διὰ τὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ φυσικὰ πολὺ περισσότερον διὰ τὰ αἰσθήματα καὶ τὴν ἡλικίαν τῶν.

Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη συμβολὴ τοῦ Συλλόγου εἰς τὰς γενικωτέρας ἐθνικὰς Προσπαθείας (Βοβολίνης σελ. 14).

Δύο ἔτη μετὰ τὴν ἴδρυσιν τοῦ Συλλόγου λέγει ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ὅτι «ὁ μειρακιώδης Σύλλογος εἰσῆρχετο γοργὰ εἰς τὴν ἐφηβικὴν του ἡλικίαν» καὶ τὰ πάντα προοιωνίζον ἕνα λαμπρὸν μέλλον. Ἡ ἄλματικὴ αὔξησις τῶν μελῶν δεικνύει ὅτι ὁ σύλλογος προσδεύει, ἀριθμῶν ἤδη τῷ 1867 83 μέλη, ἐξ ὧν 21 τακτικά, ἔχει καὶ 17 ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἦσαν εἰς τὴν Λειψίαν καὶ ἓν εἰς τὸ Βερολίνον. Ἡ ποικιλία τῶν ἀνακοινώσεων καὶ συζητήσεων ἢ ὅποια παρατηρεῖται κατὰ τὰς συνεδρίας τοῦ Συλλόγου ἐγείρει μεγάλο ἐνδιαφέρον. Τὰ θέματα εἶναι σοβαρά. Ἀναφέρω ἓν ἐξ αὐτῶν: «Ἐπρεπε τὸ Ρωμαϊκὸν Κράτος νὰ διαιρεθῆ εἰς δύο»; Ὁ Σύλλογος μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ ἀγορεύσεις ἀπεφάνθη ὅτι ἡ διαίρεσις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους ὠφέλησε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν Ρώμην αὐτήν. Ἄλλο θέμα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη συζητηθῆ ἦτο: «Τίς ἐπολιτεῦθη φιλελληνικώτερον, ὁ Φωκίων ἢ ὁ Δημοσθένης»;

Πρῶτος ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Δημ. Ἀλεξανδρίδης, ὅστις ἀφοῦ ἐγκωμίασεν ἀμφοτέροισι εἶπεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι συμμαχοῦντες μετὰ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ἠδύνατο νὰ ἀναχαιτήσωσι τὴν πλεονεξίαν τοῦ Φιλίππου ἐπιτιθέμενοι κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ ὁ Φωκίων προέτρπε τοὺς Ἀθηναίους πάντοτε εἰς εἰρήνην. Διετύπωσε δὲ ὁ ρήτωρ τὴν πολιτικὴν τοῦ Δημοσθένους καὶ Φωκίωνος ὡς ἐξῆς: ὅτι ὁ μὲν Δημοσθένης προέτρπε εἰς διαρκῆ καὶ ἀποφασιστικὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Φιλίππου, ὁ δὲ Φωκίων ἐπέσβεβε τὸ status quo, συνεπέβαινε δὲ ὅτι ἂν

Ἡ ἀφιξίς τοῦ Μακαριώτατου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ.κ. Χρυσόστομου.

ὁ Φίλιππος θεωρηθῆ ὡς ἐκπροσωπῶν τὸν Ἑλληνισμόν, τότε ἡ πολιτικὴ οὔτε τοῦ ἑνὸς οὔτε τοῦ ἄλλου συνέφερον εἰς τὸν Ἑλληνισμόν, διότι οὐδέτερος ἐγενετο ὄργανον τοῦ Φιλίππου. Ὅσον ὁμως ἀφορᾷ τὴν ἰδίαν των πατρίδα προτιμότερα ἦτο ἡ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένους, διότι ἂν ἀπώλεσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὴν ἐλευθερίαν των, τὴν ἀπώλεσαν ὁμως ἀγωνιζόμενοι καὶ οὐχὶ ἐν τάραχῃ, τὸν βραδὸν ἐκείνον θάνατον, ὃν ἡ ἀδράνεια ἀπεργάζεται.

Ἐνδιαφέρον εἶναι νὰ ἀκούσωμεν ἐδῶ τὴν γνώμην τοῦ Μιχαὴλ Λάμπρου (διότι ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ὑπῆρξε μακρὰ μεταξὺ τῶν νεανίσκων πολιτικῶν). Ὁ Μιχαὴλ λοιπὸν Λάμπρος κατ' ἀρχὰς μὲν ἀφηγήθη τὴν ἐπὶ Φωκίωνος καὶ Δημοσθένους κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, μεθ' ἧς ἐπιπραγματεύθη τὴν πολιτικὴν ἀμφοτέρων, ἀναιρέσας τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Δημοσθένους ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἠδύνατο νὰ ἐνωθῆ ὅπως κτυπήσῃ τὸν Φίλιππον, προσθέσας δὲ ὅτι ἂν ὁ Φίλιππος κατεστρέφετο δὲν ἤθελε διαδοθῆ ὁ Ἑλληνισμός, καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν Ἀσίαν, καὶ ἀναιρέσας καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ Φίλιππος καὶ οἱ Μακεδόνες ἦσαν βάρβαροι. Ἡ συζήτησις ὑπῆρξε μακρὰ καὶ ἔλαβον ὅλα τὰ μέλη τὸν λόγον, ἔχομεν δὲ εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ Συλλόγου τὰς ἐξενεχθείσας ποικιλοτάτας γνώμας τῶν ἀρχαρίων τούτων ἱστορικῶν καὶ πρωτογόνων ἐρευνητῶν.

Τοιαῦται συζητήσεις ἐγίνοντο πολλαὶ κατὰ τὰς τακτικὰς συνεδριάσεις τῶν μελῶν τοῦ «Παρνασσού» διότι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε παρεμβληθῆ εἰς τὸν κανονισμόν των τοῦ 1866 καὶ ἡ προσθήκη ὅτι «σκοπὸς τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου εἶναι καὶ ἡ διὰ συζητήσεως ἐπιστημονικῶν ἀντικειμένων ἀνάπτυξις τῶν γνώσεων τῶν μελῶν αὐτοῦ». Εἶναι πολὺν διασκεδαστικὴ ἡ ἀνάγνωσις τῶν πρακτικῶν τῶν ἐτῶν τούτων.

Τοιαύτη ὡς δεῖγμα, ὑπῆρξε, Μεγαλειότατε, ἡ γένεσις τοῦ Συλλόγου τούτου, τοῦ ὁποίου συνορτάζομεν τὴν ἑκατονταετίαν, καὶ τὰ παιδικὰ του βήματα κατὰ τὰ πρῶτά του ἔτη.

Ὅσον ἀπλοῖκαὶ καὶ ἀφελεῖς καὶ ἂν φαίνονται αἱ συζητήσεις ἐν αὐτῷ περὶ μεγάλων ζητημάτων τῆς Ἑλληνικῆς καὶ τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας, τὰ ὁποῖα ἀκόμη ἐξετάζονται καὶ ἐπὶ πολὺν θὰ ἐξετάζωνται διὰ νὰ εὑρεθῆ, ἂν εὑρεθῆ, πιθανὴ τις δικαιολογία καὶ λύσις, παρ' ὅλα αὐτὰ ὁμως ἡ ἀρχικὴ ἰδέα τῆς ἰδρύσεως τοιοῦτου Συλλόγου καὶ ἡ μετὰ ταῦτα ἐξέλιξις τον ὠφέλησε καὶ ἐβοήθησε διὰ μακρᾶς σειρᾶς ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ διαπρεπῶν λογίων οἱ ὁποῖοι ἐν αὐτῷ ἔδρασαν, τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα. Τὴν πατρίδα τὴν ὁποῖαν ἕκαστος ἡμῶν πρέπει νὰ βοηθῆ καὶ ὠφελῆ ὅσον περισσότερο δύναται ἐκ τοῦ ἐπιπέδου εἰς τὸ ὁποῖον ἔταξεν αὐτὸν ἡ Πρόνοια ἢ καὶ ἡ Τύχη ἢ διοικοῦσα τὰ πάντα εἰς τὸν κόσμον αὐτόν, μικρὰ καὶ μεγάλα.

Προσλαλιά του Πρυτάνεως του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Λεωνίδου Ἰω. Φιλιππίδου.

Μεγαλειότατε,

Ἡ διαδραμοῦσα ἑκατονταετία ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ περιωνύμου τούτου Φιλολογικοῦ Συλλόγου εἶναι ζωντανὴ ἱστορικὴ μαρτυρία τῶν εἰς βάθος, ἔπος καὶ προοπτικῆν διαστάσεων τοῦ στοχασμοῦ τῶν ἰδρυτῶν των.

Νέοι ἦσαν ἐκεῖνοι, ἀλλὰ νέοι μὲ ἰδανικά, θεμελιωμένα ἐπὶ τῶν ἀξιῶν καὶ παραδόσεων τοῦ Γένους καὶ ἀνικνούμενα εἰς δραματισμούς ἀξίους αὐτοῦ. Τὸν πλοῦτον τοῦ ἐσωτερικοῦ των κόσμον ἐνεψύχωνεν ἢ πεποιθήεις, ὅτι ἡ παράδοσις εἶναι ἢ προϋπόθεσις τῆς ἐπιβιώσεως καὶ τῆς ὑγιούς προόδου τῆς Πατρίδος καὶ τοῦ Ἑθνους· ἐπίστευον, ὅτι ὅσον δύναται νὰ προωθηθῆ πλοῖον ἀνευ ἑλικος ἢ ὅσον δύναται νὰ ὑπάρχη οἰκοδόμημα ἀνευ θεμελίων, ἄλλο τόσον δύναται νὰ ἐπιζήσῃ καὶ προοδέσῃ Ἑθνος, ἀσεβοῦν πρὸς τὰς παραδόσεις του· ὅταν δέ, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν, αἱ παραδόσεις μας ἔχωσι τὰς ρίζας των εἰς χιλιετηρίδας καὶ οἱ χυμοὶ τῶν ἀξιῶν των διεπότισαν, διέθρεψαν καὶ διεμόρφωσαν ψυχὰς καὶ πνεῦμα καὶ ἦθος τοῦ ἀπὸ πολιᾶς ἀρχαιότητος ἄχρι σήμερον πεπολιτισμένου κόσμου εἰς οἰκουμενικὴν διέκτασιν, ἢ ὑποτίμησις αὐτῶν ἐν τῇ κοιλίᾳ των ἀποτελεῖ ἀδικαίωτον ἔγκλημα κατ' αὐτῶν τῶν θεμελίων τῆς τε φυλῆς μας καὶ τοῦ κόσμου, μάλιστα καθ' ἣν περιόδον ἄλλα ἔθνη συναγωνίζονται εἰς μελέτην, ἀξιολόγησιν καὶ κάρπωσιν τῶν ἀξιῶν τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως κατ' ἐπίγνωσιν τῆς ὑψίστης σημασίας της διὰ τὴν ἄμνην τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῶν ἐπιδιωκόντων τὴν ἐξαφάνισιν αὐτοῦ εἰς τὰ ζοφερὰ σκότη τῆς ἀγύχου τεχνικουκρατίας.

Διὰ τοῦτο εἶπον, ὅτι οἱ περὶ τὸν ἀείμνηστον Σπυριδῶνα Λάμπρον νεαροὶ τότε λόγοι, οἱ συναποτελέσαντες τὸν ἰδρυτικὸν ὄμιλον τοῦ «Παρανασοῦ», εἶχον καὶ σύνεσιν καὶ φρόνημα ἱκανὰ πρὸς ἐμπνεύσεις διὰ τὴν θεμελίωσιν ἔργου μακρᾶς προῆς ἐπὶ τῶν τιμαλφεστάτων ἑλληνοχριστιανικῶν παραδόσεων· συνέλαβον ὀρθῶς τὸ νόημα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας, καθόλου τε καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν ἰδίᾳ χῶρον, ἐλεύθερον καὶ ἀλύτρωτον, καὶ ἔταξαν ὡς προορισμὸν των τὴν διανοητικὴν καὶ ἠθικὴν ἐξύψωσιν τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας διὰ πνευματικοῦ ὀμίλου κοινῆς ὠφελείας· ἡ πνευματικὴ ἐκείνη ἐξόρμησις ἀπὸ καθαρῶς ἔθνικῆς ἀφετηρίας πρὸς ἀκραιφνῶς ἔθνικὸν σκοπὸν, ἢ διεύρυνσις τοῦ μικροῦ συγκινητικοῦ ἐκείνου ὀμίλου εἰς πολυμελέστατον Σύλλογον, ἢ ἰδρυσις τοῦ ἐπιβλητικοῦ τούτου κτηρίου μετ' αἰθούσης διαλέξεων καὶ βιβλιοθήκης, ἢ ἰδρυσις καὶ ἰδιοστέγασις νυκτερινῶν Σχολῶν πρὸς στοιχειώδη μόρφωσιν τῶν ἐργαζομένων ἀπόρων τέκνων τοῦ λαοῦ, ὃ μετέπειτα μερισμὸς τῶν ἀρμοδιότητων τῆς Διοικήσεως τοῦ Συλλόγου εἰς τμήματα, ἢ ἀπὸ τοῦ περιλάμπρου τούτου βήματος κοινωφελῆς πνευματικὴ προσφορὰ στρατίας ὀμιλητῶν, αἱ ἀνὰ

πάσαν ἔθνικὴν περίστασιν ἐόρτιοι συνάξεις καὶ ἐξάρσεις, αἱ ἀδιάλειπτοι ἐκθέσεις καλλιστευμάτων τῆς Τέχνης, αἱ μουσικαὶ συναυλῖαι, οἱ φιλολογικοὶ καὶ ποιητικοὶ διαγωνισμοί, ἡ ἐκδοσις τοῦ ὁμωνύμου περιοδικοῦ, ἡ ὅλη αὕτη συνόφανσις τοῦ Συλλόγου τούτου πρὸς τὴν ζωὴν, τὰς ἐκδηλώσεις καὶ συγκινήσεις καὶ τὴν πορείαν τοῦ Ἔθνους, καὶ ὁ σημερινὸς ἐπὶ τῇ διαγενομένῃ ἑκατονταετία ἑορτασμός, πάντα ταῦτα συμμαρτυροῦσι περὶ τῆς ὀρθότητος καὶ εὐρύτητος σκέψεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀειμνήστων ἐκείνων νέων λογίων καὶ συναποτελοῦσιν ἐμπράγματον δικαίωσιν τῆς βαθυστοχάστου ἐμπνεύσεως τοῦ ὑψηλοῦ ἔργου των. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ὀνομασία τοῦ Συλλόγου ἀπὸ τοῦ πεκατακλυσμαίου ἀδρού καὶ ἀγερώχου, ἀλλ' ἅμα καὶ ἱεροῦ ὄρους τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν, συναποκαλύπτει τὰς διαστάσεις τοῦ στοχασμοῦ καὶ τὰς ἐξάρσεις καὶ τοὺς ὀραματισμοὺς τῶν ἐμπνευσμένων ἐκείνων νέων, οἵτινες διὰ τῆς ἀκαταπονήτου ἐργασίας των, διὰ τοῦ ὑψηλοῦ ἤθους των, διὰ τῆς εὐτονίας τοῦ ἔθνικοῦ των παλμοῦ καὶ διὰ τῆς εὐσεβείας των ἐτίμησαν καὶ ἐλάμπρυναν τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, τὰς πανεπιστημιακὰς ἑδρας, τὰς καλλιτεχνικὰς ἐπιδόσεις καὶ ἀνεδείχθησαν ἄξιοι ἐκπρόσωποι καὶ ἐντολοδόχοι τῆς τιμαλφεστάτης Ἑλληνοχριστιανικῆς παραδόσεως, ἐπὶ αἰῶνα σχεδὸν κυριαρχήσαντες τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ Ἔθνους.

Πρὸς τιμὴν τῶν ἐν τῇ διοικήσει τοῦ Συλλόγου διαδόχων των, δύναται καὶ διὰ τούτους νὰ λεχθῇ τὸ αὐτό· διότι καὶ οὗτοι ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἔχουσιν ἀξιολογηθῆ ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ὑγιοῦς ἑλληνικῆς κοινωνίας ὡς ἀντάξιοι ἐκείνων διαχειριστὰι τῆς μεγάλης κληρονομίας.

Τὸ Ἑθνικὸν καὶ Κοποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον, τιμῶν κατ' ἀξίαν καὶ εἰς τὰς πραγματικὰς του διαστάσεις τὸ ἔργον τοῦ «Παρνασοῦ» κατὰ τὴν διαγενομένην ἑκατονταετίαν, συμμετέχει ὀλοφύχως τῆς σημερινῆς ἐορτῆς· διαμνημονεῦει τῶν ἀειμνήστων ἰδρυτῶν του, τοὺς ὁποίους ἐξαίρει ὡς πρότυπα νέων ἀξίων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ εὐχεται, ὅπως οἱ ἀντάξιοι συνεχιστὰι τοῦ ἔργου των, παραδίδοντες τὴν σκυτάλην εἰς τοὺς ἐπιγινομένους διανοίξωσιν εἰς τὸν φωτοδότην Σύλλογον τὴν πορείαν πρὸς τὸν ἑορτασμὸν τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος του.

Προσλαλιά τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Στυλιανοῦ Καψωμένου.

Μεγαλειότατε,

Τὸ Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης μετ' συγκίνησιν ἔλαβε τὴν πρόσκλησιν τῆς Ὀργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς νὰ συμμετάσχη στὸν ἐπίσημον ἑορτασμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασοῦ καὶ νὰ τιμῆσιν μαζί μετὰ τὰ ἄλλα πνευματικὰ ἰδρύματα τὸ γεραρὸν καὶ σεβάσμιον σωματεῖον

για τὸν μεγάλο σταθμὸ τῆς ζωῆς του ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἰωβηλαῖο του αὐτό. Θεωρῶ τὸν ἑαυτὸ μου εὐτυχῆ ποὺ ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου μου ἀνέθεσε νὰ ἀντιπροσωπεύσω τὸ ἴδρυμα καὶ νὰ προσκομίσω στὸν πανελλήνιο ἔρανο τῶν τιμῶν πρὸς τὸν Παρνασσὸ τὸν χαιρετισμὸ καὶ τίς ἐσχές τοῦ Πρωτά-
ρεως καὶ τῶν καθηγητῶν τοῦ ἀνωτάτου πνευματικοῦ ἰδρύματος τῆς μακεδο-
νικῆς πρωτευούσης.

Ἡ συμπλήρωση ἑκατὸν χρόνων σταδιοδρομίας εἶναι γιὰ κάθε πνευματικὸ ἴδρυμα πολὺ μεγάλο εὐτύχημα ποὺ δικαιοῦνται ὅσοι διακονοῦν σ' αὐτὸ νὰ τὸ ἐφορτάζον με ὑπερηφάνεια καὶ νὰ τὸ προβάλλον στοὺς ἄλλους γιὰ μίμηση. Ἄλλὰ τὸ εὐτύχημα αὐτὸ στὴν περίπτωσι τοῦ Παρνασσοῦ εἶναι ἀκόμη πιὸ σηματικόν. Γιατὶ πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὸν ὄργανισμὸν, καὶ εἶναι ἀπὸ τὴν πείρα γνωστὸ ὅτι στὴν χώρα μας οἱ ἀνιδιοτελεῖς ἰδιωτικὲς πρωτοβουλίες πολὺ σπάνια ἔχον διάρκεια· συνήθως ὁ ζῆλος μαραίνεται γρήγορα. Καὶ τὸ ἰδιωτικὸ αὐτὸ σωματεῖο δὲν θὰ εἶχε ἀντισταθῆ ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐθνικὴ μας αὐτὴ ἀδυναμία, ἂν δὲν συνέτρεχαν οἱ ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ἐπιβίωσίν του ὄροι, νὰ ἔχη δηλαδὴ ἐξ ἀρχῆς θεμελιωθῆ ἐπάνω σὲ ἀσφαλῆ καὶ ἀκατάλυτη ἀπὸ τὸν χρόνον ἰδεολογία, νὰ ἀνταποκρίνεται σὲ πραγματικὰς ἀνάγκης τοῦ τόπου καὶ νὰ διαθέτῃ στὴν ῥοῇ τοῦ χρόνου, χωρὶς διακοπὴν, τὰ πνευματικὰ ἐκείνα κεφάλαια ποὺ θὰ χειραγωγούσαν τὴν προσπάθειαν πρὸς τὸν σωστὸ δρόμον. Ἡ ἱστορία ἔδειξε ὅτι οἱ ἀγνοοὶ ἰδεολόγοι νέοι, ποὺ συσπειρωμένοι τότε γύρω στὸν ἀείμνηστο Σπυρίδωνα Λάμπρο τὸν ἀκάματο ἐκεῖνο ἐργάτη τοῦ πνεύματος, συνέλαβαν τὴν ἰδέαν τοῦ Παρνασσοῦ, δὲν διέθεταν μόνον τὸν ἐνθουσιασμὸν γιὰ τὸ ἔργον ποὺ ὁραματίσθησαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰκανότητά νὰ τὸ ὀργανώσουν κατὰ τρόπον ποὺ νὰ μπορῆ νὰ ὑπερνικήσῃ τὸν χρόνον. Καὶ τὸ παράδειγμα τους ὑπῆρξε τόσο γόνιμον, ὥστε νὰ φιλοτιμῆ τοὺς διαδόχους των στὴν διοίκησιν τοῦ Συλλόγου νὰ συνεχίζον τὸ ἔργον με τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμὸν καὶ με τὴν ἴδιαν προσήλωσιν πρὸς τοὺς ὑψηλοὺς σκοποὺς ποὺ τοῦ εἶχαν ἐκεῖνοι τάξει. Ἔτσι ὁ Παρνασσὸς με τίς διαλέξεις του, με τὸ περιοδικὸν του, με τοὺς ποιητικοὺς του διαγωνισμοὺς, με τίς καλλιτεχνικὰς του ἐκθέσεις, με τὴν Σχολὴν του ἀπόρων παιδῶν, με τὴν συμμετοχὴν τοῦ βήματός του σὲ κάθε ἐθνικὴ καὶ πνευματικὴ κίνησιν τοῦ τόπου ἀπετέλεσε ἀπὸ τότε καὶ ἀποτελεῖ πάντοτε ὡς σήμερον ἀληθινὴν ἐστία παιδείας καὶ ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ γιὰ τὰ ἐδρότερα στρώματα τοῦ λαοῦ μας. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ποὺ κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο ἔχομε γευθῆ κατὰ τὴν πολί-
τιμην αὐτὴν προσφοράν του πρὸς τὸ ἔθνος δοκιμάζομε σήμερον βαθειὰ εὐγνωμο-
σύνην πρὸς τοὺς ἀείμνηστους ἰδρυτὰς του καὶ αὐτοὺς ποὺ συνέχισαν καὶ συνε-
χίζουν ἀντάξια τὸ ἔργον ἐκείνων. Καὶ με τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἐφορτασμοῦ αὐτοῦ
τῆς ἑκατοστῆς ἐπετείου ἐκφράζομε τὰ ἐγκάρδια μας συγχαρητήρια πρὸς τὴν
διοίκησιν τοῦ Συλλόγου καὶ ἐσχόμαστε ὁ Παρνασσὸς νὰ ζῆ καὶ νὰ ἐπιτελῆ
στὸ διηνεκὲς με τὴν ἴδιαν πάντοτε προκοπὴν τὴν μεγάλην ἐθνικὴν καὶ κοινωνικὴν
του ἀποστολήν.

Προσλαλιά τοῦ Ἀντιδημάρχου Ἀθηναίων κ. Δημητρίου Ν. Ρίτσου.

Ὁ Δῆμος Ἀθηναίων ὑπερήφανος διὰ τὸν περισπούδαστον Φιλολογικὸν Σύλλογον Παρνασσόν, τὸν λαμπρόντα τὸ ἰσχυρὸς τῆς Παλλάδος ἄστυ, καὶ δι' ἑκατὸν ὄλων ἐτῶν πλείστα καὶ μέγιστα συνεισενεγκόντα εἰς τὴν πρόοδον τῆς Πόλεως ἀλλὰ καὶ τῆς Ἑλλάδος ὅλης, δι' ἀληθῶς ὑπερόχου ἐθνικῆς, πνευματικῆς καὶ κοινωνικῆς δράσεως, ἀναπολεῖ ἐγνωμόνως τὰς μορφὰς τῶν ἀειμνήστων ἰδρυτῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐν χρόνοις χαλεποῖς μετ' ἐνθέου ζήλου εἰς τὴν ἀναβίωσιν τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραδόσεως ἀπέβλεψαν καὶ τὸν λαμπρὸν τοῦτον Σύλλογον ἱδρυσαν.

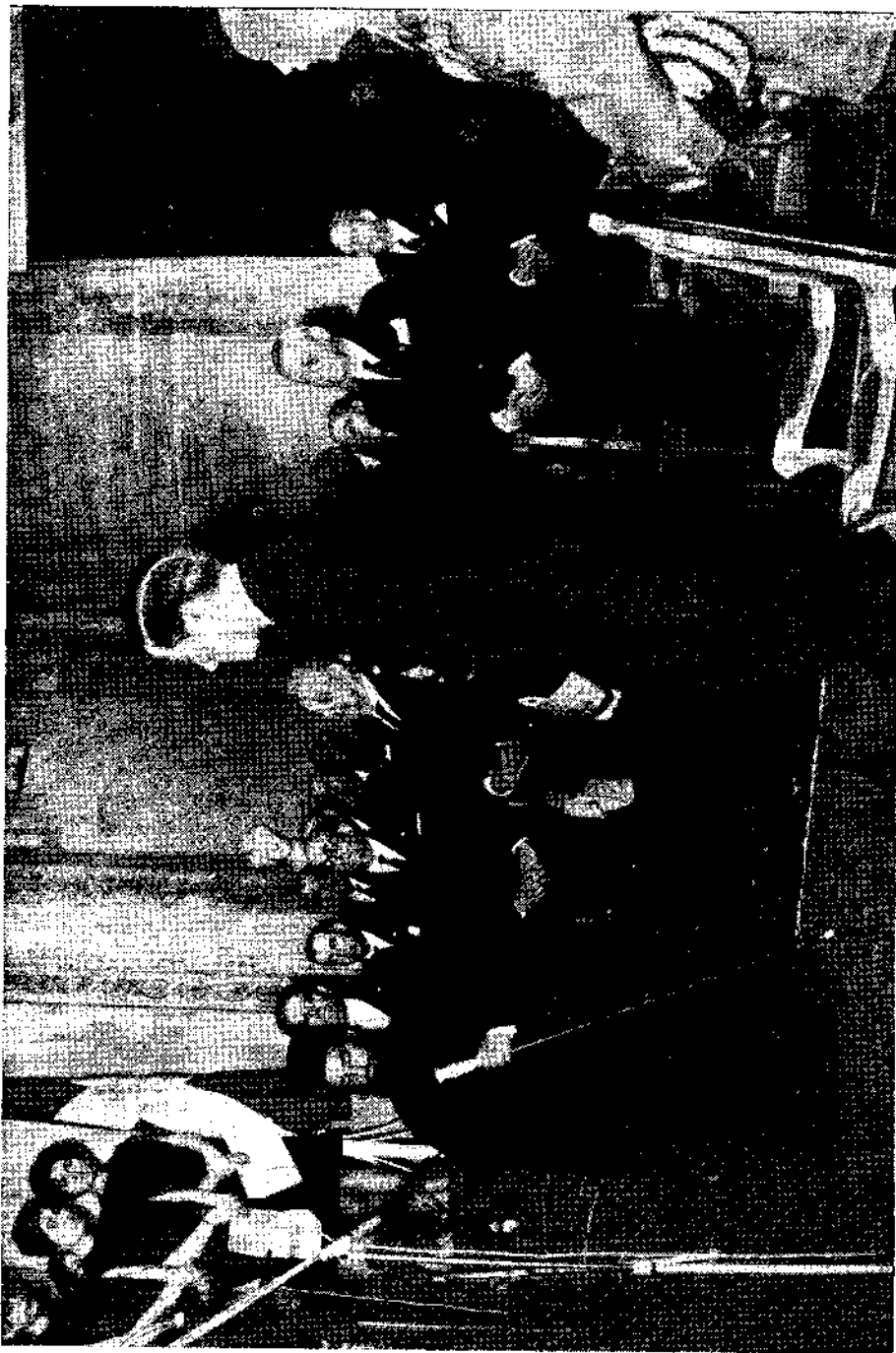
Ἀναπολεῖ ἐν συνεχείᾳ, πάντοτε μετ' ἐγνωμοσύνης καὶ εὐλαβείας, ὅσα δι' ὄλον τοῦ διαρρέυσαντος αἰῶνος περικλεεῖς ἄνδρες συνεχίζοντες τὸ ἔργον ἐκείνων ἐπραξαν, θαυμασίως θεαπεύσαντες τὰ γράμματα, τὴν μουσικὴν καὶ ἐν γένει τὴν καλλιτεχνίαν, προκαλέσαντες τὴν σύγκλησιν διεθνῶν συνεδρίων ἐν Ἀθήναις καὶ ἐκπροσωπήσαντες αὐτὰς εἰς ἄλλα ἐν τῇ ξένῃ, καὶ πολλὰ μοχθήσαντες ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν βίου.

Ἰδιαιτέρως μνημονεῦει τὴν ὑπὲρ τῆς νεολαίας μέριμναν αὐτοῦ διὰ τῆς ἰδρύσεως τῶν ἀπὸ τοῦ 1872 ἀδιαλείπτως μέχρι σήμερον λειτουργουσῶν Νυκτερινῶν Σχολῶν ἀπόρων παιδίων. Σχολῶν, αἵτινες ἐμόρφωσαν δύο τουλάχιστον ἑκατοντάδας χιλιάδων νεαρῶν βλαστῶν καὶ παρέδωσαν αὐτοὺς χρήσιμα μέλη εἰς τὴν κοινωνίαν, ὡς καὶ διὰ τῆς προσπαθείας πρὸς ἱδρυσιν φυλακῶν τῶν ἀνηλίκων.

Διὰ πάντων τούτων ὁ Παρνασσὸς ἀπέβη ἄξιος τῆς Ἐθνικῆς ἐγνωμοσύνης καὶ δικαίως καὶ ἀξίως μετὰ πάσης ἐπισημότητος ἐορτάζεται σήμερον ὁ σημαντικὸς οὗτος σταθμὸς τῆς ζωῆς του, ὁ δὲ Δῆμος Ἀθηναίων προφρόνως καὶ ἐγνωμόνως μετέχει τοῦ λαμπροῦ πανηγυρισμοῦ, εὐχόμενος ὅπως καὶ ἐφεξῆς καὶ διὰ πολλῶν αἰῶνων συνεχίσῃ τὴν λαμπρὰν δρᾶσίν του καὶ ἐξακολουθήσῃ προσφέρων τὴν σημαντικωτάτην συμβολήν του εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ τόπου.

Ἡ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ Εἰς τὸν Εὐρτάσμον τῆς ἐπιτελείου

Μετὰ τὸν χαιρετισμὸν τοῦ Ἀντιδημάρχου κ. Δ. Ρίτσου, ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου « Παρνασσὸς » καθηγητῆς κ. Γεράσιμος Κονιδάρης, ἀελθὼν ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐξέφρασε τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας τῆς Ἐφορείας καὶ ὀλοκλήρου τοῦ Συλλόγου πρὸς τοὺς συμμετασχόντας εἰς τὴν πανηγυρικὴν ἐκδήλωσιν ἐκπροσώπους τοῦ Κράτους, τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Ἐπιστημονικῶν, Πνευματικῶν, Στρατιωτικῶν καὶ Καλλιτεχνικῶν Ἀρχῶν καὶ Ἰδρυμάτων, ὡς καὶ τὸ Ἀθηναϊκὸν κοινόν, τὸ ὁποῖον μετὰ ἰδιαιτέρας ἀγάπης περιβάλλει πάντοτε τὸν Σύλλογον.

Είς τήν αίθουσαν τελειών του « Παρνασσού », ἐφ' ἀνακρούεται ὁ Ἐθνικός Ὕμνος.

Ἐν συνεχείᾳ ἀνέφερον ὄσους, μὴ δυνηθέντας νὰ παραστοῦν αὐτοπροσώπως, ἀπέστειλαν εὐχετήρια τηλεγραφήματα ἢ γράμματα, μεταξύ τῶν ὁποίων :

- Ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ. Ἀθηναγόρας
- Ἡ Α.Θ.Π. ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων κ. Βενέδικτος
- Ὁ Στος Ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς κ. Ἰάκωβος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Β. καὶ Ν. Ἀμερικῆς (10ῆ Ἀρχιεπισκοπικὴ Περιφέρειᾳ) κ. Μελέτιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Γερμανίας κ. Πολύευκτος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Ὀλύμπου κ. Δημήτριος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Γαλλίας κ. Μελέτιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Θουατῆρων καὶ Μ. Βρεταννίας κ. Ἀθηναγόρας.
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Νουβίας κ. Συνέσιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Καρθαγένης κ. Παρθένιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Τρίκκης κ. Διονύσιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Τριφυλίας κ. Στέφανος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Ἀρτης κ. Ἰγνάτιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Ζακύνθου κ. Ἀλέξιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Κρήτης κ. Εὐγένιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Λευκάδος καὶ Ἰθάκης κ. Δωρόθεος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Κυθήρων κ. Μελέτιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Δημητριάδος κ. Δαμασκηνός
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Κερκύρας καὶ Παξῶν κ. Μεθόδιος
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Ναυπακτίας καὶ Εὐρυτανίας κ. Δαμασκηνός
- Ὁ Στος Μητροπολίτης Αἰτωλοακαρνανίας κ. Θεόκλητος
- Ὁ Ἐπίτροπος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ὁρους Σινᾶ κ. Παῦλος Ἀθανασάκης.

Γενικὸν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ, Ἀρχηγὸς ἀντιστράτηγος κ. Γρ. Σπαντιδάκης
Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων, ἐκπρόσωπος Καθηγητῆς κ. Ν. Κονομῆς -
Θεολογικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Κοσμήτωρ κ. Γ. Κονιδάρης
Ἐταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Πρόεδρος κ. Χ. Φραγκίστας
Φιλεκπαιδευτικὴ Ἐταιρεία, Πρόεδρος κ. Π. Πουλίτσας
Ἑλληνικὴ Λαογραφικὴ Ἐταιρεία, Πρόεδρος κ. Γ. Μέγας
Ἑλληνικὴ Ἀνθρωπιστικὴ Ἐταιρεία, Πρόεδρος κ. Κ. Βουρβέρης
Σύνδεσμος Μεγαλοσχιολιτῶν, Πρόεδρος κ. Ἀ. Μακρίδης

Istituto di Studi Bizantini e Neoellenici dell'Università di Roma, direttore
prof. G. Schirò.

American School of Classical Studies, dir. H. Robinson.

Γερμανικὸν Ἰνστιτοῦτον Goethe, dir. Klaus Schulz.

Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Institut für griechisch-römische Altertumskunde, dir. Irmischer.

Istituto Venezia e Oriente. Fondazione G. Cini Venezia, dir. prof. Agostino Pertusi.

Carta dei Dialecti Italiani, Università di Bari, dir. prof. O. Parlangei.

Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον τῆς Βενετίας, διευθύντρια κ. Σοφία Ἀντωνιάδου

Prof. Gerard Rohlfs.

Prof. Ferdinand Josef de Waele, Nijmegen (Ὁλλανδία)

Prof. Giuseppe Schirò, Roma (Ἰταλία)

Prof. Oc. Merlier, Aix-en-Provence (Γαλλία)

Prof. M. Petru

Prof. Bertrand Bouvier, Genève (Ἑλβετία)

Κ. Ρωμαῖος, μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήναι

Κ. Μέρτζιος, ἀντ. μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Βενετία (Ἰταλία)

Λ. Μούσουλος, Καθηγητῆς Ε. Μ. Πολυτεχνείου, Ἀθήναι

Γ. Μουστάκης, Γενικὸς Πρόξενος - Μορφωτικὸς σύμβουλος τῆς ἐν Χιλῇ Β. Πρεσβείας τῆς Ἑλλάδος

Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐνθουσιωδῶν πρὸς τὸν Σύλλογον «Παρνασσὸν» ἐκδηλώσεων, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπετείου τῆς Ἑκατονταετηρίδος, ἡ ἐν Πειραιεῖ ἔδρευον «Πειραικὸς Σύνδεσμος» διὰ ψηφίσματος συγκαίρει τὸν Φιλ. Σύλλ. «Παρνασσὸς» ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τῆς ἑκατονταετηρίδος.

Ἡ Ἀνόνημος Βιομηχανικὴ Ἑταιρεία Σιγαρέττων Παπαστράτος ἀπέστειλε τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 25.000 πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἔργου τοῦ «Παρνασσοῦ». Ἐπίσης ὁ μητροπολίτης Λευκάδος καὶ Ἰθάκης κ. Δωρόθεος διέθεσε τὸ ποσὸν τῶν δρχ. 10.000 ὑπὲρ τῶν Σχολῶν τοῦ «Παρνασσοῦ».

Β' ΗΜΕΡΑ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ

Δευτέρα, 14 Μαρτίου 1966

Τὴν πρώτην τῆς δευτέρας ἡμέρας τοῦ ἑορτασμοῦ, Δευτέρα, 14^{ην} Μαρτίου 1966, ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου «Παρνασσὸς» κατέθεσε τὴν 11^{ην} π.μ. στέφανον εἰς τὸ Μνημεῖον τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου, ἐνῶ τιμῆμα τῆς ΑΣΔΑΝ ἀπέδιδε τὰς κεκανονισμένας τιμὰς. Ἐν συνεχείᾳ ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου μετέβη εἰς Τατόιον καὶ κατέθεσε στεφάνους εἰς τοὺς τάφους τῶν ἀειμνήστων Βασιλέων τῶν Ἑλλήνων.

Τὴν 7ην ἔσπερινὴν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν τελετῶν τοῦ Ἰδρυάτου συνεχίσθησαν αἱ ἑορταστικαὶ ἐκδηλώσεις. Πρῶτος ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ βήματος ὁ Ἱερωτάτος Ἐπίσκοπος Ἀργυροκάστρου κ. Παντελεήμων, ὅστις ἀνέγνωσε προσλαλιὰν ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Α.Θ.Π. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ. Ἀθηναγόρου, ἐν συνεχείᾳ δὲ ὁ Γεν. Γραμματεὺς τοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» καθηγητῆς κ. Γεράσιμος Κονιδάσης, ὅστις ὤμιλησεν ἐπὶ τοῦ θέματος: «Ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός». Ἐπισκόπησις τοῦ ἔργου αὐτοῦ».

Προσλαλιὰ τοῦ Ἱερωτάτου Ἐπισκόπου Ἀργυροκάστρου κ. Παντελεήμονος.

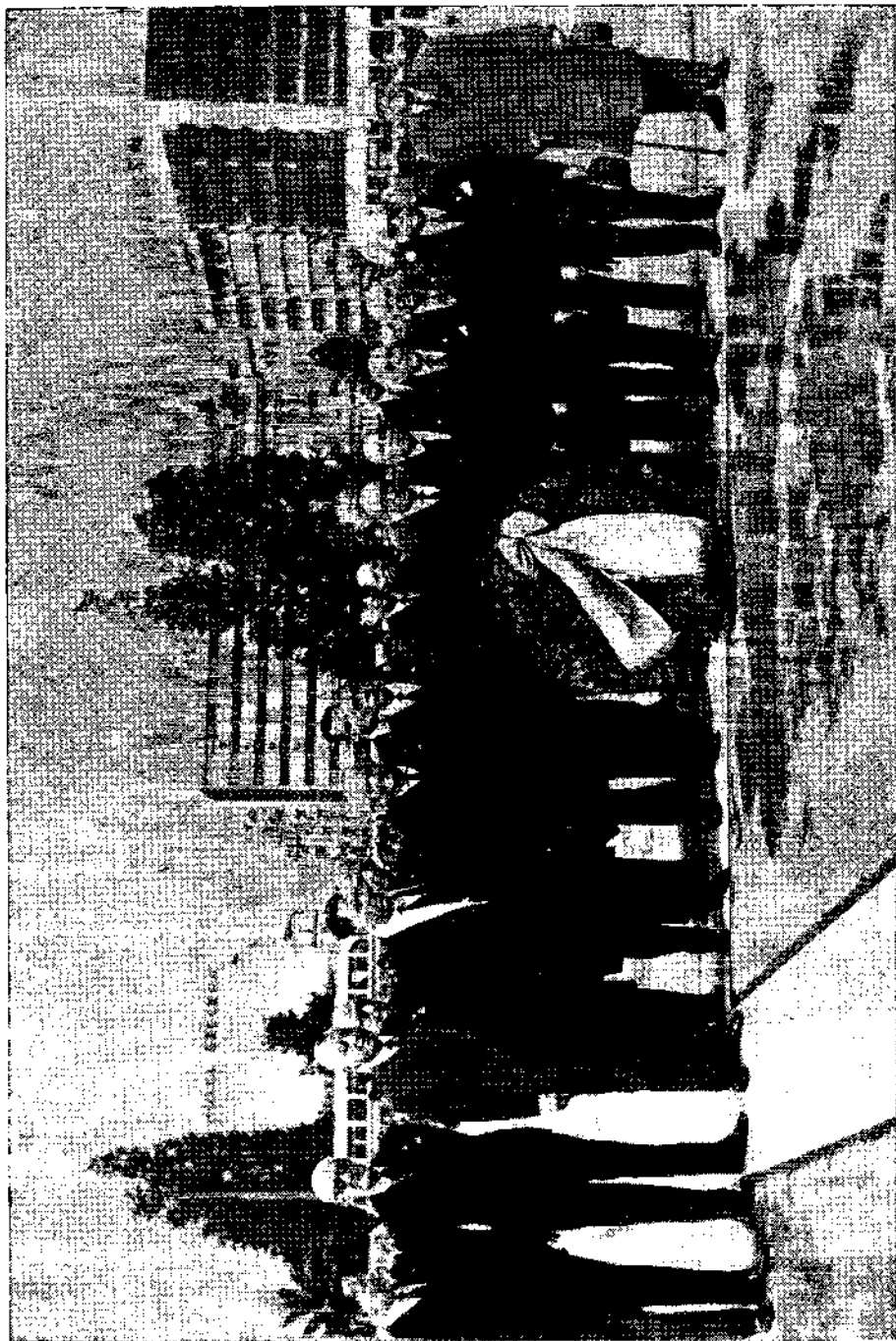
*Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίαὶ καὶ Κύριοι,*

Ἡ Α.Θ. Παναγιότης, ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ὁ Α', ἡ κορυφή τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Μ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, μοι ἔκαμε τὴν μεγίστην τιμὴν ὅπως ἐκπροσωπήσω αὐτὴν εἰς τὰς ὥρας καὶ ἱερὰς τελετὰς τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός» ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ λήξει μῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτοῦ.

Εὐλαβῶς ἀποδεχόμενος τὴν ἐντολὴν συναισθάνομαι τὸ βαρὺ φορτίον, πλήρως, ὅπερ μοι ἀνετέθη, λόγῳ τῆς σημασίας καὶ τῆς σοβαρότητος τῆς ἐντολῆς. Διότι ὁ πρεσβυγενὴς Σύλλογος «Παρνασσός» προβάλλει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ κινήσεως, ὡς ἕνας ἀειλαμπῆς πολυάκτινος φάρος, τοῦ ὁποῖου ἡ πολύπλευρος ἐπίδρασις ἐπ' αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἀναμφισβητήτως εὐεργετικὴ καὶ ὑψίστης ἐθνικῆς, μορφωτικῆς καὶ κοινωνικῆς σημασίας.

Οἱ ἐν τῷ ἄρτιῳ, ὑπὸ πᾶσαν ἐποπιν, Καταστατικῶ αὐτοῦ ταχθέντες σκοποὶ καὶ στόχοι, πνευματικῆς, ἠθικῆς, καλλιτεχνικῆς καὶ κοινωνικοεθνικῆς ἀνατάσεως καὶ μεταρσιώσεως τοῦ ἔθνους, ἐξεπληρώθησαν εἰς τὸ ἄρτιον, καὶ κατέστησαν ἀπτήν πραγματικότητα τοὺς δραματισμοὺς τῶν ἐμπνευσμένων δραματιστῶν ἰδρυτῶν του.

Ἐπίλεκτοι ἐπιστήμονες ὁλκῆς, πνευματέμφοροι λόγοιοι πολυπλέρου μορφώσεως, καλλιτέχνη βαθυγνώμονες διερμηνεῖς τοῦ πηγαιῖο ἑλληνικοῦ συναισθήματος, ἐξαίρετοι ἐκκλησιαστικαὶ φυσιογνωμίαι ἐμπεποτισμένα μετὰ τοὺς χυμοὺς καὶ τὸ φῶς τοῦ ἱεροῦ βράχου καὶ τοῦ θεοῦ Θαβωρείου ὄρους, διωχέτευσαν παρελάσαντες ἀπὸ τοῦ Βήματος τούτου, τὰς λαμπηδόνας καὶ τοὺς γλυκασμοὺς τοῦ Βυζαντινοῦ, τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐτροφοδότησαν οἱ πάντες τὰς ψυχὰς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων.

‘Η Εφορεία του « Περνεσού » από τον μνημείο του ‘Αγνώστου Στρατιώτου.

Προβολείς ἀκαταπόνητοι τοῦ πνευματικοῦ φωτός καὶ τῆς ἀναπλαστικῆς δυνάμεώς του, ἀνεπλήρωσαν τὸ ἀβυσσαλέον χάσμα, ὅπερ εἶχε διανοίξει ἡ πεντακοσιετής δουλεία τοῦ εὐγενοῦς Γένους, καὶ προσήρμοσαν τὴν ἐλευθέραν ζώην του καὶ πρὸς τὴν σφύζουσαν πραγματικότητα καὶ πρὸς τὰς εἴζας τοῦ κλασσικοῦ καὶ βυζαντινοῦ ὁράματος καὶ θαύματος.

Δόξαι καὶ περιπέτειαι τῆς φυλῆς, πτώσεις καὶ ἀναστάσεις, ἐλπίδες καὶ πόθοι ἱεροί, ἀπογνώσεις καὶ ἀστοχίαι καὶ παθήματα ἀπερίγραπτα, ἐν τῇ Αἰθούσῃ ταύτῃ, εὔρον τοὺς θαυμασίους μυσταγωγούς των, οἱ ὅποιοι τὰς κατέστησαν δίδαγμα καὶ σύνθημα καὶ μυστικὰς ψυχικὰς δυνάμεις, διὰ τὴν ἀρτίωσίν της, διὰ μίαν καταξίωσιν καὶ ἐνδυνάμωσίν της εἰς τὰς στενωποὺς καὶ τοὺς δαιδάλους τῆς συγχρόνου ἀνθρωπότητος.

Πάντες οἱ πνευματικοὶ φάροι, οἱ ὅποιοι ἠράφθησαν μετὰ τὸ ἱστορικὸν θαῦμα τῆς ἐθνικῆς μας Παλιγγενεσίας, ὅπουδήποτε τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ καὶ ὕποδοῦλου χώρου, ἤρθησαν ἐναμίλλως εἰς ὀλύμπια ἕψη δραστηριότητος καὶ ἀποδόσεως, ἀλλ' ὁ πρεσβυγενῆς Σύλλογος «Παρθασός», ὑπῆρξε τὸ συγκεντρωτικὸν καὶ συμπυκνωτικὸν καταστάλαγμα τῶν ὑπερουσίων πνευματικῶν χυμῶν καὶ πεμπτουσιῶν, οἱ ὅποιοι ἤρδευσαν καὶ ἐπότισαν τὴν ψυχὴν σύμπαντος τοῦ Πανελληνίου καὶ τὴν κατέστησαν ἱκανὴν πρὸς νέας τολμηρὰς καὶ ἡρωϊκὰς ἐπιτεύξεις, ἐγγιζούσας τὰς κορυφὰς τοῦ ἀνερχομένου νεοελληνικοῦ θαύματος.

Ταπεινῶς πιστεύω, ὅσον καὶ ἂν ἡ γλῶσσά μου εἶναι μικρολόγος, ὅτι ἀτηχῶ, ἔστω καὶ ἀτέχνως, τὰς πεποιθήσεις καὶ τὴν γνώμην καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ μεγάλου μάρτυρος καὶ βαθυστοχάστου δραματιστοῦ τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, πρὸς τὸν Πρεσβυγενῆ αὐτὸν Σύλλογον, πρὸς τὸν ὅποιον, τὰς ἡμέρας αὐτάς, εἶναι ἐστραμμένη ἡ ψυχὴ τοῦ Ἔθνους ὀλοκλήρου. Διανοίγων νέας λεωφόρους διὰ τῶν ἀτραπῶν τοῦ τραγικοῦ μαρτυρίου του, ὀδηγούσας εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ εἰς τὴν κατασῆγασιν μνησικακιῶν τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς, ὁ ὑψηλότερος καὶ ὑψιπετής οἰκουμενικὸς πνευματικὸς ἡγέτης τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν Ἐκκλησίας, ἐπιδαφιλεύει δι' ἐμοῦ, εἰς τοὺς ἐπαξίως διοικοῦντας καὶ τὰ πιστὰ μέλη τοῦ πρεσβυγενοῦς τούτου Συλλόγου, τὰς θεοπειθεῖς πατριαρχικὰς αὐτοῦ εὐχὰς καὶ εὐλογίας, ἐν τῇ ἀκραδάντῳ αὐτοῦ πεποιθήσει ὅτι οὗτος ρωμαλέως καὶ σφριγῶν, θὰ συνεχίσῃ τὴν φωτεινὴν του πορείαν, ἐπὶ πολλὰς εἰσέτι ἐπαλλήλους ἑκατονταετηρίδας, διὰ τὴν ἀνάπλασιν καὶ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἔθνους ἐν τῷ πνεύματι τοῦ θαβωρείου φωτός καὶ τοῦ ἀμαράντου κάλλους καὶ ἀκτινοβολίας τῆς προγονικῆς σοφίας καὶ ἀρετῆς.

Ἀθήναι τῇ 14ῃ Μαρτίου 1966

Ὁ Ἀργυροκάστρου Παντελεήμων

‘Ο Πρόεδρος τού « Πανασσού » καταθέτει στέφανον εἰς τὸ μνημεῖον τού ‘Αγνώστου Στρατιώτου.

Ἡ ὁμιλία τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παρνασσός», καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γερασίμου Κο-
νιδάρη.

ΕΠΙ Τῆ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»
ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΑΥΤΟΥ

Σεβασμιώτατε,
Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίαί καί Κύριοι,

Βαθύ εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Θεόν, ὅτι μᾶς ἤξιωσε νὰ ζήσωμεν τὴν ἡμέραν ταύτην τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν 100 χρόνων τοῦ «Παρνασσού». Ἐὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἑθνῶν ἢ συμπλήρωσις 100 ἐτῶν ἀποτελεῖ ἓνα σταθμὸν ἀξιοσημείωτον, πολλῶ μᾶλλον ἰσχύει τοῦτο δι' ἓνα Σύλλογον· ἀλλὰ τί λέγω δι' ἓν Ἴδρυμα; Διότι πράγματι ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ταχέως ἀνυψώθη εἰς Ἴδρυμα πνευματικόν, κοινωνικὸν καὶ ἐθνικὸν μὲ σκοποὺς ὑψηλοὺς, οἱ ὅποιοι ἐτέθησαν ἀπὸ μίαν ὁμάδα ἰδεολόγων νέων, ἐχόντων ἔνθεον ζῆλον διὰ πᾶν, ὅ,τι περικλείουν αἱ λέξεις Ἑλλάς καὶ Ἀθῆναι ὄχι μόνον διὰ τὴν ἑνδοξον ταύτην γωνίαν τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὄλην ἀνθρωπότητα.

Ἄλλ' ἡ συγκίνησις ἐπὶ τῇ ἑορτῇ καὶ ὁ θαυμασμός μας διὰ τὸ θεμελιωθὲν καὶ τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον εἶναι φυσικὸν νὰ στρέφεται ἐν ἀρχῇ πρὸς τὰς ἀρχικὰς πηγὰς αὐτοῦ τοῦ ἰδρύματος, ἐκεῖ ἔνθα ἐτέθησαν αἱ πρῶται καταβολαί, εἰς αὐτὰς τὰς προσωπικότητας τῶν ἰδρυτῶν καὶ τοὺς χρόνους των. Εἶναι δὲ πράγματι ἀξιοθαύμαστον, ὅ,τι συνέβη πρὸ 100 ἐτῶν, ὅτε ἰδρύθη ὁ ἡμέτερος Σύλλογος, ἀλλὰ καὶ πρὸ 75, ἤτοι ἐντὸς τῶν πρώτων 25 ἐτῶν, ὅτε ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τοῦ παρόντος μεγάρου. Ἐορτάζομεν λοιπὸν ἐφέτος καὶ τὴν 75ετηρίδα τῆς παρουσίας πνευματικῆς ἑστίας τῶν Ἀθηνῶν, ὡς καὶ τὰ 94 ἔτη τῆς Σχολῆς Ἀπόρων Παίδων. Ὅ,τι ἐπετελέσθη λοιπὸν ὑπὸ τὸν ἡμέτερον Σύλλογον εἶναι ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς ἐνδόξου πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Διότι πράγματι σπανίως συνέβη εἰς τὴν Ἱστορίαν ἑνὸς Ἑθνους μικροῦ καὶ πτωχοῦ, ὡς τὸ Ἑλληνικόν, καὶ ἀπομεμονωμένον εἰς μίαν γωνίαν τῆς γῆς περιβαλλομένην ἀπὸ ξένους λαούς, μετὰ μίαν γενεὰν ἀπὸ τῆς διεξαγωγῆς

γῆς ἐνὸς ἀγῶνος μὲ αἷμα καὶ δάκρυα καὶ ἐν πτωχείᾳ πολλῇ, μία ὁμὰς μιᾶς οἰκογενείας νέων, ἀπὸ 16 μέχρις 11 ἐτῶν, νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ μέγαν ἐθνικὸν σκοπὸν. Πράγματι σπανίως συνέβη εἰς τὴν ἱστορίαν μιᾶς πόλεως τὰ τέσσαρα τέκνα ἐνὸς ἀνδρός, εὐπατρίδου ἐξ Ἑπείρου καταγομένου καὶ διακεκριμένου νομισματογνώμονος, νὰ συγκεντρώσων περὶ ἓνα σκοπὸν τόσους ἐκλεκτοὺς ἀνδρας καὶ νὰ ἀποβοῦν καὶ οἱ ἴδιοι ἡγέται ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν διακεκριμένοι τὴν ἐπαύριον τῶν συνταρακτικῶν γεγονότων τοῦ 1862 ὅτε ἐγένετο ἡ Μεταπολίτευσις. Ὅ,τι ἐκλεκτὸν εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ ἡ δευτέρα γενεὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Ἱστορίαν, τὴν Ποίησιν, τὴν Λογοτεχνίαν καὶ Καλλιτεχνίαν συνεκεντρώθη ταχέως περὶ τῶν νέων βλαστῶν τῆς λαμπρᾶς οἰκογενείας, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν ὁ Παῦλος Λάμπρος. Οὗτος ἠτύχησε νὰ διατελέσῃ ἐπίτιμος Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου.

Ἄρκει ἴσως νὰ μνημονεύσω μόνον μερικοὺς ἀνδρας ἐκτὸς τῶν Λάμπρων, τὸν Κωνσταντῖνον Παπαρηγόπουλον, τὸν Παλαμᾶν, τὸν Δροσίην, τὸν Παράσχον, τὸν Προβελέγγιον, τὸν Σουρῆν καὶ τόσους ἄλλους μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὴν δόξαν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας, διὰ νὰ ὑπομνήσω, διατὶ πρέπει νὰ διατηρῇ τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, καὶ εἰδικώτερον ὁ πνευματικὸς κόσμος, ἀγῆρω τὴν μνήμην τῶν ἀδελφῶν Λάμπρου καὶ τῶν συνεργατῶν των, διὰ τὸ ἔργον, ὅπερ ἐπετέλεσαν διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Παρνασοῦ. Οἱ τέσσαρες ἀδελφοὶ Μιχαήλ, Σπυρίδων, Κωνσταντῖνος καὶ Διονύσιος, ἐνεπνεύσθησαν μὲ σοβαρότητα ἐν ἔργον δυσανάλογον πρὸς τὴν ἡλικίαν των καὶ τὰς περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐτέλει τὸ Ἔθνος.

Οὐδέποτε «*μυρακιώδης*», ὡς ἐχαρακτήριζε τὴν Ἴδρυσιν τοῦ Παρνασοῦ, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ὁ προώρως ἐκλιπὼν (1851-1919), εἰς ἡλικίαν 68 ἐτῶν καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ἐπιστήμης καὶ τοῦ Ἑθνους ἀναλωθεὶς καὶ ἀδικῶς τάλαιπωρηθεὶς, οὐδέποτε λέγω, προσπάθεια παιδικῆ ἔτυχε τοιαύτης τύχης, οἷας ἔτυχεν ἢ μετὰ πραγματικῆς θέρμης ἀναληφθεῖσα προσπάθεια τῶν ἀδελφῶν Λάμπρου. Τὸ ἐπιχείρημα τῶν νέων ἐκείνων περιέκλειεν ὄντως μέγα σκοπὸν, πολῦτιμον διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὸν πολιτισμὸν τοῦ Ἑθνους, εἰδικῶς τῆς μικρᾶς τότε Ἑλλάδος. Ὁ σκοπὸς ὁμῶς, ὡς τελικῶς διευτυπώθη ὄχι μόνον εἰς τὸ ἰσχυρὸν Καταστατικὸν (Σκοπὸς τοῦ συλλόγου εἶναι ἡ διανοητικῆ, ἠθικῆ καὶ κοινωνικῆ τοῦ λαοῦ βελτίωσις), ἀλλὰ πρὸ πάντων ὡς *διεμορφώθη* διὰ τῶν πράξεων τοῦ Συλλόγου τῆς πρώτης εἰκοσιπενταετίας, παρουσιάζει ἀσυνήθη εὐρύτητα.

Ὅταν τὴν 24^{ην} Ἰουνίου 1865, ὡς λέγει τὸ Χρονικόν, ὅπερ μὲ στοργὴν συνέταξεν ὁ φίλος Παρνασσιδεὺς κ. Κωνσταντῖνος Βοβολίνης, εἰς μίαν ὄραν ἀφυπνίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους, εἰς τὸ ἰσόγειον δωμάτιον τῆς ὑπηρεσίας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἀρχοντικοῦ τοῦ διακεκριμένου νομισματολόγου Παύλου Λάμπρου, εἰς τὴν ὁδὸν Παρθεναγωγείου, κειμένην ἐκεῖ ὅπου

εὐρίσκεται σήμερον ἡ ὁδὸς I. Πεισματζόγλου, οἱ 4 μνημονευθέντες νεαροὶ υἱοὶ τοῦ Π. Λάμπρου, εὐγενοῦς τέκνον τῆς εὐάνδρου Ἡλείρου, ἴδρυσαν τὸν ἡμέτερον Σύλλογον, δὲν ἠδύναντο νὰ φαντασθῶσι τί θὰ ἐπετέλουν ὄχι ἐντὸς ἑκατονταετίας, ἀλλὰ οὐδὲ ἐντὸς εἰκοσιπενταετίας καὶ μόνον. Οἱ νέοι ἐκείνοι συνεζήτησαν, μὲ σοβαρότητα, περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους¹ καὶ διετύπωσαν, ἀληθῶς μὲ εὐρύτητα τὸν μέγαν σκοπὸν τῶν. Αὐτὴ ἡ εὐρύτης ὑπῆρξε καρποφόρος ὄχι μόνον διὰ τὸν Σύλλογον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν Ἀθηναϊκὴν Κοινωνίαν καὶ τὸ Ἔθνος. Διότι δὲν ἐπρόκειτο ἀπλῶς περὶ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ἐν ᾧ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὄρους τῶν Μουσῶν καὶ τοῦ μουσηγετοῦ Ἀπόλλωνος θὰ ἐθεραπεύοντο μόνον αἱ Μοῦσαι, ἀλλὰ περὶ Ἑθνικοῦ Συλλόγου. Ἴδου πῶς διετύπωσαν ἀρχικῶς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου: «*ἢ διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἐνεργείας πρόδοδος καὶ γενικῆ ὠφέλεια*».

Ἀληθῶς δὲ ὑπῆρξαν προφητικά, ὅσα εἶπεν ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ἰδρυτῶν αὐτοῦ νεαρὸς Μιχαὴλ Λάμπρος (ἦτο 16 ἐτῶν) κατὰ τὴν Α' συνεδρίαν τῆς 27ης Ἰουνίου 1866 «*Ἀγαθῆ τύχη: Ἴδου ἡμεῖς συνηγμένοι σήμερον, ὅπως τὰ τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου ἐπιτελέσωμεν ἐγκαίρια. Λέγων δέ τις Φιλολογικὸν Σύλλογον ἄς μὴ γελᾷσῃ ἢ περιπαίξῃ ἡμᾶς, διότι ἐκ μικρῶν καὶ εὐτελῶν προκύπτουσι μεγάλα καὶ ὠφέλιμα*». Ἀλλὰ μήπως, ἐρωτᾷ περαιτέρω, αἱ τελειότεραι ἀνακαλύψεις καὶ ἐφευρέσεις πῶς ἄλλως ἐγένοντο ἢ διὰ τυχαίων συμβάντων; Ὁ περίφημος Φραγκλῖνος πῶς ἄλλως ἐφευρε τὸ ἀλεξικέραυνον ἢ παρακινήθεις ἐκ τῶν χαρτίνων τῶν παιδῶν ἀετῶν; Καὶ ὁ Γαλιλαῖος, πῶς εὗρεν τὴν κίνησιν τῆς Γῆς ἢ ἰδῶν ἐν τινὶ ἐκκλησίᾳ τὴν κίνησιν ἑνὸς πολυελαίου;». Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπίσημον αὐτὴν ὥραν πρέπει νὰ ἀκούσωμεν καὶ τοὺς λόγους τοῦ τότε 14ετοῦς νεανίου (εἶχε γεννηθῆ τὸ 1851), ὁ ὁποῖος ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῆ εἰς ἡλικίαν 35 ἐτῶν Καθηγητὴς τῆς Γεν. Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1886). Ὁ Ἱστορικὸς τῆς Ἑλλάδος ὁ διαπρεπὴς καὶ σκαπανεὺς ἀληθῶς ἀκάματος τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινολογίας καὶ ἀναστηλωτῆς τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἀγίου Ρωμαϊκοῦ Κράτους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔλεγε νεανίας ἔτι: «*Ἴδου ἡμεῖς σήμερον, ὡς ὁδοιπόροι κεκμηκότες ἐκ τοῦ πολλοῦ καὶ μακρονοῦ δρόμου, ἦτοι τῆς κατὰ τὸ παρελθὸν σχολικὸν ἔτος συντόμου μελέτης ἀναπαυόμενοι ὑπὸ τὴν σκιάδα ταύτην τῶν Μουσῶν ὡς εἰς πηγὴν, ἵνα ἐκ ταύτης ἀντλήσωμεν ὀλίγον ὕδωρ, φῶτα παιδείας καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ προετοιμαζόντες τὸν νοῦν ἡμῶν ἀπὸ τῶν μικρῶν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, καὶ παιδαριωδῶν συζητήσεων καὶ ἐνασχολήσεων εἰς μεγαλυτέρας καὶ ἐμβριθεστέρας*». Καίτοι δὲ πρὸς στιγμὴν ἐφάνη, ὅτι δὲν ἐθεώρει ἀκόμη ὡς τι σπουδαῖον τὸν παιδικὸν Σύλλογον, ἥσθάνθη, εὐθύς ἀμέσως, τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ τὴν βαθυτάτην αὐτοῦ πεποίθησιν, λέγων

1. Περὶλ. Κ. Βοβολίνη, Χρονικὸν τοῦ «*Παρνασσού*», σελ. 2.

«Αποψις τῆς αἰθούσῃς τοῦ «Παρθενοῦ» κατὰ τὴν πρόωγὴν ἡμέραν τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς Ἑκατονταετηρίδος.

« Ἐς εἴμεθα πεπεισμένοι, ὅτι ἢ ἄλλως μεираκιώδης αὐτῆ ἐνασχόλησις παράγει τινὰ ὀφέλειαν, ἢν καὶ οὐχὶ μεγάλην ». Χρησιμοποιοῦν δὲ τὴν γνωστὴν εἰκόνα τῶν μελισσῶν ἐπιλέγει. « Ἐπὶ πάντα, ὡς ἡ μέλισσα, ἐπικαθήμενοι καὶ ἐκλέγοντες ἐξ αὐτῶν καὶ ἀναμυζόντες τὸ γλυκὺ νέκταρ τῶν φώτων καὶ τῆς Παιδείας, θέλομεν λεληθότως πως καὶ γυμνάζεσθαι καὶ μανθάνειν καὶ διανοητικῶς ἀναπτύσσεσθαι καὶ ὄντως ἐκπληροῦντες τὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου « τὰ πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε », ἀναμφιβόλως δ' ἡμέραν τινα ἐσόμεθα πολλῶ κάρρονες, θέλομεν ἀναδειχθῆ ἴσως ἄξιοι ἀπόγονοι τοῦ Σωκράτους καὶ θείου Πλάτωνος καὶ τοῦ σοφοῦ καὶ ἐναρέτου Πλουτάρχου, ὃν πάντες οἱ αἰῶνες ἐτίμησαν τιμῶσι καὶ θέλουσι τιμᾶ, θέλομεν ἀναδειχθῆ, τέλος, ἄξιοι τοῦ ὀνόματος ἡμῶν ». *Ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ διὰ τὴν κοινὴν ὀφέλειαν τοῦ Ἔθνους*, αὐτὰ ἦσαν τὰ θεμέλια ἐφ' ὧν ἐστειρέωσαν τὸν Παρνασσὸν οἱ διαπρεπεῖς ἰδρυταὶ ἀδελφοὶ Λάμπρου. Ὁμιλῶν ὁ ἴδιος ὁ Σπυρίδων Λάμπρος τὸν Αὐγουστον τοῦ 1865, ὡς Πρόεδρος πλέον τοῦ Συλλόγου, περὶ τοῦ Κανονισμοῦ, ἐξέθετε ποῖος ἦτο ὁ σκοπὸς του « νὰ φέρῃ τὸν Σύλλογον εἰς ἐκείνην τὴν ἀκμὴν, καθ' ἣν πλέον τὰ πράγματα θέλουσι βαίνειν ἄνευ δυσκολίας καὶ οἱ ἐπακολουθήσοντές με, εὐκολον θέλουσιν εὑρεῖν τὴν ὁδὸν ταύτην ». Ἡ σοβαρότης καὶ ὁ ζῆλος καὶ ἡ εὐρύτης τοῦ πνεύματος καὶ τῶν διαφερόντων καὶ μὲ ἀκολουθίαν ἐργαζομένων διὰ τὸν σκοπὸν τῶν νεαρῶν μαθητῶν, μαρτυροῦνται καὶ εἰς τὰ ἐφεξῆς Πρακτικὰ τοῦ Συλλόγου. Τοὺς ἀπασχολοῦν ταυτοχρόνως ἡ ἰδρυσις Μουσείου καὶ Βιβλιοθήκης. Ἦσαν ἐκλεκτικοὶ εἰς ὅλα καὶ εἰς τὰ πρόσωπα καὶ εἰς τὰς ἀμέσους ἐπιδιωξείας. Μεταξὺ τῶν πρώτων, μετὰ ταῦτα ὀνομασιῶν, νέων μελῶν, μνημονεύονται ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας, ὁ Μ. Μουστοξύδης, ὁ Νικ. Λεβίδης. Δὲν ἔχομεν χρόνον εἰς τὴν διάθεσίν μας διὰ νὰ ἀναφέρωμεν ἐν λεπτομερεῖα τί εἰς τὰς συνεδρίας τοῦ Συλλόγου ἀπησχόλει τοὺς νεαροὺς ἰδρυτὰς τοῦ Παρνασσοῦ, ἀλλ' εὐτυχῶς ὑπάρχει τὸ « Χρονικὸν », οὗ δείγματα ὠραία παρέσχε χθὲς ὁ φίλος Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου. Τὸ ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ταχέως ἐκδοθὲν περιοδικὸν σύγγραμμα « Παρνασσὸς » ἦτο χειρόγραφον. Περιελάμβανε δὲ ποικίλας μελέτας, μαρτυρούσας, ὅτι ἡ ἀρχαία καὶ ἐνδοξος Ἑλλάς ἀπετέλει τὸ πρῶτον προσφιλὲς ἔδαφος ἐνασχολήσεως τῶν νέων ἰδρυτῶν τοῦ Παρνασσοῦ. Ἄλλ' εἰς τοὺς ἰδρυτὰς ἐδόθη εὐθύς ἀπὸ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς δράσεως ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλώσουν τὸ μέγιστον ἐνδιαφέρον των, διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν Ἀλυτρώτων τοῦ Ἔθνους. Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1866, τῆς ὁποίας τὴν 100ετηρίδα ἄγομεν κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συνεκίνησε βαθέως τοὺς ἐκλεκτοὺς νέους. Εἰς ἔκτακτον συνεδρίαν συνέστησαν λαχεῖον ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Οὕτως ἐνεκαινιάζον τὴν ἐθνικὴν τοῦ Παρνασσοῦ δράσιν, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ συνυφάνη τὸν ἡμέτερον Σύλλογον πρὸς τὴν Ἐθν. Ἱστορίαν τῆς 100ετίας. Ἐκτοτε αἱ ἐθνικαὶ τύχαι, αἱ ἐπέτειοι καὶ ὄνειρα τῆς μεγάλης καὶ ἐνιαίας Ἑλλάδος, αἱ διάφοροι μελέται μάλιστα δὲ ἡ ἐνασχόλη-

σις περὶ τὴν Φιλολογίαν, τὴν Ἱστορίαν, τὴν Ἐπιστήμην καὶ τὴν Τέχνην ἀπετέλεσαν τὰ εὐρύτερα πεδία δράσεως τοῦ Συλλόγου, ὁ ὁποῖος ἀπέβη κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως, καί τι πλέον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας, ἐφ' ὅσον οὐ μόνον τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν δι' ἀνακοινώσεων καὶ συζητήσεων καὶ δὴ καὶ διὰ τῆς ἐνθαρρύνσεως αὐτῆς περιέλαβεν εἷς τε τὸ περιοδικὸν (τόμ. 17) καὶ τὴν Ἐπετηρίδα βραδύτερον (τόμ. 13), ἀλλὰ καὶ τὴν βράβευσιν τῆς ἀρετῆς καὶ τὴν κοινωνικὴν δρᾶσιν ἤρχισεν ἐπιτυχῶς.

Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἡμέτερος Σύλλογος οὐχὶ μόνον ὡς λογοτεχνικόν, ἀλλ' ὡς καθόλου πνευματικόν καὶ ἔθνικόν καὶ κοινωνικὸν ἴδρυμα ἀπὸ τῆς πρώτης δεκαετηρίδος τῆς δράσεως αὐτοῦ, ἔτυχε οὐ μόνον τῆς βαθείας ἐκτιμήσεως τῆς δημοσίας γνώμης τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ τῆς στοργῆς τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας, καὶ τῆς ὅλης Ἑλλάδος ἐτι δὲ καὶ τοῦ Ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ. Πρέπει δὲ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο νὰ λεχθῆ, ὅτι εἶναι πολὺ δυσχερὲς ἢ ἐπισκόπησις τοῦ ἔργου τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν διαρροῦσαν ἑκατονταετίαν, ἕνεκα τῆς εὐρύτητος τῶν σκοπῶν, οὓς ἔθεσε καὶ ἕνεκα τῶν διαφερόντων τὰ ὁποῖα παρουσίασεν εἰς τὴν πράξιν.

Πρόκειται περὶ πολυμεροῦς πορείας μὲ βαθὺ αἰσθημα εὐθύνης διὰ τὴν πρόοδον τῆς μικρᾶς πατρίδος, ἐχούσης μέγα παρελθὸν καὶ ὑψηλὴν ἀποστολήν. Ὅταν ὁ Μάρκος Ρενιέρης, ἐπίτιμος πρόεδρος τοῦ Συλλόγου ἔξ μόλις ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του τῷ 1871 — πρόεδρος εἶχεν ἐκλεγῆ ὁ Νικόλαος Λεβίδης, Γεν. Γραμματεὺς ὁ Μιχ. Λάμπρος, εἰδ. γραμματεὺς ὁ Δημ. Κορομηλᾶς καὶ ἐπιμελητὴς τῆς Βιβλιοθήκης ὁ Νικόλαος Πολίτης — ἔλεγε ὅτι « οἱ Σύλλογοι οὗτοι, οἵτινες φύονται ὡς ἐκ φυσικοῦ τινος ἐνστίκτου, ὅπου λαλεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ καλλιεργοῦνται τὰ Ἑλληνικά γράμματα εἶναι ἐν ἑκ τῶν σπουδαιότερων σημείων τοῦ ἐπικρατοῦντος ὄργανοῦ, ἀποδεικνύουν τὴν κοινὴν συνείδησιν καὶ ὅτι οὗτοι εἶναι αἱ μαγικαὶ λέξεις, αἷς ἡ θεία πρόνοια ἔθετο πρὸς ἐπίτευξιν εὐρύτερου μέλλοντος » ἐξέφραζε κατὰ τρόπον ἰδιάζοντα τὰς τάσεις τοῦ Συλλόγου.

Ὁ προγραμματικὸς λόγος τοῦ Νικολάου Λεβίδου ἀπετέλει προσκλητήριον μήνυμα πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ὅπως συγκεντρωθῶσι περὶ τὸ νεοπαγὲς σωματεῖον, τοῦ ὁποῖου ἡ εὐρύτης δὲν ἐξεφράζετο ἀπλῶς διὰ τοῦ τίτλου τοῦ Συλλόγου, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προθέσεων τῶν εὐγενῶν μελῶν του, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἔτοιμα διὰ τὴν ἀνάληψιν πάσης εὐγενοῦς πρωτοβουλίας, ἀποβλεπούσης « εἰς κοινὴν ὠφέλειαν ».

« Ἐὰν τὰ ἔθνη καὶ οἱ λαοὶ — ἔλεγε ὁ Λεβίδης, — ἐννοήσωσι τὴν ἑκ τοῦ συνεταιρισμοῦ προσγιγνομένην δύναμιν δὲν θέλουσι μεψιμοιρεῖ ὄνειρευόμενοι τὰς δράκας ἐκείνας τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες ἄλλοτε ἠλευθέρουν λαοὺς, ἀλλ' αὐτοὶ οὗτοι αὐτοπροσώπως ὑπὲρ τῶν ἰδίων δικαιωμάτων πολεμοῦντες θέλουσι πραγματοποιήσει τοὺς πόθους των ». Τοιαῦται ἀρχαὶ καὶ ἡ ἰσχυ-

ρως διαδεδομένη Μεγάλη Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνεξωγώνουν τὰς δυνάμεις τῶν νέων Ἑλλήνων τῶν ἐν τῇ ἡμεδαπῇ καὶ τῇ ἀλλοδαπῇ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ *Μεγάλη Ἰδέα* παρουσιάζεται τότε, περὶ τὰ μέσα δῆλον ὅτι τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὑπὸ διαφόρους μορφάς καὶ ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ὑφίστατο διαφοροποιήσεις, ἀλλ' ἀσφαλῶς οὐσιωδέστατον στοιχεῖον, ἀληθῶς κεντρικὸς πυρὴν αὐτῆς, ἦτο ὁ τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὕτη ἡ ἀρχὴ ἀπετέλει τὸ κίνητρον περὶ τοῦ ὁποῖου ἀνεπτύσσετο ἡ μεγάλη ἰδέα. Ἡ ἐνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ, ὡς ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου τοῦ ἔθνους ἱστορικοῦ καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἐπιτίμου προέδρου τοῦ Συλλόγου Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν ὄχι μόνον τῶν ἀνωτέρω προγραμματικῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐφεξῆς δράσεως καὶ τῶν εὐρύτερων σχέσεων τοῦ Συλλόγου, ὅστις παρουσιάζεται ἐξυπηρετῶν, ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ τὴν βαθέως ποθουμένην ὑπὸ τῆς μικρᾶς Ἑλλάδος πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν καὶ ἐθνικὴν ἀναγέννησιν τῶν Ἑλλήνων, ὄχι μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, καὶ τῶν πέραν τῶν θαλασσῶν ἀδελφῶν, ὅπου τὸ Ἑλληνικὸν δαιμόνιον ἀνίδρυσεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀποικίας καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κοινότητος. Ἡ σύλληψις τῆς ἰδέας τῆς νέας ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ διὰ τῆς συνεργασίας πασῶν τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων ἀδήγησε τὸν Παρνασσὸν ὄχι μόνον εἰς τὴν ταχεῖαν σύναψιν σχέσεων πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἔξωτερικῷ Ἑλληνικῷ Συλλόγῳ, οἵτινες ἄλλωστε ἀπετέλουν πηγὴν ἐμπνεύσεως διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐνίσχυσιν τῆς συνειδήσεως αὐτῶν, ὅτι ὑπὲρ τῶν ἰδίων αὐτῶν δικαιωμάτων ἀγωνιζόμενοι ἐδημιουργοῦν τὰς προϋποθέσεις πραγματοποίησεως τῶν ἀπολυτρωτικῶν τῶν πόθων ἐφ' ὅσον ἔδρων εἰς ἀλύτρωτα ἑλληνικὰ ἐδάφη. Ὅθεν κατανοοῦμεν τὸ προγραμματικὸν κήρυγμα τοῦ Προέδρου Ν. Λεβίδου. « Προσέλθετε, λοιπόν, ἔλεγεν ὁ Πρόεδρος, οἱ φρονούντες, ὅτι δύνασθε νὰ συντελέσητε εἰς τὸν ἡμέτερον σκοπὸν, σπεύσατε μετὰ τῆς πεποιθήσεως ὅτι θέλετε ἀποτελέσει μέρος Συλλόγου οὐχὶ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διὸς ἐξορμήσαντος, ἀλλὰ σωματείου, ὅπερ ἐν ἀρχῇ μὲν ὑπὲρ αὐτοῦ ὑπάρξαν νῦν ἀξιοὶ — ὀρθῶς καὶ δικαίως, ὡς ἐκ τῶν ἐργασιῶν του ἀποδεικνύεται — νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πρόοδον καὶ γενικὴν ὠφέλειαν. Βλέπω νῦν τὸ σωματεῖον τοῦτο οὐχὶ κεκρυμμένον εἰς τὸ ἄδυτον τοῦ μυστικισμοῦ, ἀλλὰ μεγαλοπρεπῶς ἀνυψούμενον, ὡς ἄλλος καλλιμάρομαρος τῶν ἀρχαίων ναός, ὑπερήφανον μὲν τὴν ὄψιν ἐπίζηλον δὲ τὰ ἔργα ».

Ἡ ἀπήχησις τοῦ ἐθνικοῦ μας σαλπίσματος ὑπῆρξεν εὐρεΐα καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Συλλόγου καθίστατο ὅλον ἐν πανελλήνιος, διότι μεγάλης κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς σημασίας ἔργον ἤρξατο συντελούμενον, καθ' ὃν χρόνον ὁ Νικολαὸς Λεβίδης διεκήρυσσε « Μόνον ἡ πνευματικὴ τῆς ἐλευθέρου μετὰ τῆς δούλης Ἑλλάδος ἔνωσις δύναται νὰ συγκρατήσῃ τὸν πανταχόθεν κεραινούμενον Ἑλληνισμόν ».

Αἱ γόνιμοι αὐταὶ ἰδέαι ἔσχον φυσικῶς ἀπήχησιν, διότι εὐρίσκοντο ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ἀναπτυσσομένην εὐρέως σχέσιν πρὸς τὸν Ἀπόδημον Ἑλληνισμόν, ἀλλὰ καὶ τὴν διεύρυνσιν τοῦ κύκλου τῶν συνεργατῶν τοῦ Παρνασσοῦ, μεταξὺ τῶν ἐκλεκτοτέρων Ἑλλήνων, οἵτινες ἐτάχθησαν συμπαραστάται εἰς τὸν εὐγενῆ ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ὠφελείας τοῦ συνόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, διὰ τῆς ἀνακαινίσεως καὶ τῆς ἀπολυτροφώσεως καὶ τῆς ἀναπλάσεως αὐτοῦ.

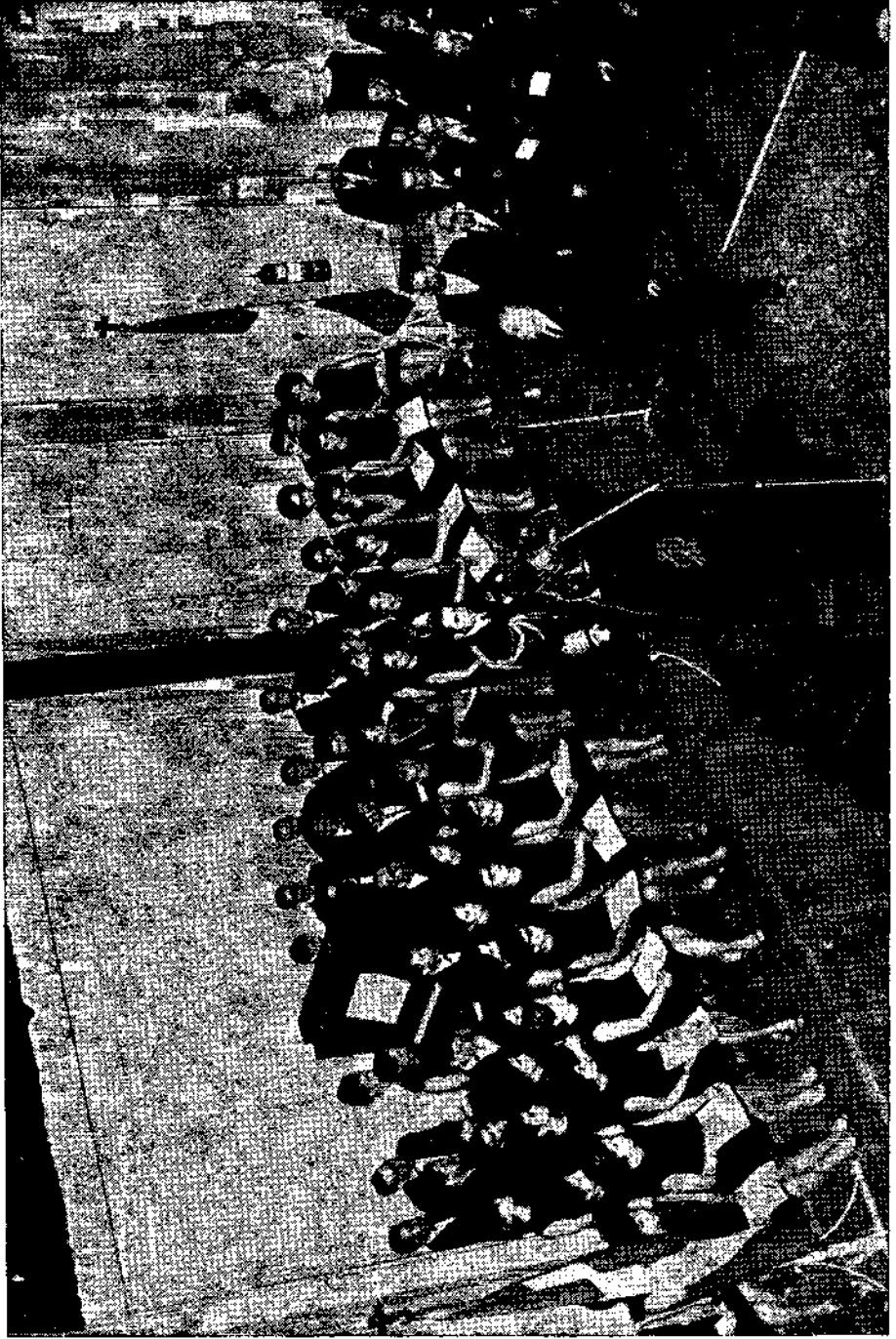
Ταῦτα ἀπετέλουν προϋποθέσεις τῆς ἐνισχύσεως τῆς θέσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν Ἀνατολῇ. Ἡ καλλιέργεια τῆς πατρίου ἱστορίας καὶ Παραδόσεως, ἡ ἔξαρσις τῶν ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀξιών, τὸ φῶς τῆς μαθήσεως καὶ τὸ ἀνοικτὸν βλέμμα πρὸς πᾶσαν νέαν ἰδέαν, ἀναφέρω π.χ. τὸ θέμα τῆς δημιουργίας Ἑλληνικῆς Βιομηχανίας (1869), ἀπετέλουν τὴν μέθοδον ἐργασίας τῶν μελῶν καὶ ἡγητόρων τοῦ Συλλόγου. Ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν μερικά μόνον ὀνόματα, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων διαπρεπῶν Ἑλλήνων ἐν Ἀθῆναις καὶ τῇ Ἀλλοδαπῇ, διὰ νὰ ἴδωμεν πόσον ἐκπληκτικῶς ταχεῖα ἦτο ἡ ἀνοδος τοῦ Συλλόγου: Δημήτριος Μαυροκορδάτος, Λέων Μελάς, Ἰωάννης Φιλήμων, Ἰωάννης Ροῦσσος, Εὐθύμιος Καστόρχης, Δημήτριος Λεβίδης, Ἰωάν. Χίλλ, Μ. Ἰδρωμένος, Ἰωάν. Ἀριστοκλῆς, Πέτρος Βρατίλας Ἀρμένης, Κάρολος Τάκερμαν τέως πρέσβυς τῶν Ἡν. Πολιτειῶν ἐν Ἑλλάδι, Χρηστάκης Ζωγράφος, Γεώργιος Συμβουλίδης, Ἰούλιος Τυπάλδος, *Σίμων Σίνας*, Κ. Ζαβιτσᾶνος, Δ. Βρατσᾶνος, Κων. Κωστιῆς, Κ. Χατζῆσκος, Α. Πάλλης, Ἄγγελος Βλάχος, Μ. Döfner, Κ. Λαμπαδάριος, Εὐάγγελος Ζαλοκώστας, Α. Κούζης, Σωτ. Ξένος καὶ Δημ. Βικέλας. Τί δὲν λέγουν αὐτὰ τὰ ὀνόματα. Καὶ τί ἤμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις εἰς μίαν ὥραν διὰ τόσας προσωπικότητας; Ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν προσωπικοτήτων τούτων (ποῦ ἐστόλισαν τὸν πνευματικὸν βίον τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος) μαρτυρεῖται διατὶ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου, ὁ Σύλλογος ἠξιώθη τῆς βαθείας ἐκτιμήσεως ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ τῷ ἐξωτερικῷ. Οἱ ἀδελφοὶ Λάμπρου εἶχον ἐπιτύχει πλήρως εἰς ὅ, τι ἐσκέφθησαν. Ὅλοι ἐτίθεντο εἰς τὴν διάθεσιν ἑνὸς ἀγῶνος, τοῦ ὁποίου οἱ μαχηταὶ ἐξαίροντες μὲν τὴν ἀρετὴν καὶ καθαπιόμενοι τῆς κακίας διέπλαττον « ἴσως ἐκάστοτε ἔστω ἓνα χρηστὸν πολίτην, διότι οὐχὶ αἱ βίαιαι πολιτικαὶ μεταβολαί, ἀλλὰ αἱ ἠθικαὶ οὕτως εἰπεῖν αὐταὶ ἀναπλάσεις, αἱ δι' ἐνσταλάξεως ἠθικῶν ἀρχῶν γιγνώμεναι, διέσωσαν πάντοτε τὸ ἔθνος ».

Ὁρθῶς παρατηρήθη, ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐκδήλωσις τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς εἰς τὴν ὁποίαν νὰ μὴ μετέχη ὁ Παρνασσός. Ἐνίσχυσις τῶν Καλλιτεχνῶν, ἐνίσχυσις τῶν ἀγαθοεργῶν ἔργων τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ρόδου, ἀποστολὴ Ἑλλήν. βιβλίων εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Στρασβούργου, ψήφισμα ὡς καὶ στέφανος δάφνης εἰς τὸν κατακτητὴν τῶν Ἑλληνικῶν καρδιῶν ποιητὴν Βαλαωρίτην, διὰ τὸ ποίημά του « Πῶς μᾶς θωρεῖς ἀκίνητος », τὸ ὁποῖον ἀπηγγέλθη κατὰ τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ἐθνομάρτυρος Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'. Ἴδου μερικά ἔργα τοῦ ἱστορικοῦ ἔτους 1872. Ταῦτα μαρ-

τυροῦν περὶ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Συλλόγου. Θὰ μὲ ἀπέλειπεν ὁ χρόνος διηγουμένον μετὰ ποίων ὀνομαστώων τοῦ ἔξω ἑλληνισμοῦ Συλλόγων, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ἑλλην. Φιλ. Σύλλογον Κωνσταντινουπόλεως, συνεδέθη ὁ Παρνασσός. Οἱ δεσμοὶ τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ ὅλου Ἑλληνισμοῦ ὡς κεντρικὴ ἐπιδίωξις τῶν μελῶν τοῦ Παρνασσοῦ ἐνισχύετο διαρκῶς πρὸς κραταίωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Ἄλλ' ἢ πρωτοπόρος ἐθνικὴ, πνευματικὴ ὁργάνωσις τοῦ Συλλόγου ἀπέβη καὶ κοινωνικὴ, διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς Ἀπόρων Παίδων τῷ 1872, κατ' ἔμπνευσιν τοῦ ἀειμνήστου ποιητοῦ τῆς Γαλατίας τοῦ προῶρος ἀποβιώσαντος Σπ. Βασιλειάδου. Τοῦτον ὑμνησεν ὁ Ἀχιλ. Παράσχος. Τὸ ἔργον τῆς ἰδρύσεως τῆς Σχολῆς Ἀπόρων Παίδων ἦτο βαρυσήμαντον. Οἱ πτωχοὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἐν ἀναρρώσει εὐρισκομένης ἀλλὰ πάντοτε πασχούσης ἐκ τῶν ἐρίδων Ἑλλάδος, καὶ ἔδιδον ἰδιαιτέρως θλιβερὰν ὄψιν εἰς τὸν καθημερινὸν βίον τῶν Ἀθηνῶν — ἐξακριβίζοντο « μάγκες τοῦ ρολογιοῦ » — διότι ἐκεῖ περὶ τὸ ὥρολόγιον τοῦ Ἑλγίνου συνεκεντροῦτο, ὡς στρατιὰ ρακενδύτων νεανίσκων καὶ ἐφήβων ὄρφανῶν καὶ ἀπροστατευτῶν, θ' ἀπετέλουν ἐφεξῆς τὸ ἀντικείμενον τῆς στοργικῆς μερίμνης τοῦ Παρνασσοῦ. « Εἰς τὴν ἐκμετάλλευσίν των ἔπρεπε νὰ τεθῆ τέραμα ». Ἡ ἱστορικὴ ἀπόφασις τῆς 2^{ας} Ἰουνίου 1872 μᾶς ἐπιτρέπει σήμερον νὰ κανηθῶμεν, ὅτι ἑκατὸν καὶ πλέον χιλιάδες νέων, τυχόντες περιθάλψεως, μορφώσεως καὶ ἐθνικῆς ἀγωγῆς ἀπέβησαν καλοὶ πολῖται, τινὲς δὲ καὶ διεκρίθησαν, συστήσαντες βραβεῖα καὶ δωρεάς. Εἶναι ἀξιοσημείωτον, ὅ,τι ὁ Νικ. Λεβίδης ἐσημείου, διὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Συλλόγου καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Κανονισμοῦ. Ὁ εἰρημένος ἔλεγεν, ὅτι « σκοπὸς τοῦ Συλλόγου δὲν εἶναι κυρίως ἢ περὶ τὰ γράμματα ἀνάπτυξις τῶν ἀπόρων παιδων, ἀλλ' ἢ ἠθικὴ διάπλασις καὶ μόρφωσις αὐτῶν ». Ὅθεν ἐννοοῦμεν διατι αἱ εὐγενέστεραι χορδαὶ τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἔδονοῦντο τότε ἀπὸ τὴν νέαν ἔμπνευσιν τοῦ Παρνασσοῦ. Ὅποιος ὑψηλῆς ἐκτιμήσεως ἀπήλασε τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Συλλόγου μαρτυρεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, προτάσει τοῦ Δημ. Ράλλη ἐψήφισεν εἰσφορὰν ὑπὲρ τῶν Σχολῶν τοῦ Παρνασσοῦ τὸ 1875 ἐκ δραχμῶν 5.000 βραδύτερον δὲ ἠδῆξήθη αὕτη εἰς 8.000. Σημειωτέον ὅτι καὶ αἱ δωρεαὶ καὶ εἰσφοραὶ ἐπληθύνοντο. Ἡ σχολὴ Ἀπόρων Παίδων ἀπετέλει τὸ κέντρον μορφώσεως καὶ στοργῆς 500 περίπου παιδων ἐκ τε τῆς ἐλευθέρου καὶ τῆς δούλης Ἑλλάδος, καθ' ὃν χρόνον παραρτήματα ἰδρύνοντο καὶ ἐλειτούργουν ἐν Σύρω, ἐν Καλάμαις, ἐν Χαλκίδι καὶ ἐν Ζακύνθῳ. Οἱ ἐγκαταλελειμένοι νέοι ἐπροστατεύοντο ἀπὸ τὸν δαίμονα τῆς διαφθορᾶς. Παντοῖαι ἐκδηλώσεις τῆς εὐγνωμονούσης κοινωνίας, λαχειοφόροι ἀγοραὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ παραστάσεις ἐπέτρεψαν τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Συλλόγου εἰς τὸ μέγα τοῦτο ἔργον, ὃπερ ἐπεξετάθη εὐρύτερον εἰς τὰς ἐπαρχίας.

Ἡ πρωτοπόρος ἐθνικὴ, πνευματικὴ ἐπιστημονικὴ προσπάθεια τοῦ Παρνασσοῦ προσελκύσασα ταχέως τοὺς πλέον ἐνθουσιώδεις — ἢ μνεῖα ὀνομάτων

Ο Βασίλης Κωνσταντίνος κηρύσσει την ένταξιν του έθνασμού.

μελῶν θὰ ἤθελεν ὥρα διὰ ν' ἀναφερθῆ — ἐξεδηλώθη εἰς ποικιλίαν θεμάτων. Ὅταν π.χ. τελικῶς κατὰ τὸ 1874 - 1875 διευτυπώθησαν οἱ σκοποὶ καὶ τὰ μέσα πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῶν εἰς τὰ 2 πρῶτα ἄρθρα τοῦ νῦν ἰσχύοντος καταστατικοῦ, ὁ Σύλλογος εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον προοδεύσει, ὥστε τὰ ἐν τοῖς ἄρθροις λεγόμενα νὰ ὑπολείπονται τῶν ἐν τῇ πράξει συμβαινόντων. Τὸ νῦν ἰσχύον καταστατικὸν δριζεῖ, ὅ,τι περίπου καὶ κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ διαμόρφωσιν.

Σκοπὸς τοῦ Συλλόγου εἶναι ἡ διανοητικὴ, ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ τοῦ λαοῦ βελτίωσις. Ὅ,τι ἀναγράφεται ἐφ' ἐξῆς ἀποτελεῖ μερίδα τῆς Ἱστορίας τοῦ Συλλόγου.

Ὁ σκοπὸς οὗτος ἐπιδιώκεται α) διὰ δημοσίων μαθημάτων, β) δι' ἀναγνώσεως διατριβῶν, γ) δι' ἐκδόσεως βιβλίων χρησίμων τῷ λαῷ, δ) δι' ἐκδόσεως περιοδικοῦ συγγράμματος καὶ διαφόρων ἄλλων δημοσιεύσεων, ε) διὰ καταρτισμοῦ βιβλιοθήκης καὶ Ἀναγνωστηρίου, ς) διὰ συζητήσεως θεμάτων καὶ συστάσεως διαγωνισμῶν, ζ) διὰ συστάσεως Σχολῶν καὶ Ἰδίας Σχολῶν Ἀπόρων Παίδων καὶ ἐνισχύσεως ὑπαρχουσῶν. Προσέτι δὲ καὶ δι' ἄλλων μέσων, ἅπερ ὁ Σύλλογος ἤθελεν κρίνει πρόσφορα πρὸς τὸν σκοπόν. Ἡ σπουδαιότης ὅμως τῆς προσπάθειας εἰς ἕκτασιν καὶ βάθος τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου καταφαίνεται ἐάν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ κατάστασις τῆς πατρίδος τὴν 8ην δεκαετηρίδα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἦτο τόσοσιν λυπηρά, μάλιστα ἐκ τῶν πολιτικῶν ἔριδων, ὥστε ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν ἐθνικὸν ποιητὴν Ἀχιλλέα Παράσχον νὰ ἐκφράσῃ τὴν πικρίαν του εἰς στίχους κατὰ τὰς τρεῖς ἐθνικὰς εορτάς, τοῦ 1877, 1878, καὶ 1879. Ἐν αὐτοῖς ἐξέφραξε πράγματι τὴν πικρίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἐνεκα τούτου τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου προσελάμβανε σπουδαιότητα διότι ἦτο καταφύγιον τῶν ἐθνικῶς σκεπτομένων Ἑλλήνων. Ἰστατο μακρὰν πάσης πολιτικῆς. Αἱ ἐθνικαὶ ἐπέτειοι ἀπετέλουν γεγονὸς βαρυσήμαντον διὰ τὰς Ἀθήνας.

Αἱ ποικίλαι ἀνακοινώσεις διαπρεπῶν μελῶν εἰς τὰς συνεδρίας τοῦ Συλλόγου, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν καθόλου Ἱστορίαν ὡς καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Τέχνης, τῆς Ἱατρικῆς, τῆς Φαρμακευτικῆς, τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ἱστορίας, τὴν Ἱστορίαν τοῦ Πολιτισμοῦ, τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἔτι δὲ καὶ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον, τὰ Νεοελληνικὰ Γράμματα, τὰς παροιμίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, παρεῖχον εὐκαιρίας ἀπολαύσεως. Ἐπειτα ἡ διακήρυξις Ποιητικῶν καὶ Θεατρικῶν διαγωνισμῶν, ὡς καὶ ἀνακοινώσεις ἢ ποιητικαὶ συγκεντρώσεις, ἀποτελοῦν γεγονότα τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀφορμὴν ἀνατάσεως ψυχικῆς τῶν μελῶν.

Ἄλλ' ὅ,τι προκαλεῖ τὴν ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἡμῶν εἶναι ἡ σταθερὰ καὶ ἐπίμονος, ἐκ μέρους τοῦ Συλλόγου, ἐμμονὴ εἰς τὴν ἰδέαν τῆς καλλιέργειας τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐλευθέρου καὶ ὑποδούλου. Ὁ Σύλλογος συνεδέετο ἤδη κατὰ τὸ 1876 πρὸς 35 ἑλληνικὰ ἄλλοδαπα σωματεῖα.

Ἡ μεγάλη ἐθνικὴ προσπάθεια πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην εἶχε μίαν ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Συλλόγου, πολύτιμον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ διὰ τὸ ἔθνος εὐτυχῆ κατάληξιν τὴν *σὺγκλησιν ἐν Ἀθήναις Συνεδρίου τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλληνικῶν Συλλόγων*. Ἀπετέλεσε τοῦτο ἐγερτήριον *σάλπισμα*, τοῦ ὁποίου τὴν σημασίαν ἀναγκαστικῶς θὰ πρέπει εἰς εἰδικὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρῃ τὸ διακεκριμένον μέλος τοῦ Παρνασσοῦ, ὁ συντάκτης τοῦ πολυτίμου χρονικοῦ κ. Κ. Βοβολίνης, διότι τὸ ἔργον ἐκεῖνο πρέπει νὰ εὔρη συνέχειαν. Ἄλλ' εἰς τὸν εἰδικώτερον συνάδελφον κ. Γ. Ζώραν ἀνήκει ἡ ἑξαρσις τῆς προσφορᾶς τοῦ Συλλόγου εἰς τὴν Λογοτεχνίαν καὶ τὴν Ποίησιν.

Ἄλλ' ἡ ἐνότις τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ παιδεία καὶ ἡ μόρφωσις τοῦ λαοῦ, διότι ὁ Σύλλογος ἀπετείνεται πρὸς εὐρύτερα στρώματα ἑλληνικῆς κοινωνίας, καὶ αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις δὲν ἐξαντλοῦν τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου κατὰ τὰ δύσκολα ἔτη, τὰ ὁποῖα διήρχετο ἡ Ἑλλάς. Καὶ τοῦτο διότι ποικίλαι πρωτοβουλίαι ἀνελαμβάνοντο καὶ ἐν τινι μέτρῳ ἐπιτυγχάνοντο. Ἀναφέρω τὰς σπουδαιότερας, διὰ νὰ ἴδῃτε ταυτοχρόνως τὴν εὐρύτητα τοῦ ἔργου τοῦ Παρνασσοῦ. 1) Βελτίωσις τῶν ἑλλην. φυλακῶν 2) ἀναβίωσις τῆς ἐθνικῆς σκηπῆς (1876) καὶ σχέδιον ἰδρύσεως ἐθνικῆς λυρικῆς σκηπῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ 3) ἔκδοσις ἀπὸ τοῦ 1877 ἐντύπου τοῦ Παρνασσοῦ ἐκτιμωμένου μεγάλως ἐν τῷ ἐξωτερικῷ 4) ἐπιτροπὴ ἀρωγῆς τῶν ἐξ Ἰταλίας Ἑλληνοαλβανῶν μεταναστῶν τῶν ἐγκατασταθέντων εἰς Ἡλείαν 5) δημόσια μαθήματα Συνταγμ. δικαίου κ.ά. 6) δημόσια συζητήσεις περὶ Ἀλβανίας, Ἀλβανῶν καὶ περὶ τῆς ἑλλην. ἀποστολῆς ἐκπολιτισμοῦ αὐτῶν 7) ἴδρυσις ἐπιτροπῆς διὰ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας 8) πρωτοβουλία διὰ τὴν διὰ δελτίων καταγραφὴν τῶν Ἀθηνῶν 9) ἔκδοσις βιβλίων χρησίμων διὰ τὸν λαόν 10) Πρακτικὴ Δημοσίᾳ Σχολή 11) ἴδρυσις ἐντευκτηρίων. Ἡ τοιαύτη ἐν τῇ πράξει διαμόρφωσις τῶν σχολῶν τοῦ Συλλόγου, ὠδήγησε τελικῶς εἰς τὴν διὰ ψηφίσματος ἴδρυσιν τῶν 5 τμημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀνετίθετο ἡ μελέτη καὶ ἡ προεργασία τῶν εἰς τὸν Σύλλογον ὑποβαλλομένων προτάσεων, ἔχουσῶν ἀντικείμενα σχετικὰ πρὸς τοὺς κλάδους τῶν τμημάτων. Συνεστήθησαν καὶ εἰργάζοντο εἰς ἕκαστον τμῆμα ἐπιτροπαί: ἐκ τοῦ Προέδρου, ἐνὸς ἀντιπροέδρου καὶ ἐνὸς γραμματέως.

1) Τμῆμα Καλῶν Τεχνῶν, διὰ τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῆς Καλλιτεχνίας, τοῦ θεάτρου, καὶ τῆς Γραμματολογίας.

2) Τμῆμα Νομικῶν καὶ Πολιτικῶν σχέσεων. Τοῦτο θὰ ἀνεξήτει καὶ τὰ μέσα προκηρύξεως διαγωνισμῶν ἐτησίων, γνωμοδοτήσεων ἀναφερομένων εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον, τὴν πολιτικὴν ἐν γένει, ἄνευ κομματικῆς ἀναμίξεως, διότι ὁ Παρνασσὸς ἐτήρησεν ἑαυτὸν μακρὰν τῆς κομματικῆς διαμάχης. (Πρόεδρος Κ. Κωστής, καὶ ἀντιπρόεδρος Ζηλήμων Τημ. Ἡλιοπούλος ὡς Γραμματεὺς).

3) Τμῆμά Φυσιογνωστικόν, διὰ τὰς μαθηματικάς, φυσικὰς καὶ φυσιο-

γνωστικὰς ἐπιστήμας. Γ. Καραμήτσας καὶ Α. Χρηστομᾶνος (Πρόεδρος καὶ ἀντιπρόεδρος).

4) Ἀρχαιολογικόν, διὰ τὴν ἀρχαίαν, μέσην καὶ νέαν Τέχνην καὶ ἰδίως τὴν Ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ἱστορίαν καὶ παιδαγωγίαν. (Πρόεδρος Κων. Παπαρρηγόπουλος, Γ. Κρέμος ἀντιπρ., Ἰάκωβος Δραγάτσης γραμματ.).

5) Θεολογικόν, Πρόεδρος Ἀρχ. Σωκράτης Κολιάτσος (ὁ μετὰ ταῦτα Κορινθίας) Α. Διομήδης Κυριακὸς ἀντιπρόεδρος καὶ Ἰγν. Μοσχάκης γραμματεὺς, ἀμφότεροι καθηγηταὶ τῆς Θεολογίας.

Ἐλέχθη ὅτι ὁ Παρνασσὸς ἦτο ἡ Ἀκαδημία τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλ' ἢ ἔρευνα τῶν Πρακτικῶν δεικνύει, ὅτι ὁ Παρνασσὸς ἦτο κατὰ εὐρύτερον, ἐφ' ὅσον ἡ Ἀκαδημία εἶναι τὸ ἴδρυμα τῆς αὐστηγᾶς ἐρεύνης καὶ τῆς ἐνισχύσεως διὰ τοῦ κύρους τῆς, δι' εἰδικῶν βραβείων: τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης καὶ τῶν γραμμάτων ὡς καὶ τῆς ἀρετῆς, χωρὶς νὰ δύναται οὔτε μέγαν ἀριθμὸν μελῶν νὰ διαθέτῃ οὔτε τὴν εὐρύτητα τῶν ἀνωτέρω τμημάτων νὰ περιλάβῃ. Εἰς μίαν ἀνακοίνωσιν του εἰς τὸ ἐν Freiburg συνελθόν τὸ 1883 ἐπιστημονικὸν συνέδριον ὁ Ἄντ. Χρηστομᾶνος, ἀπαντῶν εἰς ἐρώτησιν, ἐὰν ὁ Παρνασσὸς εἶναι ἐταιρεία ἢ Ἀκαδημία ἔλεγε προσφυνῶς, ὁ ἡμ. Σύλλογος ἦτο τότε « τὸ μόνον ἴδρυμα ἐν Ἑλλάδι », ὅπερ « ἔτρεφε, ἐξεδήλου καὶ ἔδιδε ἐμπράκτως καὶ μετ' αὐταπαρνήσεως χάριν τοῦ καλοῦ καὶ ὠφελίμου τὸν πρὸς καλλιέργειαν τῶν ἐπιστημῶν ζῆλον τῶν Ἑλλήνων ».

Πράγματι δὲ τὸ ἔργον τοῦ « Παρνασσοῦ », εἰς τὸν ὅποιον ἀνήκον καὶ οἱ μεγαλύτεροι λογοτέχνη καὶ ποιηταὶ τῆς γενεᾶς τοῦ Παλαμᾶ, κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετηρίδα, ἔδιδεν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἦτο πράγματι Ἀκαδημία μὲ τὰς τρεῖς τάξεις αὐτῆς. Δὲν εἶναι δυτατὸν εἰς μίαν βραχυτάτην ἐπισκόπησιν νὰ ἀναφέρωμεν οὐδὲ δι' ὀλίγων τί ἐσήμαινε διὰ τὴν ἐπιστήμην ὁ « Παρνασσὸς » οὐδὲ τί ἐσήμαινε ὁ Παράσχος, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Δροσίνης, ὁ Πολέμης, ὁ Προβελέγγιος, ὁ Στρατήγης καὶ ὁ Σουρῆς παραπλεύρως τῶν Λάμπρων, τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου, τοῦ Νικ. Πολίτη καὶ τόσων ἄλλων καὶ ποῖον συναγεμὸν ἔζη ἡ Ἑλλὰς εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην. Ἀναφέρομαι εἰδικώτερον εἰς τὴν ἐποχὴν, ὅτε ὁ Σύλλογος, χάρις εἰς κληροδοτήματα τοῦ ἐν Ὀδησῶ ἀποβιώσαντος Ἄντ. Παγκάλου, τὴν συνετὴν διαχείρησιν καὶ τοὺς ἐπιτυχεῖς συνδυασμοὺς τῆς Ἐφορείας, ἀπέκτα τὸ λαμπρὸν τοῦτο μέγαρον (ἔργον τοῦ Ἀρχιτέκτονος συντ. Ἰφ. Κοκκίδη). Τότε ἀπέσπα τὴν νέαν γενικὴν ἀναγνώρισιν, ἀφοῦ ἀργυροῦν μετᾶλλον τῆς ἐκθέσεως Παρισίων τοῦ 1878, βραβεῖον δὲ τῆς Δ' Ὀλυμπιάδος εἶχε προοδοποιήσῃ τὴν διεθνή αὐτοῦ προβολήν. Ὁ διάδοχος Κωνσταντῖνος τακτικὸν μέλος ἀπὸ τοῦ 1884 ἐχαρακτήριζε τὸν Σύλλογον (1891) *περίβλεπτον* καὶ *ἀξιόμιμητον* δι' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν εὐγενῶν πρωτοβουλιῶν τῶν τμημάτων, τῶν ὁποίων τὸ πλοῦσιον ἔργον ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λανθανούσης σωματεμπορίας τῶν παιδῶν. Ὁ Σύλλογος ἐμερίμνα κάθε χρόνον διὰ

τὴν δὲ ὁργάνωσιν ἐκθέσεων τέχνης καὶ ἀνθέων, διὰ τὰς 12 σχολὰς εἰς ἐπαρχίας, διὰ τὰς μελέτας σχεδίων νόμων, βελτίωσιν τῶν δικαστηρίων (προσέτινε δὲ καὶ τὴν ἰδρυσιν φυλακῶν ἀνηλίκων), διὰ τὴν δὲ ὁργάνωσιν συναυλιῶν τὴν ἐκθεσιν κειμηλίων τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνος (μετὰ τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθν. ἑταιρείας) τὴν προκήρυξιν ἱστορικῶν διαγωνισμῶν ἔτι δὲ καὶ τὴν ἐκδοσιν τῆς Πατριάρχης Βιβλιοθήκης. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἡ Σχολὴ ἀπόρων παιδῶν εἶχεν 1000 μαθητὰς. Ἡ δὲ διὰ τὴν Σχολὴν ὁργάνωσις τοῦ χοροῦ τοῦ Παρνασσοῦ ἀπετέλει ἐν τῶν κοσμικωτέρων γεγονότων τῆς Ἀθηναϊκῆς ζωῆς, διότι οἱ Βασιλεῖς περιέβαλλον τοῦτον διὰ τῆς ἀγάπης των.

Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος ὁμιλῶν ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τοῦ Συλλόγου ὁρθῶς παρετήρει: « Πᾶν ὅ,τι ἑλληνικὸν καὶ πάτριον ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ Παρνασσοῦ, ὅστις ἐξ εὐλαβείας ἐξηκολούθησε νὰ δνομαζῆται Φιλολογικὸς Σύλλογος, ἐνῶ ἀληθῶς ἐτέρευε πολλὰς ὁδοὺς, προσπαθῶν νὰ πληρώσῃ τὰ κενὰ ὅσα ἀφῆκε τοῦ παρελθόντος ἢ ἀμεριμνησία, εἰσηγούμενος πᾶσαν ἰδέαν, ἣτις ἐφαίνετο δυναμένη νὰ ὠριμάσῃ, τολμηρῶς ἐπιχειρῶν καὶ ἐπιτυγχάνων ὅσα εἶχεν ὑποσχεθῆ, θαρραλέως δεικνύων τὴν ὁδὸν τοῦ μέλλοντος. Ἀλλ' ὁ Παρνασσὸς εἶχε μίαν κεφαλὴν πρὸ πάντων μίαν καρδίαν ». Ὅθεν προκαλεῖ, δικαίως, τὴν εὐχάριστον ἐκκλησίαν τὸ ποικίλον ἔργον τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἡ δύναμις τῆς προόδου του.

Ἐξαιρῶν τὸ ἔργον τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῶν τμημάτων ἠξιολόγει τὴν διὰ τὸ Κράτος καὶ τὸ Ἔθνος χρησιμότητα αὐτῶν, ὡς καὶ τῶν πλουσίων πρωτοβουλιῶν τὴν σοβαρότητα, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἀναγινωσκομένων ἀνακοινώσεων, προσέτι δὲ καὶ τὴν βαρύτητα τοῦ βήματος τοῦ Συλλόγου. Μετὰ τοῦτο διηγήθη ὁποῖαν ἐντύπωσιν παρήγον οἱ ἀπὸ τοῦ βήματος λόγοι τοῦ Ἱστορικοῦ τοῦ Ἑθνους Κ. Παπαρηγοπούλου, τοῦ Βυζαντινολόγου Πασπάτη αἱ ὁμιλίας, καὶ αἱ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ραγκαβῆ, διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν ποιήσιν. « Αἱ Ἀθηναῖοι θέλουσι νὰ εἶναι, ἔλεγε, ἡ καρδία τοῦ Ἑλληνικοῦ σύμπαντος καὶ τῆς καρδίας ταύτης τὴν ἑλληνικὴν καρδίαν ἔχει τὴν φιλοδοξίαν νὰ γίνῃ ὁ Παρνασσός ». Αὕτη ἦτο ἡ εὐγενεστάτη ἐπιθυμία καὶ θέλησις τῶν πνευματικῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας περιέκλειεν ὁ Παρνασσός. Οὗτος ἡδύνατο πλέον νὰ ἀντλή εὐκόλως νέας δυνάμεις, διότι εἶχε πλέον συνδεθῆ στενῶς καὶ μετὰ τοῦ Πανεπιστημίου διὰ πολλῶν Καθηγητῶν, οἵτινες ἐγένοντο μέλη, σύμβουλοι, Πρόεδροι καὶ Γεν. Γραμματεῖς αὐτοῦ, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοὺς δύο ἱστορικούς. Ἐπέμεινα εἰς τὸ πλούσιον τῆς πρώτης ἐποχῆς ἔργον, ὡς θεμελιακὸν πρὸς κατανόησιν τῆς παραδόσεως, ἣν ἐκληρονόμησεν ἡμῖν ἡ πρώτη γενεὰ τῶν ἰδρυτῶν καὶ συνεργατῶν των. Ἀλλ' ἡ κλεψύδρα τοῦ βήματος ἐπέβαλε ἵνα ἡ σκιαγραφία αὕτη εἶναι ἀναγκαιῶς πενιχρά, διότι τὸ ἔργον τοῦ Παρνασσοῦ « μείζον εἰς πείραν ἔρχεται ».

Ὁ Παρνασσὸς ἐξηκολούθησεν εἰς τὸ νέον τοῦτο μέγαρον νὰ ἐκπληροῖ ἀνετώτερον τὴν ποικιλῆν ἀποστολὴν του, τὴν ἐθνικὴν, τὴν πνευματικὴν

καὶ λογοτεχνικὴν καὶ κοινωνικὴν, πολύτιμον διὰ τὴν ζωὴν τῶν Ἀθηναίων.

Εἰς τὸ νέον τοῦτον βῆμα τοῦ « Παρνασσοῦ », τὸ ὁποῖον ἀπέβη πλέον ἱστορικόν, ἐνεφανίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ὅλοι οἱ μεγάλοι ἐπιστήμονες, ἱστορικοὶ καὶ λογοτέχναι καὶ ποιηταὶ τῆς γενεᾶς τοῦ 1880, τῆς Νέας Ἀθηναϊκῆς Σχολῆς, εἰς τὴν ὁποίαν συνεχωνεύθησαν καὶ ἔσβησαν αἱ ἐπαρχιακαὶ τάσεις, μὲ πρῶτην καὶ πλέον ἰσχυρὰν καὶ πλουσίαν τὴν Ἑπτανησιακὴν. Ἄλλ' ὑπῆρξεν ἀτύχημα, ὅτι τὸ περιοδικὸν « Παρνασσὸς » ἔπαυσε ἐκδιδόμενον ἀπὸ τοῦ 1895, ἀφοῦ ἐξεδόθησαν ἐν συνόλῳ 17 τόμοι. Ἄλλ' εὐτυχῶς τὸ 1904 ἐξεδόθη ἡ ἔτησις « Ἑπετηρίς », ἡ ὁποία ἔπαυσε ἐκδιδομένη κατὰ τὸ 1917 (τόμοι 13), κατὰ τὰ ἔτη τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ. Τὸ βῆμα τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἡ ἑπετηρίς ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἔθνους. Ἄλλ' ἐπανερχομαι εἰς τὴν ὑπὲρ βραχεῖαν ἀνασκόπησιν. Κατὰ τὸ ἔτος 1891 ὁ Παρνασσὸς ἐπλήγη διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἐπιτίμου προέδρου καὶ ἱστορικοῦ τοῦ Ἑλλήν. Ἔθνους Κ. Παπαρηγοπούλου. Τοῦτο ἀπετέλεσε πλῆγμα καὶ διὰ τὸ Πανεπιστήμιον. Ἄλλ' ἡ παρουσία τῶν Λάμπρων καὶ τόσων ἄλλων ἐξησφάλιζε τὴν συνέχειαν, ὑπὸ τὴν τακτικὴν προεδρίαν τοῦ Σίμου Μπαλάνου. Εἶναι ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ βήματος ὁ Γεώργιος Στρέϊτ, ὁ Ἰωάννης Ψυχάρης καὶ ὁ Θεμ. Σοφοῦλης ὡς ἀρχαιολόγος. Κατὰ τὰς ἡμέρας δὲ καθ' ἃς τὸ ἔθνος ἔχειμάζετο, τὸ 1897, ἐνῶ αὐτὸς ἠτύχει νὰ εὑρίσκειται εἰς τὴν ἄνοδον, ὥστε ἠδύνατο νὰ βοηθῆ καλύτερον, καθ' ὃν χρόνον διεθνοῦς φήμης προσωπικότητες καὶ ἰδρύματα, ὡς ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων ἀνεγνώριζον τὸ ἔργον τοῦ Παρνασσοῦ, παρουσιάσθη νέα πολυμερὴς δράσις (ἐπὶ τῆς προεδρίας Νικολάου Πολίτου 1892-1897), καίτοι ἡ τραγικὴ περιπέτεια τοῦ 1897 ἀνέκοψε τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου, διότι οὗτος διέθεσε τὸ κατάστημά του πρὸς παρασκευὴν τῶν στρατιωτικῶν ἀσπρορροῦχων καὶ ἐνδυμάτων... ραπτομένων, τῇ βοηθείᾳ τῶν συζύγων καὶ ἀδελφῶν τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου.

Τὰ μέλη ὁμως δὲν ἠδράνησαν τότε, ἀλλ' ὅλως τοῦναντίον, διὰ τῶν εὐρύτερων σχέσεων αὐτῶν πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἐβοήθησαν διὰ τὴν διαφώτισιν τῆς δημοσίας γνώμης ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τούτοις καὶ ἀνακοινώσεις καὶ ὁμιλίαι εἰς περιορισμένον ἀριθμὸν ἐγένοντο. Μεταξὺ τούτων καὶ τοῦ Παλαμᾶ περὶ τῆς Νεοελληνικῆς ποιήσεως. Σημειωτέον ὅτι τότε ἡ Σχολὴ Ἀπόρων Παίδων ἠρίθμει 1291 μαθητάς, ἐνῶ τὸ 1898 ἔφθασε τοὺς 1339.

Τότε (προεδρεύοντος τοῦ Τ. Ἀργυροπούλου) ἐγίνε μέλος καὶ ἐνεφανίσθη εἰς τὸ βῆμα τοῦ Παρνασσοῦ ὁ περιώνυμος Ἰταλὸς ποιητὴς Γαβρ. Δ. Ἀνούτσιο (ὁμιλήσας περὶ τοῦ κάλλους τῶν ἀρχαίων μαρμάρων). Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δέον νὰ ἐξαρθῆ εἶναι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος, ὁ Σύλλογος εὐρέθη εἰς τὴν πρωτοπορείαν πάλιν, πάσης γενικωτέρας προσπάθειας ὑπὲρ τῆς χώρας καὶ παρὼν εἰς πᾶσαν ἐθνικὴν ἐκδήλωσιν, ὡς ἐν Κρήτῃ. Ἀξιοσημείωτον

·Ο Πρόεδρος του « Πανασού » δμικών κατά την πρώτην ημέραν του έφτασμού τής 'Εκατοναετηρίδος.

δὲ εἶναι ὡσαύτως, ὅτι νομοσχέδια συνταγέντα ὑπὸ τοῦ Νομικοῦ Τμήματος ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας, ὡς νόμοι αὐτῆς.

* Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς νέας ἐπιστημονικὰς ἀναζητήσεις, διὰ τὴν πλουτοπαγωγικὴν ἐκμετάλλευσιν τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ τῶν διδακτικῶν βιβλίων ἐνεφανίσθη ὁ Παρνασσὸς πρωτοπόρος. Ἡ πρόσκλησις τοῦ Παρνασσοῦ εἰς διεθνή συνέδρια ἀπετέλει ἐκδήλωσιν τῆς ἐκτιμήσεως πρὸς αὐτόν. Κατὰ τὴν διεθνή ἐκθεσιν Παρισίων 1900 ἐτιμήθη μὲ δύο ἀργυρᾶ βραβεῖα. Τὸ 1901 — καὶ τοῦτο πρέπει νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως — ὑπεδέχθη ὁ Παρνασσὸς τοὺς ἐλθόντας εἰς Ἀθήνας διὰ τινὰ ἐκθεσιν Κυπρίους (προσφώνησις Σπ. Λάμπρου, Παλαμᾶ, Ν. Πολίτη). Ὁ Παρνασσὸς συμμετέχων εἰς πᾶν ἐθνικὸν καὶ διεθνὲς γεγονός (ἐκατονταετηρίδες ἀπὸ τῆς γεννήσεως Σολωμοῦ, Οὐγκώ), ἀποτελεῖ τὸ κέντρον, τὸ ἀληθῶς ζωτικὸν πνευματικόν, τῆς πρωτεύουσης τῆς Ἑλλάδος. Ὁθεν οὐδὲν ἄπορον, ὅτι ἐτιμήθη καὶ ὑπὸ τῆς περιωνύμου Κοινότητος Τεργέστης. Τὸ 1902 ὅμως ἔσχε τὸ δυστύχημα ν' ἀπολέσῃ τὸν πρῶτον Πρόεδρον καὶ ἐμπνευσμένον ἄνδρα Μιχ. Λάμπρον (1849 - 1902).

* Ἐν ἀρχῇ τοῦ αἰῶνος μέγα ζήτημα διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἦτο τὸ Μακεδονικὸν καὶ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ προσφορὰ τοῦ Παρνασσοῦ ἦτο ἀξιόλογος. Ἄναπτυσσόμενος οἰκονομικῶς ὁ ἡμέτερος Σύλλογος καὶ πλουτιζόμενος διὰ δωρεῶν καὶ ἐκ κληρονομιῶν καὶ τιμώμενος δι' ἐτησίας συνδρομῆς ὑπὸ τοῦ κράτους — οὐχί, ἀτυχῶς, πάντοτε — ἔθετεν ἑαυτὸν διαρκῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἔθνους, τῆς ἐπιστήμης, τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Μνημονεύονται π.χ. 12 συναυλίαι τοῦ Συλλόγου τῷ 1907 εἰς τὰς Ἀθήνας. 1563 μαθηταὶ εἰς τὴν σχολὴν Α. Π. καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑθνικῆς ἀναγεννήσεως (1910 - 1911), ἡ ὁποία ᾤδήγησεν εἰς τοὺς θριάμβους τοῦ 1912 - 1913 (προεδρία ἀπὸ τοῦ 1907 - 1914 τοῦ καθηγ. Στυρ. Σακελλαροπούλου). Τότε ἐξεδηλώθη καὶ αὐθις ἡ ἐκτίμησις τοῦ Ἔθνους πρὸς τὸν Σύλλογον, διὰ τῶν δύο μεγάλων ἀνδρῶν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, παραμείναντος καὶ μετὰ τὴν ἀνοδὸν εἰς τὸν θρόνον τακτικοῦ μέλους (ἀπὸ τοῦ 1884) μέχρι τοῦ θανάτου του, καὶ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, ὅστις ἐνέκρινε τὴν ἐνίσχυσιν οἰκονομικῶς καὶ τὴν ἰδρυσιν Σχολῆς Ἀπόρων Παιδῶν εἰς Θεσσαλονίκην. Ἡ συχνὴ παρουσία τῶν Βασιλέων καὶ τῶν βασιλοπαίδων ἰδίᾳ τῶν Νικολάου καὶ Γεωργίου, προστατῶν τοῦ Παρνασσοῦ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως του, ἐμαρτυρεῖ περὶ τῆς σημασίας τῶν ἐκάστοτε ἀναλαμβανομένων πρωτοβουλιῶν. Ὁ ἑορτασμὸς τῆς 100ετηρίδος ἀπὸ τῆς πρώτης ἐπισκέψεως τοῦ Βύρωνος εἰς τὴν Ἑλλάδα (1909), ἡ 100ετηρίς ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Γλάδστωνος καὶ τῆς 50ετηρίδος ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς περιφήμου Mireill τοῦ Mistral ἔδωκαν τὴν εὐκαιρίαν ἐκδηλώσεως μεγάλων τιμῶν πρὸς τὸν Παρνασσόν.

* Ἡ δρᾶσις τῶν τμημάτων ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου, ἀλλὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1915 δὲν ἐπέτρεψαν τὸν

έορτασμόν τῆς 50ετηρίδος καὶ περιώρισαν τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου εἰς διαλέξεις. Ἡ ἑπετηρὶς ἔπαυσεν ἐκδιδομένη τότε (1917). Κατὰ τὴν δυσχερῆ ἐκείνην διὰ τὸ ἔθνος ἐποχὴν τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ ὁ « Παρνασσός » παρέμεινε πιστὸς εἰς τὴν ἀποστολὴν του καὶ μακρὰν πάσης πολιτικῆς, παρ' ὅλον ὅτι ἐδέχθη πλήγμα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἰδρυτοῦ του, Σπυρίδ. Λάμπρου, ἱστορικοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Βυζαντίου, ταλαιπωρηθέντος μέχρι τοῦ θανάτου του (1919).

Ἄλλὰ ἡ ἀγάπη τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Ἔθνους περιέβαλον τὸν τάφον του καὶ τὴν μνήμην του.

Ἡ ἐθνικὴ συμφορὰ τοῦ 1922 εὔρε καὶ πάλιν τὸν Παρνασσὸν πρόθυμον νὰ συνεισφέρῃ, ἐνῶ ἡ γενικὴ ἐθνικὴ ἀθυμία δὲν ἐπέτρεπε τὸν ἑορτασμόν τῆς 50ετηρίδος τῆς Σχολῆς Ἀπόρων Παίδων, καθ' ἃ ἔλεγεν ὁ Πρόεδρος Τιμολέων Ἡλιόπουλος.

Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ μεσοπολέμου 1924-1939, ἡ δραῖσις τοῦ Παρνασσοῦ ἐξηκολούθησεν, ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν προτέραν ἔκτασιν, καὶ ἔντασιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν, διότι ἰδρύθη ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ὁργάνωσιν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἐν Ἑλλάδι, ἀφοῦ κατ' ἀνάγκην αἱ πρωτότυποι ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις κατατίθενται πλέον ἐκεῖ, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἤρξαντο ἰδρύνεσθαι τὰ Ἑλληνικὰ Λογοτεχνικά κ.ἄ. Σωματεῖα. Μεγάλη ἦτο ἡ χαρὰ τοῦ Συλλόγου διότι μερὶς τοῦ ἔργου του ἀνελαμβάνετο ὑπὸ νέων ἑλληνικῶν σωματείων. Οὐχ ἦττον ὁμως ἔδρα ὁ Σύλλογος, ὅχι μόνον διὰ τῶν μεταδιδουσῶν τὸ φῶς ἐπιστημονικῆς, ἱστορικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἢ ἄλλης γνώσεως μελετῶν (ὡς π.χ. περὶ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν τοῦ 19 αἰῶνος), διαλέξεων, ἔτι δὲ καὶ τὰς πρωτοβουλίας ἑορτασμῶν 100ετηρίδος ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Βαλαωρίτου, τοῦ Σανταροῦζα, τοῦ Φραγ. Πετράρχου καὶ τῆς 50ετηρίδος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σπυρ. Βασιλειάδου. Διωργάνου δὲ καὶ καλλιτεχνικὰς ἐκθέσεις, τὸν Καλοκαιρινεῖον θεατρικὸν διαγωνισμόν καὶ ἠσχολεῖτο σοβαρῶς μὲ τὰ θέματα τῆς ἐθνικῆς παιδείας. Ἐξηκολούθουν δὲ αἱ γνωμοδοτήσεις τῶν τμημάτων του, ἐπὶ διαφόρων θεμάτων.

Παρέμεινε δὲ ὁ Παρνασσὸς πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις καὶ τὴν ἐθνικὴν γραμμὴν μετέχων εἰς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ ζητήματα καὶ προβλήματα μετὰ χαρᾶς καὶ θέρμης.

Ἡ ἀναγνώρισις καὶ τιμὴ ἡ ἀπονεμηθεῖσα εἰς τὸν Παρνασσὸν ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τῷ 1929, ἣτις ἐσημείωσεν, ὅτι « πολλὰκις ὁ Παρνασσὸς ἀνεπλήρωσε τὴν ἀνύπαρκτον Ἀκαδημίαν » ἀπετέλει ἐκδήλωσιν διὰ τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ ἔργον καὶ τιμὴν πρὸς τὸ βῆμά του, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἠκούσθησαν οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων ὁμιλητῶν καὶ δὴ καὶ διὰ τὸ σπουδαῖον κοινωνικὸν ἔργον τῆς Σχολῆς του.

Μετασχὼν τῶν ἐθνικῶν ἑορτῶν τῆς 100ετηρίδος ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώ-

σεως τῆς Ἑλλάδος τῷ 1930, ὅτε διεκήρυξε καὶ αὐθις ὑπὸ τοῦ βήματος ὁ ἀείμν. Πρόεδρος Τιμολέων Ἡλιόπουλος, ὅτι τὸ ἔθνος ἔχει τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας του ἀποστολῆς, ἐξεδήλωσε εὐθύς ἀμέσως τὴν τιμὴν ποὺ ὄφειλε πρὸς τὴν ἀτυχῆ ἐπανάστασιν τῆς Κύπρου τῷ 1931. Κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τοῦ 1930·1939 περίπου τὰ τμήματα ἐπετέλεσαν ἐπὶ τι διάστημα περιορισμένως τὸ ἔργον των, διότι οἱ καιροὶ ἤλλαξαν καὶ τὰ πολλὰ σωματεῖα τῶν Ἀθηνῶν ἐπετέλουν ἔργον εἰς τινὰ σημεῖα παράλληλον πρὸς ἐκεῖνο τῶν τμημάτων.

Δὲν θὰ καταγίνω μὲ τὸν μέγαν ἀριθμὸν διαλέξεων τοῦ Παρνασσοῦ μέχρι τοῦ ἐνδόξου πολέμου 1940·1941, ὅτε τὸ ἡμέτερον ἴδρυμα κατελήφθη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν Κατοχῆς, οὐδὲ θ' ἀσχοληθῶ μὲ τὸν ἐορτασμὸν τοῦ 1950, ὅτε ἐδόθη ἀφορμὴ νέων ἐθνικῶν καὶ διεθνῶν ἀναγνωρίσεων (Πρόεδρος Ἰπ. Καραβίας), διότι ταῦτα εἶναι πολὺ γνωστὰ ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν γενεάν μου.

Ἡ διακοπὴ τοῦ ἔργου τοῦ Παρνασσοῦ ἐπὶ Κατοχῆς (1941·1944) ἐπέβαλε ἅμα τῇ ἀπελευθερώσει νέα καθήκοντα εἰς τὴν διοίκησιν, μάλιστα ἀπὸ τοῦ 1950, ὅτε ἔληξε καὶ ἡ ἑτέρα ἐθνικὴ περιπέτεια τοῦ γενοκτόνου συμμοριτοπολέμου καὶ τὸ διαφέρον τῶν Ἑλλήνων ἐστράφη καὶ πάλιν πρὸς τὸν Παρνασσόν, ἀπολαύοντα ἀμερίστου τοῦ κοινοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἐκτιμήσεως. Τὸ Κράτος ὑπεβοήθησε τὸ ἔργον τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἀνασυνγκρότησιν ἐπὶ τινὰ ἔτη διὰ τῆς συνδρομῆς ἐξ ἑκατὸν χιλιάδων καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν φόρων. Ταῦτα ἀπτελὸν ἀξιοσημεῖον βοήθειαν.

Ἡ Ἐφορεία ἀπὸ τῆς προεδρίας Βλησίδου (1954) μέχρι τῆς σήμερον ἐπετέλεσεν ἔργον ἀξιοσημεῖον, παραμείνασα ταυτοχρόνως ἐπὶ τῶν γραμμῶν τῆς ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς παραδόσεως τοῦ Συλλόγου.

Ἡ μέριμνα διὰ τὴν οικονομικὴν διαχείρησιν ἐπέδωκε λαμπρὰ ἀποτελέσματα, ἣ δὲ σημερινὴ πραγματικὴ περιουσία τοῦ ἰδρύματος ἀνέρχεται εἰς πολλὰς δεκάδας ἑκατομμυρίων¹, τὰ δὲ ἑτήσια ἔσοδα ὑπερβαίνουν τὸ 1¹/₂ ἑκατομμύριον. Ἐξέκίνησεν ὁ Παρνασσὸς μὲ περιουσίαν καὶ μὲ εἰσόδημα ἑτήσιον δραχ. 6! Τὸ 1867 ἦτο 134 δραχμαὶ καὶ 80 λεπτά. Αἱ δωρεαί, τὰ κληροδοτήματα πολλῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων καὶ τὰ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν δοθέντα κληροδοτήματα ἀποτελοῦν νέας ἐκδηλώσεις τῆς διαρκοῦς τιμῆς, ἣς ἀπολαύει ὁ Παρνασσὸς παρὰ τῇ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ. Τὸ φαινόμενον συναγερωμῶν εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην διὰ τὰ μεγάλα ἐθνικὰ, ἐκπαιδευτικὰ, καλλιτεχνικὰ θέματα εἶναι εὐτυχῶς μόνιμον. Τὴν μέριμναν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν καὶ ἀνακαίνισιν τῆς περιουσίας τῶν Σχολῶν ἠκολούθησεν ἡ ἐπανίδρυσις τοῦ

1. Ὁ Λογιστικὸς Ἐτήσιος Ἰσολογισμὸς ὑπόκειται εἰς ὁρισμένους λογιστικοὺς καὶ νομικοὺς κανόνας, δι' ὃ καὶ ἡ περιουσία ὄχι μόνον τοῦ Παρνασσοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄλλων καὶ δὴ καὶ μεγάλων οικονομικῶν ἰδρυμάτων (π.χ. τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς) ἐμφανίζεται λογιστικῶς πολὺ μικροτέρα ἀπὸ ὅ,τι εἶναι.

Φιλολογικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος (1955) καὶ ἡ ἐπανίδρυσις τοῦ Περιοδικοῦ (1959).

Ἡ ἀναβίωσις τοῦ περιοδικοῦ « Παρνασσὸς » ἀπὸ 8 ἐτῶν, χάρις εἰς τὴν συνεργασίαν τῆς Ἐφορείας (διὰ πρωτοβουλίας τοῦ κ. Ζώρα καὶ τοῦ διμολοῦντος) καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τὴν πνευματικὴν συνδρομήν, ὄχι μόνον τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν Παρνασσόν, ἀποτελεῖ τὸ σπουδαῖον γεγονός τῶν ἡμερῶν μας, ὅτε ἐπανελήφθη ζωηρῶς ὄχι μόνον ἐθνικὴ ἀλλὰ καὶ πνευματικὴ δρασίς. Εἰς τὸ Κυπριακὸν μετέχει ἐνεργῶς ὁ Παρνασσὸς ἀπὸ τοῦ 1950, ὅτε ἐγένετο τὸ γνωστὸν δημοψήφισμα¹. Ποῖοι καὶ πόσοι ὠμίλησαν διὰ τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαναληφθῇ, ἀλλὰ καὶ αἱ πρωτοβουλίαι διὰ τὸν ἐφορτασμὸν Πνευματικῶν γεγονότων (ἔτος Σολωμοῦ, Παλαμᾶ, Λογοί. ἔργον τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ Γεωργ. Ἀθανασιάδη Νόβα) ἢ ἐθνικῶν ἐπετείων, οἷα ἡ ἑκατονταετηρίς τῆς Ἀπελευθερώσεως τῆς Ἐπιτανήσου (1864) εἶναι γεγονότα λίαν γνωστὰ εἰς ὑμᾶς. Ἡ ἐπανάληψις τοῦ Καλοκαιρινεῖου θεατρικοῦ καὶ τοῦ Φιλαδελφείου Ποιητικοῦ Διαγωνισμοῦ καὶ τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς Ἀπόρων Παίδων (ἧς οἱ μαθηταὶ ὑπερέβησαν πρὸ τοῦ Ἀ΄ Παγκοσμίου Πολέμου τοὺς 2.000), ὡς καὶ ἡ ἀπόφασις τοῦ Συλλόγου, ὅπως λειτουργήσουν καὶ τὰ ἄλλα τμήματα μαρτυροῦν, ὅτι ὁ ἡμέτερος Σύλλογος εὐρίσκειται καὶ αὖθις εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀνόδου. Ἀπὸ τὴν πρόθυμον δὲ συμπαράστασιν τῶν μελῶν ἐξαρτᾶται ἡ νέα ἀκμὴ τοῦ Παρνασσοῦ, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ καταστῇ, συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια τῆς Ἐφορείας, τὸ μεγαλύτερον κέντρον καλλιτεχνικῶν ἐκθέσεων τῆς πρωτευούσης καὶ ὄχι μόνον ἐστία μεταδόσεως εἰς τὸν λαὸν τῶν φῶτων τῆς συγχρόνου Ἐπιστήμης, Λογοτεχνίας, Φιλολογίας, Παιδείας καὶ τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ Παρνασσὸς πρέπει νὰ γίνῃ καὶ αὖθις ἐστία καὶ πρὸ πάντων τὸ κέντρον Καλλιέργειας τῶν πλέον γονίμων ἰδεῶν, τὰς ὁποίας συνέλαβον ἢ ὑπηρετήσαν οἱ πρῶτοι ἰδρυταί. Καὶ ἡ Παιδεία καὶ ἡ Ἐκκλησία σοβαρῶς ἐνασχόλησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοὺς διμιλητὰς τοῦ Παρνασσοῦ, ἡ ποικιλία τῶν διαλέξεων τοῦ ὁποῖου ἀντανακλᾷ τὴν εὐρύτητα τῶν σκοπῶν τοῦ Συλλόγου.

Ἄλλ' ὁ Παρνασσὸς παρέχει προθύμως τὴν συμπαράστασιν του καὶ εἰς τὸ Κράτος, διὰ πᾶσαν ἐκδήλωσιν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ μάλιστα τῆς ὑγείας, τῆς νεότητος καὶ τῆς Μητρότητος καὶ τῆς Τέχνης.

Κυρίαι καὶ Κύριοι,

Ὁ Παρνασσὸς κατὰ τὸν ἑκατονταετηρῆ βίον του ὄχι μόνον συνέλαβεν ὑψηλοὺς σκοποὺς καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς διανοητικῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς τοῦ λαοῦ βελτιώσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπραγματοποίησε μὲ σταθερότητα καὶ ἀφοσίωσιν τοὺς σκοποὺς του καὶ προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίας, ἀληθῶς πολυτίμους εἰς

1. Πρβλ. « Παρνασσόν » 1964 καὶ ἀνάτυπον.

τὸ ἔθνος, ἀνταποκριθεὶς εἰς ἐπιτακτικὰς ἀνάγκας τοῦ χειμαζομένου μικροῦ Ἑθνους μας. Τὸ σταθερῶς ἔθνικὸν βῆμα καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ Παρνασσοῦ, προχωροῦντος πέρα τῶν ἐκτεθέντων σκοπῶν καὶ πραγματοποιήσαντος μὲ ἰκανότητα καὶ εὐρύτητα πνεύματος κατὰ πολὺ πλατυτέρας ἰδέας ἐκείνων τὰς ὁποίας κατὰ τὴν πρώτην ἐκείνην ἱστορικὴν νύκτα τῆς θεμελιώσεως, τὴν 24ην Ἰουνίου 1865 διετύπωσαν οἱ υἱοὶ τοῦ Παύλου Λάμπρου μὲ τὴν ἀπλότητα καὶ ἀγνότητα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματός των ὡς νέων, μᾶς πληροὶ ὑπερφηφείας. Ἡ διατύπωσις των ἦτο τότε : « ἢ διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ τῶν μελῶν αὐτοῦ ἐνεργείας, πρόοδος καὶ γενικὴ ὠφέλεια ». Καὶ ἡ κοινὴ τῶν μελῶν ἐνέργεια κατεβλήθη, καὶ εἰς τὴν γενικὴν πρόοδον συνέβυλεν ὁ Παρνασσός. Σὺν τῇ προόδῳ ὅμως τοῦ ἔργου συνελήφθη ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν ἰδρυτῶν καὶ πρώτου προέδρου Μιχαὴλ Λάμπρου τοῦ ἐπὶ 29 ἔτη μὲ διακοπὰς διατελέσαντος Γεν. Γραμματέως, προώρως ἀποβιώσαντος (1849 - 1902) καὶ ἡ πλέον γόνιμος ἰδέα, ἡ ὁποία καὶ ἐπραγματοποιήθη ἀμέσως καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐκαλλιεργήθη : Ἡ πνευματικὴ ἐνότης τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δικαίως χαρακτηρισθὲν ἐθνεγεργήριον Σάλπισμα διὰ τὸ ἐν Ἀθήναις Συνέδριον τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλληνικῶν Συλλόγων τὸ 1879 ἀπετέλεσεν, ὡς εἶπε, γεγονὸς βαρυσήμαντον, δι' οὗ ἔτι μᾶλλον συνυφάνθη ὁ ἡμέτερος Σύλλογος πρὸς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καθόλου. Ἄλλ' εἶναι κριμα ὅτι δὲν εἶχε συνέχεια περαιτέρω ἡ γόνιμος ἰδέα. Ἡ καλλιέργεια τῆς γονίμου ταύτης ἰδέας, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ πράγματα εἶναι βεβαίως ἔργον κατ' ἀρχὴν τῆς Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἔτι δὲ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἑθνους καθόλου. Τοῦτο σημαίνει καὶ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων τῶν ὀργανωμένων πνευματικῶν ἰδρυμάτων τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὰ ὁποία δικαίως καταλέγει ἑαυτὸν ὁ « Παρνασσός ».

Τὸ 1852 ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων ἐξ ἀφορμῆς τῆς συζητήσεως τῶν Ἐκκλ. Νομοσχεδίων διεκήρυξεν, ὅτι « ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία διετήρησεν ἐν ταῖς περιπετείαις τῶν χρόνων τὴν πνευματικὴν καὶ ἔθνικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων ». Ἡ καλλιέργεια ὅμως τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπου καὶ ἂν εὐρίσκειται οὗτος ἐγκατεστημένος, ἔχει μὲν φυσικῶς, ὡς ἐνωτικὸν στοιχεῖον πρῶτον τὴν Ὁρθοδοξίαν, διότι αὕτη ἀποτελεῖ ἱστορίαν ἐν πολλοῖς ἑλληνικῆν δύο χιλιάδων ἔτων καὶ εἶναι καὶ ζωντανὸν παρόν, ἀλλ' ἔχει καὶ ἄλλα στοιχεῖα.

Ἐνας ξένος διπλωμάτης φέρεται κάποτε εἰπῶν, οὐχὶ ἀδίκως, ὅτι διὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπιζεῖ εἰς τὰς ἡμέρας μας ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Χριστιανικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου. Τοῦτο γενεᾷ καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις, διότι εἶναι πολῦτιμος ὑπερεθνικὸς παγκόσμιος παράγων, χρήσιμος διὰ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Συγχωρήσατέ με, κυρίαί καὶ κύριοι, διότι ὡς ἱστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ζῶν ἐντὸς τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν τῶν μελῶν τοῦ Παρνασσοῦ Παύλου καὶ Σπυρ. Λάμπρου, Κ. Παπαρηγοπούλου καὶ Χρυσ. Παπαδοπούλου ἐκθέτω τὸ σημεῖον τοῦτο πλατύτερον.

Ἄλλ' ἡ ἐνότης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ πνευματική, ὡς ὑπόβαθρον βαρυσήμαντον καὶ διὰ τὴν ἐθνικὴν καὶ διεθνῆ προβολὴν τῆς Ἑλλάδος, περιέχει ἐκ παραδόσεως καὶ ἄλλα, ὡς εἶπον, στοιχεῖα πνευματικά, γλωσσικά, καλλιτεχνικά κλπ., ἢ περὶ τῶν ὁποίων μέρημα — διότι χρειάζονται καλλιέργειαν — ἀνήκει εἰς ἄλλους Ἑλληνας.

Τὸ μέγα θέμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ σήμερον εἶναι ἢ ἐπιβίωσις του ὑπὸ τὰς νέας συνθήκας. Ἡμεῖς κληρονόροι τῆς παραδόσεως καὶ ἔργου ἐθνικοῦ, πνευματικοῦ, λογοτεχνικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ, τεθέντος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ Ἔθνους, εἴμεθα κληρονόμοι καὶ τῆς πολυτίμου ἰδέας τῆς πνευματικῆς ἐνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἰδέας πολυτίμου διὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐπραγματοποιήθη μὲ τὸ ἐθνεγεργήριον σάλπισμα πρὸς τοὺς Πανέλληνας πρὸ 85 ἐτῶν. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι βαρυσήμαντος καὶ σήμερον ὡς στοιχεῖον ἀμύνης ἅμα καὶ προόδου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ πρέπει νὰ καλλιεργηθῆ εἰς τοὺς νέους καιρούς, διότι εἶναι συνυφασμένη μὲ τὴν οἰκουμενικὴν πνευματικὴν παράδοσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ τὴν θρησκευτικὴν τοιαύτην. Ὁ Ἑλληνισμὸς ὡς ὄλον καὶ δὴ καὶ μέγεθος τῆς ἱστορίας εἶναι ἐθνικὸς ἅμα καὶ ὑπερεθνικὸς. Εἰς τὸν νέον κόσμον χρειάζομεθα ἐργήγορσιν ἐθνικὴν καὶ προβολὴν τῶν αἰωνίων ἀξιῶν του, τῶν ὁποίων εἴμεθα κληρονόμοι. Φορεὺς τούτων, δέον νὰ εἶναι ὁ ἠνωμένος Ἑλληνισμὸς τῆς κοιτίδος ταύτης καὶ ὁ πέραν τῶν θαλασσῶν, τοῦ ὁποίου ἢ δύναμις ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν θέλησιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους ἀλλὰ καὶ ὄλου τοῦ Λαοῦ καὶ τῶν ἰδρυμάτων καὶ τῶν ὀργανωμένων τάξεων. Τὸ ἔργον τῆς 1ης ἑκατονταετίας τοῦ Παρνασσοῦ δὲν ἐκληρονόμησε εἰς ἡμᾶς μόνον τὴν ἀποστολὴν νὰ μεριμνῶμεν ἀπλῶς διὰ τὴν διανοητικὴν, ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν τοῦ λαοῦ βελτίωσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν συνειδησιν τῆς μεγάλης ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν νέον κόσμον, μὲ τὰ μεγάλα παγκόσμια προβλήματα καὶ τὰς ριζικῶς διαφόρους συνθήκας.

Ὁ Παρνασσὸς ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτὴν θὰ ὑπηρετήσῃ μὲ ἀφοσίωσιν, ὡς ἔπραξεν ἐπὶ 100 ἔτη καὶ ὑπὸ τὰς νέας συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ ἐνδοξον Ἑλληνικὸν Ἔθνος¹. Γένοιτο.

1. Ἡ ἀδρομερὴς αὕτη ἐπισκόπησις, συνταγείσα ἐν ὄρα ἀσθενείας, ἀναγκαίως εἶναι ἀτελής, διότι δὲν δύναται ποτὲ ν' ἀντικαταστήσῃ τὸ « Χρονικόν », ὅπερ εὐτυχῶς θὰ συμπληρωθῆ. Ἔθεξα μερικὰ μόνον σημεῖα τοῦ μεγάλου καὶ πολυσχιδοῦς ἔργου.

Γ' ΗΜΕΡΑ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ

Τρίτη, 15 Μαρτίου 1966

Κατά την τρίτην ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ, Τρίτην, 15^{ην} Μαρτίου καὶ ὥραν 7^{ην} μ.μ., ἔλαβε χώραν εἰδικὴ μουσικὴ ἐκδήλωσις, ὁργανωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Καλλιτεχνικοῦ Τμήματος τοῦ Συλλόγου « Παρνασσός », ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀρχιμουσικοῦ κ. Ἀντιόχου Εὐαγγελάτου.

Ἐνώπιον πολυαριθμοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, ἡ « Μικρὰ Ὀρχήστρα Ἀθηνῶν », ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Στέλιου Καφαντάρη, καὶ μεσολίστ τὸν κ. Τάτην Ἀποστολίδην (βιολί) ἐξετέλεσε τὸ κατωτέρω μουσικὸν πρόγραμμα.

Μ Ε Ρ Ο Σ 1 ο ν

1. MOZART : Ντιβερτιμέντο σὲ Φά μείζ. (Κ. V. Νο 138)
 - 1 Allegro
 - 2 Andante
 - 3 Rondo (Presto)
2. BACH : Κοντσέρτο σὲ Μί μείζ. γιὰ βιολί καὶ Ὀρχήστρα
 - 1 Allegro
 - 2 Adagio
 - 3 Allegro assai

Σολίστ : Τάτης Ἀποστολίδης

Μ Ε Ρ Ο Σ 2 ο ν

1. ΘΕΟΔ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ : Μικρὴ συμφωνία γιὰ Ὀρχήστρα ἐγχόρδων
 - 1 Allegro deciso
 - 2 Largamente
 - 3 Allegro
2. ΑΝΤ. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΥ : Adagio ὑπὸ τὸ σεξτέττο σὲ σόλ ἐλασσον (πρώτη ἐκτέλεσις)
3. ΝΙΚ. ΣΚΑΛΚΩΤΤΑ : Δύο Ἑλληνικοὶ χοροὶ
 - 1 Ἑπειρώτικος
 - 2 Κλέφτικος

Τὸ ἀναμνηστικὸν μετάλλιον τῆς Ἑκατονταετηρίδος.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ, ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΟΓΡΑΦΟΙ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΩΝΟΣ 1821-1830*

Σεβασμιώτατε,
Κύριε Πρόεδρε,
Κύριε Πρύτασι,
Κύριοι Συνάδελφοι,
Κυρίαί, Κύριοι,

Ἡ ἐθνικὴ ἑορτὴ τῆς 25ης Μαρτίου, ὡς συνδυάζεται μὲ τὴν θρησκευτικὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ πανήγυριν, δρθώνει τὰς ψυχὰς τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ μεγάλα καὶ τὰ σπουδαία. Ἀναπολοῦμεν ὄντως τὰ μεγάλα ὑποδείγματα τοῦ ἡρωισμοῦ καὶ τῆς θυσίας ἅτινα ἐπύργωσαν οἱ πρόπαπποι ἡμῶν καὶ δι' ὧν ἤλευθέρωσαν τὴν μικρὰν αὐτὴν γωνίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εὐγνωμόως δὲ ἀναμιμνησκόμενοι τῶν πολεμιστῶν, τῶν ἱερέων, τῶν διδασκάλων, τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀγῶνος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν συνταλαιπωρηθέντων ἀμάχων, ὑπερηφανευόμεθα καὶ δι' ὅσα μετ' αὐτοὺς οἱ πάπποι, οἱ πατέρες, οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ γενεὰ ἡμῶν ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, τῆς Ἑλευθερίας καὶ τῆς Παιδείας πρὸς ἐπέκτασιν, ὀργάνωσιν καὶ ἀσφάλειαν τῶν ἐπιτελεσθέντων ὑπὸ τῶν γιγάντων τοῦ 1821-1830. Ἀγωνιζόμενοι δὲ σκληρὸν τῆς ἐπιβιώσεως, τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς διαφυλάξεως τῆς Ἑλευθερίας ἀγῶνα, φρονηματιζόμεθα ἐκ τῆς ἱστορικῆς μνήμης μεγάλων πράξεων, μεγάλων μορφῶν.

Ἀναλαβόν, ἀποφάσει τῆς Σ. Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου, νὰ εἴπω ὑμῖν τὸν προσήκοντα τῇ ἑορτῇ λόγον, ἐξέλεξα τὸ θέμα τῆς διαπραγματεύσεως δι' ἐλαχίστων τῶν περὶ τοὺς ἱστορικοὺς, ἀπομνημονευματογράφους καὶ ποιητὰς τοῦ Ἀγῶνος.

* Λόγος ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου κατὰ τὴν τελετὴν διὰ τὴν ἐθνικὴν ἑορτὴν τῆς 25ης Μαρτίου 1966, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Προέδρου τῆς Βουλῆς κ. Παπασπύρου κ.ἀ. ἐπισήμων, Ἐπρολόγησεν ὁ Πρύτασις κ. Λεων. Φιλιππίδης.

Α'

Ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς ἱστορίας του τὸ Ἔθνος ἡμῶν ἤρχισε παραδίδον εἰς τοὺς ἐπιγινομένους τὰ γεγονότα καὶ τὰ πρὸς αὐτὰ συμπλακέντα πρόσωπα, ὅσα ἦσαν ἀξία μνήμης. Εἴμεθα ὑπερήφανοι διότι ἡμεῖς ἐδιδάξαμεν εἰς τὸν κόσμον καὶ τῆς ἱστορίας τὴν μάθησιν καὶ τὴν αἰτιολόγησιν καὶ ἀξιολόγησιν τῶν γεγονότων, τῶν ὁποίων προέχει ἡ διὰ διασταυρώσεως καὶ ἐρεῦνης καὶ ἀξιόπιστων μαρτυριῶν ἀπακρίβωσις. Ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου, διὰ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Ἀρριανοῦ καὶ τοῦ Πολυβίου μέχρι τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Προκοπίου καὶ ἐκείθεν διὰ τῶν σπουδαίων ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων τοῦ Βυζαντίου μέχρι καὶ Λαονίκου Χαλκοκονδύλου τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἱστορήσαντος Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, δὲν ὑπάρχει αἰὼν ἀμνημόνευτος, ἔργον ἀνιστόρητον, προσωπικότης τεθαμμένη ἐπὶ 2500 περίπου ἔτη. Ἄνθρωποι τῆς δράσεως, ἡγεμόνες, στρατηγοί, ἱεράρχαι, γραφειοκράται, κατ' ἐπάγγελμα ἱστοριογράφοι συνετέλεσαν ὥστε νὰ φωτισθῇ ἡ Ἑλληνικὴ μία καὶ ἀδιαίρετος Ἱστορία ἐπὶ τρεῖς χιλιετηρίδας. Μολοντί δὲ αἱ καθ'αὐτὸ σπουδαὶ τῆς Ἱστορίας ὡς ἐπιστήμης δὲν ἀριθμοῦν βίον μείζονα τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος, τὸ ἱστορικὸν παράδειγμα ἔκειτο πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, οἵτινες ποικιλοτρόπως διέσωσαν τὰ γεγονότα τῆς Πολιτικῆς, τῆς Πατριαρχικῆς, τῆς στρατιωτικῆς τῶν ἱστορίας, ἔδωκαν δὲ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν τὴν εὐκαιρίαν διὰ πολυτίμον λαϊκοῦ βιβλίου, τοῦ Χρονογράφου τοῦ Ψευδο· Δωροθέου, ν' ἀνατρέχῃ εἰς τὰ βᾶθῃ τῶν αἰῶνων, τὰ κατορθώματα τῶν Ἀνατολικῶν Λαῶν καὶ τὰ κατὰ τοὺς Ἑλληνας, Ρωμαίους, Βυζαντινοὺς, Τούρκους, Ρώσους, Ἐνετοὺς κ.ἄ. λαοὺς. Ἡ Ἑλληνικὴ Παιδεία εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἐπανεφέρειν εἰς τὴν γνῶσιν ἱστορικοὺς συγγραφεῖς ἐνδόξους καὶ ἱστορικὰς πηγὰς ἀθανάτους, ὡς ὁ Ὅμηρος. Αὕτῃ διεμόρφωσε τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν συναίσθησιν, ὅτι ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1821 «*μεγάλῃ τε ἔσεται καὶ ἀξιολογωτάτῃ τῶν προγεγενημένων*» κινήματων κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, δι' ὧν τὸ Ἔθνος ἐκινήθη νὰ ἐπανεύρῃ τὸν ἑαυτὸν του καὶ νὰ συγχορεύσῃ εἰς τὴν μεγάλην οὐμάδα τῶν πεφωτισμένων λαῶν.

Οὐδόλως λοιπὸν περίεργον ἂν τὰ μεγάλα κατορθώματα τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιταῶς ἢ τῆς Κορίνθου ἢ ἡ πτώσις τοῦ Μεσολογγίου ἢ ἡ πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἡ μάχη τοῦ Φαλήρου, οἱ ναυτικοὶ ἀθλοὶ τοῦ Κανάρη, τοῦ Μιαοῦλη καὶ τοῦ Πιπίνου, ἡ δρᾶσις τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἡ συμβολὴ τῶν πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀρχόντων εἰς τὸν Ἀγῶνα, ὁ ρόλος τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν, τῆς Κρήτης, τῆς Κάσσου, αἱ καταστροφαὶ τῆς Χίου καὶ τῶν Ψαρῶν, ἀλλὰ καὶ ἀτυχήματα, καὶ ὁ ἐμφύλιος σπαραγμὸς καὶ αἱ διαμάχαι τῶν προγόνων μας ἐκαθρεπίσθησαν εἰς

ἔργα μικρὰ ἢ μεγάλα, σύμμετρα ἢ μὴ πρὸς τὸν ὄγκον τῶν καὶ τὴν σημασίαν τῶν, ἐνδεδυμένα ἀπλοῦν ἢ πολυτελῆ λεκτικὸν χιτῶνα καὶ σχετιζόμενα εὐθὺς πρὸς τὰ πράγματα ἢ καὶ πρὸς τὰς ἰδίας ἀπόψεις τῶν ἱστοροῦντων καὶ τῶν εἰς οὓς ἀφεώρων¹.

Γενικῶς εἰπεῖν ὀφείλομεν γὰ διακρίνωμεν πρῶτον μεταξὺ τῆς ἀπροσώπου ἱστορίας τῆς γραφείσης εἴτε διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως διὰ τὰ πληροφορηθῆ ὁ κόσμος περὶ αὐτῆς, εἴτε μετὰ τὰ γεγονότα πρὸς τοποθέτησιν τῶν συμβάντων εἰς ἓν σχῆμα ἐξυπηρετοῦν τὴν δικαίωσιν τῶν προσπαθειῶν τῆς Φυλῆς. Δεύτερον μεταξὺ τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τὴν ὁποίαν ἠθέλησαν ὀρίσμεναι κατηγορίαι ἀγωνιστῶν γὰ σφραγίσουν διὰ τῶν ἀτομικῶν τῶν ἐκδοχῶν. Καὶ τρίτον μεταξὺ τῶν ἀπομνημονευμάτων τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὑπηρετοῦν ἢ ἐγράψαν ἀπὸ δρωῶντα πρόσωπα, αἵτινα διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὰ πράγματα καὶ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῶν πλέον ἀμερολήπτων γραφειοκρατῶν ἢ ξένων συγγραφέων ἢ δημοσιογράφων, οἵτινες, εὐρεθέντες ἀναμειγμένοι εἰς τὸν ροῦν τοῦ ἱστορικοῦ ποταμοῦ τοῦ '21, ἠθέλησαν ν' ἀποδώσουν τὰς ἀξιομειώσεις καὶ τὰς ἐπιρροὰς τὰς ὁποίας ἀντελήφθησαν, ὅπου πάντως αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐλάχιστον συνετέλεσαν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῶν γεγονότων.

Ἄπαξ ἐπιτευχθέντος τοῦ σκοποῦ, ἀναγνωρισθείσης δηλονότι τῆς ἐλευθερίας εἰς τὸ μικρὸν Ἑλληνικὸν Βασίλειον, ὁ καθεὶς διὰ λόγους δικαιοσύνης καὶ φιλοτιμίας συνάμα ἠθέλησε γὰ διασφαλίσῃ τὴν φήμην του καὶ τὰς ὑπηρεσίας του. Δὲν εἶναι ἄπορον πῶς ὁ Γ. Τερτσέτης παρεκίνησε τὸν Θεόδωρον Κολοκοτρώνην γὰ ὑπαγορεύσῃ τὴν Διήγησιν τῶν Συμβάντων τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς καὶ προσκάλεσε καὶ ἄλλων ἀγωνιστῶν τὴν διατύπωσιν τῶν ἀναμνήσεων, οἱ περὶ τὸν Μαυροκορδάτον πολιτικοὶ εὗρον διέξοδον διὰ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Σ π. Τρικοῦπέη, ἐνῶ ἡ οἰκογένεια Ὑψηλάντη ἐχρησιμοποίησε τὸν ρωσόφιλον Ἰωάννην Φιλήμονα, τὸ μὲν διὰ ν' ἀπομνημονεύσῃ τὴν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας σύστασιν καὶ δρᾶσιν, τὸ δὲ διὰ τὰ δώση τὰ ἐξαγόμενα ἐκ τῆς ἰδίας τῶν σκοπιᾶς τῶν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν γεγονότων. Οὐδὲ ἄπορον εἶναι πῶς προσωπικότητες ἐπιζήσασαι οἷαι ὁ μυστηριώδης ἐκεῖνος Χριστόφορος Περραιβός, ὁ Ἄθαν. Ξόδιλος, ὁ Ἐμμ. Ξάνθος ἔγραψαν Ἱστορίας ἢ Ἀπομνημονεύματα τῶν ὧσων εἶδον καὶ ἐπραξαν, διὰ τὰ ἀσφαλίσουν ἑαυτοὺς ἢ μειώσουν τοὺς ἄλλους. Φυσικὸν φαίνεται εἰς ἐμὲ ὅτι οἱ πλείονες τῶν ἱστοριογράφων καὶ ἀπομνημονευματογράφων εἶναι Πελοποννήσιοι ἢ ἀναφέρονται εἰς τὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου, ἢ ὡς ἐκεῖ δρᾶσαντες ἢ ὡς γραμματεῖς καὶ ἐν τῷ περιβάλλοντι τῶν Μοραϊτῶν διατελέσαντες, οἱ δὲ Ἄμβρόσιος Φραν-

1. Βλ. τὴν σημείωσιν ἐν τέλει (σ. 299).

τζής (1778-1851, Ἱστορία τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος, 1839), ὁ Νικ. Σπηλιάδης (1785-1862, Ἀπομνημονεύματα, Α΄-Γ΄, 1851-1857), ὁ Φώτιος Χρυσανθόπουλος ἢ Φωτάκος (1798-1878), ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς (1771-1826), ὁ Κανέλλος Δηλιγιάννης (1780-1862), ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης (1805-1868, Ὑπόμνημα, 1848), ὁ Παναγιώτης Παπατσώνης († 1888), ὁ Ἀναγνώστης Κοντάκης (1782-1854). Ὁ Μοριάς διεξεδίκε τὰ πρωτεία τῶν θυσιῶν τοῦ Ἀγῶνος. Ἀνάλογος ἐξήγησις δύναται νὰ δοθῆ εἰς τὰς συγγραφὰς τῶν Ρουμελιωτῶν καὶ τῶν ἄλλων βορειοτέρων Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ παροραθοῦν αἱ ὑπηρεσίαι τῆς Στερεᾶς, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ὁμοίως καὶ αἱ ναυτικαὶ νῆσοι δι' ἀνθρώπων τῶν ἠθέλησαν νὰ διασώσουν τὴν φήμην καὶ τὰς ὑπηρεσίας τῶν πρὸς τὴν Πατρίδα. Οὐδὲ παραξενὸν φαίνεται εἰς ἐμὲ ὅτι οἱ περὶ τὸν Ἐμμ. Ἀντωνιάδην Κρητες, μὴ ἱκανοποιούμενοι ἀπὸ ὅσα μέχρι τῆς ἡμέρας εἶχε γράψει περὶ τῆς μεγαλονήσου ὁ πατριώτης τῶν Ζαχαρίας Πρακτικίδης ἢ ὁ μὲ δυσμενὲς ὄμμα ἰδὼν αὐτοὺς Τρικούλης, παρεσκεύασαν τὰ τοῦ Κυριακοῦ Κριτοβουλίδου Ἀπομνημονεύματα περὶ τοῦ Πολέμου τῶν Κρητῶν μετὰ τῶν σχετικῶν ἐγγράφων, ἀναλόγων πρὸς ὅσα ἤδη ὁ Χίος Ἀνδρέας Μάμουκας (1801-1884) εἶχεν ἀρχίσει νὰ συλλέγῃ καὶ ἐκδίδη, διὰ νὰ παράσχῃ ἀκριβῆ τινα βᾶσιν καὶ σταθερὰν τῆς ὀργανώσεως τῆς Ἐπαναστάσεως. Πολλὰ ἀπὸ τὰς συγγραφὰς αὐτὰς ἀνατρέχουν εἰς γεγονότα προγενέστερα τοῦ Ἀγῶνος, εἰς τὰς συγκρούσεις τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ με τοὺς Σουλιάτας π.χ. καὶ ἄλλα κινήματα τῆς προηγηθείσης τοῦ 1821 τριακονταετίας.

Ἐπόμενον δ' ἦτο ὅτι πᾶσα δημοσίευσίς ἱστορικῆς διατριβῆς, ἀναφερομένης εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, προσεκάλει δημοσιογραφικὰς ἀντιδράσεις, ἔκδοσιν φυλλαδίων, λιβέλλων ἢ καὶ παρασκευὴν ἀπαντήσεως ὑπὸ τύπον νέας ἱστορικῆς διατριβῆς.

Ἐξ ὅλης αὐτῆς τῆς πολυποικίλου ὕλης μικρὸν μέρος ἐδημοσιεύθη διαρκοῦντος τοῦ Ἀγῶνος, ὡς ἡ γαλλιστὶ ἐκδοθεῖσα ἐν Παρισίοις τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (1829), ἐνῶ ἱκανοὶ ξένοι ἐξέδιδον ἐκτενῆ συγγράμματα εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν, διὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν διεθνῆ περιέργειαν καὶ νὰ διαφωτίσουν τοὺς ὁμοεθνεῖς τῶν περὶ τῶν συμβάντων ἐν Ἀνατολῇ. Ἐπειδὴ καὶ οἱ ξένοι δὲν ἦσαν πάντοτε ἀκριβολόγοι, ἔπρεπε καὶ αὐτῶν αἱ ἀπόψεις πολλάκις νὰ ἀνατραποῦν.

Θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐδῶ νὰ δοθῆ ἐκτενεστέρα εἰκὼν τῆς ὅλης αὐτῆς ἱστοριογραφίας καὶ παραδόσεως ἀναμνήσεων τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ δὴ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰς Νήσους, ὅταν μάλιστα τὰ τοῦ Ἀγῶνος γεγονότα πολλάκις συμπλέκονται μετὰ ἐπακολουθοῦντα τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος, ὅτε καὶ ἡ διήγησις ἀναδρομικῶς ἐπηρεάζεται ἐξ αὐτῶν.

Πρὸς μὲν ὅμως ἰδέας τινὸς περὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, λέγω ἄλλα τινὰ περὶ σπουδαίου ἀνδρὸς τοῦ Σπυριδῶνος Τρικοῦπη (1788-1873), πατρὸς μὲν τοῦ περιωνύμου πολιτικοῦ, συγγενοῦς δὲ τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, πρωθυπουργεύσαντος ἔνωρις τοῦ Κράτους, ἀπὸ πολιτικῆς δὲ σκοπιᾶς δυναμένου ἄριστα νὰ ἴδῃ τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, τῆς ὁποίας οὐδὲ ἡ στρατιωτικὴ δρᾶσις διέφυγεν αὐτόν. Εἶναι δὲ ὁ Σπυριδῶν Τρικούπης παιδείας μεστός, προσοδευτικός διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ ἐγγύτατα ἴσταιται πρὸς τοὺς πρωτεργάτας τοῦ Ἀγῶνος καὶ τοὺς πρωταγωνιστάς. Μελετητὴς τοῦ Θουκυκίδου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, τῶν ὁποίων ἀναφέρει χωρία εἰς τὴν Ἱστορίαν του, δὲν ἀποβλέπει εἰς ἐξωτερικὴν μίμησιν τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν. Ἡ ὀριστικωτέρα μορφή τοῦ τετρατόμου συγγράμματός του ἐδημοσιεύθη μόλις τὸ 1860, τριακονταετίαν ὄλην μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὅτε ἐλάχιστοι τῶν σπουδαίων ἀγωνιστῶν ἐπέζων, εἰδικῶς δ' οἱ στρατιωτικοὶ εἶχον πρὸ πολλοῦ ἐκλείπει. Ἐν προλόγῳ ὁ Τρικούπης δικαιολογεῖται διατὶ συνέγραψε τὴν Ἱστορίαν, ἐπικαλούμενος τὸν Θουκυδίδη: *«Οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταῦτ' ἢ περὶ τῶν αὐτῶν λέγουσιν, ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τις εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχει»*. Ἐπαινεῖ τοὺς ἀγαθοὺς, ψέγει τοὺς κακοὺς, ἐπιρρίπτει δὲ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀθεμιτουρηγημάτων τὴν εὐθύνην εἰς τοὺς κατακτητάς, δνομάζων αὐτὰ «μαθήματα τῆς τουρκικῆς σχολῆς καὶ ἀποκυήματα τῆς δουλείας». Δικαιολογεῖ τὴν ἀπλὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν γράφει. Ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης χαρακτηρίζει τὸ ἔργον του ὡς «ἐξιστόρησιν τῶν ἐπὶ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος μεγάλων συμφορῶν καὶ μεγάλων ἀνδραγαθημάτων τῶν συγχρόνων ὁμογενῶν, ὧν ἡ μνήμη, δι' ὅσα ὑπὲρ ἀναστάσεως τῆς πατρίδος καρτεροψύχως ὑπέμειναν ἢ φιλοκινδύνως κατώρθωσαν, διαμένει ἐν γενεαῖς καὶ τὸ ὄνομα ζῆ ἐν εὐλογίαις». Ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ δυσπιστία τοῦ Τρικούπη πρὸς τὰ ἀρχαία, τὰ ὁποῖα σήμερον ὑπερεκτιμῶμεν καὶ ἐκδίδομεν ἄνευ δισταγμοῦ ὡς ἱστορικῶς πηγάς: «Ἀλλὰ τίς ἀγνοεῖ (λέγει ὁ Τρ.) ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα, ἐξ αἰτίας τῶν περιστάσεων, διηγοῦνται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄλλ' ἀντ' ἄλλων, ποτὲ μὲν ἐν γνώσει ποτὲ δ' ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἀληθείας; Ποίας λοιπὸν πίστεως ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἱστορία γραφεῖσα τοιοῦτοτρόπως, ὃ ἔστιν ἀνεξέλεγκτος, ἀναπόδεικτος καὶ ὑποπτος;». Ὅμως καὶ ἡ μνήμη ἀλλοιοῦται καὶ ἡ γραπτὴ διὰ τῶν ἐγγράφων παράδοσις ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐλέγχεται ὅπως διασταυροῦνται αἱ προφορικαὶ μαρτυραί.

Ὁ Τρικούπης, ὡς εἶναι γνωστόν, συμπράττων μὲ τὸν ἀγγλόφιλον Μαυροκορδάτον, ἀνῆκεν εἰς τὴν πολιτικὴν μερίδα. Ἡ Ἱστορία του ἐν τούτοις εἶναι σπουδαία διὰ τὴν ἐναργῆ διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ συγγραφεὺς τῆς μεταξὺ στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀνὰ τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς ἐπαρχίας καὶ διὰ τὰς εἰδήσεις περὶ ρυθμίσεως τοῦ πολιτεύματος. Δὲν διαθέτει τὸν εἰρωνικὸν τόνον τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Νικολάου Δραγοῦμη,

οὐδὲ ἀντιδικεῖ πρὸς τινὰ ἐμφανῶς ὁ Τρικούπης, ἀλλ' ἡ πρᾶξις περιγραφικὴ τοῦ δύνამις εἶναι ἀξιόλογος. Ἡ σαφήνεια ἀμιλλᾶται προσπάθειαν δικαιοκρισίας, διαφαινομένην εἰς τοὺς χαρακτηρισμοὺς· προσωπογραφίας τοῦ Ζαήμη, τοῦ Λόντου, τοῦ Κολοκοτρώνη (ἐν ἀρχῇ τοῦ Δ' τόμου), ἐνῶ περὶ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ οὐδὲν ἄλλο εὑρε νὰ γράψῃ εἰμὴ ὅτι «Ὅλη ἡ δόξα τοῦ πρωταγωνιστοῦ τούτου ἀνέτειλε καὶ ἔδυσσε τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς Ἐπαναστάσεως»¹. Ἡ ἱστορικὴ πείρα ἔφερε τὸν συγγραφέα νὰ γράψῃ περὶ τὸ τέλος τῆς πολυμόχθου συγγραφῆς του τὰ ἀκόλουθα: «Δίκαιον εἶχεν ὁ Πλούταρχος εἰπὼν· *πάντη χαλεπὸν καὶ δυσθήρατον ἱστορία τάληθέα, ὅταν οἱ μὲν ὕστερον γεγονότες τὸν χρόνον ἔχωσιν ἐπιπροσθοῦντα τῇ γνώσει τῶν πραγμάτων, ἢ δὲ τῶν πράξεων καὶ τῶν βίων ἡλικιωτὶς ἱστορία τὰ μὲν φθόνοις καὶ δυσμενεῖαις, τὰ δὲ χαριζομένη καὶ κολακεύουσα λυμαίνηται καὶ διαστρέφει τὴν ἀλήθειαν*»².

Ἐὰν ἦτο ὑποχρεωμένος τις νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν ἀπομνημονευματογράφων ἓνα, θὰ ἔπρεπε, χωρὶς νὰ παρορᾷ τὴν ἀξίαν τῶν συγγραφεῶν τοῦ Σπυρομίλιου ἢ τοῦ Σπηλιάδη ἢ τοῦ Φωτάκου ἢ ἄλλου τινὸς τῶν σπουδαίων ἀγωνιστῶν καὶ καλαμαράδων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, νὰ περιορίσῃ τὴν τελικὴν ἐκλογὴν μεταξὺ τριῶν: τοῦ Ν. Κασομούλη (Α' - Γ', 1940-1942), ἀνδρὸς Μακεδόνας, γραφειοκράτου καὶ πολεμιστοῦ, γνωρίσαντος καλῶς τὰ κατὰ τὴν κλεπτουριὰν καὶ τὰ καπετανάτα καθὼς καὶ τὰ ἔξω τοῦ Μοριά γεγονότα, τοῦ Γεωργίου Τερτσέτη, γνωστοῦ δικαστικοῦ καὶ λογοτέχνου, διατάξαντος, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὡς εἶπομεν ἤδη, καθ' ὑπαγόρευσιν εἰς ἀπλὴν γλῶσσαν τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη, καὶ τοῦ Ρουμελιώτου ἀγωνιστοῦ Γιάνη Μακρυγιάννη, τοῦ ὁποῖου τὰ Ἀπομνημονεύματα κατέστησαν κατὰ τὸν αἰῶνα μας πασίγνωστον καὶ ἀγαπητὸν ἀνάγνωσμα, πολλάκις δὲ καὶ πρόσχημα πολεμικῆς ἐπὶ συγχρόνων γεγονότων.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ἀπομνημονευμάτων ὅσα ἐξεμαίευσεν ὁ Τερτσέτης σιγῶ, εὐλαβούμενος τὴν μνήμην καὶ ἐκείνου καὶ τῶν μεγάλων ἡρώων εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρονται, τοῦτο μόνον λέγων, ὅτι τὴν μέχρι ξηρότητος λιτότητα καὶ ἀπλότητά των παρακολουθεῖ τόση ἀκρίβεια ὅση ἢ τοποθέτησις ἔναντι τῶν προσώπων τοῦ Ἀγῶνος καὶ τῶν κατ' αὐτὸν παθημάτων των συνεχώρουν εἰς τε τοὺς διηγουμένους καὶ τὸν διασκεύασαντα τὰς διηγήσεις αὐτῶν. Ὁ Κολοκοτρώνης ὑπαγορευόμενος φαίνεται ὅτι μετριάξει τὰς ἀκρότητας τῶν ἐνεργειῶν του καὶ λειαινὲι τὰς δξύτητας τῆς δράσεώς του.

Περὶ δὲ τῶν ἄλλων κειμένων λέγω σήμερον τοῦτο: Ὅτι κοινὸς ἐκδό-

1. Ἱστορία Δ', σ. 21.

2. Αὐτόθι, σσ. 388 - 389.

της αὐτῶν ὑπῆρξεν ὁ ἱστοριοδίφης Γιάννης Βλαχογιάννης, ὁ ὁποῖος τὰ ἐπρολόγισε καὶ ὑπεμνημάτισεν, ἀποδεδειγμένως δὲ ἀνέπτυξε τὸ κείμενον τοῦ Κασσομούλη δι' ἀπαρადέκτων προσθηκῶν καὶ ἄλλων ἀναπτύξεων, τὰς ὁποίας ἐσήμανε δι' ἀγκυλῶν.

Καὶ τοῦ μὲν Κασσομούλη τὸ κείμενον ἐσώθη χειρόγραφον καὶ διησφαλισθῆ, τὸ δὲ τοῦ Μακρυγιάννη κατεστράφη ὑπὸ ἀγνώστους συνθήκας. Ὡς ἐκ τούτου δὲν γνωρίζομεν πῶς ἀκριβῶς εἶχον τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ Μακρυγιάννη εἰς τὸ χειρόγραφόν του, ἐκτὸς ἐλαχίστου κειμένου (ὅπου ὑπάρχει φωτογραφία) καὶ ποῖαι εἶναι αἱ προσθήκαι τοῦ Βλαχογιάννη. Πολὺ δὲ φοβοῦμαι ὅτι καὶ δὲν θὰ μάθωμεν ποτὲ εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο ὀφείλεται ἡ λογοτεχνικὴ ὕψη καί, ὑποψιάζω, βαρύτεροι κατὰ τῶν Μοραϊτῶν χαρακτηρισμοὶ τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου. Καὶ ἡ μὲν γλωσσικὴ μορφή, τὸ ὕφος καὶ ἡ καλλιτέπεια εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς ἀληθείας καὶ ἄσχετα πρὸς τὴν δικαίαν κρίσιν καὶ τὴν στεγανὴν μνήμην. Ἐὰν δὲ ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἐκδότου ἔφθασε καὶ εἰς παραλείψεις, ἢ εἰς τὴν παρεμβολὴν ἢ διόρθωσιν ἱστορικῶν γεγονότων ἢ εἰδήσεων, χαρακτηρισμῶν καὶ σκέψεων, τοῦτο μένει μόνον ὡς ὑπόθεσις, ὑποχρεούμεθα δὲ σήμερον νὰ δεχώμεθα ὅτι ὁ αὐθορμητισμὸς, ἡ ἀφέλεια, ἡ ζωνρότης, ὁ δυναμισμὸς τῶν ἐν λόγῳ ἀξιοσπουδάστων Ἀπομνημονευμάτων ἀνήκουν ὄντως εἰς τὸν Μακρυγιάννην, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς ἦρωσ καὶ ὡς ἀπόμαχος ἔδειξεν ἀνάλογα προσόντα.

Ὁ Βλαχογιάννης διαιρεῖ τοὺς ἀπομνημονευματογράφους τοῦ Ἀγῶνος εἰς λογίους καὶ ἀπαιδεύτους, ἰσχυρίζεται δὲ ὅτι ὁ «ἀσπούδαχτος» Μακρυγιάννης ἔγραψεν αὐθορμήτως καὶ χωρὶς οὐδενὸς τὴν παρόρησιν. Ἄλλ' ἂν τις λάβῃ ὑπ' ὄψιν ὅτι τ' Ἀπομνημονεύματα καλύπτουν μέγα μέρος τῆς Ὀθωνικῆς περιόδου καὶ σχετίζονται πρὸς τὰ πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843, ἐξηγεῖται διατὶ διεφυλάχθησαν μυστικὰ καὶ δὲν ἐδημοσιεύθησαν ζῶντος τοῦ ἀγωνιστοῦ. Εἶχεν ἄλλας εὐκαιρίας ὁ Μακρυγιάννης διὰ νὰ σύρεται εἰς τὰ δικαστήρια διὰ δημοσιεύματα καὶ χαρακτηρισμοὺς τῶν ἀντιθέτων του, ἢ δὲ τυχὸν δημοσίευσίς τῶν Ἀπομνημονευμάτων, τὰ ὁποῖα σήμερον θαυμάζονται τυφλῶς ὡς γλωσσικὸν ἰδίῳ μνημεῖον, θὰ ἐπέσυρε θύελλαν διαμαρτυριῶν καὶ καταγγελιῶν τῶν εἰς οὐς ἀφεώρων ζώντων καὶ τῶν οἰκογενειῶν ἀφηρωισθέντων προσώπων, τῶν ὁποίων τὸ ἔθνος παρεῖδε τὰ ἐλαττώματα καὶ ἐτίμησε τὰς ἀναμφισβητήτους ὑπηρεσίας! Ὁ Μακρυγιάννης ἤρχισε γράφων τὸ 1829, αἱ δ' ἀναμνήσεις του ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ 1797 φθάνουν μέχρι τοῦ 1851. Ἀπὸ τὸν πρόλογόν του φαίνεται ὅτι γράφει τὰ παλαιὰ διὰ νὰ διορθώσῃ τὰ σύγχρονά του, κακῶς ἔχοντα: *«ἀγαναχτώντας καὶ ἐγὼ ἀπὸ οὐλα αὐτά, ὅτι ζημιώσαμε τὴν πατρίδα μας πολὺ καὶ χάθησαν καὶ χάνονται τόσοι ἀθῶοι ἄνθρωποι, σημειῶνω τὰ λάθη ὀλωνῶν καὶ φτάνω ὡς τὴν σήμερον ὅπου... εἴμαστε σὲ τούτην τὴν ἄθλια κατάστασιν καί, κιντυνεύομεν νὰ χαθοῦμεν... γ ρ ἄ φ ω μ ἔ π ο λ λ ἡ ἄ γ α ν ἄ*

χτησιν ἀναντίον τῶν αἰτίων»¹. Οἱ χαρακτηρισμοὶ ἀφοροῦν καὶ εἰς τοὺς προαποθανόντας καὶ εἰς τοὺς ἐπιζῶντας. Εἶναι μία στάσις ἀπέναντί των καὶ ἔτσι κατανοεῖται, θέσις ρουμελιώτικη, ἡγανακτημένου ἀλλὰ γενναίου ἀνδρός καὶ ἀπεριφράστου, φιλελευθέρου, μαχητοῦ καὶ ἀντιθέτου πρὸς τὸν δρόμον τὸν ὁποῖον ᾤδηγήθη ἡ Ἑλλάς διὰ τῶν Βαυαρῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτοὺς προσκειμένων πολιτικῶν τε καὶ ἀγωνιστῶν. Ὁ Μακρυγιάννης ἐγένεν ὁ κατήγορος πάντων σχεδὸν τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν τοὺς ὁποίους συνήντησεν εἰς τὴν ζωὴν του καὶ ἡ διήγησίς του δὲν συντελεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἱστορικὴν καθιέρωσιν τῶν εἰς οὓς ἀναφέρεται. Δὲν ἐφείσθη πικρῶν χαρακτηρισμῶν, δὲν ἐλησμόνησε, δὲν ἐσυγχώρησε, δὲν κατενόησεν ἀνθρωπίνως ἀδυναμίαις. Ἡ ἀγρυπνος αὐτῆ συνείδησις, ἡ ζῶσα αὐτῆ ἀπαρέσκεια εἶχεν ὅμως ὡς μέγα πρότυπον τοὺς ἀρχαίους ἥρωας καὶ πολιτικοὺς τῆς Ἑλλάδος, τοὺς ὁποίους, ἐκείνους μόνους, ἐθεώρει ἀσκιάστους, ἀνυπερβλήτους, ἐκπροσώπους τῆς Ἀρετῆς. Ἴδου ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων του ἀναφερόμενα εἰς τοὺς μεγάλους μας ἀρχαίους προγόνους καὶ δικαιοῦντα τὰς προθέσεις τοῦ συγγραφέως των :

«Ὅλοι οἱ προκομμένοι ἄντρες τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων, οἱ γεναῖγοι δλης τῆς ἀνθρωπότης, ὁ Λυκοῦργος, ὁ Πλάτων, ὁ Σωκράτης, ὁ Ἀριστείδης, ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Λεωνίδας, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Δημοστένης κί' οἱ ἐπίλοιποι πατέρες γενικῶς τῆς ἀνθρωπότης κοπιάζαν καὶ βασανίζονταν νύχτα καὶ ἡμέρα μ' ἀρετῆ, μὲ ἰκρύνειαν, μὲ καθαρὸν ἐνθουσιασμόν νὰ φωτίσουνε τὴν ἀνθρωπότη καὶ νὰ τὴν ἀναστήσουν νὰ ἔχη ἀρετῆ καὶ φῶτα, γενναϊότητα, καὶ πατριωτισμόν . . . Ἐντυναν τοὺς ἀνθρώπους ἀρετῆ, τοὺς γύμναναν ἀπὸ κακῆ διαγωγῆ . . . καὶ γένονταν δάσκαλοι τῆς ἀλήθειας»².

Καὶ περαιτέρω : «Πᾶμε . . . νὰ ἰδοῦμεν τοὺς παλιούς τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸ μέρος ὅπου κατοικοῦνε (τὸν Ἄδην) νὰ βροῦμε τὸ γέρο Σωκράτη, τὸν Πλάτωνα, τὸ Θεμιστοκλῆ, τὸ λεβέντη Λεωνίδα καὶ νὰ τοὺς ποῦμε τίς χαροποιῆς εἰδήσεις ὅτι ἀναστήθηκαν οἱ ἀπόγονοί τους . . . Δι' αὐτοὺς ἦταν τὰ ἔργα τους ἀγῶνες τῆς ἀρετῆς. Διὰ τοῦτο θέλησε ὁ Θεὸς ὁ δίκιος κί' ἀνάστησε καὶ τοὺς ἀπογόνους τους . . .»³.

«Ἐσὺ, Κέριε, θ' ἀναστήσης τοὺς πεθαμένους Ἕλληνας, τοὺς ἀπογόνους αὐτηρῶν τῶν περιφρημῶν ἀνθρώπων, ὅπου στόλισαν τὴν ἀνθρωπότη μ' ἀρετῆ. Καὶ μὲ τὴ δύναμί σου καὶ τὴ δικαιοσύνη σου θέλεις νὰ ξαναζωντανέψης τοὺς πεθαμένους· καὶ ἡ ἀπόφασί σου ἡ δίκια εἶναι νὰ μεταειπωθῆ Ἑλλάς, νὰ λαμπρυνθῆ αὐτῆρη καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ ὑπάξουν οἱ τίμιοι καὶ οἱ ἀγαθοὶ ἄνθρωποι, ἐκεῖνοι ὅπου περασπίζονται τὸ δίκαιον»⁴.

1. Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα², Α', σ. 101.

2. Αὐτόθι, Β', σ. 51.

3. Αὐτόθι, Β', σ. 53.

4. Αὐτόθι, Β', σ. 54.

«Γενναῖοι προπατέρες, Μιλτιάδη, Θεμιστοκλή, Ἀριστείδη, Λεωνίδα, κί ἐπίλοιποι γενναῖοι ἄντρες, μὴν περιφανεύεστε ὅπου κάμετε τόσα μεγάλα καὶ γενναῖα κατορθώματα καὶ σᾶς ἐγκωμιάζουν ὅλος ὁ κόσμος. Δὲν τὰ κάματε ἐσεῖς μόνοι σας· οἱ στρατιωτικοὶ καὶ οἱ πολιτικοὶ σᾶς βοηθοῦσαν, σᾶς βοηθοῦσαν οἱ φιλόσοφοι μ' ἀρετή, μὲ φῶτα πατριωτικά. Ἐκεῖνοι εἶχαν ἀρετὴ καὶ φῶτα, ἐσεῖς γενναιότητα καὶ καθαρὸν πατριωτισμὸν. Καὶ δι' αὐτὸ δοξαστήκετε»¹.

Β'

Δύο εἶναι οἱ κατ' ἐξοχὴν ποιηταὶ τοῦ Ἀγῶνος, οἱ ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ Ἔθνους ἀναγνωρισθέντες ὡς ὑμνηταὶ αὐτοῦ, ἀμφοτέροι Ζακύνθιοι, ἀμφοτέροι ἀπωτέρας κρητικῆς καταγωγῆς, ὀρθόδοξοι, γεννηθέντες ἀπὸ τεταραγμένας οἰκογενεῖας, σπουδάσαντες ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ οἱ δύο ζήσαντες εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ οἱ δύο οὐδόλωσ ἢ ἐλάχιστα γνωρίσαντες τὸν χῶρον ὅπου ἐξειλήχθησαν τὰ πολεμικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως γεγονότα. Ὅμως τόσον διάφοροι καὶ τόσον ἀντίθετοι εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς Ἐλευθερίας, τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Ἀγῶνος. Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ συνοψίσωμεν τὰ κατ' αὐτούς, ἀλλὰ θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν ἀδρὰν σκιαγραφίαν. Ὁ πρῶτος ἐξ αὐτῶν ἀνεδείχθη ἀμέσως καὶ ἐπεκράτησε μονίμως, ὁ Σολωμός. Ὁ δεῦτερος ἐλησημονήθη ταχέως, ἤμισυν αἰῶνα δὲ μόνον μετὰ τὴν σύστασιν τοῦ πρώτου Ἑλληνικοῦ βασιλείου ἀνήχθη εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ καταριθμεῖται ἔκτοτε μετὰ τῆς πρώτης πεντάδος τῶν Νεοελλήνων συγγραφέων, ὁ Ἀνδρέας Κάλβος.

Ὁ Διονύσιος Σολωμός² εἶχεν εὐγενῆ καταβολὴν καὶ λαϊκὸν ἐκ μητρὸς αἷμα, ἀνεμείχθη δ' ἐντὸς του ἡ εὐαισθησία καὶ ὁ ἥρωισμός. Ἡ προσωπικὴ του στάσις εἰς τὴν ζωὴν ἦτο εὐαίσθητος, ἡ θεωρητικὴ στάσις του ἔναντι τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενναία. Ἐκηδεμονεῖτο ἀκόμη ὅταν ἤρχισεν ἡ Ἐπανάστασις, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ ἑτεροθαλὴς ἀδελφός του (ἀλλ' ὄχι ὁ ἴδιος ὁ Ποιητής) ἦτο μεμνημένος. Ἐξῆσε τὰ γεγονότα μακρόθεν καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς, καθὼς ἡ ἀγγλοκρατομένη Ζάκυνθος δὲν εἶχεν ἐπισήμως τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῇ τοὺς ἐπαναστάτας τοῦ Μοριά καὶ τῆς Ρούμελης, ἀλλ' ἐπλημμυρίζετο ἀπὸ ἀνθρώπους πὸν τὴν ἔζησαν, συνωμότας, ἀγωνιστάς, πρόσφυγας, φιλέλληνας περαστικούς καὶ ὁ καπνὸς τῆς πυρίτιδος τοῦ Μεσολογγίου συνανε-

1. Αὐτόθι, Β', σ. 54.

2. Πρὸβλ. τὴν μακρὰν εἰσαγωγὴν μου (βιογραφίαν καὶ ἐρμηνεῖαν τοῦ ἔργου καὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Σολωμοῦ) εἰς τὸ βιβλίον μου: Διονύσιος Σολωμός, 1954 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη).

μειγνύετο μετὰ τῶν ἀρωμάτων τῆς πολυανθοῦς νήσου. Ὁ Ποιητὴς ἔζησε τὴν ἀγωνίαν τοῦ Ἀγῶνος εἰς ὄλας του τὰς φάσεις, δὲν ἀπῆλπισε, δὲν ἤλατ- τώθη τίποτε ἐντὸς του, οὔτε ἀπὸ τὰς καταστροφάς, τὴν ἔνδειαν καὶ τὰς ἀτυ- χίας, οὔτε ἀπὸ τὴν διχόνοιαν τῶν μαχομένων καὶ τὴν φιλαρχίαν των. Ὁ Ἀγὼν συνετέλεσε νὰ ἔλθῃ ὁ Σολωμὸς πλησιέστερον πρὸς τὸν Ἑλληνισμόν ὡς ἔκφρασις, ὡς παιδεία, ὡς γλῶσσα. Ἐγραφε καὶ πρὸ αὐτοῦ τὴν νεοελλη- νικήν, ἀλλ' ὅταν ἀπέθηκε τὰς ἀπερισκεψίας τῆς νεότητος, τὸν τίτλον τοῦ κόμιτος, τοὺς αὐτοσχεδίους στίχους, ἐπροχώρησεν εἰς τὴν ἔνθεον σύνταξιν τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ὑμνου, τοῦ τότε κληθέντος Ὑμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν. Τὸν Ὑμνον σημειωτέον ἔγραψεν ἀπευθείας εἰς τὴν Ἑλληνικήν (ἐνῶ καὶ ἀργό- τερον ἀκόμη πολλάκις μετέφραζεν εἰς τὴν γλῶσσαν μας τὰς εἰς τὴν Ἰταλικὴν συλλήψεις του). Τότε ἐξύπνησαν μέσα του οἱ Ἕλληνες, ἡ Ἐλευθερία, ὁ Πίνδαρος, αἱ ἀρχαῖαι ἀναμνήσεις τῶν τριακοσίων τῶν Θερμοπυλῶν καὶ πρὸ παντὸς ὁ Ὅμηρος. Αἱ ὁμηρικαὶ ἀπηχῆσεις τοῦ σολωμικοῦ κειμένου δει- κνύουν ὅτι ὁ Ποιητὴς ἐβάπτισεν εἰς τὸν μέγαν ἐπικὸν ποταμὸν τῆς παρα- δόσεως τὴν γραφίδα του, εἰθισμένην τὸ πρὶν εἰς μικρὰ εἰδύλλια καὶ εἰς δαντικὰ γυμνάσματα. Διὰ τὸν Σολωμὸν Ἐλευθερία καὶ Ἑλλάς ταυτίζονται, ἡ Ἐλευθερία εἶναι βγαλμένη ἀπὸ τὰ κόκκαλα τῶν Ἑλλήνων (τῶν ἀρχαίων δηλονότι) τὰ ἱερά, ἀπὸ τὰς μεγάλας θυσίας καὶ τὴν μακραίωνα τοῦ Ἐθνους μας παράδοσιν, ὁ ἴδιος ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν φιλελεύθερον καὶ παρομοιάζει πρὸς τὸν Θηβαῖον ποιητὴν

Φιλελεύθερα τραγούδια σὰν τὸν Πίνδαρο ἐκφωνῶ.

ἔχει δὲ τὴν ὑπερηφάνειαν καὶ τὴν αὐτοπεποίθησιν τῶν 23 ἐτῶν νὰ φωνάξῃ πρὸς τοὺς λησμονημένους (ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ποὺ μᾶς ὑπέθεταν νεκροὺς ἀπὸ τὸ 146 π.Χ.) προγόνους μας :

*ὦ τριακόσιοι / σηκωθῆτε | καὶ ξανάθετε σὲ μᾶς
Τὰ παιδιὰ Σας θέλ' ἰδῆτε | πόσο μοιάζοντε μὲ Σᾶς. (στρ. 78)*

Ὁ Ὑμνος, ἐπικολυρικὸν σύνθεμα, ἔχει καὶ σκιώδη διήγησιν περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς, τῆς μάχης τῆς Κορίνθου (τῆς ὁποίας ἐπαναφέρει εἰς τὴν λαϊκὴν λαλιὰν τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ὁ Ποιητὴς), τῆς πρώτης πολιορ- κίας τοῦ Μεσολογγίου, τῶν κατὰ θάλασσαν κατορθωμάτων τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1822 ἰδίᾳ, τῆς θυσίας Γρηγορίου τοῦ Ε', τελειώνει δὲ μὲ τὸν γνωστὸν ἐπίλογον, ὅπου ἡ Διχόνοια ἀπειλεῖ νὰ καταστρέψῃ τοὺς καρποὺς τῶν ἀγῶ- νων καὶ ν' ἀφανίσῃ τὴν Ἐπανάστασιν, ὁ δὲ Ποιητὴς συμβουλεύει ὡς Θεό- γγισ ἢ ἀρχαῖος μάντις τοὺς ἀγωνιστὰς νὰ δμονοήσουν καὶ ν' ἀντιμετωπίσουν ὄλοι μαζί τὴν Ἱερὰν Συμμαχίαν :

*Πόσο λείπει στοχασθῆτε | πόσο ἀκόμη νὰ παρθῇ.
Πάντα ἢ νίκη, ἢν ἐνωθῆτε, | πάντα ἐσᾶς θ' ἀκολουθῇ. (στρ. 150)*

Τὰ γεγονότα εἰς τὸν Σολωμὸν ἐξήρθησαν χωρὶς σύνδεσμον πρὸς τὰ πρόσωπα, τὰ κόμματα, τὰς ἐπαρχίας, τὴν διαίρεσιν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν, ναυτικῶν καὶ πεζομάχων, νησιωτῶν καὶ Μοραϊτῶν, χωρὶς καμμίαν ὀνομαστικὴν ἔξαρσιν ἤρωος ζῶντος. Καὶ αὐτὸς ὁ νεκρὸς μάρτυς Γρηγόριος ὁ Ε΄ εἶναι ἀπλῶς ὁ Πατριάρχης (στρ. 132). "Ἐτσι ὁ Σολωμὸς εἶδεν Ἑλλάδα, Ἑλευθερίαν καὶ Ἐπανάστασιν ἐκδικήτριαν, ἀποβλέπουσαν εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Γένους, ἀλλὰ πέρα πάσης συνδέσεως πρὸς πρόσωπα καὶ καθημερινὰ περιστατικά. Ἡ Ποίησις του αἰωνίζει τὸ μέγα θαῦμα τῆς Ἀναστάσεως, τοὺς ἐργάτας θὰ ἀξιολογήσῃ καὶ κατατάξῃ μετὰ ταῦτα ἡ Ἱστορία, ἐνῶ αὐτὸς συγχωρεῖ τὰς χρονικὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας χάριν τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ τῆς Ἑλευθερίας. Τοῦτο δὲν ἐμποδίζει νὰ τρέφῃ ἀπεριόριστον θαυμασμόν πρὸς τὸν Ἥρωα, νὰ σιγᾷ τὸν διδάσκαλον, τὸν διανοούμενον, τὸν θεωρητικόν.

Καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ μόνη περίπτωσις κατὰ τὴν ὁποίαν ὠνόμασεν Ἥρωα καὶ κατεδίδασκε τοὺς λογίους εἶναι ἡ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη εἰς τὴν ὁμώνυμον θεῖαν ᾠδὴν, ὅπου ὁ Σουλιώτης νεκρὸς πλέον παρομοιάζεται μὲ τὸν νεκρὸν ἐπίσης Ἐκτορα, τὸν ὑπερασπιστὴν τῆς γενετείρας του Τροίας, καὶ ὁ θρῆνος τῶν Τρώων πρὸς τὸν θρῆνον τῶν εἰς τὸ Μεσολόγγι κλεισμένων παντοδαπῶν Ἑλλήνων. Μακρὰ ὁ φθόνος πρὸς ἀκολουθεῖ τοὺς ζῶντας, στήν πλάκα τοῦ τάφου τοῦ Μάρκου θὰ καθήσῃ ἡ Δόξα μονάχη.

Ἦδη ἀπὸ τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ὁ Ποιητὴς συνέλαβε τὸ μεγάλο ἀτέλες του σύνθεμα τοῦ « Χρέους », τὸ ὁποῖον ἐφθασεν μέχρις ἡμῶν ὡς « Ἐλεύθεροι Πολιορκισμένοι » εἰς τρία σχεδιάσματα, ἀσκήσεις ἀναβάσεως τῆς ἀνωτάτης τεχνικῆς ἐκφράσεως, τῆς τελειώσεως τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἄμεσος σύλληψις λόγου καὶ μουσικῆς.

Μία χούφτα ἀνθρώπων πίσω ἀπὸ μίαν ντάμπια, τὸ μικρὸ ἀλωνάκι τοῦ Μεσολογγιοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι ἐν ἀπλοῦν καθημερινὸν ἐπαισθόδιον τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821, τῆς ἀνθρωπίνης πάλης χάριν τῆς Ἑλευθερίας. Τί ἦτο ἐκεῖνο πρὸς ἐνεψύχωση τοὺς φθαρμένους, τοὺς πεινασμένους, τοὺς δυστυχισμένους σωματικῶς πολεμιστὰς καὶ τὰ γυναικόπαιδα, εἰς ἴσου καρτερικὰ καὶ γενναῖα, πίσω ἀπὸ τὴν τάφρον καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν ἀπέλλυδα λιμνοθάλασσαν, ὅπου ματαίως ἀνεμένετο νὰ φανῇ ὁ ἑλληνικὸς στόλος; Ποία ἦτο ἡ δύναμις πρὸς ἐπυργώθη μέσα εἰς αὐτὰ τὰ ρικνὰ σώματα, ἐχλιαπλασίασε τὰς ψυχὰς, ἐχαλύβδωσε τὰ στήθη, ἐστείρευσε τὰ δάκρυα, ἔκαμε νὰ λησμονήσουν τὴν πείναν, νὰ σβήσουν τὰ ὄνειρα τῆς ζωῆς; Ἦσαν μέσα ἐκεῖ λεβέντες καὶ παρθένοι πρὸς ὠνειρευθῆσαν καὶ αὐτοὶ νὰ ζήσουν, νὰ παντρευτοῦν, νὰ βυζάξουν μὲ τὰ στήθη των παιδιὰ, νὰ χορέψουν, νὰ αἰσθανθοῦν τὴν ζωὴν ἕως τὰ ἄκρα καὶ νὰ τῆς δώσουν συνέχειαν. Καὶ τώρα; Τὸ καθήκον, τὸ χρέος εἶναι αὐτὸ πρὸς ἐδυνάμωσε τοὺς πειραζομένους ἀπὸ τὴν ἀνοιξιν, τὴν συνέχειαν

της ζωής πολιορκημένους. Σκλάβοι μέσα εις τὸν κλοιὸν, ἐλεύθεροι ψυχικῶς. Ἡ πράξις των δὲν εἶναι κάτι τὸ καθημερινὸν ποῦ θὰ περάσῃ καὶ θὰ χαθῆ. Θὰ ἐπαναλαμβάνεται ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, ἐφ' ὅσον ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ θὰ αἰσθάνεται τὴν ὑπεροχὴν τῆς ἠθικῆς ἔναντι τῆς βίας, τῆς ιδέας ἔναντι τῆς ὀλικῆς ἰσχύος. Σύμβολον αἰώνιον καὶ ἀκατάλυτον ὡς ἦσαν ἱστορικῶς ἐκ τῆς πράξεως οἱ Πολιορκημένοι, ἐδικαιολογήθησαν ἠθικῶς ἀπὸ τὸν Ποιητὴν καὶ κατέστησαν ἰδέα τοῦ ἀγωνιζομένου Ἔθνους, τῆς χθῆς, τῆς σήμερον, τῆς αὔριον.

Ἄλλ' ἐὰν ὁ Ποιητὴς ἐπάλλαισε διὰ βίου διὰ τὴν μορφικὴν διατύπωσιν τοῦ συνθέματος, τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἀπέστη ἀπὸ τὴν πίστιν τῆς συλλήψεώς του, ἀπὸ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀγῶνος. Τοῦτο δεικνύει καὶ ἡ εἰς Ἰταλικὴν μορφήν παραδοθεῖσα ἀσύγκριτος σύλληψις τῆς Ἑλληνίδος Μητρὸς (Madre Greca), ποῦ παρουσιάζεται χήρα ἀγωνιστοῦ μὲ παιδὶ ἀρσενικὸ εἰς τὴν κούνια. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ λίκνον κρέμεται τὸ σπαθὶ τοῦ πολεμιστῆ - πατέρα

Μακρὸς ὁ λάκκος π' ἀνοίξε καὶ κλεῖ τὸν γίγαυτά μου

τὸ βρέφος ἄκακον χαμογελᾷ, βυθισμένον εἰς τὰ ἀγγελικὰ ὄνειρα τῆς ὀλιγομήνου ἡλικίας του καὶ ἡ μητέρα τοῦ δίνει τὰς μεγάλας παραγγελίας διὰ τὸ μέλλον. Πλήρης αἰσιοδοξίας καὶ ἀγωνιστικοῦ πνεύματος συνεχίζει αὐτὴ, ἡ ἀντρογοναῖκα, τὰς παραγγελίας καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ πολεμάρχου. Καὶ διὰ νὰ μὴ ἀθειήσῃ αὐτὰ τὰ μεγάλα παραγγέλματα τῆς Ἐπαναστάσεως ὁ υἱὸς ποῦ θ' ἀνατραφῆ ἐν εἰρήνῃ πλέον, παίρνει ἡ μάννα εἰς τὰ χέρια της τὸ βρέφος, προχωρεῖ πρὸς τὸ πεδίου των μαχῶν ὅπου ἀκόμη εἶναι ἀδιάλυτοι οἱ καπνοὶ τοῦ πολέμου, διὰ ν' ἀναπνεύσῃ ἡ φύτρα της τὸν ἀέρα τῆς μάχης. Καθὼς κλίνει πρὸς τὸ γέρομα της ἡ ζωὴ του, ὁ Ποιητὴς ἀφήνει πρὸς τοὺς συγχρόνους του ὀθωνικοὺς Ἕλληνας τὴν παραγγελίαν ὅτι οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἔθνους δὲν ἐτελείωσαν.

Ὁ Ἄνδρέας Κάλβος¹ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως πλησιέστερος πρὸς τὸν κατὰ παράδοσιν Ἑλληνισμόν, οἰκειότερος πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα, τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα, καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποῖαν ρυθμίζει κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὴν ψυχικὴν του ἰδιορρυθμίαν. Μοῦσαι, ἀρχαῖοι θεοί, Νηρηΐδες, μυθολογούμενα, τοπωνύμια καὶ ἱστορικὰ γεγονότα γνωστὰ ἐκ τοῦ

1. Πρὸβλ. τὰς μελέτας μου: Ἄνδρέας Κάλβος ὁ ἠθικολόγος τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας εἰς τὸν τόμον « Νεοελληνικά, δοκίμια καὶ μελέται », 1953, σσ. 94 - 103 (= περ. « Ἀγγλοελληνικὴ Ἐπιθεώρηση » Β', 1946, σσ. 306 - 309), καὶ: Ὁ Κάλβος καὶ οἱ ἀρχαῖοι, *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier*, III, 1957 (= Ἀπανθίσματα, 1962, σσ. 163 - 171).

Ἡροδότου καὶ ἄλλων ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν πηγῶν, ἀπηχοῦνται εἰς τὸν μεγαλόστομον καὶ πεφυρωμένον ἔνθεον λόγον τοῦ Ζακυνθίου τούτου ψάλτου, τὸν ὁποῖον οἱ Νεοἰῆνες εἶδον δεύτερον Πίνδαρον, καθὼς ἐξ ἄλλης ὄψεως εἶδον καὶ Ρωμανὸν τὸν Μελωδόν. Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἀγῶνες ἀρμάτων ἐδῶ, οὐδὲ Ὀλύμπια, οὐδὲ Πύθια, οὐδὲ Νέμεα. Ἱερολογίται εἶναι, ὁ Κανάρης ὀνομαστικῶς, ὁ Λόρδος Βύρων, οἱ ἥρωες καὶ οἱ ὑποτιθέμενοι προδότες τοῦ Ἀγῶνος, οἱ σφαγέντες ἀδίκως εἰς τὴν Χίον καὶ τὰ Ψαρά, τὰ περπολικά, ἢ Ἐλευθερία, ἢ Δόξα, ἢ Διχόνοια, δίπλα εἰς ἱερὸς καὶ μουσικοῦς τόπους τὸν Ἑλικῶνα, τὸν Κιθαιρῶνα, τὸν Ὀλυμπον καὶ τὸν Παρνασσόν. Τὸ ἱστορικὸν ὑπόστρομα τῶν εἴκοσιν ᾠδῶν τοῦ Κάλβου, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν εἰς ὄριμωτέραν ἡλικίαν ἀπὸ ἐκείνην πού ὁ Σολωμὸς ἔγραψε τὸν Ὕμνον, εἶναι εὐρύτερον, ἀπτότερον, μολονότι ἢ σκοπιὰ ἐκ τῆς ὁποίας εἶδε καὶ ἔγραψεν ὁ ποιητὴς ὑπῆρξε πλέον ἀπομεμακρυσμένη. Ὀλον δὲ τὸ ἔργον ἔχει χρονικὸν ὄριον μέχρι τοῦ 1826, ὅτε ὁ Κάλβος γνωρίσας ἐκ τοῦ πλησίον τὴν πραγματικότητα καὶ ἀπογοητευθεὶς ἐσίγησε, προφανῶς προτιμήσας διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς γραφίδος νὰ ἀυξήσῃ τὸν φιλόσοφον λόγον καὶ νὰ ὠφελήσῃ τοὺς σπαρασσομένους Ἕλληνας.

Ἐὰν ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ Κάλβου, ὀφειλομένη εἰς τὰς ὑψηλὰς εἰκόνας, τὸ ἀπαράμιλλον ἐπίθετον τοῦ λόγου του, συνήθως εἰλημμένον ἐκ τοῦ ἀρχαίου λεξιλογίου, εἰς τὸν σύντομον ρυθμὸν, εἰς τὸν ἀντιδημοτικὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως καὶ εἰς λογικὴν ἀρθρωσιν τῶν συναισθηματικῶν του ἐκδηλώσεων, ἐὰν, λέγω, ἡ μεγαλοπρέπεια τοῦ Κάλβου κρίνεται ἱερατικῆ ὡς τοῦ Πινδάρου, λείπει παντελῶς ἡ χάρις τῆς ὁμηρικῆς διηγήσεως καὶ τῆς κρυσταλλίνης διαυγείας καὶ συνάμα ἀπλότητος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελήθη ὁ Διονύσιος Σολωμὸς. Ὁ Κάλβος εἶναι τραχὺς, ἀγέλαστος, ἀμείλικτος, ἐχθρὸς τῶν τυράννων δολιοπλόκων, ἐχθρὸς πάσης κακῆς βασιλείας, ἐμποτισμένος κατὰ βάθος ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, κοινωνικὸς ἐπαναστάτης, μεταφέρον τὴν ἀντιπάθειάν του πρὸς τοὺς δυνάστας, τοὺς οἰουσδήποτε δυναστεύοντας τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν καὶ βούλησιν, κατὰ τῶν Τούρκων, τῶν ἀμαθῶν, ἀνελευθέρων Ἀγαρηνῶν. Ἐπὶ πλέον εἰς τὸν Κάλβον αὐτὸν τὸν ὄρεινὸν Ἰακωβῖνον, δὲν ὑπάρχει ὁ Χριστιανισμὸς τοῦ Σολωμοῦ, συνδέσαντος τὴν Θρησκείαν καὶ τὴν Ἐλευθερίαν, τὸν Ἑλληνισμὸν πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν, ἀκριβῶς ὅπως τοὺς συνέδεον αἱ διακηρύξεις τῶν Ἐθνικῶν Συνελεύσεων καὶ τῶν Ἐπαναστατῶν. Εἰς τὸν Σολωμὸν ἐρημνεύεται ὁ θεοφοβούμενος Κολοκοτρώνης, ὁ ὁμηρικὸς Μπότσαρης, ὁ ἀνυπότακτος Καραϊσκάκης. Ὁ Κάλβος βλέπει μέσφ τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογίας εἰς ἣν εἶχε μνηθῆ καθυστερημένος, μετὰ τοὺς ναπολεονεῖους χρόνους, ἐξ ἀντιδράσεως πιθανῶς πρὸς τὴν πουριτανικὴν βρεταννικὴν κοινωνίαν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε ζήσει, καὶ ἡ ἰδεολογία

του είναι επιβίωσις τοῦ ἐπαναστατικοῦ παρελθόντος τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος!

Εἰς τὸν Σολωμὸν χαμογελᾷ πάντοτε ἡ ἐλπίς τοῦ Παραδείσου, τῆς Κρίσεως καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. Εἰς τὸν ὕλιστήν Κάλβον ταῦτα εἶναι σεβαστὰ ὡς λατρεία τοῦ πλήθους, ἀλλὰ ξένα πρὸς τὴν ἰδικήν του ἀμφιβολίαν. Δι' αὐτὸν ὑπάρχει ἡ Ἀρετὴ δὲν ὑπάρχει ἡ ἀνταπόδοσις. Ἐνῶ ὁ πιστὸς Σολωμὸς προβάλλει ἐν τέλει τὴν γερμανικὴν ἠθικολογικὴν σύλληψιν τοῦ Χρέους (καθήκοντος) διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν θυσίαν τοῦ Μεσολογγίου, ὁ Κάλβος ἀναβαίνει τὰ δύσκολα βουνὰ τῆς Ἀρετῆς, τῆς πολυμόχθου ἀριστοτελικῆς ἀρετῆς, κατὰ βᾶθος ἀπελπίς.

Μεγάλοι χρόνοι! Μέγιστα ἐπιτεύγματα, εὐρόντα μεγάλους ἐρμηνευτάς. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις ἐξύπνησε τὴν μνήμην, τὴν συνειδησιν τοῦ Ἔθνους, ἀνέστησε τὴν ἠχὴ τοῦ ἐπικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ λόγου, τὴν ἀνάγκην τῆς ἀπομνημονεύσεως ἐς αἰεὶ τῶν μεγάλων κατορθωμάτων, τῆς σημασίας τῶν ὁποίων εἶχον ἐπίγνωσιν καὶ οἱ λόγιοι ἀλλὰ κυρίως οἱ ἀδάμαστοι ὀλιγογράμματοι ἄνθρωποι τῆς δράσεως. Ποῖος θὰ ἦτο ὁ Ἀγὼν ἐὰν τὸ μέγα πρότυπον καὶ ἰνδαλμα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὁ Μαραθῶν, ἡ Σαλαμίς, αἱ Θερμοπύλαι, οἱ ναυμάχοι καὶ πεζομάχοι, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Πίνδαρος, ὁ Σιμωνίδης ἀπουσίαζον, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀπομνημονεύσει ὁ Ἡρόδοτος τὴν ἐκστρατείαν τῶν ἀπειραριθμῶν Περσῶν καὶ τὴν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν τῶν ὀλιγαριθμῶν Ἑλλήνων; Ἐὰν ἡ κυματίζουσα μορφή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου δὲν εἶχε γίνεαι θρύλος καὶ λαϊκὴ διήγησις καὶ πίστις;

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεψύχωσε βασικῶς τοὺς Πατέρας ἡμῶν ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας, καὶ ἀπόδειξις τὸ τοῦ Γέροντος τοῦ Μοριά «Εἶδα τὴν Παναγιά στὸν ὕπνο μου ἀπόψε καὶ μοῦ εἶπε πῶς θὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν μπορεῖ ὁ Θεὸς νὰ πάρῃ πίσω τὸ λόγο του». Ὁ Χριστιανισμὸς ὑπῆρξεν ἡ παρηγορία καὶ ἡ ἐμψύχωσις. Εἶχε βοηθήσει τοὺς ραγιαῖδες νὰ διαχωρισθοῦν ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους καὶ νὰ μείνουν Ἑλληνες. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνισμὸς ἐνεψύχωνε καὶ τοὺς λογίους καὶ τοὺς ἀπλοῦκοὺς ἀγωνιστάς, κανεὶς δὲν ἦτο πού νὰ μὴ ἐγνώριζεν ὅτι εἰς αὐτὸν τὸν τόπον ἐμεγαλουργήσαν οἱ ἀρχαῖοι, ἐπολέμησαν μεγάλους στρατοὺς, ἤγειραν κατορθώματα αἰῶνια, τῶν ὁποίων ἡμεῖς οἱ νεώτεροι εἴμεθα ζηλωταί. Καὶ τὸ πνεῦμα αὐτὸ διεχύθη εἰς τοὺς ἱστορικούς, τοὺς ἀπομνημονευματογράφους τοῦ Ἀγῶνος καὶ εἰς τοὺς μεγάλους του Ποιητάς. Καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτὸ ζῆ ἐν συνεχείᾳ καὶ μέχρι σήμερον, καὶ παρὰ τὰς προσκαίρους διακνυμάνσεις, διαφωνίας καὶ δυσκολίας τὰς ὁποίας διήλθομεν καὶ διερχόμεθα, ἐγγυᾶται ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐνότης τοῦ Ἔθνους εἶναι ἀρραγῆς καὶ ὅτι τοῦτο αἰσθάνεται ἐνιαῖον ὄχι ἀπλῶς διὰ τὴν σύμπτωσιν τῶν συμφερόντων του καὶ τῶν προσκαίρων του καθημερινῶν ἐπιδιώξεων, ἀλλὰ διὰ τὴν αἰωνίαν, τὴν ἀκατάλυ-

τον, τὴν παντοδύναμον παράδοσιν, ἣ ὅποια ἐνώνει ἐντός μας τὴν ἐλπίδα τῆς Ἀναστάσεως, τὸν πόθον τῆς Ἐλευθερίας καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ φιλοσοφεῖν: τὸν Χριστόν, τὴν Πατρίδα καὶ τὴν Παιδείαν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: Ὁ Βλαχογιάννης εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν του εἰς τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη Ἀπομνημονεύματα (ἔκδοσις Β', 1947), σσ. 1-96 (συμπληρώματα Δίνου Πολίτη), διέλαβε καὶ περὶ ἄλλων ἀπομνημονευματογράφων τοῦ Ἀγῶνος καὶ δὴ τοῦ Τερτσέτη καὶ τοῦ Φωτάκου.

Ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τοῦ Ν. Κ. Κασομούλη, Α', 1940, ἰδίᾳ σσ. κς' - μθ', ὅπου ἐπικρίσις τῶν «καλαμαράδων», καὶ κρίσις διαφόρων ἀπομνημονευματογράφων. Ἀποσπάσματα διαφόρων συγγραφῶν, βιογραφίας καὶ βιβλιογραφίαν μετ' ἐμπεριστατωμένης Εἰσαγωγῆς (σσ. 47) περιέχουν οἱ δύο τόμοι «Τὸ Ἀπομνημόνευμα» (1453-1953) Α' - Β', 1953 τοῦ Γ. Π. Κουρούτου (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 44).

Βιβλιογραφικὴν ἀναγραφὴν τῶν Ἀπομνημονευμάτων τῆς Ἑλλην. Ἐπανάστασεως ὑπὸ Β. Β. Σφυροέρα, βλέπε εἰς ΜΕΕ, Συμπλήρωμα Α', 1957, σσ. 641-642. Ἀνάλυσιν διαφόρων τόμων Ἀπομνημονευμάτων ἐκδοθέντων ὑπὸ Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτη εὐρίσκει τις εἰς ΔΙΕΕ ΙΑ', 1956, σσ. 310-313 καὶ ΙΒ', 1957-1958, σσ. 348-360.

Πρβλ. καὶ Σ. Κουγέα, Ἡρωικὰ κείμενα τοῦ Ἀγῶνος, ΠΑΑ 28, 1953, σσ. 425-433.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ
Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ο «ΦΙΛΟΚΤΗΤΗΣ» ΤΟΥ ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Η ΑΙΩΝΙΑ ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ

Δὲν ὑπάρχει μορφή περισσότερο ἀγνή καὶ συμπαθὴς ἀπὸ τὴν μορφήν τοῦ ἐφήβου καὶ δὲν ὑπάρχει λέξις περισσότερο γοητευτικὴ ἀπὸ τὴν λέξιν «ἐφηβος». Ἡ ἐφηβικὴ ἡλικία εἶναι ἡ πλέον εἰδυλλιακὴ ἀπὸ τὰς φάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἶναι ἡ ἡλικία, ποῦ τὰ βλέπει ὄλα ρόδινα, θέλει ὄλον τὸν κόσμον ἰδικόν της. Ἡμεῖς οἱ γηράσκοντες μακαρίζομεν τὴν εἰδυλλιακὴν της αἰσιοδοξίαν, ἠδέως ἐνθυμούμενοι καὶ τὰ ἰδικὰ μας ἄλλοτε νιάτα. Προσβλέπομεν τὴν ἐκάστοτε παρουσίαν τῶν ἐφήβων μὲ χρηστὰς συνήθως ἐλπίδας. Τοὺς κυττάζομεν ἐνίοτε μὲ ἀμφιβολίαν καὶ δυσπιστίαν, ὅμως κατὰ κανόνα μὲ στοργὴν καὶ ἀγάπην. Εἶπα : κατὰ κανόνα, διότι δὲν λείπουν καὶ αἱ ἐξαιρέσεις.

Εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν τῶν ἐφήβων ἐγεννήθη καὶ ἐξετράφη ἡ εὐγενὴς οὐσία καὶ ἡ κομψὴ ἔννοια τοῦ ἔρωτος, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπερωμένη σκέψις τοῦ Πλάτωνος ὕψωσεν, ὑπὸ τὴν γοητείαν τοῦ σακρατικοῦ του βιώματος, ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῶν ὑλικῶν μορφῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον τῆς ἰδέας τοῦ Καλοῦ, τοῦ Ὁραίου.

Ἄλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι ἡ περαιτέρω βίωσις τῶν συναισθηματικῶν ρεμβασμῶν, μὲ τοὺς ὁποίους συνήθως συνοδεύεται ἡ ἀνίχνευσις τῆς ἐφηβικῆς ψυχῆς καὶ ζωῆς.

Τὸ θέμα τῆς παρουσίας μελέτης, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσήλθομεν ἤδη διὰ τῶν συναισθηματικῶν προπυλαίων τοῦ προλόγου μας, εἶναι ἄλλο. Εἶναι τὸ γεγονός, τὸ ἀναμφισβήτητον, ὅτι ὁ ἐφηβος ἦτο καὶ εἶναι καὶ θὰ εἶναι πόλος τῆς ἔλξεως ποικίλων διαφερόντων τῶν ὠρίμων, εἶναι ὁ στόχος, πρὸς τὸν ὁποῖον κατευθύνονται ρυθμιστικαὶ ἐπιδράσεις πολλῶν καὶ ποικίλων παραγόντων τῆς ζωῆς : οἰκογένεια, ἐκκλησία, σχολεῖον, ἐξωσχολικὸν κοινωνικὸν περιβάλλον, κράτος, πολιτικὰ κόμματα, θρησκευτικὰ δόγματα, πνευματικὰ ἰδρύματα, μορφωτικαὶ ἐταιρεῖαι ἔχουν ὅλα καὶ ὄλοι στόχον τοὺς ἐφήβους.

Ἡ ζωὴ ἔχει γεννήσει ἕως τώρα πολλὰς μορφὰς καὶ πολλοὺς τρόπους ἐπιδράσεων τῶν ὠρίμων ἐπὶ τοὺς ἀώρους ἐφήβους καὶ ἡ γλῶσσα ἔχει ἤδη διαπλάσει πολλοὺς ὄρους, ἐκφράζοντας αὐτὴν τὴν ἐπίδρασιν. Ἄς τοὺς ἀναφέρωμεν ἀπλῶς ἀπὸ γλωσσικὸν ἐνδιαφέρον, χωρὶς τὴν παραμικρὰν διάθε-

σιν αξιολογήσεως τῶν ὄρων αὐτῶν : κατήχησις, διδασκαλία, ἀγωγή, μόρφωσις, παιδεία, διαφώτισις, καθοδήγησις, ἑτεροδιδασκαλία, προπαγάνδα κλπ. εἶναι οἱ συνηθέστεροι ὄροι, πού ἐκφράζουν τὸ φαινόμενον τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὠρίμων ἐπὶ τοὺς ἀώρους.

Ἄν τὸ ἐνδιαφέρον μας τώρα προχωρήσῃ ἀπὸ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λέξιν εἰς τὴν οὐσίαν καὶ τὸ νόημα αὐτῆς τῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἡμποροῦμεν τώρα πλεόν νὰ ὀνομάσωμεν παιδαγωγικὸν φαινόμενον, αὕτη χρώματιζέται, δὲν εἶναι πλεόν ἄχρους. Καὶ ἔτσι ἀνακύπτουν οἱ ἐπιθετικοὶ προσδιορισμοὶ τοῦ φαινομένου : ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ μόρφωσις καὶ ἐπίδρασις, πνευματικὴ μόρφωσις, αἰσθητικὴ - καλλιτεχνικὴ - μουσικὴ καλλιέργεια, πολιτικὴ μόρφωσις, κομματικὴ διαφώτισις, θρησκευτικὴ προπαγάνδα καὶ ἑτεροδιδασκαλία, καλλιέργεια φυσιολατρίας, φιλογυμναστίας κλπ. Ὑπάρχουν τόσαι μορφαὶ διδασκαλίας καὶ ἐπιδράσεως, ἀληθινῆς, ὀρθῆς, μετρίας, διεστραμμένης, εἰλικρινοῦς, ὑπόπτου, φανεράς, μυστικῆς κρυπτοδιδασκαλίας, ἑτεροδιδασκαλίας, ὅσαι εἶναι καὶ αἱ ἀντίστοιχοι μορφαὶ ζωῆς καὶ τὰ ποικίλα ἤθη ἀνθρώπων. Ἄλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπλωθῇ εἰς ὅλας αὐτάς τὰς μορφάς τοῦ παιδαγωγικοῦ ἢ ψευδοπαιδαγωγικοῦ ἢ κρυπτοπαιδαγωγικοῦ φαινομένου. Ἡμεῖς θὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἀπλῶς αὐτὴν τὴν δυάδα, αὐτὸ τὸ ζεύγος : « ἔφηβος - ὄριμος », θὰ προσπαθῆσωμεν ἀπλῶς νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὴν οὐσίαν του. Καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἐφηβικοῦ παιδαγωγικοῦ φαινομένου εἶναι τραγικὴ. Ἐγκεῖται δὲ ἡ τραγικότης τοῦ φαινομένου εἰς τὴν ἀνισότητα καὶ ἀνομοιότητα τῶν δύο φορέων τῆς κατενώπιον ἀλλήλων αὐτῆς στάσεως : ὁ ἕνας, ὁ ἔφηβος, εἶναι νέος — ὁ ἄλλος, ὁ ὄριμος, εἶναι μεγαλύτερος εἰς τὰ χρόνια. Ἄπειρος τῆς ζωῆς ὁ ἕνας — ἔμπειρος τῆς ζωῆς, κατὰ τεκμήριον ἔμπειρότερος, ὁ ἄλλος. Ὁ ἕνας κατὰ τεκμήριον δεκτικὸς, ἀκροαματικὸς δέκτης — ὁ ἄλλος πομπός· καὶ συνήθως οἱ πομποὶ ἔχουν πρόγραμμα καὶ σχέδιον.

Εἰς τὴν ἔρευναν καὶ τὴν κατανόησιν αὐτῆς τῆς τραγικότητος τοῦ παιδαγωγικοῦ φαινομένου, ὅπως αὕτη παρουσιάζεται εἰς τὸ ἀνθρώπινον σχῆμα : « ἔμπειρος, ὄριμος - ἄπειρος, ἀγνός ἐφηβος », θὰ μᾶς βοηθήσῃ μία θαυμασίᾳ ἀττικὴ τραγωδία, ἡ τραγωδία « Φιλοκτήτης » πού ἐδημιούργησεν ὁ Σοφοκλῆς εἰς ἡλικίαν 85 ἐτῶν. Εἴμεθα τώρα εἰς θέσιν νὰ ἐννοήσωμεν διατι παρὰ τὸν τίτλον τῆς μελέτης : « ὁ Φιλοκτήτης τοῦ Σοφοκλέους » ὑπάρχει ὁ ὑπότιτλος « ἡ αἰωνία τραγωδία τοῦ ἐφήβου ». Ὁ ὑπότιτλος σκοπὸν ἔχει νὰ δηλώσῃ τὸ συναμφότερον : δηλαδὴ καὶ τὴν τραγικότητα τῆς ζωῆς τοῦ ἐφήβου καὶ τὴν λογοτεχνικὴν μορφήν της, ἥτοι τὸ ἔργον ἐκεῖνο τοῦ Σοφοκλέους, πού ἐκφράζει δραματικῶς αὐτὴν τὴν παιδαγωγικὴν τραγικότητα τοῦ ἐφήβου.

*
* *

Ἡ τραγωδία « Φιλοκτήτης » ἐδιδάχθη διὰ πρώτην φοράν τὸ ἔτος

409 π.Χ.¹, πέντε ἔτη πρὸ τοῦ τέλους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τόσα χρόνια ὁ μακρὸς αὐτὸς πόλεμος, ὁ καταλαμβάνων περίπου τὸ $\frac{1}{8}$ τοῦ Ε' αἰῶνος, τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τῆς Ἑλληνικῆς καὶ πανανθρωπίνης ἱστορίας, δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἀνακόψῃ τὸν δρόμον τοῦ ἀγτικοῦ πνεύματος.

Εἰς τὴν τραγωδίαν « Φιλοκτῆτης » ὑπάρχουν τρία πρόσωπα: δύο ὄριμοι καὶ ἓνας ἔφηβος, ὁ ἀγνὸς Νεοπτόλεμος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως. Οἱ ὄριμοι εἶναι ὁ Φιλοκτῆτης, ὁ ἦρωας τοῦ δράματος², ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεὺς ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος. Ἡ τριάς αὐτὴ τῶν προσώπων δλόκληρος ἐμφανίζεται ἐπὶ σκηνῆς μόνον περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔργου· κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος ἡ δράσις γίνεται κατὰ ζεύγη, οἱ ὄριμοι ἐναλλάσσονται καὶ ἔτσι ἔχομεν τὴν διαδοχὴν τῶν σχημάτων: Ὀδυσσεὺς· Νεοπτόλεμος, Φιλοκτῆτης· Νεοπτόλεμος, καὶ περὶ τὸ τέλος δλόκληρον τὴν τριάδα ἐπὶ σκηνῆς, τὸν ἔφηβον ἀνάμεσα εἰς τοὺς δύο ὄριμους.

Διὰ νὰ μελετήσωμεν καὶ ἐρμηνεύσωμεν τὸ φαινόμενον πρῶτα εἰς τὴν δραματικὴν του ἱστορικότητα καὶ ἀμέσως κατόπιν εἰς τὴν ἀνθρωπιστικὴν του ὑπεριστορικότητα, πού κυρίως μᾶς ἐνδιαφέρει, καὶ διὰ νὰ ὑψωθῶμεν ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν νόημα τοῦ ἔργου εἰς τὸ πανανθρώπινον καὶ αἰώνιον μῆνυμά του, μᾶς χρειάζεται ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔργου καὶ «*ἡ τῶν πραγμάτων σύστασις*» κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν ὅρον.

* *

Θέμα τῆς τραγωδίας αὐτῆς εἶναι ἡ μεταγωγὴ τοῦ Φιλοκτῆτου ἐκ τῆς νήσου Λήμνου εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων (Ἀχαιῶν) εἰς τὴν Τροίαν. Ὁ Φιλοκτῆτης ἦτο ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς

1. Εὐχαρίστως πληροφοροῦμαι, ὅτι εἰς ἓν ἀπὸ τὰ προσεχῆ προγράμματα τοῦ Festival Ἀθηνῶν θὰ περιληφθῇ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ « Φιλοκτῆτου »· καὶ ἦτο καιρὸς νὰ ἐνωτισθῶμεν ἓνα ἀθάνατον μῆνυμα ζωῆς καὶ παιδείας, πού ἐκπέμπει ὁ ἀρμονικώτερος καὶ μελωδικώτερος ὑποφῆτης τοῦ πνεύματος τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ὁ Σοφοκλῆς. Θὰ θεωρήσω δὲ πολὺ εὐτυχῆ τὸν ἑαυτόν μου, ἐάν ἡ ὑπ' ἐμοῦ δημοσιευθεῖσα ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ Φιλοκτῆτου (Κ. Βοῦρβέρη, Σοφοκλέους Φιλοκτῆτης, ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεῖα τῆς τραγωδίας, Ἀθῆναι, 1963. Δημοσιεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας, σειρὰ δευτέρα: « Μελέται καὶ ἐρευναι », ἀρ. 1, σελ. 135) καὶ τὰ σχετικὰ μαθήματά μου δώσουν χρησίμους νύξεις εἰς τοὺς καλλιτέχνας τῆς ἐρμηνείας τοῦ ἔργου ἀπὸ σκηνῆς.

2. Διὰ τὴν μελέτην μας, ἣτις ἀντιμετωπίζει ἓν μόνον πρόβλημα τῆς τραγωδίας, τὸ παιδαγωγικόν, ὁ οὐσιαστικὸς ἦρωας τοῦ δράματος εἶναι ὁ Νεοπτόλεμος. Ἀλλ' ἡ οὐσία τῆς τραγωδίας δὲν εἶναι ἀποκλειστικῶς παιδαγωγικὴ, ὅπως ὑποδεικνύομεν εἰς τὸ περὶ « Φιλοκτῆτου » βιβλίον μας. Τὸ δράμα τοῦτο ἀπτεται τριῶν ἄλλων προβλημάτων: τοῦ θρησκευτικοῦ, ὅπερ ἐκφράζει ἡ θρησκευτικὴ γραμμὴ τῆς τραγωδίας, ἡ διήκουσα διὰ τῆς σχέσεως θεός-ἄνθρωπος, τοῦ ἠθικοκοινωνικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοπολιτικοῦ, περὶ ὧν λεπτομερῶς γράφομεν εἰς τὸ μνημονευθὲν ἔργον μας.

Τροίας. Ἦτο βασιλεὺς τῆς περὶ τὴν Οἶτην χώρας, τῆς Τραχίνος καὶ τῆς Φθίας. Κατὰ τὸν πλοῦν τῶν Ἑλλήνων ἐχρειάσθη νὰ γίνῃ θυσία εἰς μίαν μικρὰν νῆσον παρὰ τὴν Λῆμνον, ἧ δὲ Φιλοκτῆτης, ἐνῶ ἀνεζήτει καὶ εὗρισκε τὸν βωμὸν διὰ τὴν θυσίαν, ἐδήχθη ἀπὸ μίαν ἐχιδναν. Ἦτο τὸ δῆγμα τόσον δηλητηριῶδες καὶ φοβερὸν, ὥστε οἱ ἀφόρητοι πόνοι, αἱ κραυγαὶ ὀδύνης καὶ ἡ δυσσομία ἀπὸ τὴν πληγὴν τοῦ Φιλοκτῆτου ἐτάρασαν τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐμόλυναν τὴν θρησκευτικὴν ἀτμόσφαιραν κατὰ τὰς θυσίας καὶ τελετουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἀπεφασίσθη νὰ ἐγκαταλειφθῇ ὁ Φιλοκτῆτης, ὡς ἐνοχλητικὸς καὶ ἀχρηστος πλέον, εἰς μίαν ἔρημον ἀκτὴν τῆς Λῆμνου, τὸ δ' ἔργον τοῦτο τῆς ἐκθέσεως ἐξετέλεσεν ὁ Ὀδυσσεύς· ἐντεῦθεν καὶ τὸ φοβερὸν μῖσος τοῦ Φιλοκτῆτου κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐκστρατείας Ἀτρειδῶν καὶ ἰδίως κατὰ τοῦ Ὀδυσσεῶς. Ἐκεῖ, εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Λῆμνου, μέσα εἰς ἓνα σπήλαιον, ἔζησεν ἐν μέσῳ κακουχιῶν μόνος καὶ ἔρημος ὁ Φιλοκτῆτης ἐπὶ δέκα σχεδὸν χρόνια. Μόνον σύντροφον εἶχε τὸν πόνον τῆς πληγῆς του, ποὺ ἐθεράπευε μὲ βότανα, καὶ μόνον βοηθὸν ἓνα πανίσχυρον ὄπλον, τὸ περίφημον τόξον μὲ τὰ θανατηφόρα βέλη, ποὺ τοῦ ἀφῆκε κληρονομίαν ὁ Ἡρακλῆς. Μὲ αὐτὸ ἔκαμνε τὸ κυνήγι τῶν θηραμάτων του, ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ ἐτρέφετο.

Ἐπὶ δέκα ἔτη ἐπολιορκεῖτο ἡ Τροία ἀνευ ἀποτελέσματος. Κατὰ τὸ δέκατον ἔτος, ὁ μάντις Ἐλενος ἐχρησιμοδότησεν, ὅτι, διὰ νὰ κυριευθῇ ἡ Τροία, ἔπρεπε νὰ μεταχθῇ ὁ Φιλοκτῆτης μὲ τὰ ὄπλα του ἀπὸ τὴν Λῆμνον. Ἡ θέλησις τοῦ θεοῦ, ποὺ ἐξέφραζεν ὁ χρησμός, ἦτο νὰ πεισθῇ ὁ Φιλοκτῆτης νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Τροίαν μὲ τὰ ὄπλα του, ὅχι νὰ μεταχθῇ βιαίως· «*λόγῳ πείσαντες*» εἶναι ἡ φράσις τοῦ χρησμοῦ. Τὸ ἔργον τῆς μεταγωγῆς ἀνέλαβεν ὁ Ὀδυσσεύς, παραλαβὼν ὡς βοηθὸν του τὸν Νεοπτόλεμον, νέον ἀγνόν, ἀγνωστον προσωπικῶς εἰς τὸν Φιλοκτῆτην, πρὸς τὸν ὁποῖον ἦτο ἀδύνατον νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν καὶ συνεννόησιν ὁ ἴδιος ὁ Ὀδυσσεύς, λόγῳ τῆς προϊστορίας τῆς ὑποθέσεως.

Τὸ πλοῖον τῆς μεταγωγῆς φθάνει εἰς τὴν βραχώδη καὶ ἔρημον ἀκτὴν τῆς Λῆμνου καὶ ἀπὸ τὴν στιγμήν αὐτὴν προβάλλει τὸ σχῆμα ὄριμον καὶ ἀώρου, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, τὸ ζεῦγος Ὀδυσσεύς - Νεοπτόλεμος. Τὸ παιδαγωγικὸν φαινόμενον τελεῖται εἰς ἓνα χῶρον μονώσεως, παθῶν καὶ ὀδύνης.

Τὸ φαινόμενον αὐτὸ γίνεται ἀπόντος τοῦ Φιλοκτῆτου, δηλαδὴ σωματικῶς ἀπόντος, διότι ὑπάρχει ἡ ψυχικὴ παρουσία τοῦ δυστυχημένου πάσχοντος εἰς τὸν χῶρον τῶν δεινῶν του.

Ἄς ἴδωμεν μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας αὐτὸ τὸ ζεῦγος: ὁ πολυμήχανος Ὀδυσσεύς, ὁ ἔμπειρος τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, ὁ ἀπειρος καὶ ἀγνὸς Νεοπτόλεμος ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος.

Ὁ πρῶτος εἶναι ἡγέτης, ὁ δεύτερος εἶναι ἐκτελεστὴς τῶν ἐντολῶν. Ὁ Νεοπτόλεμος τώρα διὰ πρώτην φορὰν ἀκούει τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἐκτέλεσις ἐντολῆς τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐκτέλεσις τῆς

βουλής τοῦ Διός, ἀκούει δὲ ἐπὶ πλεόν τὰ μέσα πού ὑποδεικνύει ὁ Ὀδυσσεὺς διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς.

Ὁ πρόλογος τῆς τραγωδίας εἶναι ἓνα μάθημα, πού κάμνει ὁ πολυμήχανος ὄριμος Ὀδυσσεὺς εἰς τὸν ἄπειρον καὶ ἄγνόν ἔφηβον Νεοπτόλεμον. Ὁ ἠθοποιός, ὅστις θὰ ὑποδυθῆ τὸν Ὀδυσσεῖα θὰ πρέπη νὰ καίξῃ ῥόλλον συγχρόνου καθοδηγητοῦ καὶ διαφωτιστοῦ. Τὸ μάθημα πού κάμνει εἰς τὸν νέον μὲ θαυμασίαν δεξιότητιαν ἔχει ὅλα τὰ γνωρίσματα ἐνὸς καλοῦ μὲ ὅλους τοὺς κανόνας τῆς σοφιστικῆς παιδαγωγικῆς γινομένου μαθήματος. Ὁ σοφιστὴς διδάσκαλος προσφέρει πρῶτον ὅλας τὰς ἀπαραιτήτους γνώσεις εἰς τὸν μαθητὴν Νεοπτόλεμον: νὰ ἦ ἀκτὴ τῆς Λήμνου, νὰ τὸ σπήλαιον πού ἔζησεν ὁ Φιλοκτήτης, κάπου ἐδῶ κοντὰ θὰ πρέπη νὰ εἶναι ὁ ἐρημίτης ὁ ἐγκαταλελειμμένος. Ἐπειτα ἀκονίζονται αἱ δεξιότητες τοῦ μαθητοῦ: πῶς πρέπει ὁ νέος νὰ προσέχη, νὰ φυλάγεται, ὥστε νὰ μὴ ἀντιληφθῆ τίποτε ὁ μισῶν τοὺς Ἕλληνας καὶ τὸν Ὀδυσσεῖα Φιλοκτήτης, τί νὰ εἴπῃ κατὰ τὴν συνάντησίν του καὶ τί νὰ ἀποκρύψῃ. Ὁ σκοπὸς του εἶναι ἱερὸς καὶ πατριωτικὸς, ἀφοῦ εἶναι βουλή τῶν θεῶν καὶ διαταγὴ τῶν ἀρχόντων. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκτέλεσιν πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἄλλα μέσα καὶ ὄχι αὐτὰ πού ὑπέδειξαν οἱ θεοί. Ὡς πρὸς αὐτὰ, ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν θὰ πειθαρχήσῃ εἰς τὴν βουλήν τῶν θεῶν, ἢ ὅποια ὑπεδείκνυε τὴν πειθῶ τῶν λόγων ὡς μέσον προσελκύσεως τοῦ Φιλοκλήτου. Κατὰ τὸν Ὀδυσσεῖα ἡ πειθῶ δὲν θὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ καὶ ἡ βία, πού ἀντιπροτείνει ὁ Νεοπτόλεμος, δὲν ἐνδείκνυται, διότι ὁ Φιλοκτήτης ἔχει ὄπλον θανατηφόρον εἰς τὰ χέρια του. Ἀποτέλεσμα θὰ φέρῃ μόνον τὸ μέσον τῆς ἀπάτης. Ὁ Νεοπτόλεμος εἶναι ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος ἐκτελεστὴς τῆς ἀπάτης. Ὡς ἐκτελεστικὸν ὄργανον πού εἶναι, ὀφείλει νὰ πειθαρχήσῃ καὶ νὰ γίνῃ ἓνας εὐσυνείδητος ἀπατεῶν. Διὰ νὰ ὑποκύψῃ ὁ ἔφηβος εἰς τὴν ἐντολήν τῆς ἀπάτης, ὁ καθοδηγητὴς του χρησιμοποιεῖ ὅλην τὴν δαιμονίαν δεξιότητιαν του: ὁ νέος εἶναι ὑπηρέτης, ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ· ἀλλ' ἔχει καὶ συμφέρον ὁ ἴδιος, διότι θὰ δοξασθῆ, θὰ γίνῃ ὁ πορθητὴς τῆς Τροίας: *«ὅταν τι θρῆς ἐς κέρδος, οὐκ ὀκνεῖν πρέπει»* (στ. 111). Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς προτάσεις δὲν ὑποκύπτει ἀμέσως ὁ ἔφηβος, ἀλλ' ἐκφράζει τὰς ἀντιρροήσεις καὶ ἀντιπροτάσεις του. Δὲν ἀλιεύεται εὐκόλα, μὲ τὸ πρῶτον, ἢ ψυχὴ τοῦ ἐφήβου. Συμφωνεῖ ὁ νέος ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ προδότης καὶ ἀπειθαρχος· ἢ ἀγνότης καὶ ἢ στρατιωτικὴ καὶ πολιτικὴ του συνείδησις δὲν τοῦ τὸ ἐπιτρέπουν· φέρει ὅμως πρῶτην ἀντίρροσιν σχετικῶς πρὸς τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἐντολῆς: οἱ θεοὶ ὑπέδειξαν τὴν πειθῶ, ὁ Ὀδυσσεὺς προτείνει τὴν ἀπάτην, ὁ Νεοπτόλεμος προτιμᾷ τὴν βίαν ὡς δεύτερον μέσον μετὰ τὴν πειθῶ. Δευτέραν ἀντίρροσιν ἀποτελεῖ ἡ ἀμφιβολία του ὡς πρὸς τὸ δέλεαρ τοῦ πορθητοῦ τῆς Τροίας, μὲ τὸ ὅποιον ὁ Ὀδυσσεὺς σκανδαλίζει τὴν ἐφηβικὴν φιλοτιμίαν καὶ φιλοδοξίαν του. Ὅταν ἐκφεύγῃ ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεῖα μία δὴλωσις, ὅτι τὸ ὄπλον τοῦ Φιλοκλήτου θὰ κυριεύσῃ τὴν Τροίαν, ὁ νέος ἐρωτᾷ: « μὰ σὺ δὲν μοῦ εἶπες, ὅτι ἐγὼ θὰ εἶμαι ὁ πορ-

θητής της Τροίας; πῶς τώρα βγαίνει ἄλλος πορθητής; » Ἄλλ' ὁ Ὀδυσσεὺς « τὰ βολεύει » μὲ τὴν ἔξυπνον ἀπάντησιν: « οὔτε τὸ τόξον τοῦ Φιλοκτῆτου χωρὶς ἐσένα, οὔτε σὺ χωρὶς τὸ τόξον θὰ κυριεύσουν τὴν Τροίαν ».

Ἄλλη ἀντίρρησης καὶ ἀντίθεσις: τὸ παιδί, μὲ τὴν λεβεντιὰν τῆς ἐφηβείας του, προτείνει ἀντίκρια τὴν βίαν, τὸ « ἔργον »· ὁ πανοῦργος Ὀδυσσεὺς ὅμως ἀντιπροτείνει τὴν « γλῶσσαν », τὸν ἀπατηλὸν λόγον. Ὁ νέος γνωρίζει μόνον τὴν εἰλικρίνειαν τῆς γροθιάς, τῆς παλληκαριάς. Ὁ δόλιος προτιμᾷ τὸ γάντι τῆς ἀπάτης. Ὁ Ὀδυσσεὺς εἶναι ὁ σοφιστὴς τῆς τραγωδίας καὶ τὸν τύπον του διέπλασεν ὁ Σοφοκλῆς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς σοφιστικῆς κινήσεως τῆς ἐποχῆς του:

*Ἄλλ' αὐτὸ τοῦτο δεῖ σοφισθῆναι, κλοπεὺς
ὅπως γενήσῃ τῶν ἀνικῆτων ὄπλων.* (στ. 77-78).

Ἡ « σοφία » αὐτῆ, τὸ ἰδανικὸν τῶν σοφιστῶν, δὲν ἦτο ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀρετὴν τῆς σοφίας, ὅπως τὴν ἀντελαμβάνοντο ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ἡ σοφιστικὴ ἀρετὴ τῆς σοφίας ἦτο ἡ ἀρετὴ τῆς πολυγλωσσίας καὶ ἡ ἰκανότης τῆς ἐπιτυχίας εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἄλλην ζωὴν. Ἡ παιδαγωγικὴ τῶν σοφιστῶν, τῆς ὁποίας ἐδῶ φορεὺς εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς, ἀντέτασσε τὴν τέχνην εἰς τὴν φύσιν. Χωρὶς νὰ τὸ θέλωμεν, ἡ σκέψις μας ἐδῶ στρέφεται πρὸς τὴν ἀντισοφιστικὴν παιδαγωγικὴν, τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Σωκράτους, ἡ ὁποία ἐπρόσχεχε τὴν φύσιν τοῦ ἐφήβου καὶ εἰς αὐτὴν ἔδιδε τὰ πρωτεῖα. Ὁ Νεοπτόλεμος μὲ τὰς ἀντιρρήσεις του πρὸς τὸν Ὀδυσσεῖα ἐφανέρωνε τὴν φύσιν του, τὴν ἀγνὴν ἐφηβικὴν ψυχὴν του, αὐτὴν ἀκριβῶς πού ἐβοηθοῦσεν ἡ σωκρατικὴ παιδαγωγικὴ νὰ ἀναπτυχθῆ καὶ ἐξελιχθῆ ἀβίαστα, χωρὶς τὰ ρυθμιστικὰ δεσμὰ τῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς ὠφελιμοκρατικῆς καὶ χρησιμοθηρικῆς παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως.

Τελικῶς εἰς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτὴν πάλιν τῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς σοφίας τοῦ ὄριμον μὲ τὴν ἀγνότητα, ἀσοφίαν καὶ ἀπειρίαν τοῦ ἀώρου ἐφήβου, ὑπερισχύει ὁ ὄριμος, ὁ Ὀδυσσεύς. Ὁ Νεοπτόλεμος ὑποκύπτει, νικᾶται ἢ ἀγνότης του. Ἀποφασίζει καὶ δίδει τὸν λόγον του, ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ εὐσυνεῖδητα τὸν ρόλλον τοῦ ἀπατεῶνος. Ἐνῶ ὅμως κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς δυνάμεις τοῦ Ὀδυσσεῶς, μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του ἤδη ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν κυοφοροῦνται ἀντιοδύσσειοι δυνάμεις. Ἄς ἴδωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς πάλης αὐτῶν τῶν ὀδυσσεῶν καὶ ἀντιοδυσσεῶν δυνάμεων εἰς τὸ δευτέρον σχῆμα: Φιλοκτῆτης· Νεοπτόλεμος. Πρὸς τὸ παρὸν ἡ ἀναλογία εἶναι 95% κυριαρχία τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐπὶ τοῦ Νεοπτολέμου, μόλις 5% ἴσως ἢ κυοφορουμένη ἀντίδρασις τοῦ Νεοπτολέμου.

**

Μεταβαίνομεν τώρα εἰς τὸ δεύτερον σχῆμα : Φιλοκλήτης· Νεοπτόλεμος. Καὶ ἐδῶ ὄριμος καὶ ἄωρος, ὅπως καὶ εἰς τὸ πρῶτον σχῆμα. Καὶ ἐδῶ παιδαγωγὸς καὶ παιδαγωγούμενος, καὶ ἐδῶ παιδαγωγικὸν φαινόμενον, ὅπως καὶ τὴν πρώτην φοράν, μὲ μίαν διαφορὰν ὅμως : ὅτι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει πρόγραμμα καὶ σχέδιον παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Φιλοκλήτου ἐπὶ τὸν Νεοπτόλεμον. Ἐκεῖ ὁ καθοδηγητὴς ἐβάδιζεν ἐπὶ προδιαγεγραμμένου σχεδίου, ἐδῶ ὁ ὄριμος Φιλοκλήτης δὲν ἔχει καὶ συνείδησιν τοῦ παιδαγωγικοῦ ρόλλου του. Παιδαγωγικὴ του ὅμως δύναμις εἶναι ἡ παρουσία του, ἡ μοῖρά του, ἡ ἀναπηρία του, τὰ βάσανά του, ἡ τραγικότης του καὶ μία τεραστία ἠθικὴ ῥώμη : ἡ τετραγώνος ἀκεραιότης καὶ εἰλικρίνειά του.

Ἡ χαρακτηριστικὴ εἰκὼν τοῦ ζεύγους ἐδῶ εἶναι ἡ ἐξῆς : Φιλοκλήτης : πέρα ὡς πέρα ἀληθινὸς — Νεοπτόλεμος : καθ' ὑπόκρισιν δόλιος, ἄψογος ἠθοποιὸς εἰς τὸν ρόλλον τοῦ ἀπατεῶνος. Φιλοκλήτης : σωματικὸν ἐρείπιον μὲ ἀκαμπτον ἠθικὸν ἀνάστημα — Νεοπτόλεμος : ἓνας εὐρωστος ἔφηβος, εἰς τὸ βάθος ἀγνός, ἀλλὰ τώρα κυλιόμενος εἰς τὸν κοινορτὸν τῆς ἀπάτης.

Ἐνῶ ὁ Φιλοκλήτης ἀνύποπτος ἐκφράζει τὴν ἀγαλλίασίν του, διότι βλέπει Ἑλληνας καὶ θέλει νὰ ἀκούσῃ καὶ νὰ μάθῃ ποῖοι εἶναι, ποῦ πηγαίνουν, πῶς ἤλθαν ἐκεῖ, ὁ Νεοπτόλεμος ἀπαντᾷ μὲ δόλγια ξηρὰ μετρημένα λόγια. Ἡ χαρὰ τοῦ Φιλοκλήτου μεγαλύνεται, διὰ μανθάνῃ, ὅτι ὁ Νεοπτόλεμος εἶναι παιδί τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ νέος εἶναι θῦμα τῶν Ἀτρειδῶν, ὅπως θῦμα τῶν Ἀτρειδῶν εἶναι καὶ ὁ ἴδιος. Ὅπως τὸν Φιλοκλήτην τὸν ἐπέταξαν πρὸ δεκαετίας εἰς τὴν Αἴηνον, ἔτσι καὶ τοῦ παιδιοῦ τοῦ Ἀχιλλέως ἐστέρησαν τὴν πανοπλίαν τοῦ ἀποθανόντος πατρὸς του. Μέσα εἰς τὸ σχέδιον τῆς ἀπάτης ὑπῆρχε καὶ τὸ δέλεαρ τῆς ὁμοιοπαθείας τῶν δύο θυμάτων τῶν Ἀτρειδῶν. Εἰς τὸ πρῶτον ζεῦγος ἀπατεῶν εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς, εἰς τὸ δεύτερον ζεῦγος ἀπατεῶν εἶναι ὁ Νεοπτόλεμος καὶ τὸ δέλεαρ ἐδῶ εἶναι ἡ διαπίστωσις, ὅτι καὶ οἱ δύο εἶναι ὁμοιοπαθεῖς, ἀμφοτέροι θύματα τῶν Ἀτρειδῶν. Ἡ ἀπάτη τοῦ Νεοπτολέμου συνεχίζεται μὲ τὴν δῆλωσιν, ὅτι ὁ ἔφηβος ἐσιχάθηκε τοὺς Ἀτρείδας καὶ φεύγει διὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ τὴν Ἑλλάδα νοσταλγεῖ, χρόνια τώρα, καὶ ὁ Φιλοκλήτης. Δεύτερος αὐτὸς δεσμός, ἐνώνων τοὺς δύο ἄνδρας εἰς κοινὴν μοῖραν καὶ κοινὸν πόθον, τὸν πόθον τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ μάθημα καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Ὀδυσσεύς φαίνεται ὅτι ἐγγίζει πρὸς τὴν πραγματοποιήσιν του, διότι, ἂν ἀποφασισθῇ ἡ κοινὴ ἀναχώρησις διὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸ τέχνασμα τῆς ἀπάτης προσεγγίζει εἰς τὴν ἐπιτυχίαν του. Ὁ Φιλοκλήτης δὲν θὰ ὀδηγηθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ εἰς τὴν Τροίαν.

Ἀλλὰ εἰς τὴν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνέχισιν τῆς δράσεως καὶ τῆς

πλοκής τοῦ ἔργου ὑπάρχουν καὶ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ ἐμπόδια. Τὰ ἐξωτερικὰ καὶ τεχνικὰ ἐμπόδια εἶναι ξένα πρὸς τὸ θέμα μας, ἡμᾶς ἐνδιαφέρουν τὰ ἐσωτερικὰ ἐμπόδια, καὶ αὐτὰ εὐρίσκονται εἰς τὴν δυάδα Φιλοκτῆτης - Νεοπτόλεμος καὶ εἰς τὴν νέαν μορφήν, ποὺ λαμβάνει τὸ παιδαγωγικὸν φαινόμενον τῆς σχέσεως τοῦ ὄριμον καὶ ἀώρου.

Ὁ Νεοπτόλεμος, ἀφοῦ ἔμαθε τὸ μάθημα τῆς ἀπάτης ἀπὸ τὸν Ὀδυσσεά καὶ τοῦ ἔδωσε τὸν λόγον του, ὅτι θὰ γίνῃ πιστὸς ὑπηρέτης, τώρα ἐφήρμοσε τὴν ἀπάτην, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν Ὀδυσσεῶν δυνάμεων. Εἶπομεν ὁμοίως, ὅτι αὐταὶ αἱ δυνάμεις δὲν κυριαρχοῦν ἐξ ὀλοκλήρου 100 % εἰς τὴν ψυχὴν του, ἀλλ' ὑπάρχει ἕνα 5 % μέσα του ἀντιοδύσειον πνεῦμα, μία ὑποφώσκουσα ἀντίθετος τάσις. Τὸ ποτήρι μὲ τὸ γλυκὸ νέκταρ τῆς ἀπάτης, ποὺ κατέπιεν ὁ ἔφηβος, ἔχει εἰς τὸν πυθμένα του φαρμακίλα, μίαν πίκραν. Τὴν γεῦσιν αὐτὴν τῆς πίκρας ὁ νέος τὴν ἠσθάνθη, ὅταν, ἀναμένων τὸν Φιλοκτῆτην, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ὀδυσσεῶς, εὐρέθη μόνος εἰς τὸν χῶρον τῆς δυστυχίας· εἶδε τότε τὸ σπήλαιον τοῦ ἔρημίτου, τὴν κοίτην του, τὰ ρυπαρὰ κουρέλια τῆς ἀρρώστιας του γεμάτα πύον καὶ αἷμα, ἕνα ξυλοπότηρο, μερικὰ πυρία πρωτόγονα. Μὲ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς τραγικότητος τοῦ ἐγκαταλελειμμένου ἥρωος ἀνέπλασεν ὁ Νεοπτόλεμος μόνος του τὴν βασανισμένην ζωὴν αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου, δέκα χρόνια. Κατὰ τὴν συνάντησίν του τώρα, ὅτε εὐρέθησαν ἀπέναντι ἀλλήλων δύο παρουσίαι, μία εἰλικρινῆς καὶ μία ἀπατηλή, ἡ εἰκὼν τῆς τραγικότητος τοῦ Φιλοκτῆτου χρωματίζεται ἐντονώτερον, διότι ὁ ἴδιος ὁ Φιλοκτῆτης ραψφδεῖ τὸ τραγικὸν κλέος του. Ἡ δδύσειος ἀπάτη ἐξετελέσθη μέσα εἰς ἕνα ἀντιοδύσειον κόσμον καὶ χῶρον.

Παραλλήλως καὶ ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἀπάτην, τὸ σπέρμα τοῦ οἴκτου, ποὺ ἐγεννήθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Νεοπτολέμου, μεγαθύνεται, αἱ ἀντιοδύσειοι δυνάμεις κρατύνονται, ἡ ἀνευ σχεδίου παιδαγωγικὴ ἐπίδρασις τοῦ δευτέρου παιδαγωγοῦ τοῦ ἐφήβου ὑψώνεται τώρα βαθμηδὸν ἀντιμέτωπος τῆς προγραμματισμένης παιδαγωγικῆς τοῦ Ὀδυσσεῶς.

Δύο εἶναι αἱ ἀφετηρίαι τῶν νέων ἀντιοδυσσεῶν ἐπιδράσεων : ἡ δυστυχία καὶ ἡ εἰλικρίνεια τοῦ Φιλοκτῆτου ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ βαθμηδὸν ἀπελευθερομένη φύσις τοῦ ἐφήβου. Ὁ Νεοπτόλεμος εἶναι ὑλικὸν παιδαγωγικῆς ἐπιδράσεως πρῶτον εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὀδυσσεῶς καὶ δεύτερον πρὸς τῆς παρουσίας τοῦ Φιλοκτῆτου. Αἱ δυνάμεις τῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ὀδυσσεῶς ἀπεμάκρυναν προσκαίρως τὸν ἔφηβον Νεοπτόλεμον ἀπὸ τὴν φύσιν του· αἱ ἀντίρροποι δυνάμεις, αἱ ἀπὸ τοῦ Φιλοκτῆτου προερχόμεναι, ὀδηγοῦν τὸν ἔφηβον νὰ ἐπανεύρῃ τὴν φύσιν του.

Ὁ Φιλοκτῆτης, χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξῃ, γίνεται διὰ τὸν ἔφηβον σωκρατικὸς ὑφηγητῆς τῆς αὐτογνωσίας, παρωθεῖ τὸν ἔφηβον εἰς τὴν δελφικὴν καὶ σωκρατικὴν ἐντολὴν «*γνώθι σαυτὸν*». Αὐτὸς ὁ νέος προσανατολισμὸς τοῦ ἐφήβου ἐπιτυγχάνεται ἀκόμη περισσότερον, ὅταν ἐμπρὸς εἰς τὰ μάτια τοῦ

ἐφήβου ἐκπαῖ ἢ κρίσις τῆς νόσου τοῦ ἥρωος. Τότε ὁ οἶκτος γίνεται ἀκόμη μεγαλύτερος, διότι ὁ ἀγνὸς νέος βλέπει τὸ θῦμα τῆς ἀπάτης του εἰς μίαν κρίσιν τῆς νόσου του, εἰς τὰς τραγικωτέρας στιγμὰς τοῦ σπαραγμοῦ καὶ τῆς ὀδύνης του. Αἱ ἀντιοδύσσειοι δυνάμεις μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Νεοπτολέμου κρατύνονται ἀκόμη περισσότερο, ὅταν ὁ Φιλοκτῆτης, ἐπάνω εἰς τὸ κορυφωμα τῆς κρίσεως τῆς ἀρρώστιας του, τοῦ ἐμπιστεύεται τὸ πολυτιμότερον κτῆμά του, τὸ ἀνίκητον ὄπλον του. Ὁ Φιλοκτῆτης βυθίζεται εἰς λήθαργον, ὁ Νεοπτόλεμος ἔχει εἰς τὰ χέρια του τὸ πολύτιμον ὄπλον. Ἐξωτερικῶς ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ ἡ ἀπάτη ἐνίκησαν, μέσῳ τοῦ Νεοπτολέμου. Ἀλλὰ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐφήβου ἔχει θεριέψει ὁ οἶκτος, ἡ πρὸς στιγμὴν παραμερισθεῖσα φύσις τοῦ νέου ἀπὸ τὴν τέχνην τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐλευθερώνεται. Ἐξωτερικῶς νικᾷ ὁ Ὀδυσσεὺς, ἐσωτερικῶς ὁμως ἡ ἀγνή φύσις τοῦ Νεοπτολέμου, ἐπανευροῦσα τὸν ἑαυτὸν της, ἀνασυντάσσει τὰς δυνάμεις της καὶ ἐτοιμάζεται νὰ δώσῃ τὴν μάχην μὲ τὰς δυνάμεις τῆς σοφιστικῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Ὀδυσσεῶς. Ἡ μάχη αὕτη δίδεται εἰς τὸ τρίτον σχῆμα, εἰς τὴν τριάδα: Φιλοκτῆτης - Νεοπτόλεμος - Ὀδυσσεὺς.

* * *

Ἄς ἴδωμεν τώρα χαρακτηριστικῶς τὰ τρία πρόσωπα αὐτῆς τῆς τριάδος. Ἀρχίζομεν πρῶτον ἀπὸ τὸν ἐφηβον Νεοπτόλεμον: εἰς τὴν ψυχὴν του ἴστανται τώρα ἀντιμέτωποι εἰς παράταξιν μάχης αἱ δύο ἀντίθετοι δυνάμεις, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ παράταξις τοῦ πολιτικοῦ συμφέροντος, τοῦ δόλου καὶ τῆς ἀπάτης, μὲ ἀρχηγὸν τῆς μηχανορραφίας τὸ πνεῦμα τοῦ Ὀδυσσεῶς — ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος αἱ δυνάμεις τοῦ οἴκτου, τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως καὶ τῆς βαθμηδὸν ἀπελευθερουμένης καὶ ἀνασυντασσομένης φύσεως τοῦ ἐφήβου. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος αἱ δυνάμεις τῆς σοφιστικῆς τέχνης καὶ τῆς ὀφελιμοκρατικῆς ἀρχῆς « ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα » — ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ πρόσταγμα τῆς ἀνθρωπιᾶς, τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος, τοῦ ἀγράφου νόμου, τῆς ἐφθιβικῆς λεβεντιᾶς καὶ ἀγνότητος.

Κατ' οὐσίαν ὑπάρχουν αὐτὴν τὴν στιγμὴν δύο Νεοπτόλεμοι: ὁ προσκαίρως ὀδύσειος Νεοπτόλεμος καὶ ἀπέναντί του ὁ πρὸς ἐξαγνισμόν καὶ μετάνοιαν τείνων προοδύσειος Νεοπτόλεμος. Τώρα ὁ Νεοπτόλεμος κινεῖται πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὴν φύσιν του. Ὁ ὅλος φιλοκτῆτειος κόσμος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὁποίου εὐρίσκεται ὁ ἐφηβος, τὸν βοηθεῖ νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, νὰ ἐπαναγνωρίσῃ τὸν ἑαυτὸν του. Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἀποκαλύψῃ ὁ Νεοπτόλεμος τὸν δόλον. Τὸ τόξον κρατεῖ αὐτὸς τώρα εἰς τὰ χέρια του. Λέγει λοιπὸν ἀφόβως τὴν ἀλήθειαν: ὁ Φιλοκτῆτης πρέπει νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν Τροίαν. Ἐκεῖ ὁ ἥρωας θὰ ἱαθῇ πρῶτον ἀπὸ τὴν νόσον καὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ οἱ δύο μαζί μὲ τὸ ἀνίκητον ὄπλον θὰ γίνουιν πορθηταὶ τῆς Τροίας.

Αὐτὴ ἡ δῆλωσις τοῦ ἐφήβου εἶναι ἡ πρώτη ἐνέργεια τοῦ ἔξαγνισμοῦ του· δὲν εἶναι ὅμως πλήρης, διότι μένει ἀκόμη ἄγνωστος εἰς τὸν Φιλοκτῆτην ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἀπάτης Ὀδυσσεὺς καὶ ἔλλειπει καὶ ἡ γενναία κατακλείς τοῦ ἔξαγνισμοῦ, δηλ. ἡ παράδοσις τοῦ ὄπλου εἰς τὸν κύριόν του. Εἶναι ἀκόμη οἱ δύο εἰς τὴν σκηνήν : ὁ Φιλοκτῆτης καὶ ὁ Νεοπτόλεμος· λείπει ὁ τρίτος, ὁ Ὀδυσσεὺς. Ἡ ἐμφάνισίς του συμπύπτει μὲ τὴν στιγμήν τῆς ὀλοκληρωτικῆς καὶ ἐμπράκτου μετανοίας τοῦ ἐφήβου, μὲ τὴν στιγμήν, πού ὁ ἔφηβος ἐτοιμάζεται νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν μετάνοιάν του διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ ὄπλου εἰς τὸν Φιλοκτῆτην.

Ἡ τριὰς τώρα εἶναι ὀλόκληρος ἐπὶ σκηνῆς. Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο ὠρίμων ὁ ἔφηβος, κρατῶν τὸ ὄπλον καὶ σιωπῶν. Οἱ δύο ὠριμοὶ ἐκσποῦν εἰς μίαν ἀγωνιστικὴν ἀντιλογίαν — εἰς αὐτὰς τὰς ἀγωνιστικὰς ἀντιλογίας ὁ Σοφοκλῆς ἀπηγεῖ τοὺς λόγους καὶ ἀντιλόγους τῶν Σοφιστῶν — ὁ δὲ Νεοπτόλεμος, κρατῶν, ὅπως εἶπομεν, τὸ ὄπλον, ἀντιδρᾷ καὶ εἰς τοὺς δύο : οὔτε εἰς τὸν ἰκετεύοντα Φιλοκτῆτην τὸ παραδίδει, οὔτε εἰς τὸν διατάσσοντα Ὀδυσσεά. Ὁ ἄωρος νέος εἶναι ὁ ἀγωνοδίκης τῆς ἠθικῆς πάλης τῶν δύο ὠρίμων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔπαθλον τοῦ νικητοῦ.

Ὁ Σοφοκλῆς ὑψώνει τὸν ἔφηβον εἰς προσωπικότητα ὑπερκειμένην τῶν δύο ὠρίμων· διότι ὁ νέος, πρῶτον μὲν συμπληρῶν ἐμπράκτως τὴν μετάνοιάν του, παραδίδει τὸ ὄπλον εἰς τὸν κύριόν του παρουσίᾳ τοῦ Ὀδυσσεῶς, δεύτερον δὲ διότι δὲν ἀφίνει τὸν ἔνοπλον τώρα Φιλοκτῆτην νὰ ἐδικηθῇ μὲ τὰ βέλη του τὸν ἐχθρόν του Ὀδυσσεά. Ὁ ποιητὴς ἐδῶ ἀποθεώνει τὴν ἀγνότητα τῆς ἐφηβικῆς φύσεως, ἡ ὅποια καὶ τότε καὶ τώρα καὶ πάντοτε εἶναι προωρισμένη ὄχι μόνον νὰ δέχεται ἐν τῇ ἁωρίᾳ της, ἀλλὰ καὶ νὰ δίδῃ ἐν τῇ ἀγνότητί της μαθήματα λεβεντίας καὶ ἀνθρωπιᾶς εἰς πολλοὺς ὠρίμους!

Ἀκριβῶς δὲ τὴν στιγμήν αὐτὴν τῆς ἀποθεώσεως τοῦ ἐφήβου ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν σκηνὴν ὀριστικῶς ὁ θρασύδειλος διαστροφεὺς τοῦ ἠθους τοῦ ἐφήβου Ὀδυσσεὺς καὶ μαζί του ἔξαφανίζεται πᾶν ἔχνος ὀδυσειοῦ πνεύματος ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς τραγῳδίας.

Οὐσιαστικὰ ὁ Νεοπτόλεμος ταυτίζεται μὲ τὸν Φιλοκτῆτην, ἡ ἠθικὴ του συνείδησις παραμερίζει τὴν πολιτικοστρατιωτικὴν του συνείδησιν. Ἡ φύσις νικᾷ τὴν τέχνην, ἡ τιμία πράξις τὸν δόλιον λόγον, ἡ ἀνθρωπιὰ τὸ συμφέρον, ὁ ἐλεύθερος ἀνθρώπος τὸ κατευθυνόμενον καὶ στρατευόμενον ἄτομον.

* *

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 409 π.Χ., ὅτε τὸ πρῶτον ἐδιδάχθη ὁ « Φιλοκτῆτης », ἡ γόησσα μελωδία τοῦ τραγικοῦ λόγου τοῦ Σοφοκλέους ἐκπέμπει ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἐν ἑλληνικὸν καὶ πανανθρώπινον μήνυμα πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ

ιδίως τούς νέους ἀνθρώπους. Ὅσοι ἔφηβοι δὲν εἶναι παθητικοὶ δέκται τῶν στρατευομένων πομπῶν, ἀλλ' ἔχουν σύμβουλόν των τὴν ἀγνότητά καὶ τὸν λόγον τῆς ὑγιῶς των φύσεως, ἃς ἐνωτισθοῦν καὶ ἃς κρίνουν, ὡς ἐλεύθεροι ἀνθρώποι, μερικὰ ἀθάνατα λόγια, ποὺ ἐκφράζουν μὲ τιτανικὴν εὐρωστίαν ἓνα ἀπὸ τὰ κεντρικώτερα νοήματα τοῦ τραγικοῦ λόγου τοῦ « Φιλοκτήτου » πρὸς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἰδίως τὸν ἔφηβον. Ἄς τὰ ἀκούσωμεν :

*« ἅπαντα δυσχέρεια, τὴν αὐτοῦ φύσιν
δταν λιπὼν τις δρᾷ τὰ μὴ προσεϊκότα ». (σι. 902 - 903).*

Δηλ. αἱ μεγαλύτεραι δυσκολίαι εἰς ὅλα παρουσιάζονται, δταν κανεὶς ἀφήσῃ, ἐγκαταλείψῃ, ἀγνοήσῃ τὴν φύσιν του καὶ πράξῃ ὅσα δὲν ταιριάζουν μὲ αὐτήν.

Καὶ ἀκόμη τὸ μήνυμα τοῦ Σοφοκλέους διὰ τὴν ἡγεσίαν τῶν ἐφήβων :

*« πόλις γάρ ἐστι πᾶσα τῶν ἡγουμένων
στρατός τε σύμπας· οἱ δ' ἀκοσμοῦντες βροτῶν
διδασκάλων λόγοισι γήγρονται κακοί ». (σι. 386 - 388).*

Δηλ. τὸ κράτος, ὀλόκληρος ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ κοινότης, εἶναι τῶν ἡγετῶν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἡγέτας τῆς. Ὅσοι θνητοὶ ἀκοσμοῦν γίνονται κακοὶ ἀπὸ τὰ λόγια τῶν διδασκάλων των. Καὶ διδάσκαλοι ἐδῶ δὲν εἶναι μόνον οἱ ἐπαγγελματίαι διδάσκαλοι, ἀλλὰ ὅλοι οἱ ἡγέται, πολιτικοί, κοινωνικοί, θρησκευτικοὶ κλπ.

Οἱ ἔφηβοι ἔχουν μεγάλην εὐθύνην ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ των καὶ τῆς φύσεώς των. Καὶ τὴν εὐθύνην αὐτὴν οὐδέποτε πρέπει νὰ λησμονοῦν. Ὑπάρχει παιδαγωγικὸν καὶ ψευδοπαιδαγωγικὸν φαινόμενον. Ἐχουν οἱ ἔφηβοι χρέος νὰ ἀκονίζουν τὴν σκέψιν καὶ τὴν εὐφυΐαν των ἐπάνω εἰς δοκιμασμένα, αἰωνίας ἐπικαιρότητος καὶ ἀληθείας, διδάγματα τῶν Κλασσικῶν μας, διὰ νὰ διακρίνουσιν τὴν ἀλήθειαν τῆς παιδείας ἀπὸ τὴν ἀπάτην καὶ τὸν δόλον τῆς φωνασκούσης ψευδοαγωγῆς.

Μ. Φ. ΔΡΑΓΟΥΜΗ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΗ

(*Ἡ ἱστορική της ἐξέλιξη, τὰ χαρακτηριστικά της
γνωρίσματα, οἱ τρόποι τῆς ἐκτελέσεώς της*)

Ὅταν λέμε βυζαντινὴ μουσικὴ ἐννοοῦμε κατὰ πρῶτο λόγο τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τῶν Βυζαντινῶν, καὶ κατὰ δεύτερο λόγο τὶς ἐκκλησιαστικὲς μελωδίαι, ποὺ γράφηκαν σὲ βυζαντινὸ ὄφος ἀπὸ Ἑλληνας συνθέτες μετὰ τὴν Ἀλωσὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄν ἐξαιρέσωμε ὠρισμένες εὐφημήσεις, ποὺ ἀπευθύνονται σὲ βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες καὶ ἀξιωματοῦχος τῆς Ὀρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δὲν διασώζεται κανένα δείγμα τῆς κοσμικῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν, μολονότι ἀναφέρεται πολὺ συχνὰ σὲ βυζαντινὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ ἱστορικὰ συγγράμματα. Τοῦτο ἴσως νὰ οφείλεται στὸ ὅτι δὲν θεωροῦνταν ἀξία καταγραφῆς, ἐπειδὴ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας δίδασκαν ὅτι διαφθείρει τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ. Ἐνδέχεται ὥστόσο νὰ διατηροῦνται μερικὰ στοιχεῖα τῆς στὶς δεκατριεῖς μελωδίαι, ποὺ ἀνακάλυψε ὁ Σπ. Λάμπρος σὲ μιὰ μουσικὴ Ἀνθολογία τοῦ 17ου αἰῶνα¹, καὶ στὴ λαϊκὴ μουσικὴ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ ἰδίως τῆς Ἑλλάδος.

* *

Στὴν ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς διακρίνονται τέσσερις περίοδοι· ἡ πρώτη, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ 330 μ.Χ., ποὺ μεταφέρθηκε ἡ πρωτεύουσα τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀπὸ τὴν εἰδωλοκρατικὴν Ρώμην στὸ χριστιανικὸ καὶ ἑλληνόφωνο Βυζάντιο, ὡς τὸν 8ον αἰῶνα, ποὺ γράφηκαν οἱ πρῶτοι Κανόνες· ἡ δεύτερη, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν 8ον ὡς τὸν 12ον αἰῶνα, ποὺ συμπληρώθηκε ὁ κύκλος τῶν ὕμνων τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας· ἡ τρίτη,

1. Κώδ. 1203 τῆς Μονῆς Ἰβήρων. Γιά φωτογραφίες καὶ πανομοιότυπα τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν πρβλ. Β. Bouvier, Δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ χειρόγραφο τῆς Μονῆς Ἰβήρων, Ἀθῆναι 1960.

πού έκτείνεται ἀπὸ τὸν 12^{ον} αἰῶνα ὡς τὸ 1453, πού ὑποτάχθηκε τὸ Βυζάντιο στοὺς Τούρκους· καὶ ἡ τέταρτη, πού έκτείνεται ἀπὸ τὸ 1453 ὡς σήμερα.

Ἡ πρώτη περίοδος εἶναι ἐποχὴ ἐπεξεργασίας τῆς μουσικῆς, πού ἦταν ὡς τότε σὲ χρῆση στὶς χριστιανικὲς ἐκκλησίες τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, καὶ διαμορφώσεως μιᾶς νέας τέχνης, πὺ πλούσιας καὶ ἐξευγενισμένης¹. Ἡ δημιουργία μιᾶς τεχνικώτερης μουσικῆς θεωρήθηκε ἀπαραίτητη στὰ χρόνια ἐκεῖνα πρῶτον, γιὰτὶ μετὰ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων (313 μ.Χ.), πού κατέστησε τὸν χριστιανισμό ἐπίσημη θρησκεία τοῦ κράτους, παρακολουθοῦν τὶς χριστιανικὲς ἱεροτελεστίες τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας, καὶ δεῦτερον, γιὰ νὰ μὴν προσελκύωνται οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς, πού χρησιμοποιοῦσαν τὴ μουσικὴ σὰ μέσο προσηλυτισμοῦ.

Ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ μουσικὴ τῆς πρώτης περιόδου διασώζεται μόνο ἓνα δείγμα. Πρόκειται γιὰ τὴν μελωδίαν ἑνὸς ὕμνου στὴν Ἁγία Τριάδα, πού ἀνακαλύφθηκε στὰ 1918 σ' ἓνα πάπυρο τῆς Ὁξυρίγγου γραμμῆν μετὴν ἀλφαριθμητικὴ παρασημαντικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων². Εἶναι ὥστόσο βέβαιον ὅτι τὰ πρῶτα βυζαντινὰ μέλη μεταδίδονταν προφορικὰ, γιὰτὶ τὰ κείμενα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἀναφέρουν πούθεν τὴν ὑπαρξὴ λειτουργικῶν βιβλίων μετὴ φθογγόσημα.

Κατὰ τὴν δευτέρην περίοδον μελοποιοῦνται οἱ πολλοὶ καινούργοι ὕμνοι, πού παράγονται τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καὶ γίνεται προσπάθεια νὰ ἀνευρεθῇ μιὰ παρασημαντικὴ, πού νὰ εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν καταγραφὴ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Οἱ πρῶτες ἀπόπειρες καταγραφῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς γίνονται τὸν 9^{ον} αἰῶνα. Ἡ παρασημαντικὴ τοῦ 9^{ου} αἰῶνα μετὴ ὠρισμένες βελτιώσεις χρησιμοποιεῖται τὸν 10^{ον} καὶ τὸν 11^{ον} αἰῶνα, καὶ δείχνει τὰ ἀνεβοκατεβάσματα τῆς μελωδίας σὲ γενικὲς γραμμῆς, χωρὶς νὰ προσδιορίζη μετὴ ἀκρίβεια τὰ μελωδικὰ διαστήματα. Ἀξιοσημείωτο ἐπίσης εἶναι, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴ ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια νὰ γράφωνται ὅλες οἱ βυζαντινὲς μελωδίαι σὲ ὀκτώ ἤχους.

Οἱ βυζαντινὲς μελωδίαι τῶν δύο πρώτων περιόδων συνθέτονταν ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες, πού ἔγραφαν τὰ κείμενά τους, δηλ. τοὺς ὕμνογράφους ἢ μελωδοὺς. Οἱ σπουδαιότεροι βυζαντινοὶ ὕμνογράφοι εἶναι ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Συνέσιος, ὁ Ρωμανός ὁ Μελωδός, ὁ

1. Ἡ χριστιανικὴ μουσικὴ τῶν πρώτων τριῶν μ.Χ. αἰώνων ἀκολουθοῦσε τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνες τῆς ἑβραϊκῆς καὶ ἑλληνιστικῆς μουσικῆς. Κάποιο ρόλο στὴ διαμόρφωση τῆς μουσικῆς αὐτῆς ἔπαιξαν καὶ οἱ μουσικὲς παραδόσεις τῆς αἰγυπτιακῆς, συριακῆς, μεσοποταμιακῆς καὶ ἀνατολικῆς ἑνδοχώρας.

2. Γιὰ πανομοιότυπον καὶ μεταγραφὴ τῆς μελωδίας αὐτῆς πρβλ. Egon Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, β' ἔκδοσις, Ὁξφόρδη 1961, 153 - 155.

Σωφρόνιος Ἱεροσολύμων, ὁ Ἀνδρέας Κρήτης, ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός, ὁ Κοσμάς Ἱεροσολύμων, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης, ὁ Ἰωσήφ ὁ ὑμνογράφος καὶ ἡ Κασσιανή.

Σεχωριστὴ θέση ἀνάμεσα στὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας κατέχει τὸ *Κοντάκιο*, ἓνα πολύστροφο ποίημα, πού ἐξηγεῖ ἢ ἀναπτύσσει τὸ κείμενο τοῦ Εὐαγγελίου τῆς λειτουργίας. Τὰ ὠραιότερα Κοντάκια τὰ ἔγραψε ὁ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, πού ἡ σπουδαιότερη περίοδος τῆς καλλιτεχνικῆς του δραστηριότητος πέφτει στὰ χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Τὰ Κοντάκια ἄρχισαν νὰ παραμερίζωνται ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ πράξη κατὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου αἰώνα, ἴσως γιατί τότε καθωρίστηκε νὰ ἀναπτύσσεται τὸ νόημα τοῦ Εὐαγγελίου τῆς λειτουργίας σὲ πεζὸ λόγο¹.

Ἄλλη χαρακτηριστικὴ μορφή τῆς βυζαντινῆς ὑμνογραφίας εἶναι ὁ *Κανόνας*. Ὁ πρῶτος πού ἔγραψε Κανόνες εἶναι ὁ Ἀνδρέας Κρήτης (8ος αἰώνας). Οἱ Κανόνες ψάλλονται στὸν Ὄρθρο, ἐγκωμιάζουν πότε κάποια ἐκκλησιαστικὴ γιορτὴ καὶ πότε κάποιον ἅγιον καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐννέα ὠδές. Κάθε ὠδὴ μπορεῖ νὰ ἔχη ἕξι στροφές. Ἡ πρώτη στροφή μιᾶς ὠδῆς ὀνομάζεται *Εἰρμός*.

Παράλληλα μὲ τὰ Κοντάκια καὶ τοὺς Κανόνες οἱ ὑμνογράφοι ἔγραψαν καὶ πολλοὺς ἄλλους πιδ σύντομους ὕμνους, πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ μιὰ στροφή μονάχα. Ἀνάμεσα στοὺς ὕμνους αὐτοὺς τὸν μεγαλύτερον πλοῦτον σὲ νοήματα καὶ τὴν πιδ ἐνδιαφέρουσα μουσικὴ πλοκὴ ἔχουν τὰ λεγόμενα *Στιχηρά*, πού ὀνομάστηκαν ἔτσι γιατί ψάλλονται ἀνάμεσα στοὺς στίχους τῶν ψαλμῶν τοῦ Ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ Ὄρθρου.

Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον, ἐνῶ γράφονται πολὺ λίγοι καινούργιοι ὕμνοι, γιατί οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀκολουθίες ἔχουν γίνει ὑπερβολικὰ μακροσκελεῖς, μελοποιοῦνται μὲ νέο τρόπο πολλὰ ἀπὸ τὰ καθιερωμένα βυζαντινὰ τροπάρια ἢ ἐπεκτείνονται οἱ παλιότερές τους μελωδίες. Στὰ χρόνια αὐτὰ ἐπίσης ἀναφαίνονται τὰ λεγόμενα *Κρατήματα* ἢ *Ἠχήματα*, ἀναπτύσσεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ τεχνικὴ τῆς μετατροπίας, ἐπιηρεάζεται πολὺ ὁ χαρακτήρας τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἀπὸ τὴν ἀραβοπερσικὴ μουσικὴ, καὶ ἀντιγράφονται οἱ προγενέστερες μελωδίες σὲ μιὰ νέα παρασημαντικὴ, πού εἶναι ἱκανὴ νὰ παραστήσῃ

1. Τὰ Κοντάκια ἐξακολούθησαν νὰ ψάλλονται ὡς τὸ 1700 περίπου σὲ ὄρισμένους ἐξαιρετικὰς περιστάσεις, ὅπως π.χ. σὲ ἀγρυπνίες ἢ σὲ πανηγυρικὰς ἱεροτελεστίας. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφερθῆ, ὅτι οἱ πρῶτες στροφές τῶν περισσώτερων Κοντακίων, καὶ ἓνα ὀλόκληρον Κοντάκιο, ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, δὲν παραμερίστηκαν ποτὲ ἀπὸ τὴν λειτουργικὴν πράξιν. Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος ψάλλεται στὸ Ἀπόδειπνον τῆς πέμπτῃς Παρασκευῆς τῆς Τεσσαρακοστῆς. ἐνῶ οἱ εἰσαγωγικοὶ στίχοι τῶν Κοντακίων στὸν Ὄρθρον μετὰ τὴν ἕκτην ὠδὴν τοῦ Κανόνα, καὶ στὴ λειτουργίαν πρὶν ἀπὸ τὸ Τρισάγιον.

δλα τὰ μελωδικὰ διαστήματα μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Ἡ παρασημαντικὴ αὐτὴ ἔμεινε σὲ χρῆση ὡς τις ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, ἂν καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι τὸν 14^{ον} αἰῶνα πλουτίστηκε μὲ πολλὰ νέα σημάδια.

Τὰ Κρατήματα εἶναι μελωδίες, ποὺ ἔχουν γιὰ κείμενο μιὰ σειρά ἀπὸ ἀκατανόητες συλλαβές, ὅπως *τεριρέμ, ἀνανέ κτλ.* Οἱ συλλαβές αὐτές, ὅπως εἶπε κάποιος Κρητικὸς καλόγερος τοῦ 17^{ου} αἰῶνα, μπορεῖ βέβαια νὰ μὴν ἔχουν νόημα, εἶναι ὅμως ἱερές, γιὰτὶ προφέρονται ἀπὸ τοὺς ἀγγέλους, ὅταν δοξολογοῦν τὸν Θεό¹. Ἐδῶ ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ, ὅτι σὲ μερικὰ Κρατήματα συναντᾷ κανένας μουσικὲς ἀπεικονίσεις ὠρισμένων φυσικῶν φαινομένων (π.χ. κελήδισμα ἀηδονιοῦ ἢ κύλισμα ποταμοῦ) ἢ τοῦ ἤχου ὠρισμένων μουσικῶν ὄργάνων (π.χ. *καμπάνα ἢ τρομπέτα*)². Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς δίνει τὸ δικαίωμα νὰ χαρακτηρίσωμε τοὺς πρώτους συνθέτες Κρατημάτων σὰν προδρόμους τῆς περιγραφικῆς μουσικῆς.

Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συνθέτες τῆς τρίτης περιόδου, ὀνομάζονται *μαϊστόρες*, καὶ οἱ πιὸ γνωστοὶ ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Ἰωάννης Κουκουζέλης, ποὺ ἦ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία τὸν ἔχει ἀνακηρύξει ἅγιο, ὁ Μανουὴλ Χρυσάφης, ποὺ ἦταν ἀριστερὸς ψάλτης τῆς Ἁγίας Σοφίας τὴν ἐποχὴν ποὺ ὁ Μωάμεθ ὁ Κατακτητὴς πολιορκοῦσε τὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἰωάννης Γλυκὺς, ὁ Ξένος Κορώνης καὶ ὁ Ἰωάννης Κλαδάς.

Ἡ δραστηριότητα τῶν *μαϊστόρων* σταμάτησε ἀπότομα μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βυζαντίου. Ὡστόσο κατὰ τὴν τέταρτη περίοδο, καὶ ἰδίως μετὰ τὸ 1650, ἀναδείχονται πολλοὶ σημαντικοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συνθέτες, ποὺ συνεχίζουν τὴν παράδοση τῶν *μαϊστόρων* ἐπεκτείνοντας τὶς παλιότερες μελωδίες, ἢ βρίσκοντας νέες μελωδίες γιὰ τὰ καθιερωμένα λειτουργικὰ κείμενα. Στὶς συνθέσεις αὐτὲς ὑπερισχύει τὸ βυζαντινὸ στοιχεῖο. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ὡστόσο, μπορεῖ κανένας νὰ βρῇ καὶ ἀρκετὲς γραμμένες σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς τούρκικης μουσικῆς, ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὴν ἀραβοπερσικὴ. Ἡ τούρκικη μουσικὴ ἦταν φυσικὸ νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἑλληνικὴ — ὅπως ἄλλωστε καὶ

1. « Μὰ τούτην τὴν ἀναρθρον φωνήν, τὸ 'τερερέ', ἀπὸ ποῦ τὴν εὐγάνομεν (sic); Ἀπὸ τοὺς Θεῖους Προφήτας, οἱ ὁποῖοι λέγουσι, πὼς ἤκουσαν φωνὰς εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν... καὶ οἱ ἄγγελοι οὕτως ἔψαλλον μὲ ἀρητηον φωνήν, καθὼς τὸ λέγει καὶ ὁ ἕως τρίτου οὐρανοῦ ἀναβάς Ἀπόστολος Παῦλος... ». Τὴν ἐξήγησιν αὐτὴν γιὰ τοὺς *τερετισμούς* τὴν ἔδωσε σὲ κάποιον ἥρωα τῶν Βενετῶν, ποὺ ὀνομαζόταν Ἰάκωβος, ὁ κρητικὸς καλόγερος Γεράσιμος ὁ βλάχης στὰ 1649 (πρβλ. Ἰωάννου Λαμπαδαρίου καὶ Στεφάνου Δομεστίου, Πανδέκτη, 4, Ἀθήνα 1851, 885 - 886).

2. Γιὰ νὰ τὸ διαπιστώσῃ κανένας αὐτὸ δὲν ἔχει παρὰ νὰ ρίξῃ μιὰ ματιὰ στὰ Κρατήματα ποὺ ὀνομάζονται « Ἀηδών », « Ποταμὶς », « Καμπάνα » καὶ « Τρομπέτα ». Ἐνα ἀπὸ τὰ πολλὰ χειρόγραφα, ποὺ περιέχουν αὐτὲς τὶς μελωδίες εἶναι ὁ Κώδ. Egerton 2393 τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

ἡ ἑλληνικὴ ἐπηρεάσε τὴν τούρκικη — γιατί ἦταν γοητευτικὴ, καὶ γιατί πολλοὶ συνθέτες τῆς τετάρτης περιόδου γιὰ ν' αἰξήσουν τὸ πενιχρὸ τους εἰσόδημα, τραγουδοῦσαν τούρκικες μελωδίες στὰ σουλτανικά συμπόσια καὶ στοὺς ὀντάδες τῶν ἀγάδων, τῶν μπέηδων καὶ τῶν πασάδων.

Ὁ τελευταῖος σημαντικὸς σταθμὸς στὴν ἱστορία τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς σημειώνεται στὶς ἀρχὲς τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, ὁπότε ἀπλοποιεῖται ἡ βυζαντινὴ παρασημαντικὴ ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Χρῦσανθο ἀπὸ τὴ Μάδυτο, τὸν Γρηγόριο Λευίτη καὶ τὸν Χουρμούζιο Χαρτοφύλακα, καὶ καταγράφονται καὶ ἐκτυπώνονται στὴ νέα παρασημαντικὴ οἱ μελωδίες, ποὺ ἦταν τότε σὲ χρῆση στὶς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες. Ἡ νέα παρασημαντικὴ, ποὺ χρησιμοποιεῖ πολλὰ φθογγόσημα τῆς παλιᾶς, ὀνομάζεται Χρυσανθινὴ, ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Καλλίνικο Ζ' στὰ 1818, καὶ ἀπὸ τότε χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν καταγραφή ὅλων τῶν καινούργιων μελωδιῶν, ποὺ προσθέτονται στὸ ρεπερτόριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας¹. Ἡ πρώτη τυπωμένη συλλογὴ βυζαντινῆς μουσικῆς περιέχει τὸ Ἀναστασιματᾶριο τοῦ Πέτρου Πελοποννησίου καὶ ἐκδόθηκε στὸ Βουκουρέστι στὰ 1820 ἀπὸ τὸν μαθητὴ τοῦ Χρυσάνθου, Πέτρο Ἐφέσιο.

Οἱ κυριώτεροι συνθέτες, ποὺ ἀσχολήθησαν μὲ τὴ σύνθεση ἐκκλησιαστικῶν μελῶν σὲ βυζαντινὸ ὄφος κατὰ τὴν τέταρτη περίοδο εἶναι ὁ Χρυσάφης ὁ Νέος, ὁ Γερμανὸς Νέων Πατρῶν, ὁ Μπαλάσιος Ἱερεὺς, ὁ Πέτρος Πελοποννήσιος, ὁ Ἰάκωβος Πελοποννήσιος, ὁ Πέτρος Βυζάντιος, ὁ Γρηγόριος Λευίτης καὶ ὁ Χουρμούζιος Χαρτοφύλαξ.

Γύρω στὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ, ποὺ ἄρχισε νὰ στρέφεται ἡ προσοχὴ τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴ δυτικὴ μουσικὴ, ξύπνησε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Δυτικῶν μουσικολόγων γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μελέτη τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς καὶ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς, ποὺ λησιμονήθηκε ὅταν ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν Χρυσανθινὴ παρασημαντικὴ. Τὸ πρόβλημα τῆς ἀναγνώσεως τῶν βυζαντινῶν μουσικῶν χειρογράφων ἀπασχόλησε δυὸ γενιὲς μουσικολόγων καὶ τελικὰ λύθηκε γύρω στὰ 1920 ἀπὸ τὸν Ἀγγλο H. J. W. Tillyard καὶ τὸν Αὐστριακὸ Egon Wellesz. Τὸ τόσο σημαντικὸ αὐτὸ γεγονός ἀκολοιούθηθηκε ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἐξίσου σπουδαῖο, τὴν ἵδρυση ἀπὸ τὸν Tillyard, τὸν Wellesz καὶ τὸν Δανὸ φιλόλογο Carsten Höeg τῶν « Μνημείων Βυζαντινῆς Μουσικῆς », ἐνὸς

1. Μετὰ ἀπὸ τὴν ἵδρυση τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Χρυσανθινὴ παρασημαντικὴ χρησιμοποιήθηκαν, σὲ περιορισμένη κλίμακα, καὶ ἄλλα δύο συστήματα γιὰ τὴν καταγραφή μελωδιῶν σὲ βυζαντινὸ ὄφος, ἡ εὐρωπαϊκὴ σημειογραφία καὶ ἡ μέθοδος τοῦ Γεωργίου Λεσβίου, ποὺ ἀναγνωρίστηκε ἀπὸ τὴν κυβέρνηση τοῦ Καποδίστρια στὰ 1828, καὶ ἀποκηρύχθηκε ἀπὸ τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Ἀνθίμο Σ' στὰ 1848.

δργανισμοῦ, πού ἐδρεύει στήν Κοπεγχάγη καί ἐκδίδει φωτοτυπημένα βυζαντινά μουσικά χειρόγραφα, βυζαντινή μουσική μεταγραμμένη στό πεντάγραμμο καί μελέτες γύρω ἀπό τή βυζαντινή μουσική. "Ὡς σήμερα τὰ « Μνημεία Βυζαντινῆς Μουσικῆς » ἔχουν ἐκδόσει περίπου εἴκοσι πέντε τόμους. Τό ἐνδιαφέρον τῶν μουσικολόγων ὅλου τοῦ κόσμου γιά τή βυζαντινή μουσική αὐξάνει κάθε χρόνο.

* *

Ἡ βυζαντινή μουσική ψάλλεται χωρίς τήν σύμπραξη μουσικῶν ὁργάνων καί ἀντλεῖ τίς ἐκφραστικές της δυνατότητες ἀπό τήν ἐκτέλεση μιᾶς μονάχα μελωδικῆς γραμμῆς, χωρίς πολυφωνία καί χωρίς ἄρμονία. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι εἶναι αὐστηρά μονόφωνη, γιάτι πολὺ συχνά συνοδεύεται ἀπό ἓνα « ἀκίνητο » μπάσο, πού λέγεται Ἴσο. Ὡς τώρα δέν στάθηκε δυνατό νά καθορισθῆ ἡ ἡμερομηνία, πού εἰσχώρησε τὸ Ἴσο στίς ὀρθόδοξες ἐκκλησίες. Τοῦτο ὅμως θά ἔγινε στὰ βυζαντινά χρόνια, γιάτι κάποιος περιηγητής, πού ἐπισκέφθηκε τήν Ἑλλάδα μόλις ἑκατὸ χρόνια μετὰ τήν Ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφηγεῖται ὅτι στίς ἐκεῖ ἐκκλησίες παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο νά συνοδεύονται οἱ μελωδίες ἀπό μιὰ φωνή πού κρατιέται στήν ἴδια νότα ¹.

Στὰ τελευταῖα χρόνια σὲ μερικὲς ἑλληνικὲς ἐκκλησίες ἔχει ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια νά συνοδεύονται τὰ βυζαντινά μέλη ἀπό δυτικὲς ἄρμονίες. Κατὰ τὴ γνώμη τῶν περισσοτέρων μουσικολόγων ἡ βυζαντινή μουσική δέν πρέπει νά ἑναρμονίζεται γιάτι, ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ἡ κ. Μέλπω Μερλιέ, « κλείνει μέσα της τόση λεπτότητα καί εὐλυγισία, ἕναν σύνδεσμο τόσο στενὸ μὲ τὰ λόγια, ὥστε μιὰ κάθετη καί ἀλύγιστη ἄρμονία, ὅπως εἶναι ἡ τετραφωνία, νά μὴ συμβιβάζεται καθόλου οὔτε μὲ τὸ πνεῦμα, οὔτε μὲ τὴν ψυχὴ τῆς μουσικῆς αὐτῆς » ².

Οἱ βυζαντινὲς μελωδίες μποροῦν νά διαιρεθοῦν σὲ τρεῖς κατηγορίες ἀνάλογα μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν φθόγγων, πού ἀντιστοιχοῦν στίς συλλαβὲς τοῦ

1. « Cantus figuralis apud Graecos non est ; nisi quod cantores in Templis, variata interdum voce eam imitari conantur ; et more utriculariorum nostrorum, alius vocem eodem sono tenet ; alius Dra, Dra, saltatorium in modum canit ». (Περὶ Μ. Α. Τ. Crusius, Turcograeciae, libri octo, Βασιλεία 1584, 197). Παραθέτω τὸ κείμενο αὐτὸ σὲ ἐλεύθερη μετάφραση : « Οἱ Ἕλληνες δέν χρησιμοποιοῦν δευτέρη φωνή, ἀν καὶ οἱ ψάλτες στίς ἐκκλησίες μὲ τὸ νά παραλλάξουν τίς φωνές τους δημιουργοῦν ἓνα εἶδος διφωνίας, πού μοιάζει πολὺ μὲ ἐκείνην, πού παράγουν οἱ δικοὶ μας ἄσκοι (γκαῖντες) ὁ ἕνας ψάλτης δηλ. κρατᾷ τὴ φωνή του στήν ἴδια νότα, ἕνω ὁ ἄλλος ψάλλει τὴν μελωδίαν σὲ χορευτικὸ τόνο ».

2. Περὶ. Ἐλεύθερον Βῆμα 25ης Μαΐου 1939.

κειμένον τους. Οί μελωδίες στις όποιες ό αριθμός τών φθόγγων είναι περίπου ίσος με τόν αριθμό τών συλλαβών λέγονται *είρημολογικές*. Οί μελωδίες στις όποιες ό αριθμός τών φθόγγων είναι διπλάσιος ώς τετραπλάσιος από τόν αριθμό τών συλλαβών λέγονται *στιχηραρικές*. Τέλος οί μελωδίες στις όποιες ό αριθμός τών φθόγγων υπερβαίνει κατά πολύ τόν αριθμό τών συλλαβών λέγονται *παπαδικές*.

Κάθε βυζαντινή μελωδία είναι γραμμένη σύμφωνα με ένα προκαθορισμένο ήχο. Ό ήχος είναι ένα είδος «σκάλας». Διαφέρει όμως από αυτήν, γιατί ενώ ή σκάλα είναι μιá σειρά από νότες, πού μπορούν λίγο πολύ να συνδυασθοῦν ελεύθερα, ό ήχος είναι μιá σειρά από νότες, πού επιτρέπεται να συνδυασθοῦν μόνο σύμφωνα με ώρισμένους τρόπους, πού έχουν καθιερωθῆ από τήν παράδοση.

Ό συνθέτης τῆς Όρθόδοξης Έκκλησίας, επειδή ήταν υποχρεωμένος να συνδυάζη τίς νότες κατά ώρισμένο πατροπαράδοτο τρόπο, είχε ελάχιστα περιθώρια να βάλῃ τή σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς του στα έργα του. Όστίοσο, δέν ήταν και όλότελα δούλος τῆς παραδόσεως, πρώτα πρώτα γιατί, όπως είδαμε, μπορούσε πού και πού να πρωτοτυπῆ, και έπειτα γιατί είχε τήν ελευθερία να διαλέγη, ανάμεσα στους πολλούς συνδυασμούς πού ήταν επιτρεπτοί, εκείνους πού νόμιζε ότι ταίριαζαν τό περισσότερο με τά κείμενα πού μελοποιοῦσε.

Γιατί οί Έλληνες εκκλησιαστικοί συνθέτες καταφεύγουν τόσο συχνά στον μηχανισμό τῆς αντιγραφῆς; Από κείμενα τών Πατέρων τῆς Έκκλησίας προκύπτει, ότι ή γνήσια θρησκευτική μουσική πρέπει να περιέχη θεία χάρη, και ότι αυτή ύπάρχει μόνο στην ούράνια μουσική. Η θεία χάρη όμως μπορεί να μεταδοθῆ σε ένα γήινο έργο δια μέσου τῆς ομοιότητας. Άρα λοιπόν, μιá εκκλησιαστική μελωδία για να ἔχη θεία χάρη πρέπει να είναι αντίγραφο μιáς ούράνιας μελωδίας. Μπορεί όμως να γίνῃ αυτό, αφού ή ούράνια μουσική δέν είναι άκουστή στους ανθρώπους; Μπορεί, γιατί υπάρχουν ενδείξεις ότι άποκαλύφθηκε στους Άποστόλους, πού με τή σειρά τους τήν δίδαξαν στους πρώτους χριστιανούς. Έπομένως οί εκκλησιαστικοί συνθέτες δέν πρέπει να ἐπινοοῦν πρωτότυπες μελωδίες, αλλά να συνθέτουν νέες μελωδίες από παλιές και γνώριμες μελωδικές καμπύλες ή να γράφουν παραλλαγές πάνω σε δοσμένες μελωδίες.

Οί ήχοι τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς είναι όκτώ' ό πρώτος, ό δεύτερος, ό τρίτος, ό τέταρτος, ό πλάγιος τοῦ πρώτου, ό πλάγιος τοῦ δεύτερου, ό βαρύς, και ό πλάγιος τοῦ τέταρτου. Κάθε ένας από αυτούς τους ήχους διαθέτει μιá κύρια και κάμποσες δευτερεύουσες μορφές. Οί κύριες μορφές, πού είναι καθαρά διατονικές, μπορεί να ήταν σε χρήση από τήν πρωτοβυζαντινή περίοδο, πῆραν όμως τήν οριστική τους μορφή γύρω στον 8ον αἰώνα. Οί δευτερεύουσες μορφές, πού περιέχουν πολλά χρωματικά στοιχεία, διαμορ-

φώθηκαν αργότερα από τους μαίστορες και τους διαδόχους τους. Τὰ παρακλάδια τῶν βυζαντινῶν ἤχων διακρίνονται ἀναμεταξύ τους μὲ τὴ βοήθεια διάφορων ὄρων, πὸ ἐπινοήθηκαν ἀπὸ τοὺς θεωρητικούς. Θὰ πρέπει ὡστόσο νὰ ἀναφερθῆ, ὅτι οἱ ποικιλίες αὐτὲς δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀπαριθμηθῆ μὲ συστηματικὸ τρόπο καὶ ὅτι οἱ ὄροι, πὸ χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ τὶς προσδιορίσουν, εἶναι συχνὰ αὐθαίρετοι καὶ ἀνεπαρκεῖς.

Στὶς νεώτερες βυζαντινὲς μελωδίες, ἀλλὰ κάποτε καὶ στὶς παλιότερες, οἱ λέξεις πὸ ὑπαινίσσονται κάτι τὸ ψηλὸ, ὅπως *ἀνάληψις, ὄρος, οὐρανός*, ἀντιστοιχοῦν σὲ μελωδικὲς φράσεις, πὸ ἀνεβαίνουν ψηλά· οἱ λέξεις, πὸ ὑπαινίσσονται κάτι τὸ χαμηλὸ, ὅπως *ἄβυσσος, Ἄδης, γῆ*, ἀντιστοιχοῦν σὲ μελωδικὲς φράσεις, πὸ κατεβαίνουν χαμηλά· οἱ λέξεις πὸ προκαλοῦν χαρούμενα συναισθήματα, ὅπως *ἐλευθερία, νίκη, παράδεισος*, ἀποδίδονται μὲ χαρούμενες μουσικὲς φράσεις· τέλος, οἱ λέξεις πὸ προκαλοῦν συναισθήματα λύπης καὶ πόνου, ὅπως *θάνατος, καταδίκη, νεκρός*, συνοδεύονται ἀπὸ μουσικὲς φράσεις, πὸ εἶναι σκυθρωπές. Τέτοια τεχνάσματα μιμήσεως τῶν λέξεων τοῦ κειμένου μὲ κατάλληλες μουσικὲς φράσεις χρησιμοποίησαν ἀφειδῶς καὶ οἱ δυτικοὶ συνθέτες τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ 17^{ου} καὶ 18^{ου} αἰῶνα.

Ἀπὸ λόγια τώρα γιὰ τὸν ρυθμὸ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Οἱ βυζαντινὲς μελωδίες δὲν μποροῦν νὰ χωριστοῦν σὲ ἰσόχρονα μέτρα, ὅπως π.χ. ὁποιοδήποτε στρατιωτικὸ ἐμβατήριον. Οὔτε ὅμως ἔχουν καὶ ἀπόλυτη ρυθμικὴ ἐλευθερία, γιὰτὶ δὲν εἶναι τὸ ἴδιον δυνατὰ τονισμένες ὅλες τους οἱ νότες. Οἱ τονισμένες νότες μιᾶς βυζαντινῆς μελωδίας συνήθως βρίσκονται στὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ὅπου στὸ κείμενον ὑπάρχει κάποια τονισμένη συλλαβή.

* *

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει δύο μεθόδους ψαλμωδίας, τὴν καθ' ὑπακοήν καὶ τὴν ἀντίφωνη. Καθ' ὑπακοήν ψαλμωδία ἔχομε ὅταν ψάλλη πρῶτα ἓνας ψάλτης καὶ στὸ τέλος ὅλο τὸ ἐκκλησίασμα ἢ ὁ χορὸς ψάλλει μαζί μιὰ ἐπωδὸ, πὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα « Ἀλληλουῖα », ἓνα « Κύριε ἔλεησον » ἢ ἓνας σύντομος στίχος, ὅπως π.χ. « ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ ». Ἀντίφωνη ψαλμωδία ἔχομε ὅταν μιὰ σειρὰ ἀπὸ μελωδίες ἐκτελοῦνται ἐκ περιτροπῆς ἀπὸ δύο ψάλτες ἢ χοροὺς. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ πρώτου χοροῦ, πὸ στέκεται στὸ δεξιὸ ἀναλόγιον, λέγεται *πρωτοψάλτης*, ἐνῶ τοῦ δευτέρου χοροῦ, πὸ στέκεται στὸ ἀριστερὸ ἀναλόγιον, *λαμπαδάριος*, γιὰτὶ στὴν Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ψάλτης, πὸ κατεῖχε αὐτὴ τὴ θέση, συνήθιζε νὰ βασίῃ τὴ λαμπάδα τοῦ Πατριάρχου. Οἱ βοηθοὶ τοῦ πρωτοψάλτη καὶ τοῦ λαμπαδάρου ὀνομάζονται *δομέστιχοι*. Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη ψαλμωδίας, τὸ καθ' ὑπακοήν καθωρίσθηκε νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ

ψάλσιμο ὄσων ὕμνων καὶ ψαλμῶν εἶχαν ἐπωδούς, καὶ τὸ ἀντίφωνο γιὰ τὸ ψάλσιμο τῶν ὕμνων καὶ ψαλμῶν χωρὶς ἐπωδῶ. Οὐσιαστικά ὅμως ἢ καθ' ὑπακοὴν ψαλμωδία ἔχει πάψει νὰ χρησιμοποιηθῆται ἀπὸ τότε πού κατακτιήθηκε τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, γιὰτὶ κατὰ τὴν τέταρτη περίοδο ἢ παραλείπονται οἱ ἐπωδοὶ ἢ, ὅταν δὲν παραλείπονται, ψάλλονται ἀπὸ ἐκείνους, πὸν ἐκτελοῦν τὸ κύριο μέρος τοῦ ὕμνου.

Σὲ μερικὲς ἐλληνικὲς ἐκκλησίες, κάθε στίχος πὸν ψάλλεται, ἀπαγγέλλεται προηγουμένως ἀπὸ κάποιον ἀναγνώστη, πὸν ὀνομάζεται *κανονάρχης*. Ἡ ἀπαγγελία τοῦ κανονάρχου γίνεται πάνω σὲ μιά, δύο, ἢ τρεῖς τὸ πολὺ νότες. Εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτο ὅτι συχνὰ ὁ ψάλτης ἀρχίζει νὰ ψάλλῃ τὸ μέρος του προτοῦ ὁ κανονάρχης τελειώσῃ τὸ δικό του, προκαλῶντας ἔτσι μιὰ πρωτόγονη δίφωνη πολυφωνία, πὸν εἶναι ὅμως πολὺ πὸν οὐσιαστικὴ ἀπὸ ἐκείνην, πὸν δημιουργεῖ τὸ ἴσο. Τὸ σύστημα αὐτὸ ὀνομάζεται καθ' ὑποβολὴν ψαλμωδία καὶ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἓνα βιβλίον, πὸν ἔγραψε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Sandys στὶς ἀρχὲς τοῦ 17^{ου} αἰῶνα. Κατὰ τὸν Sandys, ἢ καθ' ὑποβολὴν ψαλμωδία καθιερώθηκε ἐξ αἰτίας τῆς ἀγραμματοσύνης ὀρισμένων ψαλτῶν πού, ἐπειδὴ δὲν ἤξεραν νὰ διαβάσουν, εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ κάποιον νὰ τοὺς ὑποβάλλῃ τὰ κείμενα, πὸν ἐκτελοῦσαν¹.

*Απὸ τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους ὡς τὸ 1650, σημαντικὸ ρόλο στὴν ἐκτέλεση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἔπαιξε ὁ λεγόμενος *χειρονόμος*. Τοῦτος στεκόταν στὴ μέση τῆς ἐκκλησίας καὶ μὲ διάφορες κινήσεις, πὸν ἔκανε μὲ τὰ χέρια καὶ τὸ σῶμα του, ὑπενθύμιζε στοὺς ψάλτες τὴν μελωδικὴ κίνηση καὶ τὸν ρυθμὸ τοῦ μέλους.

Πολλοὶ ὡς τώρα προσπάθησαν νὰ βροῦν στὰ βυζαντινὰ μουσικὰ κείμενα τὰ σημάδια, πὸν χρησίμευαν γιὰ τὴν διδασκαλία τῆς χειρονομικῆς τέχνης, χωρὶς νὰ φτάσουν σὲ κανένα θετικὸ ἀποτέλεσμα. Προσφάτως ὅμως εἶδα σὲ μιὰ μουσικὴ Ἀνθολογία τοῦ 15^{ου} αἰῶνα² κάτι σημάδια, πὸν δὲν ἀποκλείεται καθόλου νὰ ἔχουν κάποια σχέση μὲ τὶς κινήσεις τοῦ χειρονόμου. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ ἀντικείμενο προσεκτικῆς μελέτης.

1. « For amongst many not past three or four can write or read, throughout a whole monastery, insomuch that at their Liturgies, that is read to them first which they are to sing after. (Περὶ Sandys, A Relation of a Journey begun An. Dom. 1610. Λονδίνο 1670, 6^η ἐκδοσις, 64). Παραθέτω τὸ κείμενον αὐτὸ σὲ μετάφραση: « Γιατὶ ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς (καλόγερους) ὄχι περισσότεροι ἀπὸ τρεῖς ἢ τέσσερις μποροῦν νὰ διαβάσουν σὲ ὀλόκληρον μοναστήρι, σὲ τέτοιο μάλιστα βαθμὸ, ὥστε αὐτὸ πὸν πρόκειται ὕστερα νὰ τραγουδήσουν πρέπει πρώτα νὰ τοὺς διαβασθῇ ».

2. Κῶδ. 8 βιβλιοθήκης Μητροπόλεως Καστοριάς.

* *

Καὶ τώρα μιὰ τελευταία παρατήρηση. Στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει οὔτε μιὰ χορωδία, πὺν νὰ εἰδικεύεται στὴν ἐκτέλεση τῶν ἐξοχῶν μελωδιῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου, πὺν δημοσιεύουν τὰ « Μνημεῖα Βυζαντινῆς Μουσικῆς ». Ὑπογραμμίζω αὐτὴ τὴν ἔλλειψη, γιατί πιστεύω ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, σὰν ἀπόγονοι τῶν Βυζαντινῶν πὺν εἴμαστε, ἔχομε ἰδιαίτερη ὑποχρέωση νὰ συμβάλλωμε στὴν ἀναβίωση τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς. Ἐλπίζω, ὡστόσο, ὅτι ἡ ἀδιαφορία, πὺν δείχνωμε γιὰ τοὺς πολυτιμότερους θησαυροὺς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς, εἶναι συμπτωματικὴ καὶ ὅτι πλησιάζει ἡ μέρα πὺν θ' ἀρχίσωμε νὰ τοὺς παρουσιάσωμε στὸ εὐρὸν κοινὸ μὲ τὴ λαμπρότητα, πὺν τοὺς ἀξίζει.

Δ. ΣΟΛΩΜΟΣ ΚΑΙ ΙΩΣΗΦ ΛΙΜΠΕΡΑΛΙ

Πληροφορίες για τὸ Σολωμὸ ἀπὸ ἀνέκδοτη αὐτοβιογραφία
τοῦ Ἰωσήφ Λιμπεράλι

Ὅπως δὴποτε κάθε τι ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἐθνικὸ μας ποιητὴ εἶναι ἐνδιαφέρον. Στὴ διεξοδικὴ παρουσίασι ἀνεκδότων τῆς ζωῆς τοῦ Σολωμοῦ, ἀπὸ τὸν Καιροφύλα¹ κυρίως, θὰ ἀξίζε νὰ προστεθοῦν κι ὅσα ὁ Κερκυραῖος μουσικὸς Ἰωσήφ Λιμπεράλι, φίλος τοῦ ποιητῆ, ἔχει γράψει στὴ σύντομη αὐτοβιογραφία του.

Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Λιμπεράλι βρίσκεται χειρόγραφη στὸ Μουσικὸ Ἀρχεῖο τοῦ ἐκλεκτοῦ μουσουργοῦ κ. Ἰωσήφ Γκρέκα², ποὺ μὲ τὴ δραστηριότητά του ἔχει συγκεντρώσει πλῆθος πολυτίμων στοιχείων, τόσο μουσικοῦ, ὅσο καὶ γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος.

Ὁ Ἰωσήφ Λιμπεράλι γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ 1820 ἀπὸ γονεῖς Ἰταλοῦς. Ὁ πατέρας του ἦταν κι αὐτὸς καλλιτέχνης, Ἀρχιμουσικὸς τῶν Ἀγγλικῶν στρατευμάτων. Στὴ μουσικὴ τὸν ἐμύησε ὁ ἀδελφός του Ἀντώνιος, διακεκριμένος συνθέτης. Ἀργότερα μαθήτευσε κοντὰ στὸ Ν. Μάντζαρο. Τὸ 1840 πῆγε στὴ Νεάπολη καὶ ἀργότερα στὸ Μιλᾶνο, ὅπου παρακολούθησε μαθήματα στὰ ἐκεῖ Ὁδεῖα. Ὅταν γύρισε στὴν Κέρκυρα, διορίστηκε διευθυντὴς τῆς Φιλαρμονικῆς τοῦ νησιοῦ. Στὴν Κέρκυρα γνωρίστηκε κ' ἔγινε φίλος μὲ τὸ Σολωμό. Ἐργάστηκε γιὰ ἓνα διάστημα στὴ Ζάκυνθο, τὸ 1852, σὰν καθηγητὴς τοῦ πιάνου, καὶ ἀργότερα ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στὴν Πάτρα. Ἐκεῖ ἔγραψε καὶ τὸ βιογραφικὸ του σημεῖωμα.

Τὸ βιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ Ἰωσήφ Λιμπεράλι φέρει ἡμερομηνία 3 Νοεμβρίου 1896 καὶ εἶναι γραμμένο στὰ ἰταλικά. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 16 φύλλα ἀναφορᾶς. Ἡ ὀπισθία ὄψι τῶν φύλλων εἶναι λευκὴ, ἐκτός ἀπὸ τὸ τελευταῖο,

1. Κ. Καιροφύλα, Ὁ Ἄγνωστος Σολωμός, Ἀθήνα 1927.

2. Γιὰ τὸν Λιμπεράλι βλ. Σπύρου Μοτσενίγου, Νεοελληνικὴ Μουσικὴ, Ἀθήνα 1958, σ. 224. Περισσότερα στὸ Μουσικὸ Ἀρχεῖο Ἰ. Γκρέκα.

πού είναι γραμμένο και στις δύο πλευρές. Ένα μεγάλο μέρος του σημειώματος καταλαμβάνουν και τα αναφερόμενα στις σχέσεις του Σολωμού με καλλιτεχνικές και λογοτεχνικές προσωπικότητες της εποχής, όπως ο Regaldi, ο Rossini, ο Orioli, ο Nardi, ο Τυπάλδος, ο Μάντζαρος κ.ά. Το απόσπασμα που αναφέρεται στο Σολωμό περιλαμβάνει τις τελευταίες γραμμές της 7ης, την 8η, την 9η και τη 10η σελίδα και έχει ως εξής :

«Για το Σολωμό θα μπορούσα να σημειώσω πολλά πράγματα και πολλές ενδιαφέρουσες εκμυστηρεύσεις, αλλά ο αναγκαίος χρόνος και κάποια εκτίμησι... Όσοσο θα αναφέρω κάποιο επεισόδιο και κάποια εκμυστήρευσι.

Μιά μέρα, το 1848, με προσκάλεσε να του κρατήσω συντροφιά, για να τιμήσω (μου είπε) μιὰ μακαρονάδα. "Όταν όμως κάθησε στο τραπέζι, παρατήρησε πώς δεν είχα τὴ συνηθισμένη χαρούμενή μου διάθεση. "Επειτα ἀπὸ μιὰ στιγμή μου εἶπε: «Σήμερα δὲν εἶσαι καλά, τί ἔχεις;» Τοῦ ἀποκριθῆκα: «Ἄσχημα νέα...» Κι αὐτὸς γρήγορα θυμωμένος: «Σώπα!...». "Επειτα ἀπὸ δυὸ λεπτὰ με ρώτησε πάλι: «Ίσως νὰ ἐπληξε καμμιά καινούργια συμφορὰ τὴν Ἰταλία. Πές μου, σὲ διατάζω!». «Ναί! Τὴ μάχη, ποὺ θὰ ἀπελευθέρωνε τὴν Ἰταλία ἀπὸ τοὺς τυράννους της, τὴν κέρδισαν οἱ Αὐστριακοὶ στὴ Νοναγα, με προδοσία ἑνὸς στρατηγοῦ, ποὺ τώρα δὲ θυμᾶμαι τὸ ὄνομά του¹.

Δὲν εἶχα ἀκόμα τελειώσει τὴν τελευταία λέξι κι αὐτὸς, σὰν ἀστραπή, πετάχτηκε ἀπὸ τὴν καρέκλα καὶ βρέθηκε στὴ μέση τοῦ δωματίου βηματίζοντας γρήγορα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πολὺ ταραγμένος! Μοῦ φαίνεται πὺς βλέπω ἀκόμα τὴν ἔξοχη φυσιογνωμία τοῦ ἐμπνευσμένου ποιητῆ! Διῶρθωνε μὲ τὰ δάχτυλα τὰ μαλλιά του, ποὺ τὰ κρατοῦσε πάντα ὀρθότροχα, καὶ μὲ τὰ μάτια του γεμᾶτα φλόγα ἀφιέρωνε στὴν Ἰταλία τίς πιὸ ὑψηλόφρονες σκέψεις ἀγάπης καὶ εὐγνωμοσύνης μὲ τέτοια συγκίνησι ποὺ μ' ἔκανε νὰ δακρῶσω. Προσπαθοῦσα νὰ συγκρατηθῶ γιὰ νὰ μὴν τὸν λυπήσω περισσότερο.

Ἐννοεῖται πὺς γιὰ μακαρόνια δὲν ἔγινε πιὰ λόγος. Αὐτὴ ἡ εὐγενικὴ ψυχὴ μου ζήτησε νὰ τὸν συγχωρῶσω, ποὺ μοῦ στέρησε τὸ γεῦμα.

Ἄγαποῦσε τὴ μουσικὴ στὸν ὑπέρτατο βαθμό. Θυμᾶμαι πὺς κάποτε, ὅταν ἡ μπάντα ἀκολουθοῦσε τὸν Ἐπιτάφιο τὸ βράδι τῆς Μεγάλης Παρασκευῆς, αὐτὸς βρισκόταν στὸ πλάϊ μου σ' ὅλη τὴ λιτανεία. Νιώθοντας πὺς κολακεύομουν ἀρκετὰ ἀπὸ τὴ συντροφιά του μοῦ εἶπε: «Σὲ τιμῶ γιὰ νὰ τιμήσω τὴν Τέχνη καὶ γιὰ νὰ σὲ κάνω νὰ τὴ σέβουσαι». Τὸν ρώτησα, ἀν τὸ πένθιμο ἔμβα-

1. Τὸ επεισόδιο αὐτὸ θὰ συνέβη ἔπειτα ἀπὸ τὸ Μάρτιο τοῦ 1849 καὶ ὄχι τὸ 1848, ὅπως ἀναφέρει ὁ Λιμπεράλι, μιὰ καὶ ἡ μάχη τῆς Νοναγα ἔγινε στίς 23 Μαρτίου τοῦ 1849. Ὁ στρατηγός, ποὺ ὁ Λιμπεράλι δὲ θυμᾶται τὸ ὄνομά του ἦταν ὁ Πολωνὸς Wojciech Chrzanowsky, ἀρχηγὸς τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων τοῦ βασιλέως Καρόλου Ἄλβερτου. Ἡ μάχη χάθηκε γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς ὄχι ἀπὸ προδοσία του, ἀλλὰ ἀπὸ σειρά παρεξηγήσεων.

τήριο (πού δὲν ἤξερε ὅτι ἦταν δικό μου), τοῦ ἄρεσε: Μοῦ ἀποκρίθηκε μὲ μιλῶσα ἡρεμία: «Εἶναι ἀρκετὰ συγκινητικό, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργο μεγάλου μαέστρου. Εἶναι ἔργο νεανικό καί, ὑποθέτω, δικό σου». Καί μὲ χτύπησε φιλικὰ στὸν ὤμο.

Ὅταν γόρῃσα ἀπὸ τῆ Βολόγνα, τὸ 1846, τοῦ εἶπα ὅτι ὁ μέγας Rossini μὲ τίμησε ἀρκετὰ μὲ τῆ στοργή του καί μὲ ἤθελε συχνὰ κοντά του. Μοῦ ἀποκρίθηκε: «Αὐτὸ σημαίνει πὼς αὐτὴ ἢ μεγαλοφυΐα βρῆκε σὲ σένα αὐτὸ πού ἐγὼ χρόνια ζητῶ νὰ ἀνακαλύψω».

Καί τὸ ἐμπιστευτικό. Δὲν ἐκτιμοῦσε πολὺ τὸν Α. Μουστοξύδη, γιατί ἦταν «ἀδειος»¹. Φιλονεικοῦσε πάντα μὲ τὸ Θωμαζαῖο. Δὲν τοῦ ἄρεσε ὁ V. Alfieri, γιατί ἦταν πολὺ σκληρός². Ἐκτιμοῦσε καί ἀγαποῦσε τὸ Regaldi γιὰ τὰ ἠθικά του προσόντα. Ἐκτιμοῦσε τὸν Ἰ. Τυπάλδο καί τὸ Γεράσιμο Μαρκορᾶ. Ἀγαποῦσε καί ἐκτιμοῦσε τὸ δικηγόρο Π. Κουαρτάνο, ἀλλὰ μὲ τοῦτον εἶχε δυσραρεστηθῆ. Ὅσῳσσο, ὅταν ὁ Κουαρτάνος ἀρρώστησε βαριά, στεναχωρέθηκε πολὺ καί, θυμᾶμαι, μιὰ μέρα πού μὲ συνάντησε στὸ δρόμο μοῦ εἶπε: «Συνόδεψέ με στὸν Κουαρτάνο. Ἐμαθα πὼς εἶναι καλύτερα» πᾶμε νὰ ρωτήσουμε». Ὅταν φτάσαμε στὸ σπίτι, χτύπησε τὴν πόρτα. Ἦρθε ν' ἀνοίξῃ ἡ κόρη του, πού βλέποντας τὸν κόντε κοκκίνησε. Αὐτὸς, ἐπειδὴ κατάλαβε τὴν ἀμηχανία τῆς τῆς εἶπε: «Πῆς στὸν πατέρα σου πὼς ἦρθα γιὰ νὰ γιορτάσουμε τὴ βελτίωσι τῆς υγείας του». Ὅταν τὸ κοριτσάκι τὸν προσκάλεσε νὰ ἀνεβῆ, ἀρνήθηκε.

Ἀγαποῦσε πολὺ ὅλους τοὺς Ἰταλοὺς ἐξορίστους. Οἱ Ἄγγλοι τὸν ἀγαποῦσαν καί τὸν σεβόντουσαν πάρα πολὺ. Θυμᾶμαι τώρα ἓνα παράδοξο γεγονός, πὼς κάθε φορὰ πού περνοῦσε ἀπὸ ἓνα σῶμα τῆς φρουρᾶς, ὅλο τὸ στρατιωτικό ἀπόσπασμα ἔβγαινε ἔξω καί παρουσίαζε δπλα. Τὴν πρώτη φορὰ, πού ἤμουν κ' ἐγὼ μαζί του, μοῦ φάνηκε ἀρκετὰ παράξενο, γι' αὐτὸ τὸν ρώτησα, γιατί τὸ κάνουν αὐτό. Ἀποκρίθηκε: «Οἱ Ἄγγλοι ξέρουν νὰ τιμῶν». Εἶχε πάντοτε τὶς τσέπες του γεμάτες καραμέλες, γιὰ νὰ τὶς δίνῃ στὰ παιδάκια, πού τὰ φιλοῦσε καί τ' ἀγαποῦσε πολὺ. Εἶχε τὴν ἀδυναμία νὰ μὲ ρωτᾶ συχνὰ: «Πὼς μὲ βλέπεις ἀπὸ ὑγεία;» Ἐννοεῖται πὼς τὸν διαβεβαίωνα πάντα ὅτι ἦταν μιὰ χαρά. Τότε φαινόταν εὐχαριστημένος, γιατί εἶχε ἐμπιστοσύνη στὸ μάτι μου».

1. Γιὰ τὸν Μουστοξύδη μάλιστα ἔγραψε στὰ ἰταλικά καί τὸ γνωστὸ σατιρικό τετράστιχο. Βλ. Α. Πολίτη, Σολωμοῦ Πεζὰ καί Ἰταλικά, τόμ. Β', Ἀθήνα 1961², σ. 226.

2. Ἡ τραχύτητα τοῦ Alfieri ἐνοχλοῦσε ἀφάνταστα καί τὸν Γκαίτε. Ὁ μέγας Γερμανὸς δὲν μποροῦσε νὰ τὸν συγχωρήσῃ, πού δίχως οἰκτο βασάνιζε τοὺς ἀναγνώστες καί τοὺς θεατῆς του. (Βλ. Γεο. Σπαταλά, Ἀλφιέρη (Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. Δ', σ. 118).

Ἐάν θεωρήσουμε ἀληθινὰ τὰ ὅσα γράφει γιὰ τὸ Σολωμὸ ὁ Λιμπεράλι, θὰ ἔπρεπε ὁποσδήποτε νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ φράσι πού ἀναφέρεται στὸ Θωμαζαῖο.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ὁ Σολωμὸς καὶ ὁ Θωμαζαῖος ἔτρεφαν ὁ ἕνας γιὰ τὸν ἄλλον βαθειὰν ἐκτίμησι. Μοναδικὴ παραφωνία στὶς τόσες ἐκδηλώσεις τῆς ἀγάπης καὶ τῆς φιλίας τους εἶναι ἓνα σημεῖωμα γραμμένο ἀπὸ τὸ Θωμαζαῖο στὸ πίσω μέρος τῆς κόλλας, πού περιεῖχε τὴ λατινικὴ μετάφρασι τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Σολωμοῦ στὴ Φραγκίσκα Φραιζερ¹. Ἡ φράσι « φιλονεικοῦσε πάντα μὲ τὸ Θωμαζαῖο », θὰ ἀναφέρεται μᾶλλον στὶς φιλικὰς διαφωνίες τοῦ ποιητῆ μὲ τὸν Δαλαματὸ λόγιο, πού πιθανὸν θὰ προέκυπταν στὶς λογοτεχνικὰς ἢ καὶ στὶς ἄλλου περιεχομένου συζητήσεις τους, μὰ καὶ ὁ εὐερέθιστος καὶ ὀξύθυμος Σολωμὸς θὰ εἶχε ἀπέναντί του τὸν ἐξίσου εὐέξαπτο, « *foscos di temperamento, di carattere irritabile* »² Θωμαζαῖο³.

1. Βλ. Γ. Θ. Ζώρα, "Ἀγνωστον ἐπεισόδιον Σολωμοῦ· Θωμαζαίου, Νέα Ἑστία, τόμ. 24 (1938), σ. 1523 = Τοῦ αὐτοῦ, Ἑπισησιακὰ Μελετήματα, τόμ. Β', Ἀθήναι 1959, σ. 164. Βλ. καὶ Λ. Πολίτη, Γύρω στὸ Σολωμό, Ἀθήνα 1958, σ. 164.

2. M. Lascaris, Niccolò Tommaseo ed Andrea Mustoxidi, Zara 1934, σ. 5 (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia patria*, vol. III).

3. Ὃταν πέθανε ὁ Σολωμὸς, ὁ Θωμαζαῖος ἔγραψε ἀπὸ τὸ Τορίνο σ' ἓνα φίλο του στὴν Κέρκυρα: « Ἀκόμη καὶ ἂν εὐρεθοῦν ὅλα τὰ ἔργα πού ἔγραψεν ὁ Διονύσιος καὶ πάλιν ἀποσπάσματα θὰ εἶναι. Ἦτο ἐκλεκτὸν πνεῦμα, ἀλλ' ἡ εὐκόλη φήμη, ὁ τίτλος τοῦ κόμητος καὶ τὰ πλούτη τὸν ἐβλαψαν... Μὴν εἰπῆτε αὐτὰ εἰς κανένα, ἀλλὰ κανεὶς δὲν τὸν ἀγάπησε καὶ τὸν ἐξετίμησε περισσότερο ἀπὸ ἐμέ ». (Τὸ ἀναφέρει ὁ Καϊροφύλας, ἐνθ' ἄν., σ. 158).

ΑΡΧΕΛΑΟΣ Ο ΕΚΛΕΚΤΙΚΟΣ ΦΥΣΙΚΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΚΑΙ ΙΑΤΡΟΣ

Τὴν τριάδα τῶν νεωτέρων φυσικῶν φιλοσόφων, ἐκλεκτικῶν ἀποκαλουμένων, ἀποτελοῦσιν οἱ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, Ἴππων ὁ Σάμιος ἢ Μεταποντιῖνος ἢ Ρηγίσιος ἢ Κροτωνιάτης καὶ Ἀρχέλαος ὁ Ἀθηναῖος ἢ Μιλήσιος, ἅπαντες κατὰ τὸ δεύτερον τρίτον, τὸ μέσον καὶ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος ἀκμάσαντες. Περὶ τῶν δύο πρώτων ἐγράψαμεν ἤδη¹⁻² περὶ τοῦ τρίτου, τοῦ Ἀρχελάου, συντελέσαντος καὶ αὐτοῦ εἰς τὴν «ἐπεξεργασίαν» τῆς ἱατρικῆς θεωρίας³⁻⁴, πραγματευόμεθα ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

Ἀθηναῖος ἢ Μιλήσιος, υἱὸς Ἀπολλοδώρου ἢ Μίδωνος, μαθητῆς Ἀναξαγόρου, διδάσκαλος Σωκράτους καί, ἴσως, Εὐριπίδου⁵⁻⁶⁻⁷, πρῶτος τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν ἐξ Ἴωνίας μετήγαγεν εἰς Ἀθήνας, ἣτις ἔληξεν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἠθικῆς τοιαύτης ὑπὸ τοῦ Σωκράτους⁸.

Ἐπομένως, ἡ προσπάθεια τῶν νεωτέρων ἐκλεκτικῶν φυσικῶν φιλοσόφων νὰ ἐναρμονίσωσι τὰς ἀντιλήψεις τῶν παλαιότερων σχολῶν μετὰ τῶν νεωτέρων καὶ νὰ καταστήσωσι ταύτας καταλληλοτέρας δι' ἐπιστημονικοῦς σκοποῦς, βραχείας διαρκείας ἐπιρροὴν ἤσκησε καὶ σύντομον τὸ ἐνδιαφέρον προὐκάλεσε· δι' ὃ καὶ καταλέγεται μεταξὺ τῶν περιοδικῶν «χρεωκοπιῶν» τῆς ἐπιστήμης, αἵτινες ἀγγέλλουσι τὸ τέλος ἐνὸς κεφαλαίου τῆς ἱστορίας καὶ

1. Δάμπιασης I. Ν., Διογένης, ὁ Ἀπολλωνιάτης Ἐκλεκτικὸς Φυσικὸς Φιλόσοφος καὶ Ἰατρός. <Ἱατρικὰ Χρονικά>, 4: 5-6, 1964.

2. Δάμπιασης I. Ν., Ἴππων, ὁ Ἐκλεκτικὸς Φυσικὸς Φιλόσοφος καὶ Ἰατρός. <Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ>, 84: 7, 1964.

3. Sarton G., Introduction to the History of Science, vol. I, p. 87. Carnegie Institution of Washington, Publ., 1953.

4. Castiglioni A., History of Medicine, p. 142. A. Knopf, Publ., New York, 1947.

5. Διογένης Λαέρτιος, Β', 16. Harvard University Press, 1950.

6. Σουτῖδας, Ἐν λέξει Ἀρχέλαος. Ἐκδ. Aldus.

7. Σιμπλίκιος, Φυσικά, 27, 23. (Παρά Θεοφράστῳ, Φυσικῶν Δοξῶν, ἀπόσπ. 4).

8. Διογένης Λαέρτιος, Ἐνθ' ἀνωτ.

τὴν ἔναρξιν ἑτέρου νέου¹. Καὶ ὁ Ἀρχέλαος, πειρώμενος νὰ διορθώσῃ τὴν ἄσυνέπειαν τοῦ Ἀναξαγόρου διὰ τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τοὺς Μιλησίους, εἰσήγαγε σύστημα οὐχὶ ρωμαλέον². Παρὰ ταῦτα, αἱ ἰδέαι του ἤσκησαν μακρᾶς διαρκείας ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φυσιοπαθολογικῶν ἀντιλήψεων τῶν μεταγενεστέρων λατρῶν³, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Συνέγραψε «Φυσιολογίαν»⁴, τῆς ὁποίας διέσωσεν ὁ Πλούταρχος λέξεις τινάς: «ἤς (τῆς γῆς) ἡ ψυχρότης δεσμός ἐστιν», ὡς Ἀρχέλαος ὁ φυσικός εἶπεν, οὐδενὸς χαλῶντος αὐτὴν οὐδὲ μαλάττοντος, αἶε θερομένην καὶ ἀλεινομένην (ἀμετάβλητον) οὖσαν⁵⁻⁶, καὶ «Ἐλεγείας», ἐπὶ παρηγορία τοῦ πένθους⁷ τοῦ Κίμωνος, υἱοῦ τοῦ Μιλτιάδου καὶ τῆς Θράσσης πριγκιπίσσης Ἠγησιπύλης. Διδάσκων δ' ἐν περιόδῳ ἀκμῆς τῶν Ἀθηνῶν καὶ παρατηρῶν, ὅτι ἡ λατρικὴ δὲν εἶχε τὴν ἐμπρέπουσαν αὐτῇ θέσιν ἐν τῇ πόλει τῆς διανοήσεως, ἠπόρει καὶ ἔλεγεν: οἱ Ἀθηναῖοι μικρὸν ἐνδιαφέρον ἐπιδεικνύουσι διὰ τὴν μελέτην τῶν μυστικῶν τῆς φύσεως καὶ ἔχουσιν ὡς θέμα τῶν συζητήσεών των τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, παραγνωρίζοντες τὴν ἀξίαν τῶν φυσικῶν⁸.

Τὸν διδάσκαλόν του Ἀναξαγόραν ἀκολουθῶν κατ' ἀρχὴν, ὁ Ἀρχέλαος, ὁμιλεῖ περὶ ὁμοιομερειῶν, τῶν ἀπείρων τῶν πλήθει καὶ ἀνομογενῶν ἀρχῶν⁹, ἐκ μείξεως καὶ διακρίσεως τῶν ὁποίων διαχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων τὸ κινούμενον θερμὸν καὶ τὸ ἡρεμοῦν ψυχρὸν¹⁰, θεωρούμενα ὡς αἰτίαι γενέσεως¹¹

1. Burnet J., *L'Aurore de la Philosophie Grecque*, p. 404-405. Ed. Payot, Paris, 1919.

2. Lavastine-Laignel M., *Histoire Générale de la Médecine*, vol. I, p. 204. Ed. Albin Michel. Paris, 1936.

3. Gordon B., *Medicine Throughout Antiquity*, p. 493. F. Davis, Publ., Philadelphia, 1949.

4. Σοῦίδας, Ἐνθ' ἄνωτ.

5. Πλούταρχος, Περὶ τοῦ Πρώτου Ψυχροῦ, ΚΑ', 954 f. Ed. Firmin-Didot, Parisiis, 1877.

6. Ἡ λέξις ἀμετάβλητον (εἰς τὴν θερμοτῆτα καὶ ἐκπύρωσιν) ἔχει παρεμβληθῆ, πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἐννοίας, ὑπὸ τοῦ H. Diels (*Fragmente der Vorsokratiker*, vol. II, p. 48. Ed. Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1952). Ὁ Πλούταρχος εἰς τὴν αὐτὴν περὶ τῆς γῆς φράσιν γράφει κατ' οὐσίαν ἀμετάβλητον (Ἐνθ' ἄνωτ.).

7. Diels H., *Ibid.*

8. Bariéty M. et Coury Ch., *Histoire de la Médecine*, p. 92-93. Ed. Fayard, Paris, 1963.

9. Σιμπλίσιος, Ἐνθ' ἄνωτ.

10. Ἰππόλυτος: Τοῦ κατὰ Πασῶν Αἰρέσεων Ἐλέγχου, Βιβλίον Α', Φιλοσοφούμενα, θ'. (Diels H., *Doxographi Graeci*, p. 563. Ed. Apud Walter de Gruyter et Socios, Berolini, 1958).

11. Διογένης Λαέρτιος, Ἐνθ' ἄνωτ.

ἢ ἀρχαὶ τῶν ὄλων¹. Ἐν ᾧ κατ' Ἀναξαγόραν ὁ νοῦς, μόνος, ἐφ' ἑαυτοῦ τὰ πάντα διεκόσμησεν, ἐκίνησε καὶ διέκρινε καὶ οὐδενὶ μέμεικται², κατ' Ἀρχέλαον ὁ ἀῆρ εἶναι ἄπειρος, πάντων ἀρχὴ καὶ στοιχεῖον, καὶ ἐκ τῆς περι αὐτὸν πυκνώσεως καὶ ἀραιώσεως προῆλθε τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ³. ὁ ἀῆρ εἶναι, ἀκόμη, νοῦς καὶ θεός, ἀλλ' οὐχὶ κοσμοποιὸς νοῦς⁴, διότι ἀπλῶς ἐνυπάρχων ἐν τῷ μίγματι⁵, δὲν κινεῖ αὐτός, ἀλλὰ τὸ θερμὸν καὶ ἡ ἐμπυχία⁶. Καὶ τὴν ψυχὴν ἀερώδη τὴν οὐσίαν ὑποθέτει⁷.

Τὴν ἐκ τοῦ ἐξωκοσμικοῦ, ὑπερβατικοῦ νοῦς ἐπακόλουθον δυϊκότητα τοῦ Ἀναξαγόρου ἀνασκευάζων, ὁ Ἀρχέλαος, δέχεται τὸν ἀέρα ὡς αἷτιον, πλὴν ὅμως ἐνδοκοσμικόν, ἐνεργοποιούμενον διὰ τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ἐμπύχου. Ἀκολουθεῖ ἐδῶ τὸν Ἀναξιμένην, θεωροῦντα ἀρχὴν τοῦ κόσμου τὸν ἀπειρον τὸ μέγεθος ἀέρα, ἔχοντα τὰς ιδιότητας τῆς πυκνώσεως, δι' ἧς ἐκλύεται τὸ ψυχρόν, τῆς ἀραιώσεως, δι' ἧς διαχέεται τὸ θερμόν, καὶ τῆς αἰθίου κινήσεως, ἐξ ἧς ἡ γέννησις καὶ μεταβολὴ τῶν αἰσθητῶν σωμάτων⁸. ἐπίσης καὶ τὸν Θαλῆν, εἰπόντα: καὶ τὸν κόσμον ἐμπυχον καὶ δαιμόνων πλήρη⁹. Διὰ τὴν ψυχὴν, καὶ ὁ Ἀναξιμένης ἐπρέσβευεν: οἷον ἡ ψυχὴ ἡ ἡμετέρα ἀῆρ οὐσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὄλον τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀῆρ περιέχει¹⁰.

Ἀφίνοντες τὰς περὶ δημιουργίας γῆς καὶ οὐρανοῦ κοσμολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἀρχελάου, ὡς καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐρμηνείας τῶν φυσικῶν φαινομένων (σεισμῶν, καταιγίδων κ.τ.τ.), εἰσερχόμεθα εἰς τὴν ἀνασκόπησιν τῶν βιολογικῶν τοιούτων, ἰδιαιτέρως ἐνδιαφεροσῶν ἐν προκειμένῳ.

Ἐνταῦθα πηγὴ ἐμπνεύσεώς του ὑπῆρξεν ὁ Ἀναξίμανδρος, πρεσβεύων τὴν ἐν τῷ ὕγρῳ πρώτην γένεσιν τῶν ζῶων, ἀτινα ἀρχικῶς περιεβάλλοντο δι' ἀκανθώδους μανδύου καί, προιούσης τῆς ξηρασίας, ἤρξαντο μεταβιοῦντα ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὅτε καὶ τὸ περικάλυμμα αὐτῶν ἐξηράνθη καὶ ἐρράγη· τὴν προέλευσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐξ ἀλλοειδοῦς τινος ζῶου, παραπλήσιου πρὸς τὸν ἰχθύϊν, μὴ δυναμένου (τοῦ ἀνθρώπου) νὰ διαθρέψη πρωτίμως ἑαυτόν, διὰ τῶν ἰδίων του δυνάμεων, ὡς τὰ ἄλλα ζῶα, καὶ ἔχοντος ἀνάγκην μακρᾶς

1. Ἐρμείας: Διασυρμὸς τῶν Ἐξω Φιλοσόφων, ια'. (Doxogr., p. 653).

2. Δάμπασης I. N.: Ἱστορικαὶ Ἱατρικαὶ Μελέται, σ. 144. Ἐκδ. Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, Ἀθήναι, 1966.

3. Σέξτος Ἐμπειρικός: Πρὸς Μαθηματικούς, Ζ', ιδ'. Harvard University Press, 1963.

4. Ἀέτιος, Περί τῶν Ἀρεσκόντων Συναγωγὴ, Α', ζ', ιδ'. (Doxogr., p. 302).

5. Ἰππόλυτος, Ἐνθ' ἄνωτ.

6. Ἀέτιος, Ἐνθ' ἄνωτ., Β', δ', ε'. (Doxogr., p. 331).

7. Ἀέτιος, Ἐνθ' ἄνωτ., Δ', γ', β'. (Doxogr., p. 387).

8. Δάμπασης I. N., Οἱ Μιλήσιοι, Πρόδρομοι τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἱατρικῆς Σκέψεως. «Ἑλληνικὴ Ἱατρικὴ», 32: 3, 1963.

9. Δάμπασης I. N., Ἐνθ' ἄνωτ.

10. Δάμπασης I. N., Ἐνθ' ἄνωτ.

ἐπιβλέψεως καὶ φροντίδος, ἵνα ἐπιζήση¹. Κατ' Ἀρχέλαον, τὰ πάντα ἐκ τῆς γῆς προῆλθον² καὶ ἐπ' αὐτῆς, θερμαινομένης ὑπὸ τῆς κατογαίου μεΐξεως θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, ἀνεφάνησαν πολλὰ ζῶα καὶ ἄνθρωποι, διαιτώμενα ἐκ τῆς ἰλύος, παρομοίας τοῦ γάλακτος^{3·4} βραχύβια κατ' ἀρχάς, ἀναπαρήγοντο ἐξ ἀλλήλων ὕστερον, μέχρις οὗ διεκρίθησαν οἱ ἄνθρωποι τῶν ἄλλων ζῴων καὶ ἀνεπτύχθησαν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ συστήσωσιν ἡγεμόνας, νόμους, τέχνας, πόλεις καὶ τὰ ἄλλα. Ὁ νοῦς εἶναι ἔμφυτος εἰς ὅλους τοὺς ζῶντας ὄργανισμούς, ἀλλὰ τὰ ζῶα διαφέρουσιν ἀλλήλων νοητικῶς, ἀναλόγως τῆς ταχύτητος ἢ τῆς βραδύτητος τῆς χρήσεως τοῦ νοῦς ὑφ' ἑκάστου ἐξ αὐτῶν⁵.

Ὁ Γαληνὸς ἀναφέρει, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας: τὸν Ἀρχέλαον Ἀθηναῖον πρῶτον εἰς φιλοσοφίαν παρώρμησεν' οὐπερ Σωκράτης ἀκρατῆς κατὰ πολλὰ καὶ τῶν ὕστερον γεγονότων καὶ τῶν κατ' αὐτὸν αἴτιος τοῦ φιλοσοφεῖν εἰλικρινῶς γέγονε⁶. Ὁ αὐτὸς μνημονεύει, μετὰ τοῦ Ἀσκληπιάδου, Ἀρχελάου τινός, παρασκευάσαντος σύνθετον τοπικὸν φάρμακον « πρὸς τοὺς προπίπτοντας ἀρχούς » ἦτοι, πρὸς θεραπείαν τῆς προπτώσεως τοῦ ὀφθαλμοῦ⁷. Ἡ ἐπίδρασις, πάντως τῆς θεωρίας τοῦ Ἀρχελάου, τῆς διακρίσεως καὶ μεΐξεως θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, εἶναι σαφῆς ἐπὶ τῶν νεωτέρων τῆν ἡλικίαν συγχρόνων του καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἰατρῶν, τῶν ὁποίων τὰς ἀπόψεις δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐν τῷ Λονδινεῖῳ Παπύρῳ τοῦ Ἀνωνύμου, χρονολογουμένῳ ἀπὸ τοῦ Β' μ.Χ. αἰῶνος καὶ ἀντιγράφῳ θεωρουμένῳ προγενεστέρας ἐκδόσεως τῶν « Μενωνείων », ὧς εἶχον αὐτὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλαλήθους (ἀκμὴ ἀρχομένου τοῦ Α' μ.Χ. αἰῶνος), κατόπιν τῶν προσθηκῶν καὶ τροποποιήσεων τῶν μεταγενεστέρων τοῦ Μένωνος διδασκάλων⁸. Ἐκ

1. Δάμπασης I. N., "Ἐνθ' ἄνωτ.

2. Ἐπιφάνιος, Ἑλλήνων Διαφοραί, ε'. (Doxogr., p. 590).

3. Διογένης Λαέρτιος, Β', 17.

4. Ἴππόλυτος, Ἐνθ' ἄνωτ. (Doxogr., p. 564).

5. Ἴππόλυτος, Ἐνθ' ἄνωτ.

6. Γαληνός, Περὶ Φιλοσόφου Ἱστορίας, τόμ. ΙΘ', σ. 225, Kühn. Ed. Lipsiae, 1830.

7. Γαληνός, Περὶ Συνθέσεως Φαρμάκων, τόμ. ΙΓ', σ. 312, Kühn. Πιθανῶς πρόκειται περὶ ἄλλου Ἀρχελάου, συγχρόνου τοῦ Ἀσκληπιάδου (124 - 56 π.Χ.), φαρμακολόγου, καὶ οὐχὶ περὶ τοῦ ἡμετέρου συνωνύμου του.

8. Δάμπασης I. N., Οἱ παρὰ Μένωνι Ἀπαντώμενοι Ἄγνωστοι Ἱατροί. « Ἱατρικὰ Χρονικά », 4 : 3, 1964. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς πρώτης ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς, συγγραφείσης ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους Μένωνος, ἱατροῦ, ὧς ὁ Γαληνὸς ἐπιμαρτυρεῖ γράφων: ὡσπερ γε πάλιν εἰ τὰς τῶν παλαιῶν ἱατρῶν δόξας ἐθέλοις ἱστορῆσαι, πάρεστί σοι τὰς τῆς ἱατρικῆς ἀναγνῶναι βίβλους, ἐπιγεγραμμένας μὲν Ἀριστοτέλει, ὁμολογουμένας δὲ ὑπὸ τοῦ Μένωνος, ὃς ἦν μαθητῆς αὐτοῦ, γεγράφθαι διὸ καὶ Μενώνεια προσαγορεύουσιν ἔνιοι ταυτὶ τὰ βιβλία. (Ἐπιμνημα εἰς τὸ Ἴπποκράτους περὶ Φύσιος Ἀνθρώπου Α', τόμ. ΙΕ', σ. 25 - 26, Kühn). Τὸ ἐν λόγῳ ἔργον τοῦ Μένωνος ἐπιστεύετο ὅτι ἀπωλέσθη καὶ ἡ ἀνεύρεσις αὐτοῦ ἐν

τῶν ἐν αὐτοῖς ἀναγεγραμμένων «δοξῶν» εἴκοσι καὶ πέντε ἰατρῶν, αἱ τῶν ἑπτὰ κατωτέρω ἀναγεγραμμένων φέρουσι τὰ ἴχνη ἢ καὶ τὴν σφραγίδα, ἀκόμη, τῶν ἰδεῶν τοῦ Ἀρχελάου. Οὕτω :

Κατὰ Φιλόλαον τὸν Κροτωνιάτην : συνεστάναι τὰ ἡμέτερα σώματα ἐκ θερμοῦ, ἀμέτοχα γὰρ αὐτὰ εἶναι ψυχροῦ¹ ἦτοι, τὸ θερμὸν εἶναι τὸ κινούμενον καὶ τὸ ψυχρὸν τὸ ἡρεμοῦν. Οὗτος ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσιν τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος καὶ θεωρεῖται ἐκ τῶν τελευταίων καὶ πλέον ἀξιολόγων πρὸ Πλατωνικῶν Πυθαγορείων². Ὁ Ἴπποκράτης ὁ Κῶος (460 - 356 π.Χ.) φέρεται εἰλῶν : παρὰ τε τὴν τῆς χολῆς καὶ τοῦ φλέγματος κατάψυξιν ἢ θερμότητα, περιγίνεσθαι τὰς νόσους³. Παρὰ τοῖς σχολιασταῖς ἐγεννήθη τὸ ἐρώτημα, ἐὰν οἱ ἐν τοῖς Μενωνίοις ἀπὸ τοῦ V, 35 μέχρι VII, 37 ἀφιερωμένοι στίχοι ἀφορῶσιν εἰς τὸν Μέγαν Ἴπποκράτην ἢ τὸν δμώνυμον ἐγγονόν του, υἱὸν τοῦ Θεσσαλοῦ, εἰς ὃν καὶ τὸ περὶ Φυτῶν βιβλίον τῆς Ἴπποκρατικῆς Συλλογῆς ἀποδίδεται. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς προσώπου, τοῦ Ἴπποκράτους, τοῦ ἀποκτήσαντος μέγα ὄνομα, λόγῳ τῆς ἐξόχου ἰατρικῆς αὐτοῦ ἐμπειρίας, καὶ τοῦ ὁποῦν τὰ (ὑπὸ τύπον σημειώσεων καὶ παρατηρήσεων) ἔργα ἀπωλέσθησαν (ἢ ὑπὸ τῶν μαθητῶν του ὑπέστησαν τὴν δέουσαν ἐπεξεργασίαν) καί, κατὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν τῆς ἰδρύσεως τῶν μεγάλων βιβλιοθηκῶν, ἔργα διαφόρων ἀνωνύμων (ἢ καὶ ἐπωνύμων ἀκόμη) ἰατρῶν συνελέγησαν καὶ εἰς τὸν διασημότερον, τὸν Ἴπποκράτην, ἀπεδόθησαν, ἵνα μείζον κύρος ἀποκτήσωσιν⁴. Ὁ Θρασύμαχος ὁ Σαρδιανὸς ὑποθέτει : κατὰ τὴν τοῦ αἵματος μεταβολὴν ἀποτελεῖσθαι τὰς νόσους· μεταβάλλειν δὲ ἢ δι' ὑπερβολὴν καταψύξεως ἢ δι' ὑπερβολὴν θερμότητος⁵. Μὴ ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἰατρικὴν γραμματολογία, γίνεται γνωστός διὰ τοῦ Μένωνος, αὐτὸς καὶ ἢ ἐν Σάρδεσι σχολή, τῆς ὁποίας ἠγεῖτο, ὡς τεκμαίρεται⁶. Κατὰ Δέξιππον τὸν Κῶον : καὶ γὰρ θερμότητος καὶ ψύξεως ἢ τοιούτων παραπλησίων (συνίστασθαι τὰς νόσους)⁷. Μαθητὴς τοῦ Ἴπποκράτους⁸,

ἔτει 1893 ὑπὸ τῶν Kenyon καὶ Diels ἐχαιρετίσθη ὡς σημαντικὸν τῆς ἰατρικῆς γραμματείας ἀπόκρημα. Νεωτέρα ἐκδοσις μετὰ σχολίων εἶναι ἢ τοῦ Jones W., *The Medical Writings of Anonymus Londiniensis*. Cambridge at the University Press, 1947.

1. Anonymus Londiniensis, XVIII, 9 - 10, Jones.

2. Δάμπασης I. N., Φιλόλαος, ὁ Τελευταῖος Πυθαγόρειος Ἴατρός. «Παρανασός», 4 : 3, 1962.

3. Anonymus Londiniensis, VII, 13 - 15, Jones.

4. Jones W., *ibid.*, p. 35, 20.

5. Anonymus Londiniensis, XI, 45 - XII, 1 - 3, Jones.

6. Δάμπασης I. N., Οἱ παρὰ Μένωνι Ἄγνωστοι Ἴατροί. Ἐνθ' ἄνωτ. Πότε ἤκμασεν ὁ Θρασύμαχος δὲν εἶναι γνωστόν· πιθανολογοῦμεν τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα.

7. Anonymus Londiniensis, XII, 17 - 18, Jones.

8. Γαληνός, Περὶ Ἀρίστης Αἰθέσεως, τόμ. Α', σ. 144, Kühn.

ἀκμάσας κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος, ἔδιδε περιορισμένον ποσὸν ὑγρῶν εἰς τοὺς πυρέσσοντας, δι' ὃ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐρασιστράτου ἐπισκώπεται¹. Ὁ Πόλυβος νομίζει ὅτι: (τὰ ἡμέτερα σώματα) ἐκ ψυχροῦ τε καὶ θερμοῦ, οὐ χωρὶς ὄντων τούτων, ἀλλὰ κεκραμένων αὐτῶν, συνέστηκεν². Εἶναι ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς τοῦ Ἱπποκράτους καί, μετὰ τῶν υἱῶν του Θεσσαλοῦ καὶ Δράκοντος, ἰδρυτῆς τῆς δογματικῆς σχολῆς. Εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται τὰ περὶ Διαιτήσεως Ὑγιεινῆς καὶ περὶ Φύσεως Ἀνθρώπου³ βιβλία τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς. Κατὰ τὸν Μενεκράτην τὸν Δία: (συνεστάναι τὰ ἡμέτερα σώματα) ἐκ τεσσάρων στοιχείων, δύο μὲν θερμῶν, δύο δὲ ψυχρῶν...⁴ καὶ τούτων μὲν δὴ μὴ στασιαζόντων, ἀλλ' εὐκρότως διακειμένων ὑγιαίνειν τὸ σῶμα, δυσκρότως δὲ ἐχόντων νοσεῖ⁵. Ὁ τετυφωμένος οὗτος Συρακούσιος ἰατρός: καὶ Δία ἑαυτὸν ἀπεκάλει καὶ τὴν ἱερὰν νόσον (ἐπιληψίαν) ἐθεράπευε⁶: ἐπέστειλε δέ ποτε ἐπιστολὴν Φιλίππῳ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ τοιαύτην, « Φιλίππῳ Μακεδόνων βασιλεῖ εὖ πράττειν »⁷. Ἐκ ταύτης δύναται νὰ καθορισθῇ ἡ περίοδος τῆς ἀκμῆς του, τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος. Ἐτερος Μενεκράτης ἰατρός εἶναι ὁ Ἕλληγ φαρμακολόγος, ἀκμάσας ἐν Ρώμῃ ἐπὶ Κλαυδίου Α' (41-54 μ.Χ.)⁸ καὶ συγγραψας βιβλίον ἐπιγραφόμενον « Ἀυτοκράτωρ Ὀλογράμματος Ἀξιολόγων Φαρμάκων »⁹. Αἱ πληροφοροίαι περὶ τῆς ἀκμῆς ἐτέρων δύο Μενεκρατῶν κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους, τοῦ Ἐφείσιου, συγχρόνου Σωρανοῦ καὶ Ρούφου (πρῶτον ἡμισυ Β' μ.Χ. αἰῶνος), καὶ τοῦ Τραλλιανοῦ, συγχρόνου τοῦ Ἀσκληπιάδου (πρῶτον ἡμισυ Α' π.Χ. αἰῶνος)¹⁰, φαίνονται λίαν ἀσαφείς. Ὁ Πέτρων, τέλος, ὁ Αἰγινήτης: συνεστάναι φησὶν τὰ ἡμέτερα σώματα ἐκ δισσῶν στοιχείων, ψυχροῦ τε καὶ θερμοῦ¹¹. Οὗτος ἤκμασε πρὸ τοῦ Ἡροφίλου (340-300 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου (320-250 π.Χ.) καὶ μετὰ τὸν Ἱπποκράτην¹². Ὑπὸ

1. Γ α λ η ν ό ς, Εἰς τὸ περὶ Διαιτήσεως Ὁξέων Νοσημάτων τοῦ Ἱπποκράτους Ὑπόμνημα Γ', τόμ. ΙΕ', σ. 86, 703, Kühn.

2. Anonymus Londiniensis, XIX, 5-6, Jones.

3. Γ α λ η ν ό ς, Εἰς τὸ περὶ Φύσεως Ἀνθρώπου Α' τοῦ Ἱπποκράτους Ὑπόμνημα, τόμ. ΙΕ', σ. 11, 173, 175, Kühn.

4. Anonymus Londiniensis, XIX, 22-24, Jones.

5. Anonymus Londiniensis, XIX, 26-29, Jones.

6. Σ ο υ ἱ δ α ς, Ἐν λέξει Μενεκράτης.

7. Α ἰ λ ι α ν ό ς Κ λ α υ δ ι ο ς, Ποικίλης Ἱστορίας ΙΒ', νᾶ. Edibus Teubneri, Lipsiae, 1866.

8. Sarton G., Ibid., vol. I, p. 241.

9. Γ α λ η ν ό ς, Περί Συνθέσεως Φαρμάκων τῶν κατὰ Γένη Β', τόμ. ΙΓ', σ. 502-503, Kühn.

10. Allbutt T., Greek Medicine in Rome, p. 85, 330. Macmillan Publ., London, 1921.

11. Anonymus Londiniensis, XX, 2-4, Jones.

12. Celsus, De Medicina, III, 19. Harvard University Press, 1960.

τοῦ Γαληνοῦ ἀναφέρεται ὡς Πετρονᾶς¹ ἢ Πετρωνᾶς². Ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου δὲν γεννᾶται ἀμφιβολία, διότι καὶ ὁ Celsus καὶ ὁ Γαληνὸς ἀναγράφουσι τὰ αὐτά, εἰς ὃ,τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑλὸν τοῦ Πέτρωνος ἢ Πετρωνᾶ ἐφαρμοζομένην θεραπευτικὴν ἀγωγὴν ἐπὶ πυρεσσόντων, ὡς καὶ εἰς τὴν διαιτητικὴν τοιαύτην.

Διὰ τῆς παρουσίας μελέτης συμπληροῦται τὸ περὶ τῶν νεωτέρων ἐκλεκτικῶν φιλοσόφων καὶ ἰατρῶν κεφάλαιον. Ἡ διδασκαλία τῆς τριάδος τῶν σοφῶν αὐτῶν, Διογένης, Ἴπλωνος καὶ Ἀρχελάου, ἤσκησεν οὐχὶ βραχεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἰατρικῆς θεωρίας τοῦλάχιστον, παρὰ τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπόψεις, περὶ χρεωκοπίας καὶ ἐλλείψεως ρωμαλεότητος. Χάρις εἰς αὐτούς, ἡ ἐξάρτησις τῆς ἰατρικῆς τῶν δογματικῶν διαδόχων τοῦ Ἱπποκράτους, μόλις ὑπ' αὐτοῦ ἀπαλλαγείσης τῆς φιλοσοφίας, ἐκ τῶν ἐν τῷ Τιμαίῳ βιολογικῶν Πλατωνικῶν ὑποθέσεων καί, ἐν συνεχείᾳ, τῶν Στωϊκῶν τοιούτων, δὲν ἐδέσμευσε τὴν πρόοδον τῆς κλινικῆς παρατηρήσεως, τὴν διάθεσιν τῆς θετικῆς ἐνατενίσεως τῶν ἀναφρομένων προβλημάτων καὶ τὴν δημιουργίαν νέων ἰατρικῶν σχολῶν.

1. Γαληνός, Περὶ Ἀρίστης Αἰρέσεως, τόμ. Α', σ. 144, Kühn.

2. Γαληνός, Εἰς τὸ περὶ Διαιτῆς Ὁξέων Νοσημάτων τοῦ Ἱπποκράτους Ὑπόμνημα Α', τόμ. ΙΕ', σ. 436, Kühn.

Η ΣΥΜΠΤΩΣΙΑΡΧΙΑ (OCCASIONALISM) ΤΟΥ ARNOLD GEULINCX (1625 - 1669)

Ἡ ἔννοια τῆς « Συμπτωσιαρχίας » (occasionalismus) ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον παρὰ Leibniz (1646 - 1716) καὶ Καρτεσίῳ (1596 - 1650), ὡς καὶ παρὰ Geulincx (1625 - 1669) καὶ Malebranche (1638 - 1715), ἀλλὰ κατὰ διάφορον παρὰ τοῖς πρώτοις τρόπον.

Ἡ ὡς ἄνω θεωρία διδάσκει, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὸ σῶμα, ἢ τὸ σῶμα ἐπὶ τὴν ψυχὴν οὐχὶ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ τούναντίον ἐμμέσως καὶ δι' ἐπενεργοῦντος τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Leibniz διὰ τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἣν καλεῖ προδιατεταγμένην ἁρμονίαν» (Prästabilierthe Harmonie) δεικνύει τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἀσκεῖ ἡ ψυχὴ ἐπὶ τὸ σῶμα, διότι κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ὁ δημιουργὸς ἐκ τῶν προτέρων καθώρισε τὴν ἁρμονικὴν συμβίωσιν μεταξὺ πνεύματος καὶ σώματος, ἥτοι μεταξὺ τῶν πνευματικῶν καὶ τῶν σωματικῶν ἐννοιῶν¹.

Εἶτα ὁ Καρτέσιος διὰ τῆς θεωρίας αὐτοῦ τῶν « ζωτικῶν πνευμάτων » (Lebensgeister) πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ λεπτότατα μόρια τοῦ αἵματος συντελοῦσιν εἰς τὰς πνευματικὰς καὶ τὰς σωματικὰς κινήσεις, ὡς εἶναι ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ μυϊκὴ κινήσεις καὶ τοιοῦτοτρόπως δεικνύεται ἡ ὑφισταμένη στενὴ συνάρτησις μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος.

Ὁ Arnold Geulincx², καθηγητῆς ποτε ἐν Loewen καὶ Leyden, ἐπιζητῶν νὰ συμπληρώσῃ, τρόπον τινά, τὴν περὶ τῶν « ζωτικῶν πνευμάτων » θεωρίαν τοῦ Καρτεσίου δὲν ἀποδέχεται τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν, ἣτις ὑφίσταται μεταξὺ ψυχῆς καὶ σώματος· ὄντως ἡ ἡμετέρα ψυχὴ θέλει κινήσῃ τὸ σῶμα, ὥστε ἡ κίνησις αὕτη δὲν εἶναι τι ἄλλο ἢ ἀπόρροια τῆς ἡμετέρας βου-

1. Ὁ Σπινόζας διὰ τοῦ ἀφρημένου αὐτοῦ ἐνισμοῦ (Monismus) διδάσκει, ὅτι ἡ ἀρχικὴ οὐσία εἶναι πάντῃ διάφορος τῶν δύο αὐτῆς ὕψεων, ἡ δὲ γνώσις αὐτῆς τυγχάνει ἀδύνατος ὑπὸ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως.

2. Τὰ κύρια ἔργα τοῦ Geulincx εἶναι τὰ ἑξῆς: Ethik 1665 (2^α ἔκδοσις μετὰ παρατηρήσεων 1675), Logik 1662, Methodus 1663 (Νέα ἔκδοσις ὑπὸ W. von J. P. N. Land 3 τόμοι Haag 1891 - 1893).

λήσεως, τῆς ὁποίας πάλιν αἷτιος δὲν τυγχάνει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ Θεός· πράγματι ὁ ἄνθρωπος ἀγνοεῖ παντάπασιν τὴν κίνησιν ταύτην, διότι οὗτος δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ τὰ κίνητρα τῆς μνημονευθείσης κινήσεως, αἷτινα θέτουσιν εἰς κίνησιν τὸ ἡμέτερον σῶμα καὶ ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος παραμένει ἀπλοῦς καὶ σιωπηλὸς παρατηρητῆς τῆς ὡς ἄνω κινήσεως, μὴ δυνάμενος νὰ διαπιστώσῃ τὰ αἷτια αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ὡς παρατηρητῆς ἔτι, οὗτος θεωρῶν τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος κίνησιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν «θεώρησιν», διότι, ὡς γνωστόν, ἡ θεώρησις εἶναι ἐπίτευγμα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, ἡ δὲ γνῶσις τούτου εἶναι τὸ γινόμενον δύο παραγόντων, τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, ὡς καὶ τοῦ ἔσωτερικοῦ· ἐν ἄλλαις λέξεσι τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος· ἀλλ' ὁ ἔξωτερικός κόσμος, εἶναι τὸ προῦδὸν τῆς ὕλης, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ὁράσεως εἰσέρχεται εἰς τὴν ἡμετέραν νόησιν· ἔπειτα ἐρωτᾷ ὁ φιλόσοφος· πῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ὕλικὸς κόσμος νὰ δύναται νὰ ἐρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ νοητοῦ κόσμου, νὰ ὑπάρχῃ δηλαδὴ συνεργασία μεταξὺ δύο ἑτερογενῶν πραγμάτων, ὡς εἶναι ἡ ὕλη καὶ τὸ πνεῦμα; Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τούτων ὁρμώμενος ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλόσοφος, οὐδεμίαν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν δύο ἀνωτέρω ἐννοιῶν ἀποδέχεται· πᾶσα παράστασις προερχομένη ἐκ τῆς ἐμπειρίας παραμένει πάντοτε ἐν τῇ συνειδήσει ἐντετυπωμένη ὕλικῶς, ἀνευ οὐδεμιᾶς συμμετοχῆς τῆς ψυχῆς ἐπ' αὐτῆς· ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ μνημονευομένου φιλοσόφου διίστανται, ἄκρως ὁ ἔσωτερικός καὶ ὁ ἔξωτερικός κόσμος, ἡ ψυχὴ καὶ ἡ ὕλη· ἐν πάσῃ περιπτώσει τὴν συνδιαλλαγὴν τῶν ὡς ἄνω κόσμων δύναται νὰ ποιήσῃ ὁ Θεός· ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐπομένως τοῦ Θείου αἷρεται πᾶσα ἀντίθεσις (Coincidentia oppositorum) καὶ οὕτω τὸ Θεῖον ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐννοιαν τῆς ἁρμονίας, ἧτοι τὴν ὁμαλὴν συνεργασίαν τῶν δύο ἑτερογενῶν στοιχείων· ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ὁ μέχρι τοῦδε ἄγνωστος ἐμπειρικός κόσμος θὰ καταστήτῃ εἰς αὐτὴν (ἐνν. τὴν ψυχὴν) γνωστός τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θείου καὶ τοιουτοτρόπως ἡ ψυχὴ θὰ δυνήθῃ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ φαινόμενα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ βούλησις ἐπομένως τοῦ ἀνθρώπου, ἧτις θὰ καταστήσῃ ἐνεργὸν τὴν κίνησιν τοῦ σώματος, δὲν εἶναι ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ θείας τινὸς δυνάμεως· τὸ Θεῖον θὰ ἐπιδρᾷ διὰ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως ἐπὶ τὸ σῶμα, ἵνα τῇ συνεργασίᾳ ἀμφοτέρων τούτων διατηρῆται ἡ ἁρμονία τῆς ζωῆς. Ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν δρᾷ ἀνεξαρτήτως τῆς βουλήσεως τοῦ Θεοῦ· οὕτε πάλιν ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἱκανή, ὅπως κινήσῃ τὴν θεῖαν βούλησιν, διότι ἡ βούλησις τοῦ Θεοῦ, οὕσα ἀρχαιότερα τῆς τοῦ ἀνθρώπου θέλει κινήσῃ ταύτην, εὐθὺς ὡς αὕτη ἐκδηλώσει ἐπιθυμίαν, ὅπως πράξῃ τι. Ἐπομένως πᾶσα ἀνθρωπίνη πράξις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐπίτευγμα τῆς θείας βουλήσεως, ὡς καὶ πᾶσα ἔξωτερικὴ παράστασις δύναται τῇ φροντίδι τοῦ Θείου νὰ μεταλάβῃ τοῦ ἔσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ὑποκειμένου καὶ γίνῃ γνῶσις αὐτοῦ· ἡ οὕτω πως ὑφισταμένη ἁρμονικὴ συμβίωσις τῶν διαφορῶν στοιχείων, πνευματικῶν καὶ

ὕλικῶν δὲν τυγχάνει « τυχαία » οὐδὲ « συμπτωματικῆ » (occasionalismus), ἀλλὰ τοῦναντίον ἐτέθη ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ ἀρχικοῦ δημιουργοῦ, γενόμενος ὁ τελευταῖος τὸ βασικὸν αἷτιον τῶν πάντων. Λίαν χαρακτηριστικῶς περιγράφει ὁ Leibniz τὸ ἀνωτέρω φαινόμενον τῆς « Συμπτώσεως » διὰ τῶν κάτωθι : ὅτι δηλαδή, ὅταν δύο ὁρολόγια ἀνεξάρτητα ἀλλήλων δεικνύουσι τὴν αὐτὴν ὥραν, δὲν ἔπεται ὅτι τὸ ἓν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου καὶ εὐρέθησαν ταῦτα ἐκ συμπτώσεως οὕτω, ἀλλ' ἀντιθέτως τὰ ἀνωτέρω τοιουτοτρόπως ἐρρουθμισθησαν ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ κατασκευαστοῦ αὐτῶν, ὅπως δεικνύουσι πάντοτε τὴν αὐτὴν ὥραν.

Ὁ Malebranche πάλιν συμφωνῶν πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ προειρημένου φιλοσόφου πρεσβεύει, ὅτι πᾶσα γνῶσις ἐκ τοῦ ἐμπειρικοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἐπίτευγμα τοῦ Νοῦ, διότι ὁ Νοῦς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφήν τινα μετὰ μὴ πνευματικῶν πραγμάτων καί, ὡς εἰκός, ἡ τυχὸν γνῶσις εἶναι ἀπόρροια τοῦ Θείου· ὄντως κατὰ τὴν πανθειστικὴν αὐτοῦ ἀντίληψιν (Pantheismus) τὰ πάντα τυγχάνουσι πεπληρωμένα ὑπὸ τῆς Θείας Οὐσίας, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν ταῦτα διὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς μόνης Οὐσίας τῆς ἰσταμένης μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων κόσμων καὶ τῆς συνδεούσης συγχρόνως τὴν διαφορὰν αὐτῶν· ἐν τῷ Θεῷ ἐνυπάρχουσι πάντα τὰ πράγματα καὶ δι' αὐτοῦ γινώσκομεν ταῦτα.

Ἐν κατακλείδι ἡ ἡμετέρα γνῶσις, ἡ ἐκ τινος ἀντικειμένου προερχομένη, γίνεται πάντοτε διὰ θείας ἐπεμβάσεως, ὡς καὶ ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ὁ ἐξωτερικὸς ἡμῶν κόσμος διαβιοῦσιν ἐν ἀρμονίᾳ τῇ μεσολαβήσει τοῦ Θείου· ἐπομένως οὐδεμία « σύμπτωσης » ἐνυπάρχει ἐν τοῖς πράγμασιν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν συμφωνίαν αὐτῶν, τῆς δὲ δῆθεν πάλιν ὑπαρχούσης « συμπτώσεως » αἰτία εἶναι ὁ Θεός¹.

1. Περὶ τοῦ Geulincx βιβλιογραφικῶς πρβ. E. Peleiderer, A. G. als Hauptvertreter der occ. Metaphysik und Ethik, Tübingen 1882. — V. van der Haeghen, G. étude sur la vie, sa Philosophie et ses ouvrages (Lüttich 1886). — J. P. N. Land, Arnold Geulincx und seine Philosophie (Haag 1895). — A. Eckhof, De Wissgeer Arnoldus Geulincx te Leuven en te Leiden. Nederl. Arch. v. Kerkgeschiedeni 1918.

ΡΩΣΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΝ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ
ΠΡΟ ΤΟΥ ΛΙΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΙΤΙΔΟΣ
(1804)

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος τὸ νεοσύστατον κράτος τῶν Η.Π.Α. ἤρχισεν ἐπεκτείνειν τὴν ἐμπορικὴν του δραστηριότητα ἀνὰ τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν κυρίως δύο παράγοντες· ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἐμπορικὴ ἀνίθις τοῦ νεοσύστατου κράτους, τὸ ὁποῖον ἀνεζήτει νέας ἀγορὰς πρὸς διάθεσιν τῶν προϊόντων του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυριώτερα δύναμις ἀνὰ τὴν Μεσόγειον, ἡ Ἑνετία, ὑπέστη καίριον πλήγμα, ἐξαφανισθεῖσα ὡς κράτος διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κάμπο Φόρμιο¹.

Ἐμπορικὰ πλοία τῶν Η.Π.Α. πλέουν τῶρα ἀνὰ τὸν χῶρον τῆς Μεσογείου μεταφέροντα προϊόντα πρὸς πώλησιν εἰς τοὺς λιμένας ταύτης². Τὸ ἀνὰ τὴν Μεσόγειον ὁμως διεξαγόμενον ὑπὸ τῶν διαφόρων κρατῶν τῆς Εὐρώπης ἐμπόριον παρεκωλύετο ὑπὸ πειρατῶν, οἱ τρομερώτεροι τῶν ὁποίων ἦσαν οἱ ὀρμώμενοι ἐκ τῶν Βερβερικῶν κρατῶν τῆς Β. Ἀφρικῆς· ἤτοι ἐξ Ἀλγερίου, Τύνιδος, Τριπολίτιδος καὶ Μαρόκκου. Τὰ ληστρικὰ ταῦτα κράτη ἠσχολοῦντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς μὲ τὴν πειρατείαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἀπέζων οἱ κάτοικοί των³. Τὰ κράτη ταῦτα ἐξηρτῶντο τύποις μόνον ἐκ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἡ ὁποία σπανίως παρενβάνειν εἰς τὰς ὑποθέσεις των. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο

1. Περὶ τῆς συνθήκης ταύτης ἴδε J e l l e r, J u l e s, Histoire d'Italie, Paris 1886, σσ. 459 - 462.

2. D. W. K n o x, A History of the United States Navy, N. York, 1947, σ. 58 ἐξ.

3. Περὶ τῶν κρατῶν τούτων ἴδε L. P a s c o l i, Quadro Storico - Politico - Morale del regno d'Algeri, Bologna 1821, σσ. 43 - 50. C. A. J u l i e n, Histoire de l'Afrique du Nord, Paris 1964, τόμ. Β', σσ. 259 - 267 καὶ 289 - 295.

ἐμπορικά πλοῖα τῶν Η.Π.Α. νὰ ὑφίστανται ἐπιθέσεις ἐκ μέρους τῶν πειρατῶν, Ἀμερικανοὶ δὲ ὑπήκοοι νὰ συλλαμβάνωνται αἰχμάλωτοι.

Πρὸς περιορισμόν, ἂν μὴ ἄρσιν τοῦ κακοῦ τούτου, αἱ Η.Π.Α. συνήψαν λίαν ταπεινωτικὰς, ὁμολογουμένως, δι' αὐτὰς συνθήκας μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῶν Βερβερικῶν κρατῶν. Διὰ τῶν συνθηκῶν ἐκείνων ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλλουν ἐτήσιον φόρον εἰς τούτους. Μολοντοῦτο ὁμως οἱ πειραταὶ συνέχισαν τὰς ἐπιθέσεις των κατὰ τῶν ἐμπορικῶν πλοίων τῶν Η.Π.Α., ἐνῶ οἱ ἡγεμόνες τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος κρατῶν ἀπήτουν ὅλον ἐν μεγαλύτερα ποσά.

Τότε λόγοι ἐθνικῆς ἀξιοπροεσίας, ἀλλὰ καὶ ἡ σκέψις ὅτι ἡ δυναμικὴ ἀντιμετώπισις τῶν πειρατῶν θὰ ἐστοίχιζεν ὀλιγώτερον τοῦ ἐτησίου φόρου, ἐπέβαλον εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν Η.Π.Α. ὅπως ἀποστείλῃ μοῖραν πολεμικῶν πλοίων εἰς τὴν Μεσόγειον πρὸς προστασίαν τῶν Ἀμερικανικῶν ἐμπορικῶν πλοίων. Πράγματι, πολεμικὰ τῶν Η.Π.Α. εἰσέρχονται εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ ἀποκλείουν τὴν πόλιν τῆς Τριπολίτιδος, πειραταὶ τῆς ὁποίας εἶχον ἐπανελημμένως ἐπιτεθῆ κατὰ ἀμερικανικῶν ἐμπορικῶν πλοίων¹.

Ἀπὸ τῆς 3ης Αὐγούστου 1804 μέχρι τῆς 3ης Ἰουνίου 1805 ἡ Τριπολίτις ἐτέλει ὑπὸ στενὸν ἀποκλεισμόν, βομβαρδιζομένη ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἀμερικανικῶν πολεμικῶν². Εἰς οὐδὲν δὲ πλοῖον, ὑφ' οἰανδήποτε σημαίαν καὶ ἐὰν τοῦτο ἔπλεεν, ἐπιτρέπετο νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Τριπολίτιδος. Ὁ ἀποκλεισμός δὲ ἐκεῖνος ὑπῆρξεν ἡ αἰτία διπλωματικοῦ ἐπεισοδίου μεταξὺ Η.Π.Α. καὶ Ρωσίας.

Τὴν 3ην Δεκεμβρίου 1804, ἐνῶ ὁ ἀποκλεισμός τῆς Τριπολίτιδος συνεχίζετο, ὁ εὐρισκόμενος εἰς Συρακούσας τῆς Σικελίας διοικητὴς τῆς ἀμερικανικῆς μοίρας τῆς Μεσογείου πλοίαρχος Σαμουὴλ Μπάρρον, ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ ἐν Μεσσηνίᾳ γενικοῦ προξένου τῆς Ρωσίας εἰς τὸ κράτος τῶν Δύο Σικελιῶν³ Ντὲ Μπέκερ⁴. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Ντὲ Μπέκερ διεμαρτύρετο πρὸς τὸν Μπάρρον, διότι, ὡς εἶχεν ἀναφέρει εἰς αὐτὸν ὁ πλοίαρχος τοῦ πλέοντος ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν ἐμπορικοῦ πλοίου « Ἅγιος Μιχαὴλ », τὸ πλοῖον ἐκεῖνου εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ δύο πολεμικῶν τοῦ Ἀμερικανικοῦ Ναυτικοῦ. Ὁ πρόξενος διεμαρτύρετο κυρίως διότι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς συλλήψεως τὸ σκάφος ἔπλεε, συμφώνως πρὸς τὴν ἀναφορὰν τοῦ πλοίαρχου

1. H. B. Dawson, Battles of the United States, N. York 1858, τόμ. Β', σ. 35.

2. Dawson, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 38 - 55.

3. Κατὰ τὴν ἐλοχὴν ταύτην τὸ κράτος τῶν Δύο Σικελιῶν, ἀποτελούμενον ἐκ τῆς Σικελίας καὶ τμήματος τῆς ἡπειρωτικῆς Ἰταλίας μέχρι καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἐτέλει ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν στρατευμάτων τοῦ Ναπολέοντος Α' Βοναπάρτου.

4. D. W. Knox, Documents related to the United States wars with the Barbary Powers, Washington 1945, σ. 288.

του, εἰς ἀπόστασιν 60 μιλίων ἀπὸ τῆς Τριπολίτιδος κατευθυνόμενον πρὸς τὴν Ἰσπανίαν ἔμπορον σίτου καὶ διότι τοῦτο ἐν συνεχείᾳ ὠδηγήθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Μάλτας, ὡς λεία πολέμου¹. Ἡ προβληθεῖσα δὲ μόνη ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν δικαιολογία διὰ τὴν σύλληψιν του ἦτο ὅτι τοῦτο ἐσκόπευε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Τριπολίτιδος.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ πρόξενος τῆς Ρωσίας ἐγνωστοποιεῖ εἰς τὸν πλοίαρχον Μπάρρον ὅτι ὁ πλοίαρχος τοῦ συλληφθέντος πλοίου εἶχε λάβει ὁδηγίας ἵνα πλεύσῃ εἰς Ἰσπανίαν, ἠναγκάσθη δὲ νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Β. Ἀφρικῆς ἕνεκα τῶν σφοδρῶν ἀντιθέτων ἀνέμων. Ἐξ ἄλλου, ἐὰν τὸ πλοῖον ἐσκόπευε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Τριπολίτιδος δὲν θὰ συνελαμβάνετο 60 μίλια μακρὰν τῶν ἀκτῶν ἀλλὰ πολὺ πλησιέστερον. Πρὸς τούτοις τὸ γεγονός ὅτι τὸ πλοῖον δὲν ἀπειραράθη νὰ διαφύγῃ ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἀμερικανικῶν πολεμικῶν, ἐνῶ ταῦτα εὐρίσκοντο εἰς ἀπόστασιν 12 μιλίων μακρὰν τούτου, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πλοίαρχος τούτου οὐδένα ὑποπτον σκοπὸν εἶχε.

Πλὴν τούτων ὁ πρόξενος τῆς Ρωσίας διεμαρτύρητο διότι τὸ πλοῖον εἶχε συλληφθῆ μετὰ τὴν πρόσθειον, μὴ εὐσταθοῦσαν δικαιολογίαν, ὅτι κατὰ τὸν ἐπ' αὐτοῦ γεγόμενον ἔλεγχον δὲν εὐρέθη ἐπαρκῆς ποσότης ὕδατος διὰ τὸν μέχρι Ἰσπανίας πλοῦν ἐνῶ συγχρόνως εἰς τὸ πλοῖον ἀνεκαλύφθησαν ὀλίγα τυφέκια τὰ ὅποια ὁμοίως θὰ ἐχρησιμοποιεῖ τὸ πλήρωμα του ἐν περιπτώσει κινδύνου. Τελικῶς ὁ πρόξενος τῆς Ρωσίας ἐζήτηε ὅπως τὸ πλοῖον μετὰ τοῦ φορτίου του ἀποδοθῆ εἰς τὸν πλοίαρχόν του.

Πάντως, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶχε προκαλέσει, ὑπὲρ πᾶν ἄλλο, τὴν ἐπίδοσιν διαμαρτυρίας ἦτο τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἀναφορὰν τοῦ πλοίαρχου τοῦ συλληφθέντος πλοίου, οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν δύο ἀμερικανικῶν πολεμικῶν, τὰ ὅποια εἶχον συλλάβει τοῦτο, ἀπετόλμησαν νὰ ἀποκόψουν τὸν ἰστὸν τῆς ρωσικῆς σημαίας τοῦ πλοίου. Ἐξ ἄλλου, ὁ πρόξενος ἐτόνισεν ὅτι θὰ ἀνέφερε πάντα ταῦτα εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Τσάρου, ἐξέφραζε δὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο θὰ διηυθετεῖτο διὰ τῆς πλήρους ἀποζημιώσεως τοῦ πλοίαρχου τοῦ συλληφθέντος πλοίου².

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ προξένου τῆς Ρωσίας εἰς Δύο Σικελίας, ἧτις ἐβασίζετο καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀναφορᾶς τοῦ προαναφερθέντος πλοίαρχου.

Ἄμα τῇ λήψει τῆς ὡς ἄνω ἐπιστολῆς, ὁ πλοίαρχος Μπάρρον ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ. Οὕτως, εἰς μᾶλλον ἔντονον ὕφος διεβεβαίον τὸν Ντὲ Μπέκερ ὅτι ὁ πλοίαρχος τοῦ συλληφθέντος πλοίου δὲν εἶχεν ἐκθέσει μετ' εἰλικρινείας τὰς περιστάσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας συνελήφθη τὸ πλοῖον του, διότι τοῦτο εἶχεν εἰς τὴν πραγματικότητα ἀποπειραθῆ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Τριπο-

1. Αὐτόθι.

2. К по х, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 289.

λίτιδος· εἰς ὅτι δὲ ἀφεώρα τὴν ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν ἀξιωματικῶν μεταχείρισιν τῆς ρωσικῆς σημαίας, ὁ Μπάρρον ἐτότιζεν ὅτι αὕτη εἶχε τύχει τοῦ δέοντος σεβασμοῦ.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μπάρρον ἐπληροφόρει τὸν Ντὲ Μπέκερ ὅτι οὐδέποτε ἀμερικανικὰ πολεμικὰ εἶχον παρεμποδίσει τὴν ναυσιπλοῦταν οἰασδήποτε ἐθνικότητος ἐμπορικῶν πλοίων ἀνά τὴν Μεσόγειον. Πάντως, προσέθετεν ὁ Ἀμερικανὸς πλοίαρχος, οἰονδήποτε πλοῖον, ὑφ' οἰανδήποτε σημαίαν καὶ ἂν ἐπλεε, θὰ συνελαμβάνετο ὑπὸ τῆς ἀμερικανικῆς μοίρας τῆς Μεσογείου, ἐφ' ὅσον θὰ ἀπεπειράτο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Τριπολίτιδος¹.

Ἐκ τούτων καθίσταται προφανὲς ὅτι ἡ ἀποψὶς τοῦ Μπάρρον περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἦτο ὀρθή, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης οὐδέποτε ἄλλος πρόξενος εἶχε παραπονεθῆ περὶ τυχὸν πειρατικῆς ἐνεργείας ἀμερικανικοῦ πολεμικοῦ ἀνά τὴν Μεσόγειον, ἀφ' ἑτέρου δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ σχέσεις μεταξὺ Η.Π.Α. καὶ Ρωσίας ἦσαν λίαν φιλικαὶ ὥστε νὰ δικαιολογηθῆ ἐπίθεσις ἀμερικανικῶν πολεμικῶν κατὰ πλοίου πλέοντος ὑπὸ τὴν ρωσικὴν σημαίαν.

Τὸ ἐπεισόδιον ὅμως τοῦτο εἶχε συνέχειαν, ὡς ἐμφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ πλοίαρχου Μπάρρον ἀποσταλείσης τὴν 15^{ην} Ἰανουαρίου 1805 πρὸς τὸν πρόξενον τοῦ αὐτοκράτορος Πασῶν τῶν Ρωσιῶν εἰς Νεάπολιν, Δὸν Νικολὸ ντὲ Μάντσα. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀποκαλύπτεται ὅτι ὁ πρόξενος τῶν Η.Π.Α. εἰς Νεάπολιν διεβίβασεν εἰς τὸν Μπάρρον ἐπιστολὴν τοῦ ὡς ἄνω προξένου τῆς Ρωσίας². Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης οὗτος ἐζήτηε ὅπως πληροφορηθῆ τὰ τοῦ ἐπεισοδίου. Ὁ Μπάρρον ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τοῦτον, ἀναιρῶν τὴν ἀναφορὰν τοῦ πλοίαρχου τοῦ συλληφθέντος πλοίου κατὰ τὴν ὁποίαν Ἀμερικανοὶ ἀξιωματικοὶ εἶχον δεῖξει ἀνάρμοστον συμπεριφορὰν ἐναντι τῆς ρωσικῆς σημαίας. Περαιτέρω ὁ Μπάρρον παρέπεμπε τὸν Δὸν Νικολὸ ντὲ Μάντσα εἰς τὸν ἐν Μεσσήνῃ πρόξενον τῆς Ρωσίας διὰ νὰ λάβῃ ἐκ μέρους ἐκείνου, ὅστις ἦτο πλήρως ἐνήμερος τῆς καταστάσεως, λεπτομερείας περὶ τοῦ ἐπεισοδίου³. Ἐν συνεχείᾳ ὁ Μπάρρον ἐξέφραζε καὶ πρὸς τὸν Νικολὸ ντὲ Μάντσα τὸν σεβασμὸν τόσον τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀξιωματικῶν ὅσον καὶ τοῦ ἰδίου προσωπικῶς πρὸς τὴν ρωσικὴν σημαίαν, ἐτόνιζε δὲ τὴν ὕφιστα μὲνην μεταξὺ Ρωσίας καὶ Η.Π.Α. φιλίαν καὶ ἀμοιβαῖον πνεῦμα κατανοήσεως. Τὸ καθήκον του ὅμως ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν ὅπως συλλαμβάῃ πᾶν πλοῖον τὸ ὁποῖον θὰ ἀπεπειράτο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Τριπολίτιδος, ὁ ἀποκλεισμὸς τοῦ ὁποῖου ὑπὸ τῆς ἀμερικανικῆς μοίρας, ὡς διετείνετο οὗτος, εἶχεν ἀναγνωρισθῆ ὑφ' ὄλων τῶν δυνάμεων τῆς Εὐρώπης⁴.

1. Αὐτόθι.

2. Κ π ο χ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 278.

3. Αὐτόθι.

4. Κ π ο χ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 279.

Ἐπιπροσθέτως, ὁ Ἀμερικανὸς πλοίαρχος ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον ὅπως πληροφορήσῃ καὶ τὸν γενικὸν πρόξενον τῶν Η.Π.Α. ἐν Ρωσίᾳ, Λέβει Χάρρις, περὶ τοῦ ἐπεισοδίου. Πράγματι ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Χάρρις ἀποσταλείσης ἐκ Πετροπολέως πρὸς τὸν Μάρρον τὴν 20ῆν Μαρτίου 1805, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Χάρρις ἔλαβε γνῶσιν τοῦ ἐπεισοδίου ἐκείνου. Εἰς τὴν ἀπάντησιν του πρὸς τὸν Μάρρον οὗτος ἐξέφραζε μὲν τὴν λύπην του διὰ τὸ ἐπεισόδιον, συγχρόνως δὲ μὴ συνέχαιρε τὸν πλοίαρχον διὰ τὴν προνοητικότητα του ὅπως πληροφορήσῃ τοῦτον σχετικῶς, διότι οὕτω ὁ πρόξενος τῶν Η.Π.Α. ἠδυνήθη νὰ προλάβῃ περιπλοκὰς καὶ παρεξηγήσεις αἱ ὁποῖαι θὰ προσέκυπτον μεταξύ Η.Π.Α. καὶ Ρωσίας ἐκ τυχόν διαστρεβλωμένων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας πιθανὸν νὰ ἐλάμβανεν περὶ τοῦ ἐπεισοδίου ὁ ἀρμόδιος Ρώσος ὑπουργός. Τάχιστα λοιπὸν ὁ Χάρρις ἐζήτησεν ἀκρόασιν καὶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν τῆς Ρωσίας πρίγκηπος Τσαρτορῦσκι, εἰς τὸν ὁποῖον ἐξέθεσε τὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς Τριπολίτιδος ὑπὸ μοίρας τοῦ ναυτικοῦ τῶν Η.Π.Α., ὡς καὶ τὰ τοῦ ἐπεισοδίου.

Ὁ Τσαρτορῦσκι, ὅστις ἐφάνη ὅτι οὐδὲν ἐγνώριζε περὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκείνου, ἀπήντησεν εἰς τὸν Χάρρις ὅτι τὸ σύστημα τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐφηρμοζέτο μόνον ὑπὸ τῆς Μ. Βρεταννίας καὶ ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἀπεδοκίμαζον τὰ πλείστα τῶν κρατῶν τῆς Εὐρώπης. Περαιτέρω ὁ Τσαρτορῦσκι παρέτήρησεν ὅτι πλοῖα πλέοντα ὑπὸ σημαίαν οὐδετέρου κράτους ἔπρεπε νὰ τυγχάνουν τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων, πλὴν βεβαίως περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας τὰ πλοῖα ταῦτα διεξήγον λαθρεμπόριον ὀπλῶν.

Τότε ὁ Χάρρις ἀντέτεινεν εἰς τὸν Τσαρτορῦσκι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ σύστημα τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀνεγνωρίζετο ὑφ' ὄλων τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης¹ καὶ μὲ διπλωματικὸν ἔλιγμὸν ἔπεισε τὸν Ρώσσον ὑπουργὸν ὅτι εἶχε σχηματίσει συγκεχυμένην ἀντίληψιν περὶ τῶν γεγονότων.

Τελικῶς ὁ Τσαρτορῦσκι, παραδεχθεὶς τὴν ὀρθότητα τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Χάρρις, ἐπέισθη ὅτι ὁ πρόξενος τῆς Ρωσίας εἰς τὸ κράτος τῶν Δύο Σικελιῶν εἶχε παρασυρθῆ ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ πλοίαρχου τοῦ συλληφθέντος πλοίου καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχε σχηματίσει ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἐπεισοδίου. Ἐξ ἄλλου ὁ Χάρρις διεβεβαίωσεν ἐκ νέου τὸν Τσαρτορῦσκι περὶ τῶν αἰσθημάτων ἐκτιμήσεως καὶ φιλίας τῆς κυβερνήσεως τῶν Η.Π.Α. ἔναντι

1. Τὴν 28ῆν Φεβρουαρίου 1780 κατηρτίσθη σύμβασις μεταξύ τῶν ὀκτῶ ναυτικῶν κρατῶν ἤτοι Ρωσίας, Δανίας, Σουηδίας. Κάτω Χωρῶν, Αὐστρίας, Πρωσσίας καὶ τοῦ κράτους τῶν Δύο Σικελιῶν, εἰς τὴν ὁποίαν προσεχώρησαν ἡ Γαλλία, ἡ Ἰσπανία καὶ αἱ Η.Π.Α. (τῆς Ἀγγλίας ἀρνηθείσης νὰ συμμετάσχῃ). Ἡ σύμβασις αὕτη περιελάμβανεν ὅρον κατὰ τὸν ὁποῖον ἀποκεκλεισμένον λιμῆν θεωρεῖται ἐκεῖνος εἰς τὸν ὁποῖον ὁ εἰσπλους πλοίου προκαλεῖ ἀναπόφευκτον κίνδυνον συνεισφέρει τῶν προσηγομιῶν τῆς προσβαλλούσης δυνάμεως καὶ τῆς σταθμεύσεως ἐντὸς αὐτοῦ πλοίου ἐκείνης.

τῆς Ρωσίας καὶ προσέθεσεν ὅτι ἀξιωματικοὶ ὑπηρετοῦντες ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῆς κυβερνήσεως τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ προσβάλουν τὴν σημαίαν τῆς Ρωσίας. Τότε πλέον ὁ πρίγκιψ ἐξέφρασε τὴν λύπην τοῦ διὰ τὸ ἐπεισόδιον καὶ τὴν εὐχὴν ὅπως εἰς τὸ μέλλον μὴ δοθῇ πλέον ἀφορμὴ τοιαύτης δυσσεβοῦς συναντήσεως μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ προξένου τῶν Η.Π.Α.

Ο THOMAS HOBBS
ΩΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Α'

Ο Thomas Hobbes (1588· 1679) είναι σήμερα γνωστός κυρίως ως πολιτικός φιλόσοφος, ως συγγραφέας του « Λεβιάθαν », έργου, το όποιοι ο καθηγητής Oakeshott¹ δικαίως αποκαλεί το μέγιστον, ίσως δὲ καὶ μοναδικόν ἀριστούργημα πολιτικῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν². Αἱ θρησκευτικαὶ καὶ μεταφυσικαὶ του δοξασαί, αἱ ὁποῖαι ὡς προσφάτως ὑπέμνησεν ὁ Mintz³ εἶχον προκαλέσει τὰς ἐντονωτέρας ἀντιδράσεις τῶν συγχρόνων του εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον γνωσταί. Ἔχουν σχεδὸν λησμονηθῆ αἱ φυσικομαθηματικαὶ του θεωρίαι καὶ ἔριδες, τὸ αὐτὸ δὲ δύναται νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὰς αἰσθητικὰς του ἀντιλήψεις, τὰ ποιητικὰ του ἔργα καὶ τὰς λογοτεχνικὰς του μεταφράσεις. Καὶ ὅμως περὶ τὸ τέλος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος ὁ μὲν Anthony à Wood τὸν ἀναφέρει ὄχι μόνον ὡς φιλόσοφον, ἀλλὰ καὶ ὡς μαθηματικὸν καὶ « μέγαν κριτικὸν καὶ ποιητὴν » ὁ δὲ Dryden ὡς « ποιητὴν καὶ φιλόσοφον » !

Ἐξετάζοντες τὸ κύκνειον ἄσμα του, τὴν μετάφρασιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν θὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸν Hobbes ὡς ποιητὴν, φιλόλογον καὶ κριτικόν. Τὸ θέμα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀναφερθῶμεν καὶ εἰς τὰς σχέσεις του ὄχι μόνον μετὰ τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ μετὰ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, αἱ ὁποῖαι δὲν στεροῦνται ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Εἰς τὴν ἔμμετρον λατινικὴν αὐτοβιογραφίαν του (1672) ὁ Hobbes ἀναφέρει περαινῶν :

1. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Leviathan (Blackwell's Political Texts) 1960, σελ. VIII.

2. Ἡ γνώμη αὕτη πολλοῦ ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι ἡ ἐν Ἑγγλίῳ κρατοῦσα, πρὸς Willms, Einige Aspekte der neueren englischen Hobbes-Literatur, Der Staat I (1962), σελ. 93 ἐπ.

3. The Hunting of Leviathan, 1962.

*Octoginta ego jam compleri et quatuor annos :
Pene acta est vitae fabula longa meae*¹.

Καὶ ὅμως ὁ κύκλος τῆς ζωῆς του δὲν εἶχε κλείσει. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐκδίδει δοκιμαστικῶς ἀγγλικὴν μετάφρασιν τεσσάρων ραψωδιῶν τῆς Ὀδυσσεΐας. Ἡ ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία τῆς μεταφράσεως ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἔκδοσιν ὁλοκλήρου τῆς Ὀδυσσεΐας τῷ 1675, τῆς Ἰλιάδος τῷ 1676 καὶ τέλος τῷ 1677 εἰς πλήρη ἔκδοσιν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Νέα ἔκδοσις ἀκολουθεῖ πέντε ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεταφραστοῦ².

Εἰς τὴν περὶ αὐτοβιογραφίαν του ὁ Hobbes γράφει : *Silentibus tandem adversariis, annum agens octogesimum septimum Homeri Odysseam edidit, a se conversam in versus Anglicanos, anno deinde proximo etiam Iliada*³. Εἰς τοὺς ἀντιπάλους του ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεως : « Διὰ τὴν ἔγγραφαν (τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὀμήρου) ; Διότι δὲν εἶχον τί ἄλλο νὰ πράξω. Διὰ τὴν ἐδημοσίευσαν ; Διότι ἐνόμισα ὅτι θὰ ἠδύνατο γὰ ἀποτρέψῃ τοὺς ἀντιπάλους μου ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιδεικνύουν τὴν ἀνοησίαν των ἐπὶ τῶν σοβαροτέρων μου συγγραμμάτων καὶ νὰ τοὺς τρέψῃ πρὸς τοὺς στίχους μου ἵνα ἐπιδείξουν τὴν σοφίαν των »⁴. Τὴν προσήκουσαν ἀπάντησιν ἔδωκεν ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ λιβέλλου. *The True Effigies of the Monster of Malmesbury ; or, Thomas Hobbes in His True Colours* (1680, σελ. 8) :

*O that he had spent all the time
In hard translations and in rhyme,
Which he spent in opposing truths by
Which to Heaven we climb*⁵.

Ὁ ἐπίσης μεταφραστὴς ἀποσπασμάτων τοῦ Ὀμήρου Dryden ἀναφερόμενος εἰς τὸν πρόλογον τῶν *Fables* (1700) εἰς τὸ εἰσαγωγικὸν δοκίμιον τοῦ Hobbes παρατηρεῖ : « ἔσπούδασε ποιήσιν ὡς καὶ μαθηματικὰ ὅτε ἦτο πλέον πολὺ ἀργά ». Ὡς πρὸς τὰ μαθηματικὰ δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ συμ-

1. Hobbes, *Opera Latina*, ἔκδ. Molesworth 1839 - 1845, ἀνατύπωσις 1961, τόμ. I, σελ. XLIX (= O.L.).

2. Πρβλ. Macdonald - Hargreaves, *Thomas Hobbes - A Bibliography*, 1952, σελ. 58 - 62. Ἐχρησιμοποίησαμεν τὴν ἔκδοσιν τοῦ Molesworth, *The English Works of Thomas Hobbes*, 1839 - 1845, ἀνατύπωσις 1962, τόμ. X (= E.W.).

3. O.L., τόμ. I, σελ. XX.

4. E.W., τόμ. X, σελ. X.

5. Δηλ. εἶθε νὰ εἶχεν ἀσχοληθῆ μετὰ μεταφράσεις καὶ στίχους καθ' ὅλον τὸν χρόνον τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ἵνα ἀντιπροῦση τὰς ἀληθείας διὰ τῶν ὁποίων ἀνερχόμεθα εἰς τὸν Οὐρανόν.

φωνήσωμεν. Ὁ Hobbes ἤρχισεν ἀσχολούμενος μὲ τὴν γεωμετρίαν εἰς ἡλικίαν 40 ἐτῶν, διέκοψε τὰς μαθηματικὰς σπουδὰς του ἐπὶ δεκαετίαν ἵνα ἀφοσιωθῆ εἰς τὴν πολιτικὴν φιλοσοφίαν καὶ μολονότι τῷ 1646 τοῦ προσεγένετο ἡ τιμὴ νὰ κληθῆ ὅπως διδάξῃ μαθηματικά εἰς τὸν ἐξόριστον Κάρολον Β' δύναται νὰ λεχθῆ ὅτι δὲν ἀπέκτησε ποτὲ ἰσχυρὰς βάσεις εἰς τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ὅπερ κατέστη ἔμφανές κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μακρῶν ἐπιστημονικῶν του ἀγώνων περὶ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου, κυβισμοῦ τῆς σφαίρας κλπ. πρὸς τὸν ἐν Ὁξφόρδῃ καθηγητὴν τῶν Μαθηματικῶν Wallis. Ὡς πρὸς τὴν ποίησιν ὅμως τὸ εὐφυολόγημα τοῦ Dryden εἶναι ἀβάσιμον. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Hobbes διὰ τὴν ποίησιν καὶ γενικῶς διὰ τὴν λογοτεχνίαν καὶ φιλολογίαν ἐγεννήθη κατὰ τὴν νεανικὴν του ἡλικίαν, διετηρήθη ἀμείωτον κατὰ τὴν περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς του δημιουργίας καὶ ἐξεδηλώθη ἐντόνως περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του. Θὰ ἀναφέρωμεν ἐνδεικτικῶς τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ τεκμήρια τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου¹: Μαθητὴς ὢν, εἰς ἡλικίαν 14 σχεδὸν ἐτῶν ἀπέδωσε τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου εἰς λατινικοὺς ἰάμβους. Ὡς φοιτητὴς ἐν Ὁξφόρδῃ ἠρέσκατο νὰ περιεργάζεται ἐπὶ ὥρας εἰς τὰ βιβλιοπωλεῖα γεωγραφικοὺς χάρτας καὶ ταξιδιωτικὰς περιγραφάς, αἱ ὁποῖαι ἐξήπτον τὴν νεανικὴν του φαντασίαν. Ὑπερτριakonτούτης ἀφιέρωσε δύο συναπτὰ ἔτη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν μυθιστοριῶν καὶ θεατρικῶν ἔργων (εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετέπειτα ἀπεκάλει τὴν διαιτίαν ταύτην χρόνον ἀπολεσθέντα). Καρπὸς τῆς εἰς τὰς Μούσας ἀφιερωθείσης περιόδου ταύτης τοῦ βίου του εἶναι τὸ ποίημα *De Mirabilibus Pecci* (1626-1628), τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1636, δηλ. πενταετίαν πρὸ τοῦ πρώτου φιλοσοφικοῦ του δοκιμίου, ἐγγώρῃσε δὲ πέντε ἐκδόσεις καὶ μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν ἀγγλικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον *The Wonders of the Peak in Derbyshire* (1678, 1683). Τὴν μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου (1629) ὑπέβαλεν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν κρίσιν τῶν ποιητῶν Ben Jonson καὶ Ayton, φίλων του ὡς καὶ οἱ Cowley, Davenant καὶ Waller. Τῷ 1650 ἐδημοσιεύθη τὸ αἰσθητικόν του δοκίμιον « Ἀπάντησις εἰς τὸν πρόλογον εἰς Gondibert ὑπὸ τοῦ Davenant ». Ἐξ ἄλλου, ὡς γράφει ὁ ἴδιος ὁ Davenant προλογίζων τὸ ἔπος του, ὁ Hobbes παρηκολούθει καθημερινῶς τὴν γένεσιν τοῦ « ἠρωϊκοῦ ποιήματος » ἀναφέρων τὰς παρατηρήσεις καὶ κρίσεις του. Εἰς αἰσθητικὰ θέματα ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐν ἔτει 1669 δημοσιευθεῖσα ἐπιστολή του πρὸς

1. Πρὸβλ. O. L., τόμ. 1, σελ. XIII ἐπ., XXII ἐπ., LXXXI ἐπ., Aubrey, *Brief Lives*, ἔκδ. 1813, τόμ. 2, σελ. 593 ἐπ. (ἔκδ. Powell, 1949, σελ. 237 ἐπ., ἔκδ. Dick, 1962, σελ. 226 ἐπ.), Macdonald-Hargreaves, ἐνθ' ἀν., τὰς βιογραφίας τοῦ Hobbes ὑπὸ Robertson (1886), Stephen (1904), Taylor (1908), Tönnies (1925), Laird (1934), Peters (1956), ὡς καὶ Catlin, *Thomas Hobbes as a Philosopher, Publicist and Man of Letters*, 1922, σελ. 11 ἐπ., καὶ Thorpe, *The Aesthetic Theory of Thomas Hobbes*, 1940, σελ. 3 ἐπ.

τὸν Howard ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ποίημα τοῦ τελευταίου « Οἱ Βρεττανοὶ Πρίγκηπες ». Ὑπερογδοηκοντούτης συνέθεσε τὴν ἑμμετρον λατινικὴν αὐτοβιογραφίαν του καὶ τὴν ἑμμετρον μετάφρασιν τῶν ῥημικῶν ἐπῶν, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ κατωτέρω. Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ἐστιχούρηγεν ἑρωτικὸν ποίημα, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχὴ ἔχει ὡς ἑξῆς :

*Tho' I am now past ninety, and too old
T'expect preferment in the Court of Cupid*¹.

Μεταθανاتیως (1688) ἐδημοσιεύθη ἡ ἑμμετρος *Historia Ecclesiastica Carmine Elegiaco Consinnata* ἐκ 2242 στίχων εἰς διαλογικὴν μορφήν, ἡ συγγραφή τῆς ὁποίας ἀνάγεται εἰς τὴν πρώτην μετὰ τὴν παλινορθωσιν δεκαετίαν. Ἐμμετρος ἀγγλικὴ μετάφρασις ἐξεδόθη τῷ 1722². Εἰς τὰ ὡς ἄνω ἔργα προστίθενται πολυάριθμα χωρία τῶν φιλοσοφικῶν του συγγραμμάτων ἀναφερόμενα εἰς τὰς αἰσθητικὰς του ἀντιλήψεις³.

Ἡ ἐνασχόλησις τοῦ Hobbes μὲ τὴν λογοτεχνίαν καὶ αἰσθητικὴν εἶχεν ὄλως εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ του ὕφους, οὕτως ὥστε νὰ θεωρῆται εἰς τῶν δεξιότερων χειριστῶν τῆς Ἀγγλικῆς γλώσσης. Τὸ ὕφος του εἶναι ἐντόνως προσωπικὸν ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν παιδαγωγικὴν καὶ ἀγωνιστικὴν του διάθεσιν, τὸν εἰρωνικὸν καὶ πνευματώδη του χαρακτήρα, τὴν ἀκριβόλογον καὶ ἐπιμελημένην του μέθοδον. Ὁ Oakeshott ἀναφέρει ὡς ἓνα τῶν κυριωτέρων γνωρισμάτων τοῦ ὕφους του τὸν εὐφάνταστον χαρακτήρα του, ὃχι μόνον λόγῳ τῶν λεπτῶν εἰκόνων, τὰς ὁποίας εὐρίσκωμεν εἰς ὅλα του τὰ ἔργα⁴, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς μυθοπλαστικῆς του δυνάμεως, τῆς ὁποίας τὸ πλεον. μεγαλειώδες δημιούργημα εἶναι ἡ τρομερὰ μορφή τοῦ Λεβιάθαν⁵.

1. Βλ. Aubrey's Brief Lives, ἐκδ. Dick, 1962, σελ. 237.

2. Ἀσχέτως τῆς λογοτεχνικῆς τῆς ἀξίας, ἡ ὁποία φαίνεται μηδαμινή, ἡ « Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία » ἀποτελεῖ ὡς συνέχεια τοῦ « Λεβιάθαν » πηγὴν τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Hobbes καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ τυγχάνῃ μεγαλυτέρας προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἐρευνητῶν (βλ. π.χ. τοὺς στίχους 1229 - 1230).

3. Βλ. Thorpe, ἐνθ' ἄν., μετὰ πολλῶν παραπομπῶν.

4. Πρβλ. καὶ K. C. Brown, Hobbes Studies, 1965, σελ. IX ἐπ., Lindsay, Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐκδ. τοῦ Leviathan (Everyman's Library 691), 1962, σελ. XI.

5. Ἐπ' αὐτοῦ βλ. ἰδίως Carl Schmitt, Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes, 1938, καὶ τοῦ αὐτοῦ, Die vollendete Reformation, Der Staat 4 (1965), σελ. 51 ἐπ. Διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ κεφαλαϊώδους σημασίας ἐρώτημα, διατί ὁ Hobbes προέταξε τῆς ἐκθέσεως τῆς πολιτικῆς του φιλοσοφίας τὴν τὰ πάντα ἐπισκιαζούσαν γιγαντιαίαν μορφήν τοῦ « θνητοῦ θεοῦ », ὀφείλομεν νὰ μὴ παραβλέψωμεν τὰ αἰσθητικὰ καὶ ποιητικὰ του ἔργα καὶ νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ἐνυπάρχουν πράγματι εἰς αὐτὰ μανιριστικὰ καὶ μαρξοκ στοιχεῖα.

Μία πλήρης μετάφρασις τῶν δημοτικῶν ἐπῶν προϋποθέτει ὄχι μόνον ἐνδιαφέρον καὶ ἔφεσιν διὰ τὴν ποίησιν ἀλλὰ καὶ ἑλληνομάθειαν καὶ κλασσικὴν παιδείαν. Πράγματι ἡ ἀρχαιογνωσία τοῦ Hobbes εἶναι ὑπεράνω πάσης ἀμφισβητήσεως — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ποιητικὴν του φλέβαν. Εἰς ἡλικίαν ἐξ ἐτῶν ἤρχισε διδασκόμενος τὴν Λατινικὴν καὶ Ἑλληνικὴν. Δεκαετὴς περίπου ἐνεγράφη εἰς τὸ ἰδιωτικὸν σχολεῖον τοῦ νέου καὶ ἱκανοῦ ἑλληνιστοῦ Latimer, ὅστις ἔμεινεν ἐνθουσιασμένος ἀπὸ τὸν μαθητὴν του καὶ τοῦ παρέδιδε ἰδιαίτερα μαθήματα μέχρις ἐνάτης ἑσπερινῆς. Τὴν προαναφερθεῖσαν μετάφρασιν τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Λατινικὴν ὁ Hobbes ἐδώρισεν εἰς τὸν διδάσκαλόν του. Τοιαύτη ἦτο ἡ πρόσδοξός του ὥστε εἰς ἡλικίαν 14 ἐτῶν ἐνεγράφη εἰς Κολλέγιον τῆς Ὁξφόρδης ἀποφοιτήσας μετὰ πενταετίαν. Εἰκοσαετῆς ἀναλαμβάνει τὰ ἔργα παιδαγωγικοῦ γραμματέως τοῦ σχεδὸν συνομηλικίου του William Cavendish, τοῦ μετέπειτα β' κόμητος τοῦ Devonshire (1591 - 1628). Ὡς συνοδὸς τοῦ φιλάθλου, κοσμοκτοῦ καὶ σπατάλου νεαροῦ εὐγενοῦς « σχεδὸν ἑλησμόνησε τὰ Λατινικά του ». Ὁ Cavendish τοῦ ἠγόρασε κατόπιν τούτου βιβλία μικροῦ σχήματος, ἔκδοσιν τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος κ.ἄ., τὰ ὅποια ὁ Hobbes ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ ἀνεγίνωσκεν εἰς τοὺς προθαλάμους. Τῷ 1610-1613 συνώδευσε τὸν μαθητὴν του εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ Ἰταλίαν. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν των ἀφιερώνεται εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν :

*Vertor ego ad nostras, ad Graecas, atque Latinas
Historias; etiam carmina saepe lego.
Flaccus, Virgilius fuit et mihi notus Homerus,
Euripides, Sophocles, Plautus, Aristophanes,
Pluresque; et multi Scriptores Historiarum:
Sed mihi prae reliquis Thucydides placuit.
Is Democratia ostendit mihi quam sit inepta,
Et quantum coetu plus sapit unus homo.*

Τὴν δεκαπενταετίαν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ, ἀποκαλεῖ τὴν εὐτυχεστέραν περίοδον τῆς ζωῆς του. Τῷ 1729 ἐκδίδεται πλήρης μετάφρασις τοῦ Θουκυδίδου, ἡ πρώτη ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ἢ ὁποία καὶ σήμερον θεωρεῖται ἡ ἀρίστη τοῦ εἶδους τῆς, συγκρινομένη μόνον μετὰ τὸν Ὀμηρον τοῦ Charman καὶ τὴν Ὁδύσειαν τοῦ T. E. Lawrence¹. Ἡ μελέτη τῶν κινήτρων, τὰ ὅποια ὤθησαν τὸν Hobbes πρὸς μετάφρασιν τοῦ ἔργου τούτου ὡς καὶ τῆς ἐπὶ τῆς πολιτικῆς του φιλοσοφίας ἐπιδράσεως

1. Πρβλ. τὸν πρόλογον τοῦ Grene εἰς τὴν ἀμερικανικὴν ἔκδοσιν τοῦ Θουκυδίδου τοῦ Hobbes 1959, τόμ. Α', σελ. XV ἐπ.

του Θουκυδίδου θὰ ἐξέφευγον τῶν ὁρίων τῆς παρούσης ἐργασίας¹. Τοῦ προλόγου τοῦ Hobbes εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Θουκυδίδου — τοῦ πρώτου ἐξ ἄλλου γραπτοῦ τεκμηρίου τῆς σκέψεώς του — θὰ γίνῃ μεία κατωτέρω. Πάντως τὸ μεταφραστικόν του ἔργον, ὁ πρόλογος, ἡ ἱστορικὴ εἰσαγωγή, τὰ σχόλια καὶ ὁ ἐκτενὴς πίναξ τοπωνυμίων ἀποτελοῦν σαφῆ μαρτυρίαν τῆς ἑλληνομαθείας καὶ κλασικῆς παιδείας τοῦ Hobbes. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὴν περίληψιν τῆς Ρητορικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὴν ὁποίαν ὑπηγόρευσε εἰς τὸν μαθητὴν του William Cavendish, γ' κόμητα τοῦ Devonshire (1617 - 1684) λατινιστὴ² καὶ ἡ ὁποία ἐξεδόθη τῷ 1637 εἰς τὴν Ἀγγλικήν. Καὶ εἰς τὰ φιλοσοφικά, φυσικομαθηματικά κλπ. ἔργα τοῦ Hobbes εὐρίσκομεν πλῆθος ἑλληνικῶν λέξεων, συνήθως μεθ' ἑρμηνευτικῶν παρατηρήσεων, ἀτελῆς κατάλογος τῶν ὁποίων ὑπάρχει εἰς τὸ εὐρετήριον τῶν « Ἀπάντων »³. Τὰ χωρία ταῦτα μαρτυροῦν τὰς φιλολογικὰς γνώσεις καὶ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀγγλοῦ φιλοσόφου⁴. Διὰ τὸ περίεργον τοῦ πράγματος ἀναφέρομεν καὶ λίβελλον τοῦ Hobbes μετὰ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον « Στιγμαὶ Ἀγεωμετρίας, Ἀγροικίας, Ἀντιπολιτείας, Ἀμαθείας » (1657), ἀπάντησιν εἰς λίβελλον τοῦ Wallis, ὅπου κατηγορεῖτο ὅτι συνέχυσεν τὰς λέξεις « στιγμῆ » καὶ « στίγμα »⁵.

Ἄν καὶ βαθὺς γνώστης τῆς Λατινικῆς καὶ Ἑλληνικῆς ὁ Hobbes ὡς καὶ ἄλλοι σύγχρονοὶ του ἦτο κατὰ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, ἰδίως εἰς τὰ Πανεπιστήμια⁶. Ναι μὲν τὰς θεωρεῖ χρησίμους ὡς γλώσσας τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα τὰς θεωρεῖ περιττὰς ἀφ' ἧς μετεφράσθη ἡ Ἁγία Γραφή καὶ τὸ κήρυγμα γίνεται εἰς τὴν Ἀγγλικήν. Προτιμητέα εἶναι λέγει ἡ ἐκμάθησις τῆς γλώσσης τῶν γειτονικῶν χωρῶν, Γαλλικῆς, Ὀλλανδικῆς καὶ Ἰταλικῆς, αἱ ὁποῖαι εἶναι χρήσιμοι διὰ τὰ ταξίδια καὶ τὰ συναλλαγὰς. Ὁ λόγος τῆς ἀντιθέσεώς του πρὸς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς εἶναι διττός: ἀφ' ἑνὸς τὰς θεωρεῖ ὄργανον τῶν ἐπεκτατικῶν βλέψεων τοῦ

1. Βλ. τὰς προμνημονευθείσας βιογραφίας καὶ ἰδίως Bersano, *Per le fonti di Hobbes*, *Rivista di filosofia e scienze affini* 10 (1908), σελ. 197 ἐπ., 384 ἐπ., καὶ Schlatter, *Thomas Hobbes and Thucydides*, *Journal of the History of Ideas* 6 (1945), σελ. 360 ἐπ.

2. Τὸ μαθητικὸν τετράδιον μετὰ τῶν διορθώσεων καὶ παρατηρήσεων τοῦ Hobbes εὐρίσκεται εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Hardwick Castle.

3. E.W., τόμ. XI, O.L., τόμ. V.

4. Βλ. π.χ. E.W., τόμ. VI, σελ. 80 ἐπ.

5. Ἡ ἀνταπάντησις τοῦ Wallis τιλοφορεῖται *Stigmata Hobii* (1657), μεταγενέστερος λίβελλος δὲ *Hobbius Heauton-timorumenos* (1662). Ὡς πρὸς τὸ φιλολογικὸν μέρος τῆς διαμάχης ὁ Hobbes, ὅστις παραθέτει καὶ ἐπιστολὴν τοῦ ἑλληνιστοῦ Stubbe περὶ τῆς λέξεως « στιγμῆ » ἐξήλθε νικητῆς, ἐνῶ εἰς τὸ πεδῖον τῶν μαθηματικῶν ὑπέστη ἐκ νέου δεινὴν ἦταν.

6. Πρβλ. *De Homine*, κεφ. II, παραγρ. 10, *Behemoth*, E.W., τόμ. VI, σελ. 276.

ρωμαιοκαθολικού καπισμοῦ¹, τῆς κατ' ἐξοχὴν potestas indirecta, ἀφ' ἐτέρου νομίζει ὅτι ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων κλασσικῶν προάγει τὴν « τυραννοφοβίαν » καὶ ἐνισχύουσα τὰς τυραννοκτόνους θεωρίας τῶν Μοναρχομάχων ἀποβαίνει καταστρεπτικὴ διὰ τὴν ἐδραίωσιν ἰσχυρᾶς κρατικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία μόνη δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην καὶ ἀσφάλειαν². Οὕτω αἱ περὶ τῆς διδασκαλίας τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ἀπόψεις τοῦ Hobbes ἀπτονται τῆς πολιτικῆς του θεωρίας, ἡ ὁποία δὲν δύναται νὰ ἀναπτυχθῇ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς παρούσης μελέτης³. Πάντως ἡ καθόλου μεταφραστικὴ του ἐργασία ὡς καὶ ἡ ἐκλογή τῶν συγγραφέων, τοὺς ὁποίους μετέφρασε, πρέπει νὰ ἀντιμετωπισθῇ καὶ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ταύτης.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ πρὶν προχωρήσωμεν εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Hobbes ἂν καὶ ἐκ τῶν πλέον ἀρχαιομαθῶν τῆς ἐποχῆς του ἦτο ἀπηλλαγμένος πάσης ἀρχαιομανίας καὶ ἀρχαιοπληξίας. Ὡς λέγει εἰς τὸν ἐπίλογον τοῦ « Λεβιάθαν » ναι μὲν σέβεται τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι εὗρον τὴν ἀλήθειαν ἢ προσλείανον τὴν ὁδὸν διὰ τὴν εὐρεσίαν της, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχαιότητα αὐτὴν ταύτην φρονεῖ ὅτι οὐδὲν ὀφείλει. « Διότι ἐὰν μὲν ἀποτίσωμεν σέβας εἰς τὸν αἰῶνα, τότε ὁ παρῶν εἶναι ὁ γηραιότερος », ἐὰν πάλιν εἰς τὴν ἀρχαιότητα τοῦ συγγραφέως, τότε γενικῶς οἱ κλασσικοὶ ὅταν ἔγραφον τὰ ἔργα των δὲν ἦσαν λέγει ἀρχαιότεροι αὐτοῦ, ὅστις τῷ 1651 εἶχεν ὑπερβῆ τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του⁴. Τὴν ἀρχὴν auctoritas, von veritas ὁ Hobbes δὲν τὴν ἐπεκτείνει εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης! Ἡ ἐπίδρασις τοῦ φίλου καὶ διδασκάλου του Βάκωνος εἶναι προφανής⁵.

Ποῖαι ἦσαν αἱ σχέσεις τοῦ Hobbes πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα καὶ τὸν Ἑλληνισμόν τῆς ἐποχῆς του, τῆς ζοφερωτέρας περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας; Ὡς θὰ ἴδωμεν τὸ θέμα δὲν στρεφίται ἐνδιαφέροντος τόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ἱστορίας τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ὅσον καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς χορβησιανῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας.

1. Behemoth, ἐνθ' ἄν.

2. Πρβλ. De Homine, κεφ. 13, παράγρ. 7, De Cive, κεφ. 7, παράγρ. 3, κεφ. 12, παράγρ. 3, Λεβιάθαν, κεφ. 21 (ἐκδ. Oakeshott, σελ. 140), κεφ. 29 (σελ. 214). Ἡ σύγκρισις μὲ τὰς περὶ τοῦ Ὁμήρου ἀπόψεις τοῦ Πλάτωνος (Πολιτεία III, 387 ἐκ.) τὴν ὁποίαν ἐπιχειρεῖ ὁ Lubjenski, Die Grundlagen des ethisch-politischen Systems von Hobbes, 1932, σελ. 227, εἶναι μᾶλλον ἀτυχής.

3. Βλ. Mayer-Tasch, Thomas Hobbes und das Widerstandsrecht, 1965 (βιβλιοκρισία Ἰ. Κοντιᾶδου ἐν Deutsches Verwaltungsblatt, 1965, σελ. 706 ἐκ.).

4. Λεβιάθαν, σελ. 467. Πρβλ. καὶ κεφ. 4, σελ. 24. Περὶ τῆς πλέον συντηρητικῆς στάσεώς του εἰς τὴν εἰσαγωγὴν εἰς Θουκυδίδην βλ. Thorpe, ἐνθ' ἄν., σελ. 151.

5. Πρβλ. Mintz, ἐνθ' ἄν., σελ. 8.

*Ἦδη εἰς τὸ πρῶτον τοῦ δημοσίευσμα, τὴν μετάφρασιν τοῦ Θουκυδίδου (1629) εὐρίσκομεν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα. Ὡς ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογον «Πρὸς τοὺς ἀναγνώστας»¹ ὁ Hobbes ἐσκέφθη ὅτι ἡ ἀγνοία τῆς γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος καὶ αἱ ἐκ ταύτης δυσχέρειαι πρὸς κατανόησιν τοῦ ἔργου θὰ ἠδύναντο νὰ υπερνικηθοῦν διὰ τῆς παραθέσεως χαρτῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σικελίας. Χάρτης τῆς Σικελίας ὑπῆρχεν ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Κλουβερίου καὶ ὁ Hobbes παραθέτει τοῦτον εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔκτου βιβλίου. Ἐπειδὴ ὁμοῦ δὲν ὑπῆρχε κατάλληλος χάρτης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὁ μεταφραστὴς ἠναγκάσθη νὰ τὸν σχεδιάσῃ ὁ ἴδιος. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὰς τοποθεσίας συνεβουλεύθη τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς κατὰ κύριον λόγον τὸν Στράβωνα, τὸν Πausanίαν καὶ τὸν Ἡρόδοτον, ὡς πρὸς τὸ γενικὸν περίγραμμα τῆς χώρας ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς modern description now in reputation, δηλ. ἐπὶ τῶν ἀνεγνωρισμένων νεωτέρων χαρτογραφικῶν ἔργων. Γνωστοῦ ὄντος τοῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ γεωγραφικοὺς χάρτας καὶ ταξιδιωτικὰ βιβλία² δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ περιγράμματός ἀλλὰ ἐμελέτησε καὶ τὰς νεωτέρας ὀνομασίας τῶν πόλεων κλπ., αἱ ὁποῖα καὶ θὰ ἠδύναντο νὰ τοῦ εἶναι χρήσιμοι πρὸς καθορισμὸν τῶν ἀρχαίων τοπωνυμίων. Τοῦτο ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ χωρίον εἰς τὸ 12^{ον} κεφ. τοῦ «Λεβιάθαν» (σελ. 72) ὅπου ἀναφερόμενος εἰς τὸν Πελοποννησιακὸν Πόλεμον ὀνομάζει τὴν Ναύπακτον Leranto, ὄνομα γνωστὸν εἰς τοὺς συγχρόνους τοῦ ἐκ τῆς ναυμαχίας κατὰ τῶν Τούρκων.³

*Ἄλλη βεβαία πηγὴ γνώσεων τοῦ Hobbes περὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος εἶναι ὁ συνταγματάρχης Charles Cavendish (1620·1643) δευτερότοκος υἱὸς τοῦ β' κόμητος τοῦ Devonshire⁴. Ὁ Cavendish ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀγγλίας τῷ 1638, ἐπισκέφθη τὴν Γαλλίαν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν Ἰταλίαν, τὴν δὲ ἀνοίξιν τοῦ 1640 μετέβη διὰ θαλάσσης ἐκ Βενετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν⁵. Διασχίσας ὀλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν ἔφθασε μέχρις Αἰγύπτου καὶ ἐκεῖθεν ἐπέστρεψεν εἰς Εὐρώπην μέσῳ Μάλτας. Τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1641 εὐρίσκεται ἐν Μαδρίτῃ⁶. Ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Παρισίους ὅπου παρουσιάσθη καὶ εἰς τὴν Αὐλὴν, ἐπανελθὼν περὶ τὰ τέλη Μαΐου εἰς Ἀγ

1. E.W., τόμ. VIII, σελ. X.

2. Πρβλ. Aubrey, ἐνθ' ἀν., σελ. 601, Mintz, ἐνθ' ἀν., σελ. 3.

3. Ὁ μαθηματικὸς Charles Cavendish ἦτο θεῖος τοῦ (περὶ αὐτοῦ Jacquot ἐν Annals of Science 8 (1952), σελ. 18 ἐπ., 175 ἐπ.).

4. Λέγεται ὅτι ἀπέφυγε τὸν παιδαγωγὸν καὶ τοὺς ὑπηρέτας του, ἵνα συναναστρέφεται μόνον μὲ ξένους, πρβλ. White Kennet, Memoirs of the Family of Cavendish, 1708, σελ. 8. Κατὰ τὸν Aubrey, ἐνθ' ἀν., σελ. 274 περιηγήθη ὅλην τὴν Ἑλλάδα: he went into Greece all over.

5. Πρβλ. Stoye, English Travellers Abroad 1604·1667, 1952, σελ. 366 (ἐπιστολὴ Horpton πρὸς Vane, 17 Φεβρουαρίου 1641).

γλίαν. Μεταβάς εις Ὀλλανδίαν, ἠσκήθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν τέχνην καὶ ἐπιστρέψας περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου εἰς Ἀγγλίαν¹ μετέσχε τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ὡς διοικητῆς τμήματος τοῦ βασιλικοῦ στρατοῦ διακριθεὶς εἰς πολὺν μάχας². Ἐφρονεῦθη τὸν Ἰούλιον τοῦ 1643 ὑπὸ ἀξιωματικοῦ τοῦ Cromwell³. Ὁ φίλος τοῦ Hobbes ποιητῆς Waller ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Cavendish ἐπιτάφιον, ὅπου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰς περιηγήσεις του :

*Early abroad he did the world survey,
As if he knew he had not long to stay ;
Saw what great Alexander in the East,
And mighty Julius conquered in the West⁴.*

Κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Cavendish εἰς Εὐρώπην ὁ Hobbes εὐρίσκετο αὐτοεξόριστος ἐν Γαλλίᾳ. Ἡ συνάντησις των πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν ἐν Παρισίοις κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1641. Τὸ δτι συνηντήθησαν καὶ ὁ νεαρὸς περιηγητῆς διηγήθη εἰς τὸν παλαιὸν θεράποντα καὶ φίλον τῆς οἰκογενείας του τὰς ταξιδιωτικὰς του ἐντυπώσεις γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ Cavendish ὑπὸ τοῦ Aubrey, ὅπου ἀναφέρονται τὰ ἀκόλουθα: Mr. Th. Hobbes told me that this Mr. Cavendish told him that the Greekes doe sing their Greeke⁵. Πλείονα δυστυχῶς δὲν γνωρίζομεν ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ περὶ Ἑλλήνων διήγησις δὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἀνωτέρω περιέργον πληροφορίαν, ἢ ὅποια ὡς συνεχίζει ὁ Aubrey τοῦ ἐνεθύμησε τοὺς παλαιοὺς ἱεροεἰς τοῦ Herfordshire, εἰς τῶν ὁποίων ἔψαλλε μᾶλλον ἢ ἀνεγίνωσκε τὸ κήρυγμά του, ὡς καὶ εἰρωνικὰς παρατηρήσεις τοῦ Ἐρασμοῦ περὶ μοναχῶν.

Εἰς τὸν Aubrey ὀφείλομεν καὶ ἄλλην σημαντικὴν πληροφορίαν. Οὗτος εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Καρόλου Cavendish ἀναφέρει τὰ ἑξῆς⁶: « Ἐν ἔτει

1. Πρβλ. Kennet, ἐνθ' ἄν.

2. Πρβλ. The Dictionary of National Biography, ἀνατύποις 1921-1922, τόμ. 3, σελ. 1252.

3. Πρβλ. Oliver Cromwell's Letters and Speeches, ἔκδ. Carlyle 1861, Letter XII καὶ Appendix C, Nr. 5 (τόμ. 1, σελ. 153, τόμ. 4, σελ. 321).

4. The Poems of Edmund Waller, 1901, τόμ. 2, σελ. 75 ἐπ. Ὁ Waller συνέθεσε καὶ τὸ ποίημα A Presage of the Ruin of the Turkish Empire ὅπου ὁραματίζεται τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐπιστροφήν τῶν Μουσῶν εἰς τὴν πατρίδα των, ὅπου οἱ Ἕλληνες « ὡς πτηνὰ τὰ ὅποια δὲν ἄδουν ἐντὸς κλωβοῦ » ἀπώλεσαν τὴν ἰδιοφυίαν καὶ τὸν ποιητικόν των οἴστρον (ἐνθ' ἄν., σελ. 103 ἐπ.).

5. « Ὁ κ. Θ. Hobbes μοῦ εἶπεν ὅτι οὗτος ὁ κ. Cavendish τοῦ εἶπεν ὅτι οἱ Ἕλληνες πράγματι ἄδουν τὰ ἑλληνικά των ». Aubrey, ἐνθ' ἄν., σελ. 274. Πρβλ. καὶ Powell, John Aubrey and his friends, 1963, σελ. 104.

6. Ἐνθ' ἄν., σελ. 275 (ἔκδ. Powell, 1949, σελ. 338 ἐπ., λείπει εἰς τὴν ἔκδ. Dick, 1962, σελ. 156). Βλ. καὶ Powell, ἐνθ' ἄν.

1660 έρχόμενος μίαν πρωΐαν εις τόν κύριον Hobbes, ή ελληνική έκδοσις του Ξενοφώντος¹ εύρισκετο άνοικτη επί της τραπέζης και εκείνος (ό Hobbes) μου ειπεν: εάν είχατε έλθει όλιγον ένωριτερον θα είχατε εύρει έδω έναν Έλληνα, ό όποιος ήλθε να με επισκεφθῆ και όστις έννοει την Άρχαίαν Έλληνικήν. Τόν εκάλεσα να άναγνώση έδω εκ του βιβλίου τούτου και εκείνος τό έτραγουδήσεν (he sang it), όπερ μου έφερεν εις τόν νοϋν εκείνα τα όποια ό κύριος Ch. Cavendish μου ειχεν αναφέρει. Η πρώτη λέξις ήτο « Έννοια », την έπρόφερον « ennia ». Και τό κείμενον συνεχίζει: « ό καλύτερος τρόπος έξηγήσεως είναι δια prick-song » δηλ. δια γραφής της μουσικῆς, μεθ' ό και παρατίθεται ή άρχή της Ίλιάδος μετά της άντιστοιχούσης μουσικῆς².

Η πληροφορία ότι ό Hobbes έδέχθη επίσκεψιν Έλληνος τῷ 1660 προσλαμβάνει ιδιαιτέραν σημασίαν εκ του γεγονότος ότι εις την ελληνικήν γραμματείαν τό όνομα του άγγλου φιλοσόφου κατά την έπομένην εκατονταετίαν μόνον εις τα άνέκδοτα « Φιλοθέου Πάρεργα » του Νικολάου Μαυροκοφδάτου (1718) φαίνεται να άπαντᾷ³. Δυστυχώς ό Aubrey οϋδέν άλλο περι του Έλληνος εκείνου και του λόγου της επισκέψεως του αναφέρει. Έκ της βιογραφίας του Hobbes δυνάμεθα να συναγάγωμεν ότι τόπος της συναντήσεως ήτο τό Little Salisbury House εις Strand του Λονδίνου⁴. Έπειδή ό Hobbes διήλθε τόν χειμώνα του 1659 εν Derbyshire⁵ και μετέβη εις Λονδίνον τόν Μάιον του 1660 κατόπιν προτροπῆς του Aubrey δια να παραστή εις την θριαμβευτικήν επάνοδον του πρώην μαθητου του βασιλέως Καρόλου Β' εκ της έξορίας (25 Μαΐου 1660)⁶, πρέπει να υποθέσωμεν ότι ή επίσκεψις του Έλληνος έλαβε χώραν μετά την άνοιξιν του 1660. Ως προς τόν λόγον της επισκέψεως μία πιθανότης είναι ότι ό άγνωστος συμπατριώ-

1. Κατά τόν Aubrey (σελ. 630) ό Hobbes είχε πάντοτε δωδεκάδα βιβλίων εις τό δωμάτιόν του. « Ο Όμηρος και ό Βιργίλιος ήσαν συνήθως επί της τραπέζης του » ένιοτε ό Ξενοφών ή Ίστορία τις ή ή Διαθήκη εις την Έλληνικήν ή άλλο τι ». Πρβλ. και O.L., τόμ. I, σελ. LXL.

2. Έκδ. 1813, σελ. 275 (εις τας νεωτέρας εκδόσεις Powell και Dick δυστυχώς έχει παραλειφθῆ). Σημειωτέον ότι ό Hobbes είχε πάντοτε βιβλία prick-song του Lawes και άλλων επί της τραπέζης (παραπλεύρως του Όμήρου!) « Την νύκτα όταν εύρισκετο εις την κλίνην του και αι θύραι ήσαν κλεισται και ήτο βέβαιος ότι οϋδείς ήκουεν αυτόν έτραγουδοϋσε δυνατά (αν και δέν ήτο καλλίφωνος) δια λόγους υγιείας, διότι έφρόνει ότι τοϋτο ώφέλει τους πνεύμόνας του και συνέβαλλεν πολυ εις την παράτασιν της ζωῆς του » (Aubrey, ένθ' άν., σελ. 623).

3. Πρβλ. Δημαρᾶ, Ό ελληνικός διαφωτισμός, άνάτυπον εκ της Μεγ. Έλλ. Έγκυκλοπαιδείας, 1964, σελ. 20, 28.

4. Πρβλ. Aubrey, ένθ' άν., σελ. 613.

5. Πρβλ. Aubrey, ένθ' άν. σελ. 611.

6. Πρβλ. Aubrey's Brief Lives, εκδ. Dick, 1962, σελ. 231 επ.

της μας συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν πολυπληθῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τοῦ γηραιοῦ φιλοσόφου, τοῦ ὁποίου ἡ φήμη εἶχεν ἐξαπλωθῆ εἰς δλόκληρον τὴν Εὐρώπην, ἰδίᾳ ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ¹, ἄλλη ὅτι πρόκειται περὶ παλαιοῦ γνωστοῦ τοῦ Hobbes ἐξ ἑνὸς τῶν ταξιδιῶν του εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν Εὐρώπην, ἴσως ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς περιηγήσεως τῆς Ἰταλίας κατὰ τὸ πρῶτον (1610 - 1613) ἢ πιθανώτερον κατὰ τὸ τρίτον ταξιδιόν του (1634 - 1636) ἢ καὶ ἐκ τῆς μακρᾶς ἐν Παρισίοις διαμονῆς του (1640 - 1651). Ἴσως νὰ ἤλκυσεν τὸν ὁμοεθνή μας καὶ ἡ γνωστὴ γενναιοδωρία τοῦ Hobbes².

Τὰ γνωστὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα δὲν μᾶς παρέχουν ἄλλας πληροφορίας περὶ σχέσεων τοῦ Hobbes μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐποχῆς του. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἔργα του ἐκτὸς τῶν εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεως τοῦ Θουκυδίδου περὶ νεωτέρων χαρτῶν τῆς Ἑλλάδος ἀναφερομένων ἐλάχιστα ἀναφοραὶ ὑπάρχουν. Οὕτω γίνεται ἐνίοτε λόγος περὶ « ἀρχαίων Ἑλλήνων » ὥστε νὰ ἀφίνεται νὰ ὑπονοηθῆ ὅτι ὑπάρχουν καὶ νεώτεροι Ἕλληνες³, ἐπίσης εἰς τὴν « Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν » εὐρίσκομεν ἀναφορὰς εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Τουρκικὴν κατάκτησιν⁴. Ἀλλὰ καὶ αἱ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὴν νεωτέρων Ἱστορίαν τῆς ἀναφοραὶ εἶναι σπάνιαι⁵.

Τοῦτο δὲν εἶναι, ὡς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, γεγονὸς τυχαῖον καὶ ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ νεωτέρας ἐρεῦνας, αἱ ὁποῖαι ὑπογραμμίζουν τὴν ἐξάρτησιν τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Hobbes ἀπὸ τὴν « πολιτικὴν Θεολογίαν » του⁶. Ἡ πολιτικὴ θεωρία τοῦ Hobbes ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν γεφύρωσιν τοῦ χάους, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησαν οἱ ἐμφύλιοι θρησκευτικοὶ πόλεμοι ὡς ἐπακόλουθον τῆς Μεταρρυθμίσεως. Εἶναι ἀπάντησις εἰς τὸ συγκεκριμένον πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἔθεσε μία στιγμὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἱστορίας καὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξετάζεται ἄνευ συσχετισμοῦ πρὸς τὸ πρόβλημα τοῦτο⁷. Ἐν καὶ κατ' ἀρχὴν δὲν ἀναφέρονται εἰς τοὺς νόμους συγκεκριμένων ἐθνῶν⁸ τὰ συγγράμματα τοῦ Hobbes δὲν εἶναι οὐτοπικά. Ὁ « τόπος » τῶν εἶναι ἡ Δύσις, ὅπου ἐν μέσῳ φρικτῶν ὀδυνῶν γεννᾶται τὸ Κράτος, ὁ θνητὸς Θεός. Ὡς ἐκ

1. Πρβλ. T o n n i e s, ἐνθ' ἄν., σελ. 64 ἐπ., T a y l o r, ἐνθ' ἄν., σελ. 23, H ö n i g s w a l d, Hobbes und die Staatsphilosophie, 1924, σελ. 24.

2. Πρβλ. A u b r e y, ἐνθ' ἄν., 1813, σελ. 623 ἐπ.

3. Π.χ. Λεβιάθαν, κεφ. 24 (σελ. 140), κεφ. 29 (σελ. 214).

4. Π.χ. στ. 1681 - 1686, 2207 - 2208.

5. Π.χ. Λεβιάθαν, κεφ. 21 (σελ. 140) ὅπου πολὺ πρὸ τοῦ Montesquieu ἀναφέρεται ὡς τὸ πρότυπον δεσποτικῆς πολιτείας (ἔλλειπει ἐν De Cive κεφ. 10, παραγρ. 8). Ἐπίσης B e h e m o t h, E. W., τόμ. VI, σελ. 237.

6. Πρβλ. C. S c h m i t t, ἐνθ' ἄν., H o o d, The Divine Politics of Thomas Hobbes, 1964, G l o v e r, God and Thomas Hobbes, Hobbes Studies, 1965, σελ. 141 ἐπ.

7. Πρβλ. Ἰ. Κ ο ν τ ι ᾶ δ η ν, ἐνθ' ἄν.

8. Πρβλ. De Cive, Ἀφιέρωσις.

τούτου ὁ χώρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας δὲν ἐνδιαφέρει τὸν Hobbes. Ἐν *De Cive* ἀσχολεῖται μετὰ τοῦ Ἀνθρώπου, τοῦ Πολίτου καὶ τοῦ Χριστιανοῦ, ἐν *Leviathan* μετὰ τοῦ Ἀνθρώπου, τῆς Πολιτείας καὶ τῆς Χριστιανικῆς Πολιτείας. Ἡ μὴ χριστιανικὴ πολιτεία, π.χ. ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία δὲν ἀπασχολεῖ τὸν Hobbes παρὰ μόνον παρεμπιπτόντως. Εἰς τὸ θεωρητικὸν σύστημα τοῦ Hobbes, τὸ ὁποῖον ὁ Carl Schmitt παρέστησεν ὑπὸ μορφήν « Κρυστάλλου »¹ ἡ θέσις τῆς Veritas εἰς τὴν κορυφὴν προορίζεται ἀποκλειστικῶς διὰ τὸ διαχριστιανικὸν δόγμα « Ἰησοῦς ἔστιν ὁ Χριστός »². Ὡς πολιτικὸς φιλόσοφος ὁ Hobbes εἶναι πράγματι « un auteur chrétien » ὡς τὸν ἀποκαλεῖ ὁ Rousseau³ καὶ ὄχι ἄθεος καὶ ἀντίχριστος ὡς ὑπολαμβάνουν οἱ περισσότεροὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17^{ου} αἰῶνος μέχρι τῶν ἡμερῶν μας⁴.

Μόνον ἐν σημαντικῶν πρόβλημα τῆς πολιτικῆς του θεωρίας πραγματεύεται ὁ Hobbes ὄχι μόνον ἀναφορικῶς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀλλόθρησκον πολιτείαν, ὅπου ὁ κυρίαρχος εἶναι « ἄπιστος ». Τοῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα τοῦ δικαιώματος ἀντιστάσεως τῶν ὑπηκόων.

Ὁ Hobbes λύει τὸ θεμελιῶδες διὰ τὸν αἰῶνα τῶν θρησκευτικῶν πολέμων πρόβλημα τῆς σχέσεως πολιτείας καὶ ἐκκλησίας διὰ τοῦ ταυτισμοῦ ἀμφοτέρων, οὕτως ὥστε νὰ ὑπάρχη μόνον εἷς κυρίαρχος καὶ ἡ σύγκρουσις καθηκόντων πρὸς διακεκριμένους ἀλλήλων πολιτικούς καὶ ἐκκλησιαστικούς κυρίαρχους νὰ καθίσταται ἀδύνατος⁵. Ταυτισμὸς πολιτείας καὶ ἐκκλησίας δὲν εἶναι ὅμως ἐφικτὸς ὅταν ὁ κυρίαρχος δὲν εἶναι χριστιανός. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ὁ χριστιανὸς ὑπήκοος ἀπίστου κυρίαρχου ὀφείλει κατὰ τὸν Hobbes νὰ ὑπαχθῆ εἰς μίαν τῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν ἔστω καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς πολιτείας⁶. Οὕτω ἀναβιοῖ ἡ διπλὴ κυριαρχία, τὴν ὁποίαν ὁ Hobbes διὰ περιπλόκων θεωρητικῶν κατασκευῶν εἶχεν προσπαθῆσαι νὰ ἐξουδετερώσῃ. Ἡ σύγκρουσις πολιτείας καὶ ἐκκλησίας τοὺς κινδύνους τῆς ὁποίας εἶχε τονίσει μετ' ἐπιτάσεως καθίσταται καὶ πάλιν δυνατή. Ποίαν λύσιν δίδει ὁ Hobbes εἰς τὴν σύγκρουσιν; Ὁ χριστιανὸς ὑπήκοος ὀφείλει νὰ προτιμήσῃ τὸ μαρτύριον παρὰ νὰ προβάλλῃ ἀντίστασιν εἰς τὸν κυρίαρχον, ὁ ὁποῖος τὸν ὑποχρεώνει νὰ πράξῃ κατὰ τὸ ἀσυμβίβαστον μὲ τὴν πίστιν

1. Der Begriff des Politischen, ἔκδ. 1963, σελ. 122.

2. Πρβλ. *De Cive*, κεφ. 18, παράγρ. 5, Λεβιάθαν, κεφ. 42 (σελ. 328).

3. *Du contrat social* IV, 8.

4. Πρβλ. Mintz, ἐνθ' ἄν., Glover, ἐνθ' ἄν., D. Braun, *Der sterbliche Gott oder Leviathan gegen Behemoth*, I, 1963. Ἐκ τῶν ἡμετέρων π.χ. Καζάζη. Αἱ περὶ Δικαίου καὶ Πολιτείας θεωρίαι, 1881, σελ. 250.

5. Πρβλ. *De Cive*, κεφ. 17, παράγρ. 21, Λεβιάθαν, κεφ. 39 (σελ. 306), Glover, ἐνθ' ἄν., σελ. 150 ἐπ.

6. *De Cive*, κεφ. 18, παράγρ. 13.

του¹. Διότι, γράφει ὁ Hobbes, ἡ ἀντίστασις κατὰ τοῦ κυριάρχου, ἡ ὁποία ἀπεκλείσθη διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἀντιβαίνει πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ νόμοι τοῦ Θεοῦ². Ἐδῶ ὅμως ὁ Hobbes ἀντιφάσκει πρὸς τὴν γενικωτέραν του θεωρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ αὐτοάμυνα δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ διὰ συμβάσεως καὶ οἱ ὑπῆκοοι διατηροῦν εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις τὸ δικαίωμα ἀντιστάσεως³. Ἡ ὁμολογουμένως ἀτυχῆς ἀντιμετώπισις τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προκύπτουν κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς του θεωρίας εἰς μὴ χριστιανικὰ πολιτείας δεικνύει καὶ πάλιν ὅτι ὁ Hobbes κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θεωρίας του εἶχε ἐν νῷ μόνον τὰ σύγχρονα χριστιανικὰ κράτη τῆς Δύσεως. Οὕτω ἐξηγεῖται ἀφ' ἑνὸς ἡ ἀνοχὴ τῆς ἐξαιρέσεως ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀποκλεισμοῦ πάσης διπλῆς πολιτειακῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς κυριαρχίας, ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀντιφατικὴ ἀντιμετώπισις τοῦ θέματος τοῦ δικαιώματος ἀντιστάσεως⁴.

Οὕτω παρὰ τὰς προαναφερθείσας σχέσεις του πρὸς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα δὲν εὐρίσκομεν σχετικὰς ἀναφορὰς εἰς τὰ συγγράμματα τοῦ Hobbes. Ἀνωτέρω ἐξετάσαμεν πιθανὰ αἷτια τῆς σιωπῆς του. Ἡ ἐξέτασις αὕτη δὲν παρέμεινε τελείως ἄκαρπος ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τὴν καλυτέραν κατανόησιν ὠρισμένων ζητημάτων τῆς πολιτικῆς του φιλοσοφίας.

1. De Cive, ἐνθ' ἄν. Πρβλ. καὶ Λεβιάθαν, κεφ. 48 (σελ. 395) ὡς καὶ κεφ. 42 (σελ. 328 ἐπ.), κεφ. 45 (σελ. 430).

2. Λεβιάθαν, ἐνθ' ἄν. Ὁ Hobbes εἰς τὸν Λεβιάθαν φαίνεται ὅτι ἀντελήφθη ὅτι ἡ λύσις τὴν ὁποίαν προτείνει ἐν De Cive δὲν εἶναι ἀπολύτως ἱκανοποιητικὴ καὶ ἀφ' ἑνὸς προσπαθεῖ νὰ περιορίσῃ τὸν κύκλον τῶν ὑποψηφίων μαρτύρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ προσθέτει ὅτι εἶναι ἀπίθανον νὰ εὐρεθῇ ἄπιστος βασιλεὺς τόσον παράλογος ὥστε νὰ θανατώη τοὺς κειθαρχοῦντας χριστιανοὺς ὑπῆκοοὺς του.

3. Πρβλ. κυρίως Mayer-Tasch, ἐνθ' ἄν., τοῦ αὐτοῦ, Εἰσαγωγή εἰς τὴν γερμ. ἐκδ. τοῦ Λεβιάθαν, 1965, σελ. 297 ἐπ. Ἄλλο θέμα εἶναι κατὰ πόσον ὁ ὑπῆκοος τοῦ Λεβιάθαν εἶναι ὑπαρξικῶς εἰς θέσιν νὰ ἀποφασίσῃ τὸ πῆδημα εἰς τὸ χάος, beyond the line, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν τοῦ homo homini lupus. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθη νὰ συμβουλευθῶ καὶ τὴν μελέτην τοῦ Βίονος Σμυρνιάδου, Les doctrines de Hobbes, Locke et Kant sur le droit d'insurrection, Paris, 1921, τὴν ὁποίαν οὔτε ὁ Mayer-Tasch ἐχρησιμοποίησεν.

4. Ἐκ τῆς βιβλιογραφίας πρβλ. πρωτίστως Glover, ἐνθ' ἄν., σελ. 149 ἐπ., 156 καὶ Mayer-Tasch, ἐνθ' ἄν., σελ. 92 ἐπ. Ὁ πρῶτος ἀντιλαμβάνεται τὸ πρόβλημα ἀλλὰ ἀφ' ἑνὸς δὲν ἐμβαθύνει εἰς τὸ θέμα τῆς ἀντιστάσεως, ἀφ' ἑτέρου γράφει εἰς τὴν σελ. 155 ὅτι τὸ πρόβλημα <εἰδωλολάτρου ἡγεμόνος> (ὁ Hobbes ὁμιλεῖ περὶ <μὴ χριστιανοῦ> καὶ <ἀπίστου>!) ἦτο δι' εὐρωπαϊὸν τοῦ 17^{ου} αἰῶνος καθαρῶς <θεωρητικόν>, ὡς νὰ μὴν ὑπῆρχεν ἡ τεραστία Ὀθωμανικὴ Ἀυτοκρατορία, ἡ ὁποία ἔφθασε μέχρι τῶν θυρῶν τῆς Βιέννης! Ὁ δεῦτερος δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰ ἀπώτερα αἷτια τῶν ἀντιφάσεων τοῦ Hobbes καὶ οὕτω τὰ ἐπιχειρήματά του δὲν πείθουν. Ἀτελής εἶναι καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ὑπὸ τοῦ Hood, ἐνθ' ἄν., σελ. 249 ἐπ. Πρβλ. ὅμως καὶ τὴν ὀρθὴν παρατήρησιν τοῦ Schmitt, Der Staat 4 (1965), σελ. 52.

Ἡ μετάφρασις τοῦ Ὀμήρου, τὴν ὁποίαν ὁ Hobbes ἐπεχείρησε κατὰ τὴν γεροντικὴν του ἡλικίαν ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὸ μεγαλειῶδες φιλοσοφικόν του ἔργον. Καὶ ὅμως ὡς εἶδομεν ὁ Hobbes καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ του βίου δὲν ἔπαυσεν ἀσχολούμενος μὲ τὴν λογοτεχνίαν, τὴν κριτικὴν καὶ τὴν φιλολογοίαν. Ἦτο ἐρασιτέχνης ποιητὴς ὡς καὶ ἐρασιτέχνης μαθηματικὸς. Ὡς ἀνεφέρθη ὁ Dryden θέτει τὰ ἐπιτεύγματά του εἰς ἀμοφτέρους τοὺς τομεῖς τῆς ἐρασιτεχνικῆς του δραστηριότητος εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν. Ὡς μαθηματικὸς ὁ Hobbes ἀπέτυχεν. Ἡ ἀνάλυσις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ὀμήρου θὰ δείξῃ ἕαν ὡς ποιητὴς εἶχε καλυτέραν τύχην.

Β'

Ἡ μετάφρασις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ὑπὸ τοῦ Thomas Hobbes ἦτο ἡ τρίτη κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν πλήρης ἐν Ἀγγλίᾳ μετάφρασις τοῦ Ὀμήρου. Εἶχον προηγηθῆ δύο ἀποσπασματικοὶ μεταφράσεις, ὡς καὶ αἱ πλήρεις τῶν George Charman (1598· 1615) καὶ John Ogilby (1660· 1665)¹. Ὁ Hobbes ἔζησεν εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπικὴ ποίησις εὐρίσκετο εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ διανοουμένων². Δὲν ἦτο λοιπὸν ἡ μετάφρασις του γεγονὸς τυχαῖον, ὡς οὗτος μετριοφρόνως ἀφήνει νὰ ὑπονοηθῆ εἰς τὸν πρόλογόν του εἰς τὴν Ὀδυσσεΐαν, καθὼς δὲν ἦτο τυχαία καὶ ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ὀμήρου. Τὸ φλέγον πρόβλημα ποῖος εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποιητὴς, ὁ Ὀμηρὸς ἢ ὁ Βιργίλιος, ἀπησχόλησε τοὺς Ἀγγλοὺς κατὰ διάφορον τρόπον ἀπὸ ὅτι εἶχεν ἀπασχολήσει τοὺς διανοουμένους τῶν λατινικῶν χωρῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης. Οὗτοι, συγκρίνοντες τὸν Βιργίλιον μετὰ τοῦ Ὀμήρου, ἀεγνώρισαν τὸν Βιργίλιον ὡς ἄνωτερον καὶ τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ἐθεωρήθησαν ὡς ἐν προπαρασκευαστικὸν στάδιον διὰ τὸν Βιργίλιον. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἀντιθέτως ἦν καὶ ὁ Βιργίλιος μετεφράσθη πρὸ τοῦ Ὀμήρου³, ἡ φήμη τοῦ Ὀμήρου ἐπεσκίασε τὸν Βιργίλιον, ὁ ὁποῖος ἤνοιξεν ἀπλῶς τὸν δρόμον διὰ τὴν μελέτην τοῦ Ὀμήρου⁴.

Ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, ἡ μετάφρασις τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τοῦ Hobbes ἦτο ἡ τρίτη πλήρης μετάφρασις, τὸ γεγονὸς δὲ ὅτι ἐξεδόθη ἐπανειλημμένως καὶ εἰς πολλὰ ἀντίτυπα, δεικνύει ὅτι εἶχεν ἀπήχησιν εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινὸν τῆς ἐποχῆς του. Ἦδη ὅμως ἡ ἐπομένη γενεὰ ἐκφράζεται δυσμενῶς διὰ τὴν μετάφρασίν του, ὡς καὶ οἱ πλείστοι τῶν νεωτέρων μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι

1. Πρβλ. Foster, English Translations from the Greek, 1918, ὡς καὶ Bush, English Literature in the earlier 17th century, 1945.

2. Πρβλ. π.χ. The Essays of John Dryden, ἔκδ. Ker, 1925, τόμ. I, σελ. XVI.

3. Ὑπὸ τοῦ Σκότου Ἐπισκόπου Gavin Douglas (1512· 1513). Ἐξεδόθη τῷ 1553.

4. Πρβλ. S ü h n e l, Homer und die englische Humanität, 1958, σελ. 40· 41.

οὐδέποτε ἠσυχολήθησαν σοβαρώτερον μετ' αὐτῆς ἀρκούμενοι νὰ ἐπαναλαμβάνουν μονοτόνως, ὃ εἰς κατόπιν τοῦ ἄλλου τὰς περιφρονητικὰς κρίσεις παλαιότερων, ὅπως π.χ. τὴν γνωστὴν φράσιν τοῦ Alexander Pope: « His poetry... is too mean for criticism ». « Ἡ ποίησις του εἶναι ἀναξία κριτικῆς ». Τὸ ὅτι ὁ Hobbes, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος, ἀπετόλμησε μίαν τοιαύτην ποιητικὴν μετάφρασιν ἐκρίθη πολλάκις δυσμενῶς. Ὁ Craik¹ γράφει ὅτι τὸ ὕφος του δὲν εἶναι ποιητικὸν διότι καὶ ὁ νοῦς του δὲν ἦτο ποιητικὸς. Ἐλέχθη μάλιστα ὅτι εἰς ὀλόκληρον τὴν μετάφρασιν του δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστοι ποιητικοὶ στίχοι, πρόκειται περὶ τῶν γνωστῶν στίχων 399-403 ἐκ τοῦ ἔκτου βιβλίου τῆς Ἰλιάδος² εἰς τὴν μετάφρασιν τῶν ὁποίων θὰ ἐπανέλθωμεν. Βεβαίως τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Hobbes εὐρίσκεται μεταξὺ δύο μεταφράσεων ποιητῶν ὀλικῆς ὅπως ὁ Charman καὶ ὁ Pope, ἔχει ὡς ἐπακόλουθον δυσμενεῖς κρίσεις καὶ συγκρίσεις. Ἀξιοσημείωτον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι τὴν μετάφρασιν τοῦ Hobbes ἠκολούθησεν ἡ μετάφρασις τοῦ Pope μετὰ πάροδον σχεδὸν ἡμισσεως αἰῶνος (1715-1720).

Πρὶν στραφῶμεν πρὸς τὴν μετάφρασιν τοῦ Hobbes ὀφείλομεν νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι αἱ προϋποθέσεις ὑπὸ τὰς ὁποίας οὗτος μετέφρασε τὸν Ὅμηρον ἦσαν τελείως διάφοροι ἐκείνων τοῦ Charman καὶ τοῦ Pope.

Ὁ Hobbes, ὡς ἤδη ἀναφέρθη, μετέφρασεν τὸν Ὅμηρον εἰς τὴν γερμανικὴν του ἡλικίαν καὶ ἐντὸς σχετικῶς ὀλίγου χρόνου. Τὸ ἔκαμε δὲ ὡς πάρεργον, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογόν του, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν προγενέστερόν του Charman³ τὸν σύγχρονον καὶ φίλον τοῦ Shakespeare, ὁ ὁποῖος ἐθεώρησε τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὁμήρου ὡς τὸ ἔργον τῆς ζωῆς του: The work that I was born to do « τὸ ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη », γράφει ὁ ἴδιος⁴ ἀφοῦ ἐτελείωσε καὶ τὴν μετάφρασιν τῶν ὀμηρικῶν ὕμνων καὶ τῆς Βατραχομουμαχίας. Ἐξ ἄλλου ἡ σχέσις τοῦ Charman πρὸς τὸν Ὅμηρον ἦτο τελείως διάφορος ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Hobbes. Ὁ Charman ἦτο μυστικιστῆς καὶ ὡς μυστικιστῆς ἠρμήνευε καὶ μετέφραζε τὸν Ὅμηρον, τὸν ὁποῖον ἐθαύμαζε καὶ ἀνεγνώριζεν ὡς τὸν μέγιστον τῶν ποιητῶν⁵. Βεβαίως

1. Craik, A Compendious History of English Literature and of the English language from the norman Conquest in two volumes, 1871, τόμ. II, σελ. 123 ἐπ.

2. Οἱ στίχοι οὗτοι ὡς γνωστὸν ἔχουν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὸ ὀμηρικὸν ζήτημα. Βλ. J a c h m a n n, Homerische Einzellieder (Symbola Coloniensia I), 1949, καθὼς καὶ S c h a d e w a l d t, Hektor in der Ilias, Wien. Stud. 69, 1956, 5.

3. Ἀνάλυσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ Ὁμήρου ὑπὸ τοῦ Charman εὐρίσκομεν εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν μονογραφίαν τοῦ Sühnel.

4. The Translator's Epilogue, ἐκδ. Hooper, τόμ. V, 1897, σελ. 133.

5. « Of all books extant in all kinds, Homer is the first and best », οὕτω

και ὁ Hobbes ἦτο μέγας θαυμαστής τοῦ Ὀμήρου ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν πρόλογόν του εἰς τὴν Ὀδύσειαν¹, αἱ περὶ μεταφράσεως ὅμως ἀρχαί τοῦ Charman καθὼς και αἱ αἰσθητικαὶ του θεωρίαι, ὡς οὗτος τὰς ἐκθέτει εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεώς του ὡς και εἰς τὸ ποίημα πρὸς τὸν ἀναγνώστην, ἦσαν διάφοροι ἐκείνων τοῦ Hobbes.

Ὁ Charman ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην ἰδιαίτεράν προετοιμασίαν διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ὀμήρου². « Εἰς ἐκείνον ὁ ὁποῖος κρούει τὰς πύλας τῶν Μουσῶν sine Musarum furore, ὄχι μόνον δὲν πρόκειται νὰ ἐπιτραπῇ ἢ εἴσοδος ἀλλὰ οὔτε νὰ ἐγγίση τὸ κατώφλιόν των ». Τὸ πρῶτον τὸ ὁποῖον θέτει ὡς ὄρον ὁ Charman διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὀμήρου εἶναι ὅτι ὁ μεταφραστὴς πρέπει συγχρόνως νὰ εἶναι και ποιητὴς διὰ νὰ δύναται νὰ δημιουργήσῃ ποιητικὰς ἀναλογίας εἰς τὴν ἰδικήν του γλώσσαν. Τὴν ἀρχὴν περὶ ποιητικῆς ἀδείας ὀνομάζει ὁ Charman κοινήν και ἀνόητον³ και εἰς τὸ ποίημά του πρὸς τὸν ἀναγνώστην⁴ ἀναφέρει ὅτι ἡ μετάφρασις δέον νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν ἐγγύτερον πρὸς τὸ πρωτότυπον. Τὸ θέμα κατὰ πόσον ὁ Charman ἀνταποκρίνεται ἐμπράκτως πρὸς τὰς μεταφραστικὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας οὗτος θεωρητικῶς ἀναπτύσσει ἐξετάζει ὁ Sühnel⁵. Ὁ Charman ὄχι μόνον μεταφράζει περιφραστικῶς ἀλλὰ συχνὰ παρεμβάλλει και σειρὰν ἰδικῶν του στίχων. Κατὰ τὸν Sühnel ἡ ἐλευθερία τοῦ Charman εἰς τὴν μετάφρασιν ἀπεικονίζει τὴν μυστικιστικὴν του σχέσιν πρὸς τὸν Ὀμηρον: Ὁ Ὀμηρος βρῦθι « μυστηρίων » ἢ ἐξήγησις τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ δοθῇ διὰ τῆς λογικῆς ἀλλὰ μόνον δι' ἐμπνευσμένων στίχων τοῦ μεταφραστοῦ. Ὁ Charman πιστεύει βαθύτατα εἰς τὴν ποιητικὴν ἐμπνευσιν — ἂν και ἐκτιμᾷ ἰδιαίτερώς τὴν καθαρῶς ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν — και τοῦτο τονίζει ἰδιαίτερώς ἀναφέρων τὸ σύντομον χρονικὸν διάστημα τὸ ὁποῖον ἐχρειάσθη διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὀμήρου. Ἡ ἐμπνευσις⁶ τοῦ Charman πηγάζει ἀπὸ τὴν μυστικιστικὴν θρησκευτικὴν του σχέσιν πρὸς τὸν Ὀμηρον. Ἀκόμη και τὸ ἠθικὸν στοιχεῖον εἰς τὸν Ὀμηρον ἐννοεῖ ὁ Charman διὰ τῆς θρησκευτικότητος και τοῦ μυστικισμοῦ και οὐχὶ ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν λογικὴν.

ἀρχίζει ὁ Charman τὸν πρόλογόν του πρὸς τὸν ἀναγνώστην. Βλ. Spingarn, *Critical Essays of the 17th century*, 1908, τόμ. I, σελ. 67.

1. E.W., τόμ. X, σελ. VII ἐπ.

2. Epistle Dedicatory (εἰς τὴν Ὀδύσειαν), ἐκδ. Hooper, τόμ. I, σελ. L.

3. Spingarn, τόμ. I, σελ. 68.

4. Spingarn, τόμ. I, σελ. 78.

5. Ἐνθ' ἀν., σελ. 41 ἐπ.

6. Ἡ ἐμπνευσμένη μετάφρασις τοῦ Charman, ἂν και ἀπέχει τοῦ πρωτοτύπου, λαμβάνει ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ ρομανισμοῦ. Ὁ ρομαντικὸς ποιητὴς Keats ἐνεπνεύσθη ἀπὸ αὐτὴν και ἔγραψε τὸ γνωστὸν ποίημα: « On first looking into Charman's Homer ».

Ἡ σχέσηις τοῦ Hobbes πρὸς τὸν Ὅμηρον οὐδὲν τὸ μυστικιστικὸν ἔχει. Ὁ θαυμασμὸς του πρὸς αὐτὸν πηγάζει ἐκ τελείως διαφόρων κριτηρίων. Αἱ αἰσθητικαὶ του θεωρίαι τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς τὰ δύο δοκίμιά του: Ἀπάντησις εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Davenant εἰς τὸ ἔπος Gondibert¹ καὶ εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεώς του² βασιζονται ἐπὶ τῆς καθαρᾶς λογικῆς. Εἰς τὴν ἔμπνευσιν δὲν πιστεύει, καὶ καθὼς ἀναφέρει ὁ ἴδιος εἰς τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Davenant, δὲν εἶναι ποιητής. Διὰ τὸν Hobbes δὲν ὑπάρχουν ἀναγνώσται μεμνημένοι καὶ παρασκευασμένοι διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Ὁ ποιητὴς πρέπει νὰ χρησιμοποιοῖ λέξεις εἰς ὄλους κατανοητὰς καὶ ὕφος λιτόν³.

Αἱ αἰσθητικαὶ θεωρίαι τοῦ Hobbes ὡς αὗται ἀναπτύσσονται κυρίως εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεώς του « περὶ τῶν ἀρετῶν ἡρωϊκοῦ⁴ ποιήματος » συμφωνοῦν βεβαίως πρὸς τὰς ἐπικρατούσας θεωρίας τῆς ἐποχῆς του, ἀπορροεῦν ὁμως ἐν μέρει ἐκ τοῦ ψυχολογικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξεν ὁ ἴδιος εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Λεβιάθαν⁵. Εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ἀρετῶν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς τετάρτη κατὰ σειρὰν ἀναφέρεται ἡ φαντασία διότι εἰς τὴν φαντασίαν συνίσταται τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ ἔμπνευσις: A fourth is in the elevation of fancy, which is generally taken for the greatest praise of heroic poetry... for in fancy consisteth the sublimity

1. E.W., τόμ. IV, σελ. 443 ἐπ. ἐπίσης Spingarn, ἐνθ' ἀν., τόμ. II, σελ. 64 ἐπ.

2. E.W., τόμ. X, σελ. 111 ἐπ. Spingarn, ἐνθ' ἀν., τόμ. II, σελ. 67 ἐπ.

3. Αἱ ὡς ἄνω ἀπόψεις τοῦ Hobbes ἐπιβεβαιοῦν τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς ἀστοῦ διανοουμένου (πρβλ. Macpherson, Hobbes's bourgeois man, Hobbes Studies 1965, σελ. 169 ἐπ.) καὶ προμάχου τοῦ ἀστοικοῦ τρόπου ζωῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀριστοκρατικὰ ἰδεώδη (πρβλ. Strauss, The political Philosophy of Hobbes, 1936, σελ. 121). Ὁ Keith Thomas (The social origins of Hobbes's political thought, Hobbes Studies 1965, σελ. 185 ἐπ., 208 ἐπ.) προσπαθῶν νὰ ἀντικρούσῃ τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Hobbes εἶναι κατ' ἐξοχὴν θεωρητικὸς τῆς ἀστοικῆς τάξεως, ἀναφέρεται διὰ μακρῶν εἰς τὴν ἀπάντησιν τοῦ Hobbes εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Davenant καὶ ὑπογραμμίζει τὴν πολιτικὴν σημασίαν τοῦ αἰσθητικοῦ τούτου δοκίμιου τοῦ Hobbes. Εἰς τὸν πρόλογον τῆς μεταφράσεως τοῦ Ὁμήρου παραπέμπει οἰοῦναι ἐν παρενθέσει. Ὁ πρόλογος καὶ ἡ καθόλου μετάφρασις τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν διέπονται τόσον ἐντόνως ὑπὸ πνεύματος ἀντιεσωτερισμοῦ καὶ ἀποτείνονται τόσον ἐμφανῶς εἰς τὸ εὐρύτερον κοινὸν — ἐξ οὗ καὶ ἡ μεγάλη ἐκδοτικὴ του ἐπιτυχία — ὥστε δὲν συμβιβάζονται μὲ τὰς ἀπόψεις τοῦ Thomas.

4. Ὁ Hobbes χρησιμοποιοῖ τοὺς ὄρους ἡρωϊκὸν καὶ ἐπικὸν ἀδιακρίτως. Πρβλ. Dowlin, Sir William Davenant's Gondibert, its preface, and Hobbes's answer, 1934, σελ. 83.

5. Γενικῶς περὶ τῆς αἰσθητικῆς θεωρίας τοῦ Hobbes βλ. τὴν προαναφερθεῖσαν ἐνδιαφερόμεσαν μονογραφίαν τοῦ Thorpe, πρβλ. ὁμως καὶ Mintz, σελ. 17, ὅπου οὐδὲν ὀρθῶς ἐκφράζει ἐνδοιασμούς ὡς πρὸς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Hobbes ὡς ἰδρυτοῦ σχολῆς ψυχολογικῆς - φιλολογικῆς κριτικῆς.

of a poet, which is that poetical fury which the readers, for the most part, call for'. 'Ο Hobbes ὁμῶς ὅταν ὁμιλῇ περὶ ἐμπνεύσεως δὲν ἐννοεῖ ἐμπνευσιν θεϊκῆς προελεύσεως ὡς ὁ Charman, ἀλλὰ ἐμπνευσιν πηγάζουσαν ἐκ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ, ἢ ὁποῖα λειτουργεῖ διὰ συγκεκριμένον μηχανισμοῦ πρὸς ἐξεύρεσιν τοῦ θέματος καὶ τῶν λέξεων τοῦ ἐπικοῦ ποιήματος, σκοπὸν δὲ ἔχει τὸ κάλλος καὶ τὴν τέρψιν τοῦ ἀναγνώστου. 'Ο ἀνθρώπινος νοῦς ἐμφανίζεται εἰς τὸ ἕτερον δοκίμιον τοῦ Hobbes ὡς ἀπόθεμα ἐκ τοῦ ὁποίου πηγάζουν τὰ ποιητικὰ ἔργα².

'Ο Hobbes μεταφράζων τὸν Ὅμηρον παραμένει πιστὸς εἰς τὰς θεωρίας του. Ἡ πρώτη ἀρετὴ τοῦ ἐπικοῦ ποιήματος συνίσταται εἰς τὴν ὀρθὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων (the choice of words) αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ εἶναι γνωσταὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην, ξέναι λέξεις δέ, δέον νὰ ἀποφεύγωνται. Ἡ δευτέρα ἀναφέρεται εἰς τὸ ὕφος (style) τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι καθαρὸν, ἀπλοῦν καὶ φυσικόν, ὥστε νὰ μὴ προδίδῃ τὸν κόπον τὸν ὁποῖον κατέβαλε ὁ ποιητὴς ἀλλὰ τὴν φυσικὴν του ἰκανότητα.

'Αφοῦ ἀναφέρει καὶ τὰς ἐπτὰ³ ἀρετὰς μὲ ὠρισμένας ἐξηγήσεις, ἐπανέρχεται εἰς τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ἀρετὴν αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀρετὰς καὶ τῆς ἰδικῆς του μεταφράσεως. Ἀκολουθεῖ κατόπιν, ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων ἐκ τῶν προαναφερθεισῶν ἀρετῶν σύγκρισις μεταξὺ Ὁμήρου καὶ Βιργιλίου. Ἐπὶ τῇ βάσει π.χ. τῆς ἕκτης ἀρετῆς (clearness of descriptions) πρέπει νὰ προτιμηθῇ ὁ Ὅμηρος: « Ἐὰν συγκρίνωμεν τὸν Ὅμηρον μετὰ τοῦ Βιργιλίου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἕκτης ἀρετῆς ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ διαύγεια τῶν εἰκόνων ἢ τῶν περιγραφῶν, εἶναι φανερόν ὅτι πρέπει νὰ προτιμηθῇ ὁ Ὅμηρος, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βιργίλιος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ κριτὴς, διότι ἐλάχισται εἰκόναὶ ὑπάρχουν εἰς τὸν Βιργίλιον ἐκτὸς ἐκείνων τὰς ὁποίας οὗτος μετέφρασεν ἐκ τοῦ Ὁμήρου »⁴. Κατόπιν ἀκολουθεῖ ἐρμηνεῖα καὶ σύγκρισις χωρίων ἐκ τοῦ τετάρτου βιβλίου τῆς Ἰλιάδος καὶ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς Αἰνείαδος ἢ ὁποῖα δεικνύει ἀφ' ἑνὸς τὸν ἀπέραντον θανμασμὸν τοῦ Hobbes πρὸς τὸν Ὅμηρον, ἀφ' ἑτέρου φιλολογικὴν κρίσιν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο πρέπει νὰ ἀναφερθῇ πόσον ἄδικος εἶναι ἡ ὑπὸ πολλῶν μελετητῶν⁵ τοποθέτησις τοῦ

1. E.W., τόμ. X, σελ. V.

2. Πρβλ. Spingarn, τόμ. II, σελ. 60.

3. α) ἐκλογὴ τῶν λέξεων, β) δομὴ καὶ ὕφος, γ) πλοκὴ, δ) φαντασία, ε) δικαιοσύνη καὶ ἀμεροληψία τοῦ ποιητοῦ, ς) καθαρότης τῶν περιγραφῶν, ζ) εὐρύτης τοῦ θέματος.

4. E.W., τόμ. X, σελ. VIII.

5. Βλ. π.χ. Henkel, Ilias und Odyssee und ihre Übersetzer in England 1867, σελ. 11 καὶ 28, ὅπου καὶ ἡ μετάφρασις τοῦ Hobbes ἀναφέρεται ὡς ἀναξία λόγου. Ἐπίσης Penon, Versiones Homeri Anglicae inter se comparatae, 1861, σελ. 2.

Hobbes ὡς μεταφραστοῦ τοῦ Ὀμήρου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μετὰ τοῦ Ogilby. Ὁ Ogilby ὁ ὁποῖος ἦτο χορευτῆς ἐδιδάχθη τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν εἰς ἡλικίαν 54 ἐτῶν, μετέφρασε δὲ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν εἰς ἡλικίαν 60 ἐτῶν, καθὼς δὲ ἐφημολογεῖτο¹, ἐβοηθήθη ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του James Shirley. Πῶς εἶναι δυνατὴ μία σύγκρισις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ogilby μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Hobbes ὁ ὁποῖος κατεῖχεν τὴν Ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, ἡσχολεῖτο δὲ μετ' αὐτῆς εἰς δλόκληρον τὸν βίον του. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ υποθέσῃ ὅτι τοιαύτη σύγκρισις προέρχεται ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι χωρὶς νὰ ἀσχοληθοῦν μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Hobbes ἤρκοῦντο εἰς δυσμενεῖς κρίσεις². Διὰ τὸν Dryden ὁ ὁποῖος ἔγραψεν ὅτι ὁ Hobbes « ἀρχίζει τὸν ἔπαινον τοῦ Ὀμήρου εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ἄφειλε νὰ τὸν εἶχε τελειώσει »³ ὁρθῶς παρετήρησεν ὁ Jessop⁴ ὅτι οὗτος παρηνόησε τὰς περὶ ἔπους θεωρίας τοῦ Hobbes. Ὁ μόνος ὁ ὁποῖος ἐξεφράσθη λίαν εὐμενῶς περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Hobbes εἶναι ὁ βιογράφος του Leslie Stephen⁵ ἀλλὰ ἡ παραίνεσις του διὰ μίαν λεπτομερῆ ἐξέτασιν τοῦ θέματος δὲν εὔρε, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἀνταπόκρισιν.

Ὁ Hobbes ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ogilby εἰς τὸ τέλος τοῦ προλόγου του, οὐδεμίαν μνειάν ποιεῖ τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου τοῦ Ogilby⁶. Ἀπλῶς λαμβάνει τὰ σχόλια τούτου ὡς πρόφασιν διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἔλλειψιν σχολίων εἰς τὴν ἰδικὴν του ἔκδοσιν. Ὁ Charman διανθίζει τὴν μετάφρασιν του διὰ σχολίων⁷ εἰς τὰ ὁποῖα συχνὰ ἀναφέρει τὸν λόγον τῆς παρεμβολῆς ἰδικῶν του στίχων. Οὕτω, ἄλλοτε ἐπιχειρεῖ διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον, καὶ ἄλλοτε προσθέτει στίχους ἐπεξηγηματικούς. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἀναφέρει ὁ Sühnel⁸, ἔνθα πέντε στίχοι τοῦ Ὀμήρου πολλαπλασιάζονται εἰς δεκατέσσερεις ὑπὸ τοῦ Charman!

Ὁ Alexander Pope ὁ ὁποῖος τόσον δυσμενῶς ἐξεφράσθη διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Hobbes συνεδύαζε μετὰ τοῦ μεγάλου ποιητικοῦ του ταλάντου καὶ μέγα κριτικὸν καὶ φιλολογικὸν αἰσθητήριον. Μεταφράζων τὰ δημοικὰ ἔπη εἰς τὴν νεαρὰν ἡλικίαν τῶν 25 ἐτῶν, συνέταξε καὶ πλήρη σχόλια. Εἰς τὸν

1. Πρβλ. Dictionary of National Biography, τόμ. XLII, 1895, σελ. 16. Ἐπίσης Aubrey, ἐνθ' ἄν., σελ. 468.

2. Π.χ. ὁ Coleridge, βλ. κατωτ. τὴν τελευταίαν ὑποσημείωσιν.

3. Dryden, Fables Ancient and Modern 1700, πρόλογος (ἐκδ. Ὁξφόρδης, 1956, σελ. 270).

4. Jessop, Th. Hobbes, 1960, σελ. 12.

5. Stephen, Hobbes, 1904, σελ. 62.

6. Ἡ μετάφρασις τοῦ Ogilby σπανίως ἀναφέρεται, ὅπου δὲ ἀναφέρεται κρίνεται ὡς ἀναξία λόγου, πρβλ. π.χ. Henke, ἐνθ' ἄν.

7. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ σχόλιον εἰς τὴν Ἰλιάδα, Ξ, 343, εἰς τὸ ὁποῖον δικαιολογεῖται διὰ τὰς παρεμβολὰς ἰδικῶν του στίχων.

8. Ἐνθ' ἄν., σελ. 81.

πρόλογόν του αναπτύσσει τὰς θεωρίας του περὶ μεταφράσεως ἀσκῶν κριτικὴν ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Charman. Συγκεκριμένως ἀναφέρει ἀρνητικῶς τὰς παρεμβολὰς τούτου¹ καὶ τὸν κατηγορεῖ δι' ὑπεροψίαν. Ἀναγνωρίζει ὅμως τὸν ἐνθουσιώδη χαρακτήρα τῆς μεταφράσεώς του. Διὰ τὸν Hobbes γράφει ὅτι μᾶς δίδει μίαν ὀρθὴν ἐξήγησιν (explanation) τοῦ νοήματος ἐν γένει, ἀλλὰ τὰς λεπτομερείας τὰς παραλείπει. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ γεγονός ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ Hobbes ἐξετιμῆθη ὡς ἀκριβής², δὲν ἀμφιβάλλει ὅτι πολλοὶ παρεσύρθησαν ὑπὸ τῆς συντομίας της, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οὗτος δὲν ἠκολούθησε τὸ πρωτότυπον, στίχον πρὸς στίχον. Πολλάκις παραλείπει ὀλοκλήρους παρομοιώσεις καὶ φράσεις³. Ὁ Pope πιστεύει ὅτι ὁ μεταφραστὴς τοῦ Ὀμήρου πρέπει ὑπεράνω ὅλων νὰ προσπαθῇ νὰ διατηρήσῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν φλόγα του, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Παρ' ὅλα ταῦτα καὶ ὁ Pope προσέθεσε στίχους ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως.

Στραφόμενοι τῶρα πρὸς τὴν μετάφρασιν τοῦ Hobbes διαπιστώνομεν ὅτι πράγματι ἀφαιρεῖ λέξεις, συνήθως ἀντικαθιστᾷ δύο λέξεις διὰ μιᾶς, κυρίως δὲ μετριάζει ὑπερβολικὰς λέξεις δι' ἀπλουστερών, πολλάκις δὲ παραλείπει τὰ κοσμητικὰ ἐπίθετα.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων ἐγένετο σύγκρισις μετὰ τοῦ ἀρχαίου κειμένου⁴ οὐδεὶς στίχος παραλείπεται καθ' ὀλοκληρίαν ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς προστίθεται.

Ἐξετάζοντες τοὺς στίχους 1 - 16 τοῦ Α' βιβλίου τῆς Ἰλιάδος διαπιστώνομεν ὅτι οἱ 16 στίχοι τοῦ Ὀμήρου πολλαπλασιάζονται εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Hobbes εἰς 20. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς καθαρῶς μετρικοὺς λόγους. Ὁ στίχος 10 π.χ. τῆς Ἰλιάδος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς στίχους 11 - 12 τῆς μεταφράσεως τοῦ Hobbes:

10. *νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὄρσε κακὴν, δλέκοντο δὲ λαοί.*

11. *sent a great pestilence the Greeks among*

12. *apace they died, and remedy was none.*

1. The Iliad of Homer translated by A. Pope, ἐκδ. Wakefield 1817, σελ. XXXVI.

2. Π.χ. ὑπὸ τοῦ ἀνωμόμου μεταφραστοῦ τοῦ ποιήματος τοῦ Hobbes « De mirabilibus Pecci » ὁ ὁποῖος γράφει περὶ τῆς « ἐξαιρετικῆς » μεταφράσεως τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τοῦ Hobbes τὰ ἑξῆς: « ...πρόκειται περὶ τῆς ἀκριβεστεράς καὶ καλύτεράς μεταφράσεως... ».

3. Ἐνθ' ἀν., ὑπόσημ. 34, σελ. XXXVII.

4. Συστηματικὴ μελέτη ὀλοκλήρου τῆς μεταφράσεως θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρηθῇ εἰς τὰ πλαίσια εἰδικῆς μονογραφίας τὴν ἀνάγκην τῆς ὁποίας εἶχεν ἤδη ὑποδειξεῖ ὁ Stephen τῷ 1904 (ἐνθ' ἀν., σελ. 62).

Τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ δωδεκάτου στίχου προσδίδει ἔμφασιν εἰς τὸ ἄχρουν « died » καὶ ἐξυπηρετεῖ μετρικούς σκοπούς. Εἰς τὸν πρῶτον στίχον μεταφράζει τὴν λέξιν « μῆνιν » ὡς « discontent » ἢ ὁποία εἶναι λέξις μᾶλλον ἡπία. Ἡ μετάφρασις τῆς λέξεως « μῆνις » δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Hobbes γραφέντα εἰς τὸ βιβλίον του « De Homine »¹: « συγγενῆς τῆς ὀργῆς εἶναι ἡ μῆνις, καθὼς καλεῖται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, δηλ. ὁ πόθος ἐκδικήσεως... » παραθέτει δὲ ὡς παράδειγμα τὴν μῆνιν τοῦ Ὀμηρικοῦ Ἀχιλλέως.

*« O Goddess sing what woe the discontent
of Thetis' son brought to the Greeks; what souls
of heroes down to Erebus² it sent ».*

Χαρακτηριστικὸν τῶν στίχων τούτων εἶναι ἡ παράλειψις τῶν ἐπιθέτων. Ἐκ τοῦ « μυρὶ... ἄλγεα » εἰς τὸν δεύτερον στίχον μεταφράζει « woe » καὶ ἐκ τοῦ « Ἰφθίμους ψυχὰς » μόνον « souls », εἰς τὴν θέσιν δὲ τῶν ἐπιθέτων τούτων θέτει τὴν οὐδετέραν καὶ περὶ τὴν λέξιν « what ». Εἰς τὸν δωδέκατον στίχον τοῦ Ὀμηρικοῦ κειμένου παραλείπει τὸ ἐπίθετον « θοός ». Ὁ δέκατος τρίτος στίχος εἶναι σχεδὸν κατὰ λέξιν μετάφρασις:

13. *λυσόμενός τε θύγατρα φέρων τ' ἀπερλεῖσι' ἔποινα*

13. *with treasure great his daughter to redeem.*

Ἡ ἀρχὴ τῆς Ἰλιάδος εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Hobbes χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἔλλειψιν ποιητικῆς πνοῆς. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ἀπλοῦν λεξιλόγιον καὶ εἰς τὸ λιτὸν ὕφος. Ἐν τούτοις θὰ ἦτο ἄδικος ἡ παράλειψις στίχων ὡς οἱ ἀκόλουθοι ἐκ τοῦ Β' βιβλίου τῆς Ἰλιάδος, 399-441, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἔχει καὶ ὑπὸ ἄλλων παρατηρηθῆ ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ Hobbes δὲν ἐστερεῖτο τελείως ποιητικοῦ ταλάντου:

*« Now Hector met her with their little boy
That in the nurse's arms was carried.
And like a star upon her bosom lay
his beautiful and shining golden head »³.*

Ὡς εἶδομεν ὁ Charman καὶ ὁ Pope προσέθεσαν στίχους εἰς τὸ Ὀμηρικὸν κείμενον ἐνῶ ὁ Hobbes ἀφῆρεσε. Βεβαίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποιητικὴν ἀξίαν τῶν μεταφράσεων τοῦ Charman καὶ τοῦ Pope — ἰδίως τοῦ Char-

1. Κεφ. 12, παράγρ. 4.

2. Ὁ Hobbes μεταφράζει τὴν λέξιν « Ἄϊδι » « Erebus ». Ἀναφέρομεν χαρακτηριστικῶς τὴν μετάφρασιν ἢ μᾶλλον παράφρασιν τῆς λέξεως ὑπὸ τοῦ Charman: « ...that invisible cave | that no light comforts ».

3. E.W., τόμ. X, σελ. 73.

man — μὴ συγκρινομένων πρὸς τὸ πρωτότυπον, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα ποία μετάφρασις παραμένει πιστοτέρα εἰς τὸ πρωτότυπον, ἐκεῖνη εἰς τὴν ὁποίαν προστίθενται στίχοι ὑπὸ τοῦ μεταφραστοῦ, ἢ ἐκεῖνη ἀπὸ τὴν ὁποίαν παραλείπονται στίχοι. Δὲν δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ Dr. Johnson ἢ ὁποία ἐξεφράσθη διὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Ἰλιάδος τοῦ Pope : « To have added can be no great crime, if nothing be taken away », δηλ. ἡ πρόσθεσις στίχων δὲν εἶναι μέγα παράπτωμα ἐὰν οὐδὲν ἀφαιρεθῇ. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις αἱ μετάφρασεις δὲν ἀποδίδουν τὸ πρωτότυπον διὰ τοῦτο ἢ δυσμενῆς κρίσις περὶ τῆς μετάφρασεως τοῦ Hobbes, ὅτι οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ παρῳδία τοῦ Ὀμήρου εἶναι ἄδικος, θὰ ἠδύνατο δὲ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῶν ἄλλων δύο.

Ὁ φιλόλογος ὁ ὁποῖος ἀναγινώσκει σήμερον τὰς μετάφρασεις τοῦ Charman τοῦ Hobbes καὶ τοῦ Pope πιθαιὸν νὰ ἐξαναστη. Ὁ εἰς προσέθεσε, ὁ ἄλλος ἀφῆρασε, καὶ γενικῶς ἡ μετάφρασις ἐκάστου ἀνταποκρίνεται καὶ εἶναι προσηρμοσμένη εἰς τὰς αἰσθητικὰς θεωρίας καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκάστου. Τοῦτο βεβαίως εἶναι κατανοητὸν ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι οἱ μεταφρασταὶ ἐκεῖνοι δὲν εἶχον τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ συγχρόνου μεταφραστοῦ ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ δι' αὐστηρῶν ἐπιστημονικῶν κριτηρίων νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦτο ἐγράφη. Ἐὰν ὅμως ὁ σύγχρονος μεταφραστὴς τοῦ Ὀμήρου στηρίζεται εἰς ἱστορικὰ κριτήρια καὶ εἰς αὐστηρῶς φιλολογικὴν παράδοσιν, ὁ μεταφραστὴς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τοῦ Κλαστικισμοῦ ἐστηρίζετο εἰς τὴν ζῶσαν ἐπικὴν παράδοσιν. Κορυφαῖοι ποιηταί, ὅπως π.χ. ὁ Milton¹ ἠσχολήθησαν κατὰ κύριον λόγον μὲ τὴν ἐπικὴν ποίησιν, τὰ δὲ ἔπη τῆς ἀρχαιότητος ἐθεωροῦντο ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ ζῶντος ποιητικοῦ θησαυροῦ καὶ ἠρμηνεύοντο καὶ μεταφράζοντο ἀναλόγως.

Χαρακτηριστικῶς ἀναφέρομεν ὅτι εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς μετάφρασεως τοῦ Hobbes προτίθεται βιογραφικὸν σημείωμα τοῦ Ὀμήρου συνταχθὲν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ συγχρόνου ποιητοῦ.

Ἐν ᾧ ὅμως ἡ μετάφρασις τοῦ Charman παρ' ὅλας τὰς παρεμβολὰς καὶ τοὺς ἀναχρονισμοὺς της — εἰς τὴν μετάφρασιν συναντῶμεν δαίμονας, ἀγγέλους κ.λ.π. ! — ἐτοποθετήθη ὀρθῶς εἰς τὰ πλαίσια τοῦ αἰῶνος τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ εὖρεν ὑποστηρικτὰς, ὁ Hobbes ὅστις μὲ τὴν ξηρὰν ἀκριβείαν τοῦ ἕφους του ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τοῦ Κλαστικισμοῦ καὶ ὁ διαμορφωτὴς νέας αἰσθητικῆς σχολῆς² ἠγνοήθη. Ἐὰν δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ κρίνωνται αἱ μετάφρασεις τοῦ Charman, τοῦ Hobbes καὶ τοῦ Pope ἐπὶ τῇ βάσει τῶν

1. Περὶ π.χ. Bowra, From Virgil to Milton, 1945, σελ. V.

2. Περὶ. S u h n e l, ἐνθ' ἀν., σελ. 58.

συγχρόνων επιστημονικῶν μεθόδων ἀλλὰ πρέπει νὰ τοποθετοῦνται εἰς τὴν ἐποχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγράφησαν, ἴσως μάλιστα ἄνευ συγκρίσεως μετὰ τοῦ πρωτοτύπου¹, τότε ἡ μετάφρασις τοῦ Charman² ἔχει βεβαίως μεγαλυτέραν ποιητικὴν ἀξίαν, ἢ ἀπλότης καὶ ἡ φυσικότης ὅμως τῆς μεταφράσεως τοῦ Hobbes δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦνται. Ἡ μετάφρασις αὕτη διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Coleridge εἶπεν ὅτι εἶναι ἐκείνη ἡ ὁποία ἀφήνει « μίαν πιστοτέραν εἰκόνα τοῦ πρωτοτύπου »³, ὡς καὶ γενικώτερον ὡς φιλολογικὸν καὶ λογοτεχνικὸν ἔργον τοῦ ἀνδρός ὁ ὁποῖος ἐνεφανίσθη εἰς τὴν δημοσιότητα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ὡς μεταφραστὴς τοῦ Θουκυδίδου καὶ ὡς τελευταῖον προῦδον τῆς συγγραφικῆς του ἐργασίας παρουσίασε εἰς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνος τὴν μετάφρασιν τοῦ Ὀμήρου, ἀξίζει μεγαλυτέρας προσοχῆς.

1. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθῆ σχετικῶς ἡ γνώμη τοῦ μεγάλου κριτικοῦ τοῦ 18ου αἰῶνος Richard Bentley διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Pope « It is a pretty poem Mr. Pope, but you must not call it Homer ».

2. Διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Charman, ἥτις ἐχαρακτήρισθη ὡς ἰδιοφυῆς, ἐξεφράσθη ὁ ρομαντικὸς ποιητὴς Coleridge ὡς ἐξῆς : « Κατὰ κύριον λόγον, εἶναι ἐν ἀγγλικῶν ἡρωϊκῶν ποιήματι τοῦ ὁποίου τὸν μῦθον ἐδανείσθη ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν », Literary Remains, 1836, τόμ. I, σελ. 256.

3. Ὁ Coleridge εἰς σημείωσιν τῆς 2 ἐκδ. τοῦ Friend, Introductory Essay, IV, 1819, ἀνασκευάζει ὅσα ἔγραψε περιφρονητικῶς διὰ τὴν μετάφρασιν τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Hobbes, δικαιολογούμενος ὅτι τότε δὲν τὴν εἶχεν ἰδεῖ καὶ συνεχίζει ὡς ἀνωτέρω.

A. K. P.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΥΛΛΟΓΗ « ΟΙ ΚΥΚΛΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ »

Αὐτὸ πὸν κέρδισα ἀπὸ σένα

Ξέσχισα ἀπὸ σένα ἓνα κομμάτι
ἔτσι, ὅπως τῶθελα, καὶ τῶκανα δικό μου·
μιὰ φευγαλέα ματιὰ κι ἓνα σου λόγο
καὶ κάποια ζέστη μέσα στὴ φωνή σου
μιὰ λύπη μέσ' στὰ κουρασμένα μάτια
καὶ μιὰ θερμὴ φωτιὰ στὰ δύο σου χέρια
ἓνα σου γέλιο καὶ μιὰ κίνησί σου
καὶ κάποια ἔκφρασι, ὀλότελα δική μου
στὰ χέρια μου ἓνα δειλό σου χάδι
κι ἓνα ἄγγιγμα στὸ πρόσωπο ἀπ' τὰ χεῖλη.
Κάτι, πὸν τόσο ἀγωνίστηκα νὰ πάρω
ἔτσι, ὅπως τῶθελα, καὶ τῶκανα δικό μου.

Κι ὅσο κι ἂν τώρα φεύγεις ἀπὸ μένα
κι ὅσο κι ἂν παίρνεις μακριὰ τὸν ἑαυτό σου
αὐτὸ τὸ μέρος, πού 'ναι ὀλότελα δικό μου,
αὐτὸ πὸν κέρδισα, ματώνοντας τὰ χέρια,
αὐτὸ πὸν ξέσχισα, λυγίζοντας τ' ἀτσάλι,
καὶ τὸ κρατῶ πάν' ἀπ' τὴ δύναμι τοῦ χρόνου,
καὶ πέρα ἀπὸ τὴ πράξι κι ἀπ' τὸ λόγο
αὐτὸ εἶναι, πὸν σήμερα μοῦ δίνει
φῶς στὸ σκοτάδι καὶ χαρὰ στὴ μνήμη,
τὴ δύναμι νὰ ζήσω τὴ ζωὴ μου·
αὐτό, πὸν κέρδισα καὶ τῶκανα δικό μου,
τ' ἀληθινὸ κομμάτι τῆς ψυχῆς σου.

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ

1. Η ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΜΦΟΡΑ. Μωάμεθ Β' ὁ Πορθητὴς εἰς τὰ πολυπληθῆ στρατεύματα καὶ τὸν παρακολουθοῦντα ἀσύντακτον ὄχλον κατὰ τὴν μεγάλην ἐπιχείρησιν ἐναντίον τῆς περιλάμπρου βυζαντινῆς πρωτεύουσας εἶχεν ἐπισήμως ὑποσχεθῆ ὅτι μετὰ τὴν νίκην ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἡ πόλις θὰ ἦτο καθ' ὀλοκληρίαν ἰδική των, χωρὶς περιορισμούς καὶ ἐνοχλήσεις¹. Καὶ παρέδωκεν ὄντως τὴν πόλιν εἰς τριήμερον ὄργιον, ὅμοιον τοῦ ὁποίου δὲν ἐγνώρισεν ἡ Ἱστορία. Τί συνετελέσθη ἀπὸ τῆς ἐπομένης τῆς 29ῆς Μαΐου 1453 συνοψίζουσι οἱ ἐπιγραμματικοὶ λόγοι τοῦ ἱστορικοῦ: «...καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα δεινὸν καὶ ἔλεεινὸν καὶ πέρα τραγωδίας ἀπάσης...»². Ὁ δὲ Ἀθηναῖος ἱστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης κατακλείων τὴν περιγραφὴν τῆς συμφορᾶς ἐπιλέγει: «δοκεῖ δὲ ἡ συμφορὰ αὕτη μεγίστη τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην γενομένων ὑπερβαλέσθαι τῷ πάθει...»³.

Σφαγαί, λεηλασίαι, βεβηλώσεις, κατασκαφαί, αἰχμαλωσίαι, ἐξισλαμισμοί, ἀνθρωποπάσσαρα, κατέστησαν τὴν ἀλωθεῖσαν Πόλιν ἔρημον. Τὸ βυζαντινὸν κράτος ὀριστικῶς κατελύετο. Ἀλλ' ἐκινδύνευε νὰ διαλυθῆ καὶ τὸ ἔθνος. Ἀφοῦ οἱ Βυζαντινοὶ λόγοι εἶχον ἀρχίσει πρὸ πολλοῦ νὰ καταφεύγουν εἰς τὴν Δύσιν, ὁ δρόμος ἦτο ἀνοιχτός ἔκτοτε, ἀνοιχτός δὲ παρέμεινε καὶ κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην ὥραν. Ὅσοι ἐκ τῶν λογίων παρέμειναν, ἔντρομοι ἐτρέποντο πρὸς τὰς ἐσχατίας τῆς ἐπικρατείας, ζητοῦντες ἀσφαλῆ καταφύγια. Αἱ ἐπαρχίαι διαδοχικῶς ὑπέκλυτον. Ὁ λαός, ἀκέφαλος, ἀπροστάτετος, ἀνίκανος διὰ περαιτέρω ἄμυναν, μὴ ἔχων ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ, ἐτίθετο εἰς τὴν διάθεσιν τῶν νικητῶν. Ὅσαι εἰστίαι ἀντιστάσεως παρουσιάσθησαν, πλὴν

1. Γ. Σφραγαντζῆ, *Chronicon Majus*, ἐκδ. Bekker, Βόννη 1838, σελ. 270. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Περὶ ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως (1453) συναγωγὴ κειμένων*, Ἀθήναι 1953, σελ. 185.

2. Κριτοβούλου, Ἱστορία, ἐκδ. Müller, Παρίσιοι 1870, σελ. 96. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 125.

3. Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, Ἱστορία, ἐκδ. Darkó, Βουδαπέστη 1922 (- 1927), τόμ. II, σελ. 167. Ν. Β. Τωμαδάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 224.

άνωφελούς καθυστερήσεως του τέλους, δέν ήτο δυνατόν νά μεταβάλουν τόν έπερχόμενον όλεθρον.

Ό Μωάμεθ έσκίασεν ύπό τήν ήμισέληνον τήν ΝΑ. Εύρώπην. Ταύτην κατέστησεν άσιατικήν έπαρχίαν, άνακηρυχθείς κληρονόμος όλοκλήρου τής όρθοδόξου Άνατολής. Η Άγία Σοφία προσεφέρθη εις τόν Άλλάχ του μωαμεθανισμού. Μελαναί πτέρυγες φορικτής δουλείας εκάλυψαν τήν ζωήν. Πρόκειται περι άπροσμετρήτου έθνικής συμφοράς. Αύτη υπερέβαινε πάσαν άλλην από όσας περιπετειάς έγνώρισε τό έθνος κατά τήν μακραίωνα ιστορικήν αύτου πορείαν.

Προσφάτως έπανελήφθη ότι δύο συνοικίαι τής ΚΠόλεως, τό Φανάρι και τά Ύψωμαθεΐα, μόλις ό Πορθητής εισήρχετο νικητής και καταλυτής των πάντων, δι' ειδικών άπεσταλμένων έσυνθηκολόγησαν μετ' αύτου και παρεδόθησαν άνευ άντιστάσεως, με άντάλλαγμα νά γλυτώσουν τήν έξόντωσιν. Τοιούτου είδους θεωρία δέν είναι νέα, ένφ δέ ήδη έπαναλαμβάνονται με μεγαλυτέραν άληθοφάνειαν, στοιχειά άποδεικτικά του άπιθάνου Ισχυρισμού προσκομίζονται όλως άναιμικά, ότι δηλ. αΐ εκκλησίαι των δύο συνοικιών παρέμειναν άθικτοι, δέν υπέστησαν όπως των άλλων συνοικιών ζημίαις και μετετρέπησαν άργότερα εις μουσουλμανικά τεμένη, προστίθενται δέ και μαρτυρία Τούρκων Ιστορικών¹. Πάντα ταύτα έρχονται εις πλήρη άντίθεσιν προς τās πηγάς και τά πράγματα. Δέν είναι έδω ό κατάλληλος τόπος δια νά συζητηθούν τά επιχειρήματα του Άγγλου Ιστορικού Ράνσιμαν², πρέπει όμως νά παρατηρηθί ότι οι Ιστορικοί όμιλουν περι πλήρους καταστροφής τής πόλεως ένεκα τής μέχρι τέλους άμύνης των πολιορκουμένων, έως ότου ή πόλις έάλω. Άλλά προς τούς άνθρώπους του ό Μωάμεθ παρέδωκε προς λεηλασίαν όλους τούς θησαυρούς τής ΚΠόλεως, πλην των κτισμάτων, δια τά όποια ειπεν ότι του άνήκουν. Ό Δούκας αναφέρει χαρακτηριστικόν έπεισόδιον: «*Εύρών ένα των Τούρκων (ό Μωάμεθ) κατεάζαντα μια των μαρμάρων εκείνων (της Άγίας Σοφίας), τόν μεν Τούρκον ήρώτα τίνι τρόπω φθείρει τό έδαφος; Ό δέ άπεκρίνατο, ένεκα πίστεως. Αύτός δέ τείνας τήν χείρα, παίζει τω ξίφει τόν Τούρκον, λέγων τοϋτο, "άρκει ύμίν ό θησαυρός και ή αιχμαλωσία" αΐ δέ οικοδομαΐ τής πόλεως έμαΐ τυγχάνουσιν*»³.

1. Steven Runciman, The fall of Constantinople 1453, Cambridge 1965, σελ. 140 κέξ., 199 κέξ.

2. Άλλως τε τό βιβλίον δέν έκρίθη εισέτι. Έν τούτοις βλ. προς τό παρόν τās άξιοπροσέχτους παρατηρήσεις ύπό Άγγ. Γ. Προκοπίου, προς διευκρίνησιν έπιμάχων ζητημάτων συνομιλία με τόν Ράνσιμαν, έφημ. «Καθημερινή», 11 Νοεμβρίου 1962 και Μαρίας Ί. Θεοχάρη, Οί ναοΐ ΚΠόλεως και ή Άλωσις (τό νέον βιβλίον του σέρ Στήβεν Ράνσιμαν), αυτόθι, 6 Ιουνίου 1965, σελ. 3, 6.

3. Δούκα, Ιστορία, έκδ. Bekker, Βόννη 1834, σελ. 298 κέξ. Ν. Β. Τωμαδάκη, ένθ' άνωτ., σελ. 67 - 68.

Και περαιτέρω ὁ Πορθητῆς φέρεται εἰπὼν πρὸς τὸν μεγαδοῦκα Λουκᾶν τὸν Νοταρᾶν, καθὼς ἐξήρχετο ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὰ σοβαρώτατα ταῦτα: «*κακῶς ἐποιήσατε τοῦ μὴ παραδοῦναι τὴν πόλιν ἴδε πόση ζημία ἐγγόνει, πόσος ὄλεθρος, πόση αἰχμαλωσία*». Ἄλλὰ μέσα εἰς μίαν τοιαύτην γενικὴν ἀναστάτῳσιν, φυσικὸν ἦτο νὰ σταθοῦν ὄρθιοι μερικοὶ ναοί, ἐκ διαφορῶν λόγων. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὁ παραχωρηθεὶς ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ ὡς πατριαρχεῖον¹, δὲν ἔκειτο εἰς τὰς συνοικίας ἐκείνας, δι' αἷς ἰσχυρίζεται ὁ Runciman ὅτι ἐσυνθηκολόγησαν. Ἄλλους δὲ περισωθέντας ναοὺς παρεχώρησεν ὁ Μωάμεθ εἰς οἰκίους αὐτοῦ, «*ὥστε εἶναι αὐτοῖς ἐς κατοίκησιν*»². Ἄς σημειωθῆ τέλος ὅτι εἰς τὴν νέαν πραγματικότητα ρυθμιστῆς τῶν σχέσεων Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τῶν δευτέρων κατάκτησις — ὄχι συνθηκολόγησις — τῶν πρώτων.

2. ΤΟ ΠΡΟΝΟΜΙΟΝ. Μὲ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ἀσιατῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν κατάλυσιν τῆς αὐτοκρατορίας τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον διέτρεξε τὸν μέγιστον κίνδυνον πλήρους ἐξαφανίσεως. Ἡ μάχαιρα καὶ ὁ ἐξισλαμισμὸς ἦσαν ὄπλα φοβερὰ εἰς χεῖρας ἀγρίων Ἀσιατῶν. Ἄν συνεχίζετο χωρὶς διάκρισιν ἢ χρῆσις αὐτῶν, ζήτημα εἶναι ἂν μέσα εἰς τὸ μωαμεθανικὸν περιβάλλον θὰ ἐσώζοντο χριστιανοί, πέραν τῶν ὄρεινῶν καὶ ἀγόνων περιοχῶν³. Ἄλλ' οἱ νικηταὶ ἦσαν κυριώτατα στρατιῶται καὶ ἔλθρονε, μετὰ τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὴν ἀκολασίαν τῶν πρώτων ἡμερῶν νὰ παραμείνουν στρατιῶται. Διὰ τὴν συντήρησίν των πολιτικὸς εὐφυῆς καὶ δξύνους ὁ Πορθητῆς ἀντελήφθη ὅτι τοῦ ἦτο χρήσιμος ὁ δουλωθεὶς κόσμος. Ἀντελήφθη ὅτι τοῦ ἦτο χρήσιμος ὁ κόσμος τῶν ἀπίστων, διότι τὸ συμφέρον τῶν ὑπηκόων του συνέλιπτε πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κράτους του⁴. Δι' ὃ παρίστατο ἀνάγκη δι' ἄλλην μίαν φορὰν καὶ ἐδῶ νὰ ἐφαρμοσθῆ σχέδιον ἀνοχῆς τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἔναντι τῶν χριστιανῶν. Καὶ τὸ σχέδιον ἀπέβη σωτήριο διὰ τοὺς τελευταίους.

Πρὸς τὴν ἐκ τῆς Ἀλώσεως δημιουργηθεῖσαν πραγματικότητα συνεδύασθη εὐφυῶς ἡ ἀρχὴ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας καὶ παρεχωρήθη εἶδος πολιτικῆς τινος ἐλευθερίας, ἐπιτροπῆς ἀπὸ τὸν θεοκρατικὸν χαρακτῆρα τοῦ

1. Γ. Σφρανεξῆ, *Chronicon Majus*, σελ. 307. Ν. Β. Τωμαδάκης, σελ. 198, στ. 1186 - 1187. Ἀκολούθως ἐξήγησεν ὁ πατριάρχης Γεννάδιος τὴν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου καὶ τοῦ ἐδόθη (αὐτόθι).

2. Κριτοβούλου, σελ. 101. Ν. Β. Τωμαδάκης, σελ. 132, στ. 1116 - 1117.

3. Κ. Ἀμάντου, Οἱ προνομιακοὶ ὄρισμοὶ τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, «Ἑλληνικά», τόμ. Θ' (1936), σελ. 103, 141.

4. Ν. Βλάχου, Ἡ σχέσις τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων πρὸς τὸ κυρίαρχον ὀθωμανικὸν κράτος, «L'Hellénisme Contemporain», Ἀναμνηστικὸς Τόμος, Ἡ Πεντακοσιοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως, Ἀθῆναι 29 - 5 - 1953, σελ. 135 κέξ.

μωαμεθανικοῦ κράτους, πρὸς τὸ δουλωθῆν ὀρθόδοξον στοιχείον. Τὸ πολιτικὸν συμφέρον τοῦ κράτους, ἐνῶ ἀπηγόρευε τὴν συνεργασίαν κρατούντων καὶ ὑποδούλων, ἔκλειε τὴν θύραν τῆς ἐπαφῆς τῶν ὀρθοδόξων μὲ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐντατικῶς εἰργάζοντο οἱ φυγάδες τοῦ Βυζαντίου¹. Παρεχωρήθη λοιπὸν προνόμιον. Τοῦτο ἐξ ἑνὸς χαρακτηρίζει τὴν πολιτικὴν ὀριμότητα τοῦ Πορθητοῦ, ἐξ ἑτέρου δὲ σώζει τὸ Γένος, διότι ἐκινδύνευσε νὰ σαρωθῆ ἀπὸ τὴν ἀσιατικὴν πλημμυρίδα. Τὸ προνόμιον χορηγεῖται εὐθὺς μετὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς Ἱστορίας καὶ ἀκριβῶς μαρτυρεῖ περὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ Μωάμεθ Β', διότι οὗτος ἐπέβαλεν αὐτὸ παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἐδίδετο πρὸς πόλιν, ἡ ὁποία δὲν ἐζήτησεν ἔλεος ἀλλ' ἠμύνθη καὶ ὑπετάγη, τοῦτο δ' ἔχει ἰδιαιτέραν ἱστορικὴν ἀξίαν².

Τὸ προνόμιον συνίστατο εἰς δημιουργίαν ἐκκλησιαστικῆς μορφῆς εἰς τὴν πρόσσφιν κράτους, ἐνῶ ἐμμέσως ἐσχηματίζετο κράτος ἐθνικὸν καὶ ἔμελλε νὰ κινῆται μέσα εἰς τὸν μηχανισμόν τοῦ πολιτικοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους. Καθιστῶν ὁ κατακτητὴς τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ὄρθοδοξίας ἐθνάρχην ὑπεύθυνον ἔναντι τοῦ κράτους του καὶ ἐγγυητὴν τῆς ἐκπληρώσεως τῶν παντὸς εἶδους ὑποχρεώσεων τῶν ὑποδούλων, ἐγκαινίαζε μετ' αὐτοῦ ἑκατέρωθεν συμφέροντα διάλογον. Φανερόν εἶναι, ὅτι διὰ τῆς ἐπαφῆς αὐτῆς ἐπεδιώκετο κατὰ τινα τρόπον μόνιμος ὑποταγὴ τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν νικητῶν. Ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν δηλαδὴ τοῦ ὑπευθύνου Πατριάρχου καὶ χωρὶς παρεμβολῆν προσκομμάτων ὁ Πορθητὴς ἐπετύγγανε κατ' ἀρχὴν τὴν σιωπηρὰν συγκατάθεσιν τοῦ ὑποταχθέντος λαοῦ διὰ τὸ νέον καθεστῶς. Περαιτέρω οὗτος ἠδύνατο ἀκινδύνως νὰ προχωρῆ εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ κυρίου ἀντικειμενικοῦ του σκοποῦ. Ὁ Μωάμεθ ἐξῆσεν ἐν ὄλῳ 49 μόνον ἔτη, ὅσα καὶ ὁ τελευταῖος Ἑλλην αὐτοκράτωρ. Παρὰ τοῦτο, κατώρθωσε νὰ θέσῃ ἰσχυρὰ τὰ θεμέλια τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν σοβαρῶς ὑπολογίσιμον δύναμιν εἰς τὴν Εὐρώπην.

Ὁ Σφραντζῆς ἀναφέρει ὅτι ὁ Μωάμεθ ἔδωκε γ ρ α π τ ἰ τ ἄ π ρ ο σ τ ἄ

1. Ὅτι διὰ λόγους καθαρῶς πολιτικούς οἱ Τούρκοι δὲν ἐβλεπον οὔτε τώρα οὔτε ἐφεξῆς μὲ καλὸν ὄμμα τὴν ἀργότερα ἐνταθεῖσαν καθολικὴν προπαγάνδαν παρὰ τοῖς ὀρθοδόξοις, δὲν χρειάζεται ν' ἀναπτύξῃ κανεὶς διὰ μακρῶν. Βλ. προχείρως Γενναδίου Ἁραμπατζόγλου, μητρ. Ἡλιουπόλεως καὶ Θείων, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, μέρ. Α', ἐν ΚΠόλει 1935, σελ. 11 (πρβλ. καὶ σελ. 69-70). Πρέπει ἐν τοσοῦτῳ νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἰδέα μιᾶς εὐρωπαϊκῆς Σταυροφορίας ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἔναντιον τῆς Τουρκίας ἀποβαίνει μετὰ τὴν Ἄλωσιν σαφῆς ἔκφρασις πολιτικῆς συνοχῆς τῆς ἀπειλουμένης Εὐρώπης. Βλ. Δ. Ἄ. Ζακυνθίου, Ἡ Ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως, ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐπίδρασις εἰς τὴν Εὐρώπην, « L'Hellénisme Contemporain », Ἀναμνηστικὸς Τόμος, σελ. 98 κέξ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

2. Κ. Ἀμάντου, Ἡ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως, « L'Hellénisme Contemporain », Ἀναμνηστικὸς Τόμος, σελ. 18.

γ μ α τ α τῆς ἐξουσίας τοῦ πατριάρχου. Ταῦτα ὁμως δὲν ἐσώθησαν. Ἄλλ' ἐδημιουργήθη δίκαιον ἄ γ ρ α φ ο ν, μὲ διατάξεις σαφείς, συνοψιζομένης ὡς ἀκολούθως ἀπὸ τὰ συνοδεύοντα τὴν ἐκλογὴν τῶν πνευματικῶν ἡγετῶν σουλτανικά βεράτια εἰς αὐτὴν τοῦ προνομίου τὴν οὐσίαν¹:

α) δικαίωμα ἀσκήσεως θρησκευτικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τοῦ πληρώματος, μὲ διάρθρωσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας ὑπὸ κεντρικὴν διοικητικὴν μονάδα τὴν Πατριαρχικὴν Σύνοδον

β) ποινικὴ δικαιοδοσία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἐπὶ τοῦ κλήρου καὶ ἐπὶ τοῦ πληρώματος καθ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ ἐκκλησιαστικοῦ περιεχομένου διαφορῶν

γ) δίκαιον ἐπὶ οἰκογενειακῆς φύσεως ζητημάτων καὶ τοῦ ἐν γένει θρησκευτικοῦ βίου

δ) δικαιοδοσία πολιτικῆς φύσεως ἐπὶ φιλανθρωπιῶν, ἐκπαιδευτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων, τῆς λειτουργίας καὶ τῆς διαχειρίσεως αὐτῶν

ε) ἀπαλλαγὴ τοῦ κλήρου ἐξ οἰασδήποτε φορολογίας, ἐπιβολὴ διὰ θρησκευτικούς λόγους φορολογίας ἐπὶ τοῦ πληρώματος καὶ χρήσις ὀργάνων ἀστυνομικοῦ χαρακτῆρος διὰ τὴν εἰσπραξίν αὐτῶν

ς) παροχὴ ἐγγυήσεως ὑπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, περὶ μονίμου ὑποταγῆς τῆς θρησκευτικῆς κοινότητος καὶ δικαίωμα συμπαραστάσεως τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν ὑποδούλων, χάριν δικαίων αἰτημάτων αὐτῶν.

Ἄπὸ ταυτομάτου τίθενται ἐνώπιον ἡμῶν τὰ ἐρωτήματα ταῦτα: Πῶς ἔμελλον νὰ ρυθμισθοῦν καὶ νὰ λάβουν σιγά-σιγά σταθερὰν μορφήν αἱ σχέσεις ὑποδούλων καὶ κρατούντων; Πῶς ἔμελλε νὰ συγκρατηθῇ τὸ ἔθνος, ἀφοῦ τὸ κράτος κατελύθη, ἀφοῦ αἱ ἔθνικαὶ δυνάμεις διελύθησαν καὶ χωρὶς ἡγεσίαν βαρύνθυμος ὁ λαὸς ἐδυσκολεύετο καὶ ἀκόμη ἐδυσπίστει, διὰ νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν οἰκτρὰν πραγματικότητα; Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξασφαλισθῇ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ ἔθνους διὰ τὸ μέλλον, λαμβανομένη ἀπὸ τὴν νέαν γενεάν, διὰ τῆς ὁποίας μόνης ἡδύνατο νὰ δοθῇ συνέχεια εἰς τὴν ζωὴν ὑπὸ τὰς νέας ἔστω συνθήκας;

1. Ν. Μοσχοβάκη, Τὸ ἐν Ἑλλάδι δημόσιον δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1882, σελ. 52-54. Π. Καρολίδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου Α', ἐν Ἀθήναις 1925, σελ. 215-217. Ν. Π. Ἐλευθεριάδου, Ἀνατολικά μελέται, τόμ. Α', τὰ προνόμια τοῦ οἰκ. Πατριαρχείου ὑπὸ ἱστορικὴν, θρησκευτικὴν, πολιτικὴν, νομικὴν ἐποψὴν κρινόμενα..., ἐν Σμύρῃ 1909. C. G. Παπαδόπουλος, Les privilèges du patriarcat Œcuménique (communauté Grecque orthodoxe) dans l'empire ottoman, Παρίσι 1924, σελ. 165 κέξ. Ν. Ι. Παναζοπούλου, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1960-1963, σελ. 21 κέξ. Τοῦ αὐτοῦ, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν προνομίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 1943, σελ. 3 κέξ.

Πρέπει ἀναμφισβητήτως νὰ τονισθῇ εὐθύς ἀμέσως ὅτι, παρὰ τὸ δοθὲν προνόμιον καὶ παρὰ τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς τοῦ Πορθητοῦ, θηριώδης παρέμεινε καὶ ἀμετάβλητος ἡ ἀσιατική φυσιογνωμία αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τῶν διαδόχων του. Παρὰ τὸ ἀνενόχλητον τοῦ πατριάρχου, ὁ πατριάρχης οὐχὶ σπανίως κατεβιάσθη ἀπὸ τὸν θρόνον καὶ ὠδηγήθη εἰς τὸν θάνατον, παρὰ δὲ τὰς χορηγηθείσας θρησκευτικὰς ἐλευθερίας, ὑπῆρχον δεσμεύσεις καὶ ἐπὶ τῶν ἀπλουστέρων ζητημάτων, αὗται δὲ συνήθως ἤρροντο διὰ τῆς καταβολῆς χρημάτων. Γεμάτη ἀπὸ ἀντιφάσεις ἐξεδηλώνετο ἡ τουρκικὴ πολιτικὴ ἐναντι τῶν χριστιανῶν, πάντοτε ὁμως ρυθμιστὴς τῶν σχέσεων ἦτο ἡ σκοπιμότης καὶ χουσοῦς κανὼν ἢ ἔξαγορά, ποτὲ ἢ ἀρετὴ καὶ τὸ δίκαιον.

Παραλλήλως πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ἐκδηλώσει τάσεις διασπάσεως ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, τῶρα δὲ λόγῳ τῆς συμφορᾶς πέρα τῶν κινδύνων ἐκείνων ἠπειλεῖτο διατάραξις ὁλοκλήρου τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Οἱ πρωταγωνισταὶ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ δράματος ἀπεσύροντο ἀπὸ τὴν σκηνὴν καὶ ἐχάνοντο σχεδὸν μαζὶ μὲ τὴν τελευταίαν προᾶξιν τῆς τραγωδίας. Ἐπομένως ἡ νέα τάξις πραγμάτων, τὸ προνόμιον, οἱ νέοι καιροί, ἔθετον πρόβλημα μέγα καὶ τοῦτο ἔκαλεῖτο ν' ἀντιμετωπίσῃ ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπευθύνως, ὅπως ἀπῆται αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ στιγμή τοῦ ἐθνικοῦ βίου κατὰ τὴν προκειμένην κρισιμωτάτην καμπήν.

3. ΝΕΑΙ ΘΕΣΕΙΣ. Ἀνήκει εἰς τὰ ἀδιαμφισβήτητα προσόντα τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, νὰ ἐπιδεικνύῃ ψυχραιμίαν ἀξιοθαύμαστον καὶ ἰκανότητα προσαρμόγῃς κατὰ τὰς ἐκτάκτους στιγμὰς τῶν μεγάλων στροφῶν τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἔθνους. Μετὰ τὴν ἐκ τῆς συμφορᾶς ἀποθάρρυνσιν, μετὰ τὸν ἔσχατον κίνδυνον καὶ μετὰ τὴν ἀπειληθεῖσαν ἐθνικὴν διάλυσιν, διεφάνη ἡ θέλησις τῶν ἀποκρῦφων ἐθνικῶν δυνάμεων νὰ ὑπομείνουν, ν' ἀντισταθοῦν καὶ νὰ ὀργανώσουν θέσεις νέας. Παραλλήλως πρὸς τὴν παρηγοροῦσαν πηγὴν, τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ὡς ἤδη ἐνισχύετο διὰ τοῦ προνομίου, καὶ σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν συμφορὰν ἐγεννήθησαν ἐθνικοὶ πόθοι, ἰκανοὶ νὰ στερεώσουν τὰ κλονιζόμενα πρῶτα βήματα τοῦ ἀπορφανισθέντος κόσμου. Ἐκεντήθη ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία καὶ κατὰ ποσοστὸν σοβαρὸν ἐστηρίχθη αὕτη ἐπὶ τῶν προσφάτων ἐθνικῶν ἀναμνήσεων. Ἡ πληρότης τοῦ καθιερωθέντος συστήματος ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως συνεκράτησε στερεὰν τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα.

Βεβαίως ἐχρειάσθη ἀγών, πρὸ πάντων ἀγῶν ἐσωτερικός, χρόνος καὶ πίστις. Κέρδος μέγα προέκυψεν ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐχάθη, ἐνῶ ἐπικινδύνως ἐστάθμευσε, καὶ δὲν ἐχάθη, ἐνῶ ἐπάλαισε σκληρὰ διὰ νὰ ἐπιβιώσῃ βιολογικῶς καὶ ἐθνικῶς καὶ πνευματικῶς. Εἰς τὴν θαυμαστὴν αὐτὴν πάλιν ἔγραψε σελίδας νέας, χαραγμένας μὲ πόνον, μὲ θρόμβους αἵματος καὶ μὲ διαρκεῖς στεναγμοὺς τοῦ νέου κόσμου, πού ἔφερε μέσα του τὴν μεγά-

λην παράδοσιν τῶν αἰώνων καὶ εἶχε τὴν ὑψίστην τιμὴν νὰ διέλθῃ μέσα ἀπὸ στενάς, στενοτάτας, διαβάσεις, ἀπὸ ὧσας ἐγνώρισεν ἡ ἐθνικὴ τῆς Ἑλλάδος ἱστορικὴ πορεία. Ἀλλὰ κατὰ τὰς κρισιμωτάτας ἐκείνας στιγμὰς ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπέδειξεν ὅτι διετήρησεν ἀκεραίαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, κοινὴν τὴν γλωσσικὴν παράδοσιν καὶ ἀμετάβλητον τὴν σειρὰν τῶν δι' αὐτῆς κληροδοτηθέντων παλαιῶν καὶ νέων μνημείων τοῦ λόγου, ὅπως ἐπίσης διετήρησεν ἰσχυρὰν τὴν δύναμιν τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, κοινὰ τὰ ἦθη, ἀκμαίαν τὴν συνείδησιν τῆς κοινῆς καταγωγῆς ὅλων τῶν βασανιζομένων ἤδη ἀπογόνων τῶν ἐνδόξων προγόνων καὶ τῶν χθεσινῶν ἐθνικῶν μαρτύρων.

Ὅ,τι ἀνέκαθεν ἐχαρακτήριζεν ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἀκριβῶς τώρα ἀπετέλεσε συνειδητὸν γνῶρισμα τοῦ νέου μετὰ τὴν Ἄλωσιν κόσμου. Ὁ κόσμος αὐτὸς ἐφαίνεται μὲν νέος κόσμος ἀλλ' ἦτο αὐτούσιος ὁ παλαιός. Νέος ἦτο μετὰ τὴν τραγικὴν θύελλαν τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς ἀλλ' ἔφερε μέσα του ἀμετάβλητον τὸν παλαιόν, μὲ προσθήκην νέας πλουσίας πείρας ζωῆς. Μὲ τὸ προνόμιον ἤρχιζαν σελίδες νέαι. Ἡ νέα ζωὴ δὲν ἤρνεϊτο τὴν παλαιάν. Μὲ ὀδηγὸν τὸ παρελθὸν ἐβλάστανεν ὑπὸ μορφῆν νέαν ἡ ζωὴ ἐπάνω εἰς τὴν ἔρημον καὶ αἵματοβαμμένην γῆν. Μὲ τὸ προνόμιον ἐκαλύπτετο ἡ ἐπείγουσα ἀνάγκη σταθεροποιήσεως τῆς μορφῆς τῆς ζωῆς καὶ μὲ θέσεις νέας ἐθεμελιούτο τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς αὔριου, διὰ νὰ ὑπάρξῃ συνέχεια ἱστορικῆς βίου. Τούτου τὸ ἀπώτατον ὄραμα ἦτο ὁ πόθος τῆς μελλοντικῆς ἀποκαταστάσεως, ἔστω ὡς σκιὰ καὶ χρησμὸς διαγραφόμενος. Ὡς συγκινοῦσα ἠθικὴ ἀξία ὁ πόθος ἦντλει ἀπὸ τὸ παρελθὸν δύναμιν καὶ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ ἀδιόφοτον μέλλον — πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς — διὰ τὴν πραγμάτωσίν του.

Ἐκτελεσται τῶν μεγάλων ὑποθηκῶν εἶναι πάντοτε οἱ νέοι, στήριγμα καὶ ἐλπιδοφόρος αὐγὴ. Τὸ ἐθνικὸν αἴτημα ἦτο σαφές, ὅσον καὶ δεῦν καὶ ἐπείγον καὶ οὐσιαστικόν. Ἀντιμετωπίσθη δὲ ὡς αἴτημα, μέλλον νὰ εὕρῃ τὴν δικαίωσίν του μὲ τὴν προπαρασκευὴν ἱκανῶν καὶ ἀνταξίων τοῦ παρελθόντος νέων. Ἴσως ἡ σκέψις πρὸς τοὺς νέους νὰ μὴ ἐστράφη ἀπὸ ὧσους ἔφευγαν συνειδητῶς. Ἴσως νὰ ἐλάνθανεν ἡ διαύγεια τοῦ ἀπωτέρου σκοποῦ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἔθνους εἰς τὰς πρώτας ἐνεργείας τῆς θρησκευτικῆς ἡγεσίας. Ἀλλὰ τὸ γεγονός τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ θέματος τῆς παιδείας ἀπὸ τῶν πρώτων στιγμῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ὀργανώνοντο αἱ νέαι θέσεις τοῦ ἔθνους, ὁμιλεῖ καθαρὰ περὶ τῶν προθέσεων τῆς ἡγεσίας νὰ προετοιμάσῃ τὴν νεότητα, ἱκανὴν ν' ἀναλάβῃ ὑπευθύνως εἰς τὰς χεῖρας τῆς τὴν μοῖραν τοῦ ἔθνους. Πάντως ἀποτελοῦν κραυγὰς ἐκ βαθέων αἱ σπαρακτικαὶ φωναὶ Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου καὶ πρὸ τῆς συμφορᾶς καὶ μετ' αὐτήν, χάριν τῆς νεότητος.

Δὲν γνωρίζομεν πολλὰ καὶ ἀσφαλῆ διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς παιδείας εἰς τὰς ἐπαρχίας μετὰ τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν. Βεβαίως διὰ τὰς πρώτας στιγμὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνεταί λόγος περὶ ὀργανώσεως οἰασθήποτε παιδείας

πέρα τῆς πρωτευούσης. Φυσικὸν ἦτο νὰ βραδύνη ὁ ἄνεμος νὰ φέρῃ τοιοῦτο μήνυμα εἰς μίαν ἐπικράτειαν, ὅπου ἄλλοι παράγοντες ὑπῆρξαν ρυθμισταὶ τῆς νέας ζωῆς. Χάρις εἰς τὸ προνόμιον ὅμως κατέστη συντόμως δυνατὸν νὰ τεθοῦν ἐντὸς τῆς νέας ΚΠόλεως θεμέλια πνευματικῆς ζωῆς, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστερεώθη προοπτικὴ ἐθνικοῦ μέλλοντος. Ὁρθῶς ἡ ὀργάνωσις παιδείας ὡς μία ἀπὸ τὰς νέας θέσεις ἀπέβαιναν ἰσχυρὰ προϋπόθεσις αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τοῦ κλονισθέντος ἔθνους.

4. Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ. Ἡδὴ πρὸ τῆς Ἀλώσεως ἡ βασιλεὺς τῶν πόλεων εἶχεν ἀρχίσει ν' ἀποδεκατίζεται. Πόλις καὶ περίχωρα ὑφίσταντο διαρκῶς δεινὴν ἀφαιμάξιν καὶ ἐφ' ὅσον ἤγγιζεν ἡ πτώσις παρουσίαζον γενικὸν μαρασμόν, ὥστε ὁ πληθυσμὸς ἐντὸς τῶν τειχῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς Ἀλώσεως ὑπελογίζετο εἰς 70 χιλ. ψυχῶν. Ἡ ἀκολουθήσασα τὴν καταστροφὴν δεινὴ λεηλασία κατέστησεν ἀοίκητον τὴν Πόλιν, ὄνομα μόνον πόλεως ἔχουσαν. Οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἀλώσεως ὁμιλοῦν σαφῶς περὶ τῆς γενικῆς ἐρημώσεως καὶ τοῦ ὀλέθρου (σφαγαί, αἰχμαλωσίαι, μετοικήσεις)¹. Ὅσον καὶ ἂν ἀνεθάρρησαν ὕστερα τὰ λείψανα τῆς ἄλλοτε πολυανθρώπου βυζαντινῆς πρωτευούσης, τὸ δημιουργηθὲν ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς μέγα κενὸν ἦτο χάσμα.

Καθὼς διηγεῖται ὁ Σφραντζῆς², ἀφοῦ ὁ Πορθητῆς ἐποίησε θορίαμβον κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως διὰ τὴν νίκην, διέταξε νὰ ἐξέλθουν ὅλοι οἱ τυχόν «ὄντες κεκρυμμένοι ἐν τισὶ τόποις κρυφοῖς τῆς πόλεως, ἵνα ἐλεύθεροι καὶ ἀνερόχλητοι ᾖσι», καθὼς καὶ ὅσοι εἶχον φύγει ἔξω τῆς πόλεως ἐκ φόβου. Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι τὴν 26 Δεκεμβρίου 1453 ὁ Μωάμεθ δι' ἐγγράφου εἰς τὴν ἑλληνικὴν συντεταγμένου ἐκάλεε ὀνομαστικῶς πρὸς ἐγκατάστασιν ἐντὸς τῆς ΚΠόλεως διαφόρους ἄρχοντας³. Περὶ προσκλήσεως διὰ πίνακος φυγάδων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐπανεγκαταστάσεως αὐτῶν τε καὶ ἄλλων πληθυσμῶν εἰς ΚΠολιν εἰδήσεις ἔχομεν καὶ ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς. Ὁ ἐποικισμὸς ὅμως τῆς νέας πόλεως συνετελέσθη καὶ διὰ πληθυσμῶν

1. «...καὶ ἦν ἰδεῖν τὴν ἅπασαν Πόλιν ἐν ταῖς σκιραῖς τοῦ φουσαίου, τὴν δὲ πόλιν ἔρημον νεκρῶν κειμένων, γυμνῶν, ἀφωνῶν, μὴ ἔχουσαν εἶδος οὐδὲ κάλλος...». Δοῦκας, σελ. 306 «...Ὅθι καὶ πᾶσαν ταύτην ἐκένωσε καὶ ἠρήμωσε καὶ πυρὸς δίκην ἠφάνισε καὶ ἠμαύρωσεν... Ἀπέθανον δὲ τῶν μὲν Ῥωμαίων καὶ τῶν ξένων, ὡς ἐλέγοντο, παρ' ὅλον τὸν πόλεμον καὶ ἐν αὐτῇ δὴ τῇ ἀλώσει ξύμπαντες, ἄνδρες φημί καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες...». Κριτόβουλος, σελ. 98. Γ. Σφραντζῆ, *Chronicon Majus*, σελ. 288 κέξ. Α. Χαλκοκονδύλης, σελ. 165 κέξ. Προχείρως βλ. τὰ κείμενα ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, Περὶ ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως (1453) συναγωγὴ κειμένων..., σελ. 71, 127, 195, 223.

2. *Chronicon Majus*, σελ. 304 (Ν. Τωμαδάκης, σελ. 197).

3. Hammeγ, Ἱστορία τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐξελληνισθεῖσα ὑπὸ Κ. Σ. Κροκιδᾶ, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1870, σελ. 641-642.

άλλοεθνών, Ἑβραίων, Ἀρμενίων καὶ Σλάβων. Ἄλλ' οὗτοι, οἱ ξένοι, δὲν ἦσαν πολλοί. Ὁ Πορθητὴς μετεχειρίζετο βίαν καὶ πειθῶ διὰ τὴν ὁμαδικὴν ἐπανεγκατάστασιν τῶν πληθυσμῶν. Ἀναφέρεται ὅτι 30 χιλ. οἰκογενειῶν προσῆλθον ἀπὸ τὰς πέραν τῶν θαλασσῶν περιοχάς, 4 χιλ. ἀπὸ τὸ ἐσωτερικόν, ἰσάριθμοι βιαίως καὶ ἄλλαι ἀπὸ μεγάλας πόλεις διὰ πολλῶν μέσων¹.

Διὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους του διὰ χριστιανικῶν πληθυσμῶν ὁ Μωάμεθ ἀνέπτυσε συνεχῆ δραστηριότητα καὶ παρεῖχε πολλὰ πρὸς τοὺς ἐγκαθισταμένους, φροντίζων διὰ τὴν ἐπιλογὴν συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνοικοδομήσεως τῆς νέας πόλεως. Οὕτως, ἔχων ἀνάγκην τεχνιτῶν καὶ εἰδικευμένων ἐργατῶν, ὅπως καὶ γεωργῶν, ἐμπόρων καὶ ἐπαγγελματιῶν, ἐχρησιμοποίει τούτους εἰς τὰς περιστάσεις διὰ τὰ ἔργα ἀνοικοδομήσεως καὶ καλλωπισμοῦ τῆς πόλεως, διὰ τὰ παραγωγικὰ ἔργα ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῶν τειχῶν, διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἀνασυγκρότησιν, μὲ παραχωρήσεις γαιῶν, ἐργαλείων, οἰκιῶν καὶ μὲ ἄλλας διευκολύνσεις. Καθὼς μάλιστα περιγράφει ὁ Κριτόβουλος, ὁ Μωάμεθ ἐπιστατῶν ὁ ἴδιος ἐπὶ μίαν δωδεκαετίαν προῆγε τὸ ἔργον τῆς ἀναδημιουργίας, διὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν, ἀγορῶν, πανδοχείων, φυτειῶν, ὑδραγωγείων κλπ., οὕτω δὲ διὰ πλήρους ἀνανεώσεως περικοσμῶν τὴν πρωτεύουσάν του².

Μὲ τὰς βάσεις αὐτὰς καὶ μὲ τὴν δημιουργίαν νέας ζωῆς ἐντὸς τῆς νέας πόλεως, αὕτη ἀπέβη τὸ κέντρον τοῦ ἀναγεννωμένου Ἑλληνισμοῦ, χωρὶς ὁ κατακτητὴς νὰ θελήσῃ τοῦτο. Ὁ πληθυσμὸς κατὰ τὸ πλεῖστον ἦτο ἑλληνικὸς καὶ χριστιανικὸς. Ὁ χαρακτὴρ τῆς πόλεως δὲν ἠλλοιώθη. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπέβη τὸ ὄργανον συνεννοήσεως δι' ἐπισήμους καὶ μὴ σχέσεις. Τὸ παρελθὸν ἐβάρυνε πολὺ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς νέας Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἄνθρωποι διεδραμάτισαν τὸν σημαντικώτατον διὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν τῆς Ἱστορίας ρόλον καὶ ἡ ἐνδοξος νύμφη τοῦ Βοσπόρου, ἡ « μείζων Κωνσταντινούπολις », διετήρησε τὸν οἰκουμένικὸν χαρακτῆρα της³. Ἄλλοι τινὲς ἀκόμη συγγενεῖς συντελεσταὶ προσῆλθον μέσ' ἀπὸ αὐτὴν τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους καὶ χαρακτηρίζουν τὸ ἑλληνικὸν δαιμόνιον, ὅπως καὶ τὴν μοῖραν τοῦ Ἑλληνισμοῦ καθ' ὅλον καὶ εἰδικώτερον κατὰ τὴν προκειμένην περίοδον.

Ἡ Θεία Πρόνοια ἠθέλησε, μετὰ τὴν συμφορὰν ν' ἀναδημιουργηθῇ ἀμέσως ἡ ΚΠολις. Καὶ ἀκόμη ἡ νέα πόλις νὰ περιλάβῃ κόσμον ἀνάμεικτον,

1. N. Jorga, Byzance après Byzance, Βουκουρέστι 1935, σελ. 45 κέξ.

2. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ΚΠόλεως (1453) ἀποικισμὸς αὐτῆς κατὰ τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς, « Πρακτικὰ τοῦ Θ' Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου », τόμ. Β', Ἀθῆναι 1956, σελ. 611 κέξ.

3. Ὑπερήφανος ὅτι ἔφερε τὸν τίτλον « ἀμιρᾶς Τουρκορρωμαίων » ὁ Μωάμεθ καὶ ἄλλους συναφεῖς εἶχε νὰ ἐπιλέξῃ μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν θεσμῶν τῆς φυλῆς του καὶ τῆς ἐξω τῆς τραχύτητος αὐτῶν λαμπρᾶς παραδόσεως τοῦ κατακτηθέντος Βυζαντίου. Δ. Α. Ζακυθηνόυ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 95.

φορέα κοινωνικῆς προόδου, ἐκ τῆς προτέρας πείρας ἐντριβῆ καὶ εὐκόλως προσαρμοζόμενον εἰς τὴν νέαν πραγματικότητα. Ὁ κόσμος αὐτὸς ἐγέμισε μὲ τὴν φυσιογνωμίαν του κυριολεκτικῶς τὴν πρωτεύουσαν πόλιν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, δι' ἣν ἀπετέλεσε τὸ ὑπέροχον δυναμικὸν αὐτῆς καὶ τοῦτο δὲν ἐδυσκολεύθη καθόλου νὰ στελεχώσῃ τὴν μεταβυζαντινὴν κοινωνίαν καὶ τὸ νέον κράτος, τοῦ ὁποῦοι δημιουργοὶ ἦσαν Ἀσιαῖται πολεμισταὶ μὲ ἀνατολικὴν νοοτροπίαν, ἀνίκανοι νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν πολιτισμοῦ καὶ σχέσεων μὲ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη. Ἡ συνεργασία λοιπὸν τῶν δύο κόσμων ὑπῆρξεν ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς συμβιώσεως, ἡ δὲ εἰσχώρησις τοῦ ἑλληνικοῦ δυναμικοῦ τῆς ΚΠόλεως ἐντὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ ὑπῆρξεν ἐπίτευγμα, ὅμοιον τοῦ ὁποῦοι δὲν ἔχει ἡ Ἱστορία καὶ ὅμοιον τοῦ ὁποῦοι δὲν ἦτο δυνατόν ποτὲ νὰ διεκδικήσῃ ἄλλο τὴν κρίσιμον ἐκείνην ὥραν τὸ ἔθνος.

Στελεχώνουν λοιπὸν τὴν νέαν κοινωνίαν τῆς ΚΠόλεως οἱ Ἕλληνες. Γίνονται ἔμποροι ἐν πρώτοις καὶ γίνονται τραπεζίται, θραύουν τὸν μαρασμὸν καὶ στερεώνουν τὴν οικονομικὴν ζωὴν τῆς πόλεως, φθάνοντες μέχρι τῶν ἡγεμονιῶν καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ ἐργάζεται ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς κατακτήσεως τῆς ἐν ΚΠόλει κοινωνικῆς ζωῆς. Τοῦτο ἔχει ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν καὶ τὸ μέλλον του. Ἡ ΚΠολις ἀποκτᾷ δι' ἄλλην μίαν φορὰν κοσμοπολιτικὸν χαρακτήρα. Ἡ αὔξηση τοῦ τουρκικοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἐμποδίζει τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν. Ὡς πρωτεύουσα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, πόλις εὐρωπαϊκὴ μὲ μεγάλην ἀνάπτυξιν γίνεται μόνον χάρις εἰς τὴν ἑλληνικὴν συμβολὴν ἢ ΚΠολις, ἄλλως θὰ ἦτο ἀνατολικὸς χαρακτήρος πόλις. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος εἰς 60 χιλιάδας ἀνήρχοντο τὰ τουρκικὰ σπίτια, εἰς 40 χιλιάδας τὰ ἑλληνικὰ καὶ εἰς 10 χιλιάδας τὰ ἑβραϊκὰ, περὶ δὲ τὰ 10 χιλιάδες σπίτια Ἑλλήνων εὐρίσκοντο εἰς τὰ περίχωρα¹.

Τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον εἶχε τὸ προβάδισμα ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν κατάληψιν τῶν ἐπικαίρων θέσεων τῆς οικονομικῆς ζωῆς ἀλλὰ καὶ τῆς πνευματικῆς. Ἰδιαιτέρως ἀκτινοβολοῦσα ἐπιστήμη ἦτο ἡ Ἱατρικὴ. Μετὰ τὰς ἀπαραιτήτους σπουδὰς εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα, οἱ Ἕλληνες ἱατροὶ τῆς ΚΠόλεως ἀνεδεικνύοντο μικροὶ ἡγεμόνες. Ἡ φήμη τῶν ἱατρῶν ἦτο εὐρεία καὶ σπουδαία εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀνέκαθεν. Καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς ΚΠόλεως ἐπίσης ὁ ρόλος τῶν ἱατρῶν ἦτο σημαντικώτατος, εἶχε πολιτικὴν, πνευματικὴν καὶ κοινωνικὴν σημασίαν ἢ ἐπιτυχῆς ἄσκησις τοῦ ἐπαγγέλματος².

1. N. Jorga, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 52.

2. Περ. Α. Ἀργυροπούλου, Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, «L'Hellénisme Contemporain», Τόμος Ἀναμνηστικός, σελ. 160.

Εἰς τοὺς παράγοντας τούτους τῆς ἀναπτύξεως τῆς ΚΠόλεως δυνατὸν νὰ προστεθοῦν καὶ ἄλλοι, π.χ. ἡ εἴσοδος χριστιανῶν γυναικῶν εἰς τὰ ἀνάκτορα τῶν σουλτάνων ὡς συζύγων αὐτῶν ἢ ἀνωτάτων ἀξιωματούχων τῆς αὐλῆς των καὶ ἀκόμη τὸ κατὰ βυζαντινὸν τύπον δημιουργηθὲν ἀρχοντολόγιον, εἰς τοὺς κόλπους τοῦ ὁποίου περιελήφθη ἡ ἀνωτάτη βαθμὶς τῆς διανοουμένης ΚΠόλεως. Ἔτσι σιγὰ-σιγὰ ἡ ἀναγεννηθεῖσα βυζαντινὴ πρωτεύουσα, μόλις ἀνένηψεν ἀπὸ τὴν συμφορὰν, μόλις ἐκ νέου κατωκλήθη, προώδευε συνεχῶς καὶ ἀπέβαινε δικαίως καὶ εὐτυχῶς τὸ κέντρον πάσης κινήσεως, τὸ κέντρον τῆς νέας ζωῆς, εἰς τοὺς κόλπους της συνεχέντροσεν ὅλον τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἔθνους. Ἀπ' ἐκεῖ ἔμελλε νὰ δοθῇ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς περισυλλογῆς καὶ ἀναδημιουργίας δι' ὅλοκληρον τὸ ἔθνος, κάτι περισσότερον, νὰ ἐγκαινιασθῇ νέον κεφάλαιον εἰς τὴν μακραίωνα Ἱστορίαν αὐτοῦ. Ἡ ΚΠολις λοιπὸν ἀπέβη μία, ἡ πρώτη, πνευματικὴ ἐπαλξις τοῦ ὑποδούλου Γένους, ἀπ' ἐκεῖ ἔμελλε νὰ ἐκκινήσῃ ἡ νέα πορεία. Ἄν δὲν εἶχε τοιαύτην διαμόρφωσιν καὶ ἐξέλιξιν, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ διαδραματίσῃ τὸν μέγαν καὶ σπουδαῖον παιδευτικὸν ρόλον, διὰ τὸν ὁποῖον τὴν προώρισεν ἡ καλὴ τύχη τῆς δουλωθείσης χώρας.

5. ΤΟ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ. Ἡ Σύνοδος τῆς Φλωρεντίας (1438·1439) καὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Η' τοῦ Παλαιολόγου πρὸς ἐξασφάλισιν βοηθείας τῆς Δύσεως διὰ τοῦ πάπα χάριν τοῦ ἐκπνέοντος Βυζαντίου, ἐνῶ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν δὲν ἐπέτυχον καὶ τὴν ἐπιδιωκομένην βοήθειαν ἀπέδειξαν καθαρὰν οὐτοπίαν, προεκάλεσαν ἀναταραχὴν εἰς τὸν ἐν γένει βίον τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν. Οὗτοι ἐχωρίσθησαν εἰς ἐνωτικὸς καὶ ἀνθενωτικὸς καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους. Ἄλλ' ἡ διαμάχη δὲν ἐπρόκειτο νὰ τερματισθῇ μὲ τὴν Ἄλωσιν. Ἡ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν ἀμφισβητούμενη Σύνοδος τῆς ΚΠόλεως (1450) ἀνέτρεψε τὰς ἀποφάσεις τῆς Φλωρεντίας. Ὑπὸ τῆς ἰδίας κατεβιβάσθη τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ ἐνωτικὸς πατριάρχης Γρηγόριος Γ', ὁ ἐπιλεγόμενος Μάμμας ἢ τῆς μαμῆς, ἀντ' αὐτοῦ δ' ἐξέλεγη ὁ Ἀθανάσιος Β' τὸ 1450, ἡγούμενος τῆς παλαιφάτου μονῆς Περιβλέπτου, ἀλλὰ καὶ παντελῶς ἀμφισβητούμενος. Εἴτε ὑπῆρξεν ὅμως οὗτος πατριάρχης τῶν κρίσιμων καιρῶν καὶ μετ' ὀλίγους μῆνας ἠναγκάσθη εἰς παραίτησιν εἴτε ὅλως ἀνύπαρκτον πρόσωπον εἶναι¹, βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ οἰκουμενικὸς θρόνος ἐχίρσεν ἤδη πρὸ τοῦ 1453, ὅπως καὶ ὅτι ἐπεκράτουν οἱ ἀνθενωτικοὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Αἴτιμα τῶν περιστάσεων ὑπῆρξε μετὰ τὴν συμφορὰν ἡ ἀνάδειξις νέου

1. Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Ὑπῆρξεν ἢ ὄχι πατριάρχης ΚΠόλεως Ἀθανάσιος πρὸ τῆς Ἀλώσεως; « Ὁρθοδοξία », τόμ. ΙΗ' (1943), σελ. 117-123. Πρὸβλ. καὶ τόμ. ΚΕ' (1950), σελ. 356-358.

πατριάρχου, ἐκ τῶν κόλπων τῶν ἀνθενωτικῶν βεβαίως. Τοῦτο πιθανῶς ὑπεδείχθη εἰς τὸν Πορθητὴν ἀπὸ τοὺς κύκλους, ὑπὸ τῶν ὁποίων οὗτος ἐπλαισιώοντο. Ἄλλ' ἡ λύσις ἦτο σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ γραμμὴν. Δι' ὃ ἀνεζητήθη ὁ μόνος ἐνδεδειγμένος νὰ ἡγηθῆ τῆς Μ. Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ὑποδούλου Γένους. Ἦτο οὗτος ὁ Γεώργιος· Γεννάδιος Σχολάριος. Αἰχμάλωτος Τούρκου μεγιστάνος ὁ σοφὸς Βυζαντινὸς διέμενεν εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀδριανουπόλεως. Οἱ φίλοι του ἀπεκάλυψαν εἰς τὸν μεγιστᾶνα ποῖος ἦτο ὁ αἰχμάλωτός του, «βοῶντες αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, ὃν χρῆ τῶν ἡμετέρων ἐπιτροπεύειν ψυχῶν, μέχρις αἰθέρος ἀναβιβάζοντες τοῖς ἐπαίνοις», ὡς διηγεῖται αὐτὸς ὁ Γεννάδιος¹. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἠρνεῖτο τὴν ὑποψηφιότητα διὰ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἦτο ἀπαράσκευος, ὅτι ὑπῆρχε κώλυμα κανονικὸν κλπ.², εἰς τὴν πραγματικότητα ἀναλογιζόμενος μᾶλλον τὰς μεγάλας εὐθύναις, ὑπὸ τὸ βάρος τῶν ὁποίων ἐμελλε νὰ κινηθῆ. Τελικῶς ὁ Γεννάδιος ἐκάμφθη καὶ κατὰ τὰ ἀνέκαθεν ἰσχύοντα, ὡς ἐὰν δὲν εἶχε σημειωθῆ καμμία μεταβολὴ εἰς τὰ ἐθνικὰ πράγματα: «*Συνόδου ἐπισκόπων πολλῶν, τῶν μὲν ἐξ Ἀσίας, τῶν δ' ἐξ Ἑξωρῶπης συνερρηκότων*», ἔγινεν ἡ ἐκλογὴ κανονικῶς καὶ διαδοχικῶς ὁ Γεώργιος Γεννάδιος ἔγινε διάκονος καὶ ἀπὸ ἀξιώματος εἰς ἀξίωμα ἔφθασε μέχρι χειροτονίας εἰς πατριάρχην. Λέγει ὁ ἴδιος σχετικῶς ὅτι «*ψήφοις κἀγὼ πρῶτα μὲν (ἐγενόμεν) διάκονος, εἶτα πρεσβύτερος, εἶτα ἐπίσκοπος καὶ πατριάρχης*»³. Ἡ ἐκλογὴ ἔγινε τὴν 6 Ἰανουαρίου 1454. Ἦτο ὄντως σοφὸς ὁ νέος πατριάρχης, ἔμπειρος, πρόθυμος καὶ ἀποφασισμένος νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἐκτάκτους περιστάσεις, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν ὁποίων σχεδὸν μόνος καὶ χωρὶς βοθηθείας ἀνελάμβανε τὸν ἀγῶνα⁴.

1. Γενναδίου Σχολαρίου, Ἄπαντα τὰ εὗρισκόμενα. Œuvres complètes de Gennadios Scholarios publiées pour la première fois par Mgr. L. Petit, X. A. Sideridès, M. Jugie, τόμ. Γ', Παρίσιοι 1930, σελ. 200.

2. Αὐτόθι, τόμ. Δ', Παρίσιοι 1935, σελ. 224 κέξ.

3. Αὐτόθι, τόμ. Δ', σελ. 225.

4. Διὰ τὰς ἀσθενεῖς πλευρὰς τῆς ἐξαιρέτου φυσιογνωμίας ταύτης βλ. Ἄδ. Ν. Διαμαντοπούλου, Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ὡς ἱστορικὴ πηγὴ τῶν περὶ τὴν Ἄλωσιν χρόνων, «Ἑλληνικά», τόμ. Θ' (1936), σελ. 285-308. Ὁ σ. παρουσιάζει τὸν Γεννάδιον καυχσιολογῶντα, μὲ ἐγωιστικὰς καὶ ἀνελευκρινεῖς ἐκδηλώσεις, χαρακτηρὰ ὄχι εὐθύν, ὑποστηρίζων ὅτι ἀπέτυχεν ὡς πρῶτος μετὰ τὴν Ἄλωσιν πατριάρχης, καίτοι ὁμολογεῖ ὅτι μετὰ τὴν πρῶτην του πατριαρχίαν ὁ Γεννάδιος ἐκ τῶν παθημάτων — τῶν κοινῶν καὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ — ἔδοξίμασε «ποιῶν τινα καθαρμὸν εἰς τὸν χαρακτηρὰ». Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι χαλεποὶ ἦσαν οἱ καιροὶ καὶ ὁ Γεννάδιος ἦτο μία μορφή πρὸ πάντων αὐστηρά, συντηρητικὴ καὶ ἠθικὴ, μὲ ἀκτινοβολίαν τόσην, ὥστε συνεκράτησε τὴν πίστιν τῶν κατατρεγμένων ἀνθρώπων, μὲ τὴν ἰδικὴν του ἀγωνίαν καὶ μὲ τὸν ἰδικόν του παλμὸν ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὴν ἠθικὴν δύναμιν ἢ ἀγωνισθοῦν καὶ νὰ προχωρήσουν μὲ πολλὰς ἐλπίδας. Τοῦτο ἦτο ὑπερβαρικὸν κατὰ τὴν καμπὴν ἐκείνην. Πρβλ. Κ. Γ. Μπόνη, Γεώργιος Γεννάδιος Κουρτέσης ὁ

Ὁ Πορθητὴς καθ' ὑπερβολὴν ἐτίμησε τὸν πρῶτον πατριαρχὴν. Ζηλώσας δόξαν βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, περιέβαλε τὸν Γεννάδιον μὲ πολυτελῆ μανδύαν, τὸ καβάδιον, ὡς δεῖγμα τοῦ ἀνωτάτου ἀξιώματος, καὶ τοῦ ἐνεχείρισε ράβδον χρυσοποίκιλτον, τὸ δεκανίκιον, λέγων τὰ παραδιδόμενα ἐκεῖνα περίφημα λόγια: *«πατριαρχεὲς ἐν εἰρήρῃ, ἔχε καὶ τὴν φιλίαν τὴν ἐμὴν ἐν οἷς θέλοις καὶ χηρῶσις, ἔχων τὰ προνόμια ὡς καὶ οἱ προκάτοχοι πατριαρχαὶ εἶχον»*. Κατὰ τὴν παλαιὰν τάξιν τοῦ Βυζαντίου, ὁ Μωάμεθ συνώδευσε τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ὀρθοδοξίας μέχρι τῆς αὐλῆς, τὸν ἐβοήθησε ν' ἀναβῆ ἑπάνω εἰς τὸν εὐπρεπισμένον ἵππον, παρουσίᾳ τῶν ἀρχόντων, ὑπὸ τιμητικὴν δὲ συνοδίαν διέταξε νὰ ἐγκατασταθῆ οὗτος εἰς τὸν παραχωρηθέντα διὰ τὸ Πατριαρχεῖον ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1455 τὸ Πατριαρχεῖον ἐγκατεστάθη εἰς τὴν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου, κατὰ τὸ βόρειον μέρος τῆς ὁποίας ὑπῆρχε παλάτιον. Ἀπὸ τοῦ 1587 ἡ μονὴ μετετράπη εἰς τέμενος καὶ τὸ Πατριαρχεῖον παρέμεινεν ἐπὶ τινα χρόνον σχεδὸν ἀστεγον. Ἐπὶ Ἱερεμίου Β' ὡς Πατριαρχεῖον ἐχρησιμοποιήθη ὁ ναὸς Παναγίας τῆς ἐπιλεγομένης Παραμυθίας, ἔπειτα ἐπὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ ὁ ναὸς Ἁγίου Δημητρίου εἰς Ξυλόπορταν καὶ τέλος μονίμως ὁ ναὸς Ἁγίου Γεωργίου εἰς τὸ Φανάρι (1612)¹.

Ὅτι ἡ μοῖρα ἔργον σκληρὸν ἐπεφύλασεν εἰς τὸν Γεννάδιον εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως. Ἡ ἐθνικὴ συμφορὰ δὲν εἶχε θέσει τέμα εἰς τὰς ἀντιθέσεις. Ἐξ ἐναντίας ἐδημιούργησε σύγχυσιν καὶ ἔφερεν εἰς τὸ προσκήνιον ἀναλήτους τινὰς πρὸ αὐτῆς καιροσκόπους. Ὁ «*πατριαρχὴς τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων*», ὡς ὁ θρόλος τὸν Γεννάδιον ὠνόμασεν, ὑφίστατο πιέσεις τοῦ περιβάλλοντος, διεβάλλετο, ἔβλεπε νὰ ἀπειλήται ἡ ζωὴ του, καίτοι οὐδόλως δι' αὐτὴν ὁ ἴδιος ἐνδιεφέρετο, ὅπως ἄλλως τε καὶ τὸ τονίζει². Δι' ὅλα ταῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ φανερά καὶ ἀφανῆ, μετὰ πατριαρχίαν δύο μόλις ἔτων παρητήθη, βιασθεὶς ὅμως ἐπανήλθε δι' ἓν ἔτος (θέρος 1462·1463) καὶ πάλιν δι' ἑξάμηνον, τὸ τρίτον (μέσα μέχρι τέλους 1464), πάντοτε ὅμως ἀπεκόμιζεν ἀπὸ τὴν ἀσκησιν τῶν καθηκόντων του πικρίας πολλὰς. Οἱ διάδοχοί του δὲν ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι. Συνήνητησαν ἐμπόδια πολλὰ καὶ συχνὰ ἀνυπέρβλητα, ἔσφαλαν ἀσφαλῶς καὶ οἱ ἴδιοι, ἀπὸ φιλοδοξίαν δὲ ἔγιναν αἴτιοι νὰ καθιερωθῆ τὸ ἐπαχθέστατον διὰ τὴν Μ. Ἐκ-

Σχολάριος, Ἀθήναι 1953, Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθῆναις 1956, σελ. 52 κέξ.

1. Μητροπολίτου Σάφδεων Γεργανοῦ, Ὁ πατριαρχικὸς οἶκος καὶ ναὸς ἀπὸ τοῦ 1453 καὶ ἐξῆς, «Ὀρθοδοξία», τόμ. ΙΔ' (1939), σελ. 110 κέξ., τόμ. ΙΕ' (1940), σελ. 283 κέξ. Ἀ. π. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ν. Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Β', Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 144·147.

2. Γενναδίου Σχολαρίου, Ἀπαντα τὰ εὐρισκόμενα, τόμ. Δ', σελ. 228, 265.

κλησίαν πεσκέσιον ὡς νόμιμον δικαίωμα τῆς Πύλης μεθ' ἑκάστην ἀλλαγὴν πατριάρχου, ἀλλὰ καὶ νὰ εἰσαχθῆ ἡ ἀνάμειξις τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας εἰς τὰ πράγματα τοῦ Πατριαρχείου.

Ταῦτα πάντα μαρτυροῦν ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῶν καιρῶν καὶ τῶν περιστάσεων δὲν ἔλειψαν δυστυχῶς οὔτε καὶ κατὰ τὰς κρισιμωτάτας ἐκείνας ἡμέρας τῆς μετὰ τὴν Ἑλωσην δραματικῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ ἔθνους. Τούτων ἡ σκανδαλώδης παρασκηνακὴ δράσις καταφανῶς ἐδυσχέρανε τὰς φιλοτίμους προσπαθείας περισυλλογῆς καὶ ἀνασυγκροτήσεως τοῦ ἔθνους ἀλλὰ μολονότι ἔρριπτε μελανὰς σκιάς μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ δὲν ἀνέστειλεν ἐντελῶς οὔτε ἠχρήστευσεν ὅλην ἐκείνην τοῦ ἔθνους τὴν παθητικὴν ἢ ἐνεργητικὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀντίστασιν. Αἱ καθολικαὶ δυνάμεις τοῦ ἔθνους ἐνήργησαν εἰς εὐρείαν ἔκτασιν ὀπισθεν τῶν προσώπων ἀπροσώπως. Συνεκτικαί, ὅπως πάντοτε, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πεπρωμένων, ἐξεδηλώθησαν μὲ τὴν σταθερότητα φυσικῶν φαινομένων, ἐναντίον τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀντίδρασις εἶναι ποτὲ νοητὴ καὶ ἂν ὑπάρξῃ δὲν φέρει ἀποτέλεσμα.

Τὸ Πατριαρχεῖον ΚΠόλεως εἰς τὸν μεγάλον ἐθνικὸν ἀγῶνα ἀπέβη πρώτη καθοδηγοῦσα ἑπαλξίς. Παρὰ τὰς ποικίλας ἀντιξοότητας τῆς ἱστορικῆς πορείας παρέμεινε σπουδαῖος πόλος στηρίξεως τῶν προσδοκιῶν καὶ κρυφῶν ἐλπίδων τῶν ὑποδοῦλων. Πέριξ αὐτοῦ συνεσπειρώθη τὸ ἔθνος ὀλόκληρον. Ὁ Γεννάδιος ἔθηκε τὰς βάσεις τῆς ἠθικῆς ἀποστολῆς τοῦ Πατριαρχείου, ἐπὶ τῶν ἰσχυρῶν δὲ θεμελίων αὐτοῦ ἐστερεώθη ὀλόκληρον τὸ πνευματικὸν οἰκοδόμημα ἔκτοτε. Δι' ὃ δικαίως ἐχαιρετίσθη ὡς εὖρημα τῶν δυσκόλων καιρῶν ὁ σοφὸς πατριάρχης καὶ ἀπετέλεσεν ἐγγύησιν τοῦ μέλλοντος κατὰ τὴν μεγάλην ἐξόρμησιν ἐκ τοῦ θανάτου πρὸς τὴν ζωὴν. «*Αὐθέντης καὶ βασιλεὺς*» ἀπεκλήθη ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν αὐτοῦ κατέλαβε τὴν θέσιν βυζαντινοῦ αυτοκράτορος. Εἰς τὸ πρόσωπόν του εἶδεν ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμήν τὸ χριστιανικὸν πλήρωμα καὶ τὸν πολιτικὸν ἡγέτην κοντὰ εἰς τὸν θρησκευτικόν, τὸν ἄξιον ἀρχηγὸν ποῦ ἤρχετο νὰ σημάγῃ τὴν ἠθικὴν ἀναβίωσιν τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας μέσα εἰς τὴν διὰ τοῦ προνομίου ἰδρυομένην ἐκκλησιαστικὴν πολιτείαν¹, εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας εὗρισκον θέσιν ὅλοι οἱ ὑποδουλωθέντες χριστιανικοὶ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς, ἀνεξαρτήτως ἐθνικότητος.

Αἱ περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἀντιλήψεις,

1. C. G. Παπαδόπουλος, *Les Privilèges du patriarcat*, Παρίσι 1924, σελ. 165 κέξ. Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, *Ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἑλλ. Γένους ἐν τῷ τουρκικῷ κράτει μετὰ τὴν Ἑλωσην τῆς ΚΠόλεως*, «*Θεολογία*», τόμ. IB' (1934), σελ. 18 κέξ. Κ. Ἀμάντου, *Οἱ προνομιακοὶ ὄργανοί, ἐνθ' ἄνωτ.*, σελ. 140 κέξ.

εἶτε ἐκδηλοῖ ἀπὸ τῶν πρώτων στιγμῶν εἶτε λανθάνουσαι, συνώδευον τὸ ἔθνος καθ' ὅλην τὴν πικρὰν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας. Ὁ κορυφαῖος θεσμὸς ἐστρεφώμετο τόσον περισσότερον, ὅσον ἠϋξάνοντο τὰ δεινὰ ἀπὸ τὰς καταπιέσεις τῶν Ἀσιατῶν, ἀλλὰ καὶ ὅσον προσετίθεντο ἁμαρτήματα τῶν ἡγετῶν καὶ τοῦ παρεξυγμένου ἀρχοντολογίου, ἁμαρτήματα συνήθως συλλήβδην ἀποδιδόμενα εἰς τὸν κατακτητὴν, ἐνῶ κυρίως προσεκλήθησαν ἐξ αἰτίας τοῦ ὄχι χωρὶς εὐθύνην καὶ τῶν παραπατριαρχικῶν παραγόντων. Τὸ Πατριαρχεῖον ἐπεβλήθη ὡστόσον σιγὰ - σιγὰ ὡς κράτος ἐν κράτει. Μία ἀκατάλυτος ἐσωτερικὴ ἐθνικὴ δύναμις, σύμφυτος εἰς τὸν Ἑλληνισμόν καὶ ἀνεξάντλητος, ἐκδηλουμένη ἐξωτερικῶς ἀπὸ τὴν ἐν γένει ζωὴν τοῦ Πατριαρχείου, κατηύθυνεν ἰσχυρῶς τὴν ἐθνικὴν σκέψιν, ὥστε ν' ἀφορμᾶται αὕτη πάντοτε ἀπὸ τὸ ἐνδοξὸν παρελθὸν καὶ νὰ συλλαμβάνῃ εἰς ὅλην του τὴν μεγαλοπρέπειαν τὸν οἰκουμενικὸν χαρακτῆρα τῆς καταλυθείσης αὐτοκρατορίας μέσα εἰς τὰ ἐκφραστικὰ στοιχεῖα τοῦ πατριαρχικοῦ θεσμοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου τώρα ὑπὸ παρεμφερῆ μορφήν συνεχίζετο τὸ πνεῦμα τοῦ οἰκουμενικοῦ Βυζαντίου προσηρμοσμένον¹. Ἡ ἀκτινοβολία του ἀπέβη μεγίστη καὶ ἐξεδηλώμετο ἐκάστοτε μὲ τὰς ποικίλας σχέσεις αὐτοῦ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ὁ θεσμὸς ἐλειτούργησε πάντοτε ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Τούρκου σουλτάνου, χωρὶς νὰ λείπουν ὀλισθήματα ὀδυνηρὰ ἄλλοτε ἀνικάνων καὶ ἄλλοτε βραχυβίων πατριαρχῶν, ἐν μέσῳ μάλιστα οὐχὶ σπανίως καὶ διεφθαρμένου περιβάλλοντος. Ἐν τούτοις διετηρήθη, ἐπεβλήθη καὶ ἀνέπτυξε ποικίλην δρᾶσιν, ἥσκησε πολιτικὴν ἐμπνεομένην ἀπὸ τὸ κοσμοκρατικὸν ἰδεῶδες τοῦ Βυζαντίου, διεθνή πολιτικὴν οἰκουμενικοῦ βυζαντινοῦ χαρακτῆρος. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἀνεξαρτήτως πάσης μοιραίας σκιᾶς, ποῦ δυστυχῶς ἔρριπτεν ἔστιν ὅτε ἡ πολιτεία τῶν ἀνθρώπων τῆς ὑπόπτου δράσεως, τὸ ἔθνος εὗρεν εἰς τὸν θεσμὸν τοῦ Πατριαρχείου στερεὸν ἠθικὸν βᾶθρον καὶ δι' αὐτοῦ μετέβαλε τὸν ἀπέραντον πρὸς τὸ χάος πλοῦν εἰς πηδαλιουχοῦμενον πρὸς τὸν ἀπόκρυφον πόθον ὄραμα ἀποκαταστάσεως. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι, διὰ τοὺς ὁποίους ἐπέκεινα τοῦ 1453 αἱ σελίδες τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους συμπύπτουν πρὸς τὰς πατριαρχικάς². Καὶ ἐπὶ πλέον, ἀφοῦ ἡ κυρία ἀποστολὴ τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ἐκκλησίας γενικώτερον ἦτο πνευματικὴ, ἐξεδηλώθη δὲ ἰδίως εἰς τὸν παιδευτικὸν τομέα, αἱ ἐκκλησιαστικαὶ σελίδες συμπύπτουν πρὸς τὰς ἐκπαιδευτικάς τοῦ ἔθνους.

1. Δ. Α. Ζακυνθίου, Ἡ Τουρκοκρατία, Ἀθήναι 1957, σελ. 28 - 29.

2. Διαφωτιστικὴ καὶ ἐνδιαφέρουσα μελέτη G. Hofmann, Das bischöfliche Abgabewesen im Patriarchat von Konstantinopel vom XI. bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts, ἐν « Orientalia Christiana Periodica », τόμ. V (1939), σελ. διὰ τὴν Τουρκοκρατίαν 477 - 513.

6. ΤΟ ΦΑΝΑΡΙ. Περί εὐγενῶν βυζαντινῶν οἰκῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν δὲν εἶναι δυνατὸν ἀσφαλῶς νὰ γίνεταί λόγος. Τὰ μεμονωμένα ὀνόματα τῆς εὐγενείας θὰ παραμένουν πάντοτε ἄνευ ἰδιαίτερας σημασίας λείψανα τῆς μεταβολῆς τῶν πραγμάτων, συνεπεία τῶν περιστάσεων. Ἦδη ἀνοίγεται ὁ δρόμος πρὸς δημιουργίαν νέου τύπου ἀριστοκρατίας, ἀφετηρία τῆς ὁποίας ἀπέβησαν τὸ πατριαρχικὸν καὶ τὸ σουλτανικὸν περιβάλλον, ἀφ' ἐτέρου δὲ ὁ οἰκονομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος.

Ὁ σουλτᾶνος παραλαμβάνει Ἕλληνας εἰς τὴν ἀνωτάτην ἱεραρχίαν τῆς διοικήσεως καὶ διὰ τὰς μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ σχέσεις τοῦ κράτους του. Βραδύτερον ἀποβαίνει κανὼν νὰ χρησιμοποιοῦνται Ἕλληνες ὡς διερμηνεῖς τοῦ στόλου, μεγάλοι διερμηνεῖς — οἱ κοινῶς λεγόμενοι δραγουμάνοι — καὶ ἡγεμόνες τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν Βλαχίας καὶ Μολδαβίας¹. Τὸ πατριαρχικὸν περιβάλλον δημιουργεῖ τὴν τάξιν τῶν λαϊκῶν ὀφφικιαλίων ἢ ἀρχόντων, τὴν ἐνεργῶς μετέχουσαν εἰς τὰς ὑποθέσεις τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Γένους. Ὁ μέγας Λογαθέτης ἀσκεῖ καθήκοντα διαγγελέως μεταξὺ Πατριαρχείου καὶ Πύλης. Ἀκολουθοῦν τὰ ἀξιώματα τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος, τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος, τοῦ μεγάλου Ρήτορος, τοῦ μεγάλου Ἐκκλησιαρχοῦ καὶ τοῦ Πρωτεκδίκου. Οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸ ἀρχοντολόγιον τοῦτο, ὅπερ ἀκριβῶς τῶρα δημιουργεῖται, μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην λαϊκὴν πνευματικὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ δουλωθέντος ἔθνους².

Οἱ εὐδοκίμοι ἔμποροι καὶ οἱ ἀσκούντες ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα συνεταιριζόμενοι ἀπετέλουν τὰ γνωστὰ ἰσνάφια καὶ ἀδελφᾶτα, κυρίως ἐντὸς τῆς ΚΠόλεως, οὐχ ἤττον δμως καὶ ἀνά τὰς ἐπαρχίας ἀργότερα. Οὗτοι ἀπέβαινον ρυθμιστὰί τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ ἦσαν Ἕλληνες. Εἶναι γνωστὸν βεβαίως, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ μερὶς αὕτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ διεκδικεῖ δικαίως μερίδιον συμμετοχῆς εἰς τὴν προσελθούσαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας ἡγέτιδα τάξιν τοῦ Γένους, δρῶσαν πάντοτε ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, μὲ ἰδανικὰ ἔθνικα καὶ διχ. ταξικά. Ἡ μερὶς αὕτη χαρακτηρίζεται ὡς ἰδιοτύπως ἑλληνικὴ καὶ ἐθνικὴ, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν συναντῶμεν εἰς τὰς ἀστικὰς τάξεις ἄλλων χωρῶν³.

Πάντες ὅσοι ἐντὸς τῆς βασιλίδος ἀπετέλεσαν τὸ μετὰ τὴν Ἄλωσιν ἀρχοντολόγιον τῆς ΚΠόλεως, ἀφ' ἧς ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τὸ Πατριαρχεῖον ἐγκατεστάθη εἰς τὴν παρὰ τὴν νοτιᾶν ἀκτὴν τοῦ Κερατίου Κόλπου κειμέ-

1. Περ. Α. Ἀργυροπούλου, Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ὀπηρεσίαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, «L'Hellénisme Contemporain», Τόμος Ἀναμνηστικὸς, σελ. 165 κέξ. Β. Βλ. Σφυροτέρα, Οἱ δραγομάνοι τοῦ στόλου, Ἀθῆναι 1965.

2. Δ. Α. Ζακυθινοῦ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 76. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ ἄλωσις τῆς ΚΠόλεως καὶ ἡ Τουρκοκρατία, Ἀθῆναι 1954, σελ. 16 κέξ.

3. Π. Καρολίδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος..., σελ. 233 κέξ. Ἀ. π. Ε. Βακαλοπούλου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 160 κέξ.

νην συνοικίαν, τὴν γνωστὴν μὲ τὸ ὄνομα Φαναρί, — ὄνομα δοθὲν ἐκ τοῦ τοποθετημένου εἰς τὴν δυτικὴν προεξοχὴν τοῦ ὀρμίσκου φάρου —, συνεκεντρώθησαν εἰς νῆν συνοικίαν ταύτην καὶ συλλήβδην ἀποκαλοῦνται ἔκτοτε Φαναριῶται. Τούτων ἡ θέσις ἀπέβη ὅλως ἰδιάζουσα. Ἦσαν οἱ Φαναριῶται πλούσιοι, μορφωμένοι, φιλόδοξοι καὶ ἡ ἀκτινοβολία των ἐπεξετείνετο πέρα τῶν Τούρκων μέχρι τῶν Εὐρωπαίων, ἐγνώριζον δὲ καλὰ τὰ τουρκικὰ πράγματα καὶ αὐτοὶ ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς διάφορα πολιτικὰ ἀξιώματα, χάρις εἰς τὰ πολλά των προσόντα καὶ τὴν γλωσσομάθειάν των.

Συχνὰ οἱ Φαναριῶται ἀνταγωνιζόμενοι ἠναγκάζοντο νὰ χρησιμοποιοῦν ἀθέμιτα μέσα, δωροδοκίαν καὶ διαβολήν. Πολλοὶ κατεδίκασαν τὸν Φαναριωτισμὸν, κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἀσθενῆ πλευρὰν τῆς κακοφήμου δράσεως πολλῶν καὶ γενικῶς βλέποντες μόνον τὴν ἀρνητικὴν ὄψιν τοῦ φαινομένου. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐδῶ πρέπει νὰ γίνῃ ὑπόμνησις, ὅτι πρόχειρα κεφάλια διὰ κατατομήσεις εἰς ἐκάστοτε διδομένας ἀφορμὰς ἡ Πύλη εἶχε τῶν Φαναριωτῶν ἐντὸς τῆς ΚΠόλεως πάντοτε καὶ μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὅσον ὑψηλότερα ἴσταντο ὄρισμένα πρόσωπα, τόσον μεγαλυτέρους κινδύνους διέτρεχον. Ὁ λαὸς ἐμίσει καὶ ἐφοβεῖτο τοὺς Φαναριώτας. Ἄλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς ἐστηρίζετο καὶ τὴν ὑπαρξίν των ἐθεώρει ἀναγκαίαν καὶ ἀπαραίτητον. Διότι ἡ ἰσχὺς τῶν Φαναριωτῶν ἀπετέλει προστασίαν τοῦ Γένους. Ἦσαν ἡγεμόνες καὶ ἡγεμονικοὶ οἱ περισσότεροὶ ἐξ αὐτῶν, ἡγεμονικῶς ἔζων καὶ ἐξεδηλώνοντο. Ἄλλὰ ὑπὸ τὴν τουρκοκρατῆ ἔμφανισίν των καὶ τὴν ζωὴν των συνήθως ἑλληνικὰ φρονήματα ἐκρύπτοντο καὶ συγκινοῦσαι χειρονομίαι τὰ ἐξέφραζον, τὰ ἐξέφραζον μὲ δωρεὰς ὑπὲρ σχολῶν, ναῶν, μονῶν, ἰδρυμάτων καὶ ἀτόμων, μὲ διαβήματα ὑπὲρ ἀδικουμένων, μὲ κινητοποιήσιν τῶν γνωριμιῶν πρὸς ἐξαγορὰν ἰσχυρῶν προσώπων χάριν ἐξυπηρητήσεως σκοπῶν ἐθνικῶν καὶ ἀτομικῶν τῶν ἄλλων. Ἔτσι ἡ παρουσία καὶ ἡ δράσις τῶν Φαναριωτῶν ἐμετρίαζε τὸ βάρος τοῦ ἀσιατικοῦ ζυγοῦ, ὁσάκις δ' ἐσκίαζε τὸν ἐθνικὸν βίον ἡ μελανὴ ὄψις τῆς ζωῆς των, ἤρχοντο αἱ συχναὶ εἰς αἷμα θυσίαι των ν' ἀποσύρουν μερικὰς ἀπὸ τὰς σκιάς καὶ νὰ ἀποπλύνουν βαρείας κηλίδας.

7. ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ. Ἀπὸ τοὺς κύκλους τῆς λαϊκῆς πνευματικῆς ἀριστοκρατίας τῶν μετὰ τὴν Ἄλωσιν χρόνων πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ χρῶμα τῶν χρόνων ἀκριβῶς ποὺ ἠκολούθησαν ἐπέκεινα τῆς Ἀλώσεως, ἐκφραζόμενον τῶρα χάριν τοῦ Γένους ἀπὸ τοῦς λογίους τῶν νέων καιρῶν. Οἱ πνευματικοὶ αὐτοὶ κύκλοι προήρχοντο ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ δημιουργηθέντος μετὰ τὴν συμφορὰν παιδευτικοῦ βίου τοῦ ἔθνους, τρόφιμοι βεβαίως τῶν ἐν ΚΠόλει σχολῶν καὶ χορηγοὶ παιδείας μετὰ ταῦτα διὰ τοὺς ἐπιγιγνομένους καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει σῶμα καὶ νοῦς εἰς τὴν παιδευτικὴν προσπάθειαν τῶν δυσκόλων καιρῶν, ἐκφρασταὶ καὶ συνεχισταὶ τοῦ νέου παρόντος.

Ἄλλ' οἱ φορεῖς οὗτοι τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνι-

σμοῦ χαρακτηρίζονται κατ' ἀνάγκην ἀπὸ πνεῦμα συντηρητικόν. Πατριαρχεῖον, ἡγέτις τάξεις, σχολεῖα τῆς μεσοχρονίου περιόδου τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, τὴν δρᾶσιν των καθ' ὄλου ἀναπτύσσουσιν μέσα εἰς τὴν καρδίαν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὑπὸ τῆς ἐξουσίας τὸ ἄγρυπνον βλέμμα, τὸν σκληρὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἀπειλὴν πιέσεων νέων εἰς βάρος συνήθως τοῦ κατὰ νόνα ἀθώου λαοῦ. Ἐπομένως ὄλοι αὐτοὶ οἱ συνειδητοὶ παράγοντες τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδώσουν νέας πολιτικὰς, πνευματικὰς καὶ κοινωνικὰς ἰδέας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταφέρουν εἰς τὸν κόσμον τῆς πρωτεύουσας εὐθέως τὰ μηνύματα τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων¹. Ἐπιτελοῦν ὅμως διὰ τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου ἄλλο τι θεμελιώδες καὶ ἄξιον ἰδιαιτέρας σημειώσεως. Καθιστοῦν ἱκανοὺς τοὺς ἐξερχομένους ἐκ τῶν σχολῶν νὰ μελετήσουν, νὰ κατανοήσουν καὶ ν' ἀφομοιώσουν τὰς νέας ἰδέας.

Τὸ ἐπίτευγμα τοῦτο εἶναι ὠραῖον καὶ σπουδαῖον. Διότι ἀφ' ἧς ἔδημιουργήθη πνευματικὴ ζωὴ, αὕτη δὲν παρουσιάζει στασιμότητα ἀλλ' εὐρίσκεται ὑπὸ διαρκῆ — βραδείαν ἔστω — ροήν. Καὶ ἀκόμη διότι διὰ τῆς διδασκαλίας ἀνωτέρων μαθημάτων, διὰ τῆς μεταδόσεως ἐπιστημονικῶν γνώσεων, διὰ τῆς μεταβάσεως εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ κέντρα χάριν ἀνωτέρων σπουδῶν ἐξησφαλίζοντο βασικαὶ προοπθεσεῖς δι' ἕμμεσον ἀνανέωσιν τοῦ βίου. Ἔτσι εἰσῆρχοντο ἰδέαι νέαι καὶ εἰς τὰς κοινωνικὰς τάξεις ἐξησφαλίζετο μία θαυμαστὴ ἰσορροπῆσις. Οἱ ἄνθρωποι καθίσταντο ἱκανοὶ πρὸς ἀναπροσαρμογὴν εἰς τὰς ἐκείναις ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς καὶ δημιουργίαν νέων τύπων καὶ μορφῶν, μὲ βάσιν φυσικὰ πάντοτε τὰς παλαιάς, διατηροῦντες ἐν ἐργηγόρσει τὸ πνεῦμα, ὡς ἐὰν δὲν ἔζων ὑπὸ καθεστῶς δουλείας.

Θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ βλαστήσουν φιλελεύθεροὶ ἰδέαι χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν γονίμου τοιοῦτου ἐδάφους. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν ἠκούοντο φωναὶ ἀπογνώσεως, ἐπικλήσεις ἀγωνίας πρὸς τὰ χαμένα ἰδανικὰ καὶ ζητήσεσις ἔμπρακτοι ἐλευθέρως ζωῆς, τῆς στυγνῆς δουλείας τὰ βίαια μέτρα θὰ ἠκολούθουν ἀμέσως, νὰ πυλώσουν τὰ στόματα, νὰ δαμάσουν τὰς ἀγωνιώδεις ἐπικλήσεις καὶ νὰ θραύσουν τὰ ψυχικὰ ἢ ἄλλα ἐκσπάσματα ἐνθουσιασμῶν ἀκαίρων. Ἡκούσθησαν ὄντως φωναὶ ἀπὸ ἐπίσημα χεῖλη, λίαν ἐνωρὶς μάλιστα, διὰ τοιούτων συνοψίζουσαι τὴν ψυχικὴν ἀσφυξίαν τοῦ ὑπὸ δουλείαν Ἑλληνισμοῦ: *«Νῦν ὀσημέραι βοῶμεν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Γένους πρὸς τὸν διδόναι δυνάμενον... Ὡ πῶς, καλλίστη πατρίς, ἐστερημένοι σοῦ φέρομεν, καὶ πῶς σὺ φέρεις ἡμᾶς, οὐκ ἔχουσα τῶν τέκνων τοὺς εὐνουστάτους; Μᾶλλον δὲ πῶς οἰχομένης ἐξ ἀνθρώπων ἔτι ζῆν ἡμῖν ἐφικτόν; ὦχου γὰρ καὶ μένειν ἔτι δοκοῦσα»*². Οἱ λόγοι προέρχονται ἀπὸ τὸν πρῶτον καὶ σοφὸν τοῦ Γένους

1. Διὰ τὰς πρὸ τῆς Ἀλώσεως καὶ μετ' αὐτὴν διαμορφωθείσας ἰδεολογικὰς καὶ πολιτικὰς κατευθύνσεις βλ. Γ. Θ. Ζώρα, Περὶ τὴν Ἀλωσιν τῆς ΚΠόλεως, Ἀθήναι 1959, σελ. 11 κέξ.

2. Γενναδίου Σχολαρίου, Ἀπαντα τὰ εὐρισκόμενα, τόμ. Γ', σελ. 286.

πατριάρχη τῆς ὑποδούλου περιόδου, Γεννάδιον τὸν Σχολάριον, προσευχόμενον πρωτοτύπως ἐπ' ἐκκλησίας. Εἰς τὴν ἀδυναμίαν δράσεως, εἰς τὸν φόβον δημοσίου κηρύγματος, ὁ ἔθνικὸς ἀνὴρ εὗρισκε καταφύγιον τὸν Θεὸν καὶ ἐμμέσως ἐκέντριζε τὴν νοσταλγίαν τῶν προσευχομένων μετ' αὐτοῦ, ῥίπτων ἔλαιον εἰς τὴν καίουσαν διαρκῶς κανδήλαν τῆς πνευματικῆς ἀγρυπνίας τοῦ ἔθνους. Αἱ ἐκρήξεις τοῦ Γενναδίου παρέμειναν ὡς προσευχαί. Εἰς ἡσσونا τόνον τὰ χεῖλη τοῦ ἰδίου προσέθετον διαπίστωσιν πικράν, παρηγορίαν καὶ πορείας μακρᾶς ἀντοχῆν, ὅτι «στρατεύεται καὶ νῦν ὁ χριστιανισμός, ὡς καὶ πρότερον, καὶ ἐν τῇ στρατείᾳ οὔτε ὁ στρατηγὸς ἡμῶν Ἰησοῦς ἀπαιτεῖ οὔτε δυνατὸν ἐστὶν αὐτὴν (τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκριβολογίαν) νῦν ἢ γινώσκεισθαι ἢ τηρεῖσθαι».

Δι' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σταματῆ ἡ Ἱστορία εἰς τὰς σκιερὰς μόνον ὕψεις τῶν θεσμῶν, τῶν καταστάσεων καὶ τῶν προσώπων, ὅταν ἀκτινοβολῇ ἡ πληρότης τοῦ συστήματος, τὸ ἀγαθὸν ἀποτελεσμα τῶν ἐνεργειῶν καὶ τὸ γενικώτερον ὄφελος τοῦ Γένους. Καὶ ἐν προκειμένῳ αἱ περιπετειώδεις σελίδες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸ κόσμου κατὰ τὴν μεσοχρόνιον τοῦ ἔθνους ἡμῶν Ἱστορίαν ἀποτελοῦν σελίδας αὐτῆς τῆς ἔθνικῆς καὶ πνευματικῆς Ἱστορίας. Ἀρκεῖ ὅτι εἶναι σελίδες παιδείας τοῦ ἔθνους καὶ προάγουν τὸ πνεῦμα τόσον, ὅσον ἐχρειάζετο διὰ τὸν πλήρη ἔθνικὸν φρονηματισμὸν τοῦ ὑποδούλου κόσμου μέχρις ὅτου γίνῃ αὐτοδύναμος καὶ καταστήσῃ τὴν ἐλευθερίαν ὄχι πόθον πλέον καὶ ὄραμα ἀλλ' ἐνέργειαν ζωῆς. Τοῦτο θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ, ἂν δὲν διετηρεῖτο τὸ πνεῦμα ἀκαίτων καὶ καίων. Καὶ τὸ κατόρθωμα συντελέσθη βασικῶς ἐντὸς τῆς ΚΠόλεως, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν κύκλων αὐτοῦ, ἀφ' ὧν ὤρματο ἡ παιδευτικὴ καλλιέργεια ἐντὸς τῶν σπουδαστηρίων.

Παρατηρήθη ὅτι καὶ λόγιοι καὶ μὴ, καὶ ἄνθρωποι μετριωτάτης ἀκόμῃ παιδεύσεως, ἀνελθόντες εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἔδειξαν ζῆλον διὰ τὰ γράμματα μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως. Πολλοὶ πατριάρχαι κατεκρίθησαν ὡς ὑπεράγαν συντηρητικοὶ καὶ ἀντιδραστικοί. Ἄλλοι ἐγένοντο μάρτυρες τῆς πίστεως καὶ τῆς τυραννουμένης πατρίδος των, ὅπως πολλοὶ καταγράφονται ὑπὸ τῆς Ἱστορίας καὶ ἔξω τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ, χρηματίσαντες ἀπλοὶ μοναχοὶ καὶ ταπεινοὶ διδάσκαλοι. Μὲ τὸ πνεῦμα των τὸ ἔθνος ἐμάθαινε γράμματα, διὰ νὰ μὴ ἐξαλειφθῇ ἡ παράδοσις. Μὲ τὸ αἷμα των ἐστηρίζετο ἡ ἔθνικὴ ἰδέα, διὰ νὰ μὴ ἀτονήσῃ τὸ μέγα ὄνειρον τῆς ἀποκαταστάσεως. Εἴτε θέλομεν εἴτε δὲν θέλομεν, εἰς τὴν Μ. Ἐκκλησίαν ἐξεκολάφθησαν σχεδὸν ὅλοι οἱ πνευματικοὶ παράγοντες τοῦ δημιουργουμένου Νέου Ἑλληνισμοῦ, φορεῖς τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὰς ἀσθενεῖς τοῦ θεσμοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων του πλευράς.

ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ - ΑΦΗΓΗΣΕΙΣ - ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

ΜΙΧΑΗΛ ΜΗΤΣΑΚΗ

ΔΥΟ ΑΝΑΚΤΟΡΑ

[Ὁ Μιχ. Μητσάκης (1868 - 1916) μυθιστοριογράφος, διηγηματογράφος καὶ κριτικὸς τῆς συγχρόνου του λογοτεχνικῆς δημιουργίας διετύπωσε ὑπὸ τὸν γενικώτερον τίτλον « Ταξιδιωτικαὶ ἐντυπώσεις » περιγραφὰς καὶ χαρακτηρισμοὺς ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, χαρακτηρισθεὶς ὡς χρονογράφος τῆς ἐποχῆς του.

Τὰ κατωτέρω δημοσιευόμενα ἀποσπάσματα Κερκυραϊκῶν Ἐντυπώσεων κατεχωρίσθησαν τὸ πρῶτον ἐν περ. « Ἐστία » 1887, σ. 54 - 55, 72 - 74.

Ἡ περὶ τοῦ συγγραφέως βιβλιογραφία συνεκεντρώθη ὑπὸ Γ. Κ. Κατσιμπάλη, Βιβλιογραφία Μιχ. Μητσάκη. Ἀθήναι 1942 καὶ Τοῦ αὐτοῦ, Βιβλιογραφικὰ Συμπληρώματα, Ἀθήναι 1944].

Α'

Πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος τῆς πλατείας τῆς Κερκύρας, τῆς γνωστῆς κοινῶς ὑπὸ τὸ ὄνομα Σπιανάδα εὐρείας χλοερᾶς καὶ δειδροφύτου ἐκτάσεως, φράσσον σχεδὸν ἐντελῶς τὴν ἐξ αὐτῆς πρὸς τὰ ἐκεῖ θέαν, ἐγείρεται μέγα καὶ βαρὺ κτήριον, οὐτινος καὶ ὁ σοβαρὸς τῆς ἀρχαιοπρεποῦς ἀρχιτεκτονικῆς ρυθμὸς ἐπιβάλλει καὶ ὁ χρόνος κατέστησεν ἀκόμη σεβαστοτέρα τὴν ἀγέρωχον ὄψιν. Κεκλεισμένοι εἶναι συνήθως αἱ πύλαι αὐτοῦ, σπανίως ἀνοιγόμεναι καθ' ὅλον τὸ πλάτος των ἢ εἰς τοῦ κατὰ τὰς ἐορτασίμους ἡμέρας συρρέοντος ἔξωθεν πλήθους τὴν περιμέγειαν ἢ εἰς τοῦ ξένου τὴν φιλοθεάμονα ἐπίσκεψιν ἢ εἰς τοῦ κυρίου τοῦ οἰκοδομήματος τὴν ὄποδοχὴν.

Σιωπηλαὶ ἐκτείνονται αἱ στοαὶ αὐτοῦ αἱ μακρὰ καὶ τῶν αἰθουσῶν του τὴν ὑπνώττουσαν ἡρεμίαν δὲν ἐξεγείρει συνεχῶς ὁ θόρυβος. Τῶν μαρμαρίνων τευχῶν του ἡ στιλπνότης ἡμαυρώθη κ' ἐπελιδνώθη ὑπὸ τὴν βροχὴν καὶ τοῦ καιροῦ τὴν πάροdon. Καὶ ἐξαιρέτως ἰδιόρρυθμος παρίσταται ἐν γένει τῷ θεατῇ ἡ ὅλη εἰκὼν του, λιθίνου ὄγκου βωβοῦ ὀρθομένου ἐκεῖ εἰς τὴν ἄκρην, μὲ τὰ διαρκῶς ἠρωμένα φύλλα τῶν δρυϊνῶν θυρῶν του καὶ τὰ ἐπιμήκη παράθυρά του καὶ τοὺς παχεῖς στύλους του καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐντεῦθεν πρὸς τὴν Σπιανάδα μετώπου ἀνάγλυφα, ἐπάνω, ὑπὸ τὸ ἀέτωμα, παράδοξα ἐπτὰ σύμβολά του ἐκείνα, τὰ προσωποποιούntα ἐν συνθηματικῇ ἀλληγορίᾳ τὰς ἐπτὰ νήσους,

ὦν ἤρχε, καὶ ἄνωθεν αὐτῶν τὴν Κέρκυραν ὑπὸ τὸ σχῆμα καλλῆς παρθένου ἐχοῦσης πρὸ αὐτῆς ὡς ἔμβλημα ἀπήδαλον λέμβον.

Μολονότι ὁμως σιγηλὸν καὶ ἀθόρυβον, δὲν φαίνεται ἐν τούτοις καὶ ὄλως ἐγκαταλελειμμένον. Οὔτε ὁ εὐρώς, ὁ μὴ βραδύναν νὰ καλύψῃ τοὺς ἀκατοικητούς παλαιούς τοίχους, ἤρχισε νὰ προβάλλῃ ἐν αὐτῷ, οὔτε ἡ κόνις ἀποκρύπτει τὸ δάπεδον, οὔτε τὰ χρυσοποικίλτα φατώματά του σκιάζουσιν ἀράχλαι. Ἡ κενότης αὐτοῦ δὲν συνεπάγεται, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὑποθέσῃ, καὶ τὴν παραμέλησιν. Δὲν εἶναι κανὲν τῶν γηραιῶν ἐκείνων ὀθωμανικῶν σεραγίων, ἅτινα ἀπαξ ἐρημωθέντα ἀφίνονται εἰς τὴν τύχην των κ' ἐφ' ὧν βαρύνει κατὰρα ἐξοντώσεως καὶ ἐν οἷς πέπρωται, κατὰ τὸν ἀραβικὸν στίχον, νὰ πλέξωσι τὰ ἔντομα τοὺς ἰστούς των καὶ νὰ τονίσωσι τὰ πτηνὰ τῆς νυκτὸς τὸν θρηῖνόν των. "Ἐχει τοὺς φρουρούς αὐτοῦ, οἵτινες φυλάττουσι τὰς διόδους του· ἔχει τοὺς κλειδοσόχους του· ἔχει τοὺς ἐπιστάτας του, τοὺς ἐπιφορτισμένους τὴν περὶ τοῦ καθαρισμοῦ αὐτοῦ καὶ περὶ παντὸς ἄλλου χρησίμου τακτικῆν φροντίδα, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν γένει ἐπὶ τῆς καλλῆς συντηρήσεώς του θεραπείαν.

Στερεὸν καὶ ἀκλόνητον ἐπικάθηται τῶν θεμελίων αὐτοῦ καὶ τῶν ὑψηλῶν του ἐξωστῶν τὰ σιδηρᾶ ὑποστηρίγματα δὲν ἴσχυσε νὰ καταφάγῃ ἔτι ἡ σκωρία. Καὶ καθορᾶται ἀπ' αὐτῶν ἐν γλαυκῇ ἀντανγείᾳ ἀπλουμένη ἕως οὗ ἐξικνεῖται τὸ βλέμμα πέραν πᾶσα ἡ θάλασσα, καὶ ἔρχεται μέχρι τῶν ποδῶν του, λείχον τὰς βάσεις του, ὡς ὑποτεταγμένον, τὸ κῶμα, καὶ ἀναρριχῶνται μέχρι τῶν ὑέλων του τῶν δένδρων τοῦ κάτωθεν κήπου οἱ ἀνθοβολοῦντες κατ' ἀνοιξιν κλάδοι, καὶ φέρει πρὸς αὐτὸ διερχόμενος τοῦ πελάγους καὶ περιτρέχων τὴν νῆσον τοῦ πόντου ἅμα τὴν βοήν καὶ τῆς ξηρᾶς τ' ἀρώματα ὁ ἄνεμος.

Ἄλλὰ ζωὴ αισθάνεσαι ὅτι δὲν θὰ ἐπάρχῃ ἐν αὐτῷ σχεδὸν ποτέ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ θεὰ του ἐγείρει ἀλλοκότου τινὸς καὶ ἀορίστου μελαγχολίας βαθὺ συναίσθημα, οἷον δὲν θὰ ἐνέπνεεν ἐρείπιον καταρρέον εἰς κόνιν, λίθοι ἀποσπώμενοι τῶν γωνιῶν, τοῖχοι ἡμιπεπτωκότες, σεσηπτότα πατώματα, ἅτινα βιβρώσκουσιν ὀδόντες σπητῶν. Τόσῳ μονῆρες φαίνεται καὶ τόσῳ συγκεντροῦμενον ἐν ἑαυτῷ, ὡστ' ἐνῶ κεῖτ' ἐγγύτατα, ἐντὸς σχεδὸν τῆς πόλεως, ἀγεσαι νὰ πιστεύσῃς ἐν τούτοις ὅτι εἶναι ὄλως ἀπομεμακρυσμένον καὶ ἀποκεχωρισμένον ἐξ αὐτῆς. Ἐκείνη κινεῖται, ἐργάζεται, θορυβεῖ, ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον τοῦ καθημερινοῦ ἀπ' ἧς συνεστήθη βίου της. Ἄλλ' αὐτὸ νομίζεις ὅτι, κτισθὲν ἐπιτήδες πρὸς δεδομένον σκοπὸν, τούτου τελειωθέντος ἔπαυσε πλέον νὰ ἔχη τι κοινὸν μετ' αὐτῆς, καί, λείψανον ἄλλων καιρῶν, ἀπ' ὠρισμένου χρονικοῦ διαστήματος ἔπαυσεν ἅμα καὶ νὰ ζῆ, καὶ ἔκτοτε παρενεβλήθη εἰς τὸ μεταξὺ των διάστημα, αἰξάνον τὴν ἀπόστασιν, ὀλόκληρον παρελθὸν καὶ καθιστῶσιν εὐρύτερον, ἐφ' ὅσον παρέρχονται, τὸ χάσμα τὰ ἔτη. Τοιαύτη ἡ Παναγία τῶν Παρισίων ὄψοῦται, λέγει ὁ Γκατιέ, ὡς ξένη πλέον ὑπὸ τὸν αὐστηρὸν αὐτῆς

μανδύαν ἐν τῷ μέσῳ τῶν συγχρόνων φιλαρέσκων οἰκημάτων καὶ τοῦ θορύβου τῆς ἀπίστου μεγαλοπόλεως. Δὲν εἶναι δὲ μόνη προδήλιος ἡ ἔλλειψις οἰκητόρων ἢ προσδίδουσα αὐτῷ τὴν ὄψιν ταύτην, ἥτις τὸ παρουσιάζει οὕτω σκυθρωπὸν καὶ σχεδὸν πένθιμον. Κάτι τι ἄλλο φαίνεται ὡς νὰ τῷ λείπη ἀνεπανορθώτως, ἀνεπιστρεπτεῖ. Ὡς σκιὰ δυνάμεως παρελθούσης νὰ καλύπτῃ αὐτὸ καὶ νὰ τὸ βυθίξῃ εἰς τὴν σιγήν του ἢ ἀνάμνησις ἀποικομημένων μεγαλειῶν . . .]

B'

Ὅπως διάφορον εἶναι τὸ ἄλλο, τὸ εἴκοσι λεπτὰ περίπου ἀπέχον τῆς πόλεως θερυνὸν ἀνάκτορον τοῦ Βασιλέως τὸ χάριεν, τὸ κομψόν, τὸ φιλάρεσκον Μον-Κερος. Εἶναι βαρὺς ὁ τίτλος ἀνάκτορον διὰ τὴν ὠραίαν αὐτὴν φωλεάν. Καὶ πόσον δικαιολογεῖ τὸ ἰδιαίτερον ὄνομά του, πόσον γλυκεῖα θὰ εἶναι ἡ ἀνάπαυσις ἐδῶ, ἐντὸς τῶν μικρῶν ὡς κλωβία δωματίων του, ὑπὸ τὴν πυκνὴν σκιὰν τῶν ἀμφιλαφῶν δένδρων του, ὑπὸ τὴν διαρκῆ εὐωδίαν τῶν ἀνθέων του, μὲ τὸν αἰώνιον φλοῖσθον τῶν κυμάτων τοῦ ὑπ' αὐτὸ πελάγους !

Τὶ θαυμάσιον ἐνδιαίτημα ἡσυχίας καὶ τροφῆς, ὅπερ νομίζεις ὅτι ἐκτίσθη ἐπίτηδες ὡς ἐρώτων καταφύγιον ! Μόλις λευκάζει ἀδιόρατον σχεδὸν ἀνὰ μέσον τῶν πέριξ του φύλλων καὶ κλάδων καὶ χάνονται σχεδὸν οἱ στυλίσκοι τῆς προσόψεώς του ὑπὸ πράσινον κάλυμμα καὶ μόλις κατορθώνει ν' ἀνακύψῃ ὀλίγον ὑπὲρ τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸ πανταχόθεν πλουσίαν καὶ ρωμαλεάν βλάστησιν, ἥτις ἀφοῦ τὸ περιτυλίξῃ ἐκτείνεται ἔνθεν καὶ ἔνθεν καὶ ἀναρριχᾶται τὰ γέρω ὑψώματα καὶ πληροὶ τὰς μικρὰς τῆς περιφερείας του κοιλάδας καὶ κατέρχεται εἰς τάπητα χλόης μέχρι τῆς ὑπὸ τοὺς πόδας του θαλάσσης.

Τίποτε τῶν ἀμαυρῶν τοίχων καὶ τῶν ὑψηλῶν παροθῶρων καὶ τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων τοῦ ἐν τῇ πόλει συναδέλφου του. Εἶχε χαρισθῆ ὑπὸ τῆς πόλεως τῷ εὐεργέτῃ Ἄδαμς πρὸς τέρψιν, ὡς ἔφερε τὸ δωρητήριον ἔγγραφον. Ἄλλ' οὐδὲν ἀνακαλεῖ ἐν αὐτῷ τὴν παρελθοῦσαν ἐποχὴν.

Διὰ τῶν ἀνοικτῶν παραθῶρων του εἰσέρχεται ἐλευθέρως ὁ ἀῆρ παίζων πρὸς τὰ παραπετάσματα αὐτοῦ. Ἀκώλυτον πλημμυρεῖ τὸ φῶς τὰ δώματά του. Ὅταν ὁ οὐρανὸς εἶναι ἀνέφελος, γελᾷ καὶ ἀναλάμπει ὄλον ὑπὸ τοῦ ἡλίου τὰ φιλήματα. Ἄλλ' ὅταν σκυθρωπάξῃ καὶ ἀπολύῃ τὴν θύελλαν, κρύπτεται ὡς ριγοῦν ὑπὸ τῶν δένδρων του τὴν πυκνὴν θολίαν.

Ἐναρμόνιος μίγνυται ἡ διηρηκῆς μελωδία τοῦ πόντου, οὗ ὑπέρχεται, πρὸς τὸν ἐπίσης ἀπαστον ψίθυρον τοῦ κήπου του, βαθῆος καὶ σκιεροῦ ὡς ἀρχαῖον ἄλσος, οὐτινος περιελίσσονται ἀνὰ μέσον τῆς δασείας φυτείας εἰς μυρίας ἀτραποὺς οἱ δρομίσκοι καὶ τώρα χάνονται ὑπὸ τὴν πόαν καὶ τώρα ἀνέρχονται τὴν κλιτὴν ἀνθοῦντων λοφίσκων καὶ ἔπειτα καταβαίνουν εἰς ἀλλεπαλλήλους βαθμίδας πρὸς τὴν παραλίαν καὶ μετ' ὀλίγον βυθίζονται ἀφανεῖς ὑπὸ τὰ ζοφερά φυλλώματα.

Σιγή τὸ περιβάλλει καὶ αὐτὸ ἀθύρσιμος, ἢν διακόπτει μόνον δικέλλης ἐργάτου ὑπόκοφος κρότος ἢ μονότονον ἤσμα φρουροῦ, φυλάττοντος παρὰ τὴν ἀκτὴν μὴ προβάλλῃ λαθρέμπορος λέμβος. Ἄλλ' ἐδῶ πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ εἶναι πένθιμος, καὶ ἀναμένεις ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ν' ἀκούσης αἴφνης λόντας αὐτὴν κ' ἐκρηγνυμένους γέλωτας δρυάδων καὶ νομίζεις ὅτι ἐπίτηδες ἠπλώθη οὕτω βαθεῖα πέριξ, ὅπως μὴ ταράσσωνται ἐν τῇ τρυφῇ αὐτῶν τοῦ μαγικοῦ οἰκήματος οἱ κάτοικοι, ὅπως ἠπλοῦτο ἄλλοτε κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους τριπλῆ νόξ, ὅπως μὴ ταράσσωνται τοῦ βασιλέως τῶν θεῶν αἱ ἡδοναί.

Τίς δὲν θὰ ἐπόθησεν ἄρα γε ἅπαξ τοῦλάχιστον ἐπὶ ζωῆς του τοιοῦτον ἐν κρησφύγετον, ὅπου νὰ ζήσῃ καὶ νὰ τελενηθῇ ἄγνωστος εἰς ἀδρανοῦς ὑπάρξεως καὶ κεκρυμμένης εὐτυχίας ὄνειρον ;

Καὶ τοιοῦτον ἀκριβῶς φαίνεται ὡς νὰ κατεσκεύασε τὸ οἶκημα τοῦτο μυστηριώδης νηρηΐς, πόνον φιλότητος ἐμπνέον καὶ δρεξίν ἀμεριμνησίας καὶ λήθην φροντίδων καὶ ἀπολαύσεων ἐπιθυμίαν.

* *

Οὕτω δὲ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι τὸ ἐνοεῖ καὶ ὁ ἐστεμμένος κύριός του, εἰς ὃν νομίζω ὅτι ἀνήκει καὶ ἡ ὠραία ὀνομασία, ὅφ' ἦν εἶναι γνωστόν. Ἡ ἐσωτερικὴ τοῦλάχιστον διακόσμησις τοῦ χαριέντος ἐνδιατήματος συνεχίζει τελείως καὶ πληρέστερα ἀνταποκρίνεται πρὸς τῆς ἐκτὸς φύσεως τὴν γοητείαν. Ὅλα καινοφυῆ, ὅλα στιλβόντα, ὅλα νεάζοντα, ὅλα φαιδρά. Οὔτε ἀρχαῖκά καὶ βαρῆα ἐπιπλα, οὔτε προέδρων σοβαρὰ μορφαί, οὔτε ἀρμοστῶν καὶ διοικητῶν προτομαί, οὔτε ἄλλων καιρῶν λείψανα καὶ μνημεῖα. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς εἰσόδου διατίθεσαι εὐαρεστότατα. Αἱ ἐπὶ τῶν τοίχων εἰκόνες παριστώσι τὰς χαριεστέρως σκηνὰς τῆς Ὀδυσσεΐας, τὰ κατὰ τὴν διατριβὴν τοῦ πολυπλάγκτου Ἰθακησίου ἐν τῇ νήσῳ τῶν Φαιάκων. Γυμνότερνοι νύμφοι αἴρουσι μέγα ὄρολόγιον ἄμα καὶ βαρόμετρον. Ἀναλάμπουσι τὰ ἐπὶ τῶν τραπεζῶν σκευὴ καὶ κοσμήματα, πάντα ἐκ πολυτίμων μετάλλων. Λείπουν οἱ ἐπιδεικτικοὶ θρόνοι καὶ αἱ μακρὰ αἴθουσαι καὶ τὰ ἐπίσημα ἐμβλήματα. Ἄλλ' ἀντ' αὐτῶν πολυτέλεια καὶ χλιδὴ ὄντως βασιλική. Τριάκοντα μόλις χωρεῖ συνδαιτυμόνας ἡ οἰκογενειακὴ τράπεζα τοῦ ἐστιατορίου του, ἀλλ' εἶναι τοῦτο κάλλιστα ἠδρεπισμένον.

Καλλιτεχνικώτατον τὸ σπουδαστήριον τοῦ βασιλέως, μὲ τὰς ἀποκρυπτούσας ἐντελῶς τοὺς τοίχους μεγάλας εἰκόνας τῶν ὠραιότερων τῆς νήσου ἐξοχῶν, μὲ τ' ἀναπαντικὰ αὐτοῦ καθίσματα καὶ τὸ ἀπαστράπττον ἐπὶ τοῦ γραφείου του χρυσοῦν μελανοδοχεῖον, ὅπερ ἐδώρησεν, ἂν δὲν ἀπατώμαι, πρὸς αὐτὸν ὁ πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας.

Κεκοσμημένοι ἐπίσης δι' ὠραίων εἰκόνων καὶ πάντες οἱ ἄλλοι θάλαμοι. Ἀνάκλιτρα βαθέα, μακρὰ ἔδραι ἐπεστρωμένα διὰ παχέων ὑφασμάτων,

διβάνα ἐφ' ὧν ἀπλοῦνται τάπητες μετάξινοι, προκαλοῦντά σε τὰ ταύτης ἐπ' αὐτῶν δκηρῶς τὰ μέλη σου. Κοιτῶνες θερμοὶ καὶ ἄβροὶ καὶ τροφηλοὶ ὡς λέκτρα νεονόμφων, ἕκαστος μὲ τὴν ἰδιαιτέραν του ἑξαισίαν πανοραματικὴν θέαν, ἄλλος τὴν πόλιν τῆς Κερκύρας καὶ τὸν λιμένα ἀπέναντι, ἄλλος τὴν ἀντικρὸν Ἑπειρον, ἄλλος τῆς θαλάσσης μόνην τὴν λεῖαν ἐπιφάνειαν, ἄλλος τῆς γραφικῆς ἐρηῶς τὴν ποικίλην ἀποψιν. Εἰς δύο ἐξ αὐτῶν ἡ εἴσοδος ἀπαγορεύεται εἰς τὸν ξένον καὶ μένουσι πάντοτε εὐλαβῶς κλειστοί: εἶναι οἱ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσης. Τελειότατον ἐν ἐνὶ τῶν δωματίων σφαιριστήριον, ὅπου ἐπαιζεν ἄλλοτε ἐπὶ ὄρας ὁ βασιλεὺς. Καὶ ἐν συνόλω: φιλόκαλον καὶ ἄνετον καὶ πλούσιον συγχρόνως ἀληθὲς Ἀναπαυτήριον.

[.]

ΔΙΑΛΕΧΤΗΣ ΖΕΥΓΩΛΗ - ΓΛΕΖΟΥ

Τὸ παράπονο τῆς γῆς

Δὲν μὲ πονᾶτε ἀληθινὰ κ' ἐσεῖς ποὺ μὲ ἀγαπᾶτε.
Ἐσεῖς τρῶτε καὶ πίνετε καὶ λιανοτραγουδάτε,
καθὼς τὸ λέει τὸ κλέφτικο, τὸ ἑλληνικὸ τραγουδι,
κ' ἐμένα μὲ λιανίζουνε καὶ μὲ κορφολογᾶνε
τοῦ κόσμου οἱ ἀσυλλόγιστοι κ' οἱ χαραιοφαγάδες.
Μοῦ τρῶνε τὰ ψηλὰ βοννά, τοὺς χαμηλοὺς μου λόφους,
τὰ καταπράσινα δευτρά καὶ τὰ σγουρὰ ρουμάνια,
μοῦ τρῶνε τὰ σπλάχνα τ' ἀκριβὰ καὶ τὰ νερά μου πίνουνε,
καὶ χύνουνε ἀπ' τὶς φλέβες μου τὸ ζωντανό μου τὸ αἷμα.
Μὲ ξεφλουδᾶνε ὀλημερις καὶ μὲ καταπληγώνουν.
Χάνεται ἡ ὀμορφάδα μου, ἡ ἀγνή χαρὰ τοῦ ἀνθρώπου,
χάνονται οἱ σπόροι καὶ τὰ ζᾶ, μολεύεται ὁ ἀγέρας,
μολεύεται καὶ ἡ θάλασσα, τοῦ κόσμου τὸ ἀγνηστῆρι.

Δὲν ἔχω δόντια κοφτερὰ κι οὔτε γαμφὰ ἔχω νόχια,
δὲν ἔχω χέρια δυνατὰ καὶ πόδια γιὰ τρεχάλα,
νὰ τοὺς δαγκᾶω τὶς σάρκες τους καὶ νὰ τὶς ξεματιῶνω,
νὰ τοὺς χτυπάω τὸ πρόσωπο, κνηῆγι νὰ τοὺς παίρνω,
ὄσους μὲ πιλατεύουνε καὶ μὲ καταξεσχίζουνε.
Ὅμως καὶ ἡ Φύση, ὡς ὁ Θεός, ἀργεῖ, μὰ δὲν ξεχάνει.
Ὅταν ξαναγυρίσετε κοντὰ μου οἱ πειρασμένοι,
οἱ διψασμένοι καὶ οἱ γυμνοί, χωρὶς φωτιά καὶ στέγη,
δὲν θάχω ἐγὼ ἐλεημονιὰ γιὰ νὰ σᾶς ἐλεήσω,
σταλιὰ νερὸ γιὰ τὸ στεγνό, γιὰ τὸ ξερὸ λαρόγγι,
σπηλιὰ γιὰ νὰ ξεφύγετε τὸν βούρδουλᾶ τοῦ ἀγέρας,
οὔτε λαδάκι μαλακὸ γιὰ τὸ ἀκριβὸ λυχνάρι.
Κι ἂν ἔχετε γιὰ σπάρσιμο στὶς χούφτες κᾶνα σπόρο,
θὰ τὸν κρατᾶω στὰ σπλάχνα μου χωρὶς νὰ τὸν καρπίζω.

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ - ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

Σ' ένα προηγούμενο σημείωμα στον «Παρασσό» μίλησα για την δυνάδα των ποιητών Μαλακάση και Στρατήγη της περασμένης γενεάς. Μια άλλη δυνάδα μου ῥχεται στο νοῦ. Μια δυνάδα πού ασχολήθηκε με τὸ θέατρο καὶ τὸν πεζὸ λόγο. Δὲν ξέρω ἂν ἦσαν φίλοι, μὰ τοὺς γνώρισα τὴν ἴδια ἐποχὴ, κ' ἦσαν δυὸ ἀντίθετες μορφές στὸ εἶδος των.

Ὁ Ξενας δούλευε στὸ ἐπάνω πάτωμα τῆς Διαπλάσεως, πού στεγαζότανε σ' ἓνα παλιὸ σπίτι κοντὰ στὴν ἀγορά. Κοντὰ του ἦταν οἱ ἀδελφές του, γυναῖκες μεγάλης ἡλικίας, πού ασχολοῦνταν με τὴν ζωγραφικὴ. Ὅλοι τους μαζὶ σχεδὸν ασχολοῦνταν καὶ με τὴν διεκπεραίωσι τῆς Διαπλάσεως. Μιὰ στενὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ, δίχως κοσμικότητες.

Ὁ ἄλλος κυκλοφοροῦσε μέσα στὰ σαλόνια, ἢ γυναῖκα του ἔγραφε τὸ σημείωμα τῆς *Mondayne* στὸ «Ἐλεύθερο Βῆμα».

Ἄλλὰ τὸ ἔργο καὶ τῶν δύο ἀντιμετώπιζε τὴν Ἑλληνικὴ πραγματικότητα καὶ σπάνια πεταγόταν πιδ μακρὰ στὸν Μεσαίωνα, στ' ἀρχεῖα. Ἀντίκρουζε τὰ προβλήματα τῶν νέων τῆς ἐποχῆς των καὶ ἐνὸς αἰῶνος πρὶν ἀπὸ αὐτούς. Τὸ ἔργο τους εἶχε ἓνα λυρισμὸ πολλὰς φορές. Μὰ προτιμοῦσανε πάντα τὴν πρόζα, δὲν τὸ ἔβαλαν ποτὲ σὲ στίχους.

Τοὺς γνώρισα σὰν μαχόμενα ἐναντίον μιᾶς ἱστορίας, πού μου δημιούργησε μιὰ συμμετοχὴ μου σ' ἓνα διαγωνισμὸ· σ' ἓνα διαγωνισμὸ, πού δὲν συμμετέσχα ἔως τὸ τέλος, ἂν καὶ μοῦ ἐδήλωσαν ἀρκετοὶ ἄλλοι ὅτι δὲν θὰ εἶχα νὰ χάσω ἐὰν ἐξακολουθοῦσα. Μὰ ἐπὶ τέλους δὲν πρέπει νὰ μεμψιμοιρῶ γι' αὐτό, ὅπως μοῦ εἶπε ὁ γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας κ. Οἰκονόμος, ὅταν τὸν ἐπεσκέφθηκα γιὰ ἄλλη ὑπόθεσι, κεῖ στὸ γραφεῖο τῆς Ἀκαδημίας. Ἐχω κάπου τὰ στοιχεῖα ὅτι τραβήχθηκα ἀπὸ τὸ διαγωνισμὸ, ἔνας ἀριθμὸς πρωτοκόλλου. Μὰ δὲν ἔχει σημασία. Δὲν ξέρω καὶ πού βρίσκεται μες στὰ χαρτιά μου. Καὶ οἱ δυὸ τους κοίταζαν νὰ με στηρίζουν. Ὁ Ξενας καὶ μες στὸ ἴδρυμα, γιὰ τὴν θέσι τοῦ ἀκαδημαῖκου. Ὁ ἄλλος πῆρε τὰ χειρόγραφα μου — ἔρμαια στὶς ἐφημερίδες — καὶ τὰ ἔβαλε σ' ἓνα περιοδικό, πού κυκλοφοροῦσε τότε, τὰ «Παρασκήνια» πιστεύω.

Κ' οἱ δυὸ δὲν κατάφεραν τίποτα ἐκείνη τὴ στιγμὴ. Μὰ τόσο διαφορε-

τικά μὲ συνεβούλευσαν' τόσο σύμφωνα μὲ τὴ νοοτροπία τους, πὸ πάντα τὰ θυμάμαι.

— Δὲν ἔχουν σημασία ὅλα αὐτά. Ὅλα τὰ συγχωροῦν, σὰν πετύχης μοῦ λέει ὁ Συνοδινός. Τί σὰν εἶσαι γιατρός ἢ χημικός; δὲν ἔχει σημασίαν. Τὴν ἀποτυχία δὲν τὴν συγχωρεῖ κανένας. Ἔτσι κι ἄλλοιῶς εἶσαι μπλεγμένος' δὲν βγαίνει τίποτε μὲ τις προφυλάξεις. Κοίταξε ἐκεῖνον κεῖ — καὶ μοῦ εἶπε ἓνα ὄνομα, πὸν εἶχε σημασία καὶ συγγραφικὴ ἐπιτυχία — δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ μπῆς στοὺς καυγάδες' δὲν θὰ σὲ ὠφελήσῃ σὲ τίποτε. Γράψε, γράψε, ἀδιαφόρησε γιὰ τὴν κριτικὴν. Τοὺς κριτικοὺς ἂν θέλῃς καὶ νὰ μὴν τοὺς διαβάζῃς. Μένα δὲν μοῦ κάμαν τίποτα, μ' ὄλο πὸν βρίζαν συνέχεια. Ὅσο καὶ νὰ εἶναι καλὸ κάτι, τὸ κατοπινὸ σου θὰ εἶναι καλύτερο. Μπορεῖ νὰ λένε ὅ,τι θέλουν οἱ ἄλλοι, τὸ δεύτερο, πὸν ἐδημοσίευσες, εἶναι καλύτερο, φαίνεται καθαρά, εἶναι δεύτερο. Καὶ ἄς λένε ὅ,τι θέλουν οἱ κριτικοί, σοῦ λέω. Εἶναι φανερό ὅτι ἤλθε μετὰ, ὅτι ἔγινε μετὰ μιὰ πείρα.

Ἦταν περαστικὸς στὴν γωνία Σατωβριάνδου καὶ Ἴωνος. Δὲν εἶχε νὰ μοῦ πῆ παραπάνω. Τὸν εἶδα καταπιασμένο ἀρκετὰ στὸ ἔργο ἐνός, πὸν ἐπὶ τέλους δὲν ἦταν τίποτα στὰ γράμματα, ἐνός πὸν τὸν ἀπάντησε τυχαῖα μέσα στὸν καυγά, ὄχι γιὰτὶ ἦτανε στὴν κριτικὴ ἐπιτροπὴ. Ὅχι γιὰτὶ τοῦ ἔστειλε βιβλία του (δὲν τοῦ ἔστειλα ποτὲ τίποτα), ἀλλὰ γιὰτὶ κοίταγε, ζήτησε ὁ ἴδιος νὰ δῆ.

Κι ὁ Ξενοπούλος μοῦ ξεκαθάρισε: Τί θέλεις τὰ ψευδώνυμα, τις προφυλάξεις; δὲν γίνεσαι τίποτε μὲ τὰ κρυφτούλια. Μὰ πρόσθεσε καί:

— Δὲν βαρύνεσαι, δὲν πετυχαίνεις ἂν ἔχῃς τόσες ἀντιδράσεις στὰ πρῶτά σου βήματα. Κοίταξε νὰ τοὺς ἐξουδετερώσῃς.

Μὲ ἀπέτρεψε κι αὐτὸς νὰ μπῶ στοὺς καυγάδες. Μὰ μοῦ ἔδωσε κάποτε στοιχεῖα γι' αὐτούς.

Δὲν εἶπε στὸν ἄλλον, ἀδιαφορῶ γιὰ τὴν κριτικὴν. Μοῦ εἶπε νὰ τὴν φροντίζω, μοῦ ὑποσχέθηκε νὰ μιλήσῃ σ' ἓνα, δύο. Μοῦ εἶπε τί τοῦ ἔκαναν κατὰ περιόδους αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι. Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, πὸν θέλουν νὰ κρατοῦν τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου στὰ χέρια τους. Στὰ χέρια τους σφιχτά, δίχως νὰ ἔχουν φτιασεί τίποτα, δίχως νὰ ἔχουν ἐργασθῆ σὲ τίποτα.

Τὶς κουβέντες τοῦ Ξενοπούλου ὅλοι τις κρατᾶνε, γιὰτὶ θεωρεῖται σὰν δάσκαλος, ὀδηγὸς τοῦ Νεοελληνικοῦ θεάτρου τῆς Ἀθηναϊκῆς πεζογραφίας. Προσθέτω τις κουβέντες τοῦ Συνοδινοῦ, γιὰτὶ ἀποτελοῦν μιὰ παραλλαγὴ ἀπὸ τις δικές του. Γιὰτὶ ἄθελα ὅλοι οἱ σύγχρονοι κωμωδιογράφοι, ἀκολουθοῦνε τ' ἀχνάρια του. Γιὰτὶ ἡ δημοσιογραφικὴ ἐπίδοσις τοῦ ζεύγους Συνοδινοῦ ἔδωσε κι αὐτὴ ἄθελα καλούπια στοὺς μεταγενεστέρους.

Χ ρ ο ν ι κ ά

ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ

Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ μετὰ χειρὸς τεύχους ἀφιερῶται εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπετείου τῆς Ἑκατονταετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου «Παργασός», αἵτινες ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ περιοδικοῦ ἐτυπώθη καὶ εἰς ἰδιαίτερον φυλλάδιον καὶ ἐστάλη εἰς πάντα τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου.

Δημοσιεύονται ἐν συνεχείᾳ μελέται τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου κ.κ. Ν. Τωμαδάκη καὶ Κ. Βουρβέρη, ὡς καὶ τῶν κ.κ. Μ. Δραγοῦμη, Ν. Βαγενά, Ι. Δάμπαση, Α. Ζούμπου, Σ. Γαιτσώνη, Ἐλ. καὶ Ἰ. Κοντιάδου, Ἀθ. Γριτσοπούλου, Γ. Λιβανθοπούλου, ποιήματα τῶν κ.κ. Δ. Ζεργώλη - Γλέζου καὶ Α.Κ.Ρ., ταξιδιωτικαὶ ἐτυπώσεις, ποικίλα σημειώματα κλπ.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀνδρέου Καρκαβίτσα, εἰς τὸ προσεχές τεύχος τοῦ «Παργασοῦ» θὰ δημοσιευθοῦν μελετήματα περὶ τοῦ μεγάλου πεζογράφου ὡς καὶ ἐκλεκταὶ σελίδες ἐκ τοῦ ἔργου του.

Γ.Θ.Ζ.

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑΙ ΤΕΧΝΑΙ

Ἐκθέσεις

«Παργασοῦ» — «Νέων Μορφῶν» — Αἰθούσης Ζαχαρίου — Ζαππείου — Σινοδοχείου «Χίλτον» — «Γκαλερί Μέρλι» — Σινοδοχείου «Ἀστωρ».

Τὸν Ἀπρίλιο παρουσίασε στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ «Παργασοῦ» μιὰ σειρά ἐλαιογραφῶν του ὁ ζωγράφος Νίκος Μαγιάσης. Οἱ περισσότερες εἶναι ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὸ ὑγρὸ στοιχεῖο.

Ἀπὸ πολλὰ χρόνια ὁ καλλιτέχνης ἐπιδίδεται στὴν ἐρμηνεία τῆς θάλασσας. Ἡ συχνή, καθημερινή σχεδὸν ἐπικοινωνία μαζί της τὸν ἐβοήθησε νὰ γνωρίσῃ τὰ μυστικά της, νὰ συλλάβῃ τὶς ἀναπάλσεις, τὰ σπιθίσματα καὶ τὶς μαρμαρυγὰς τῶν ἀεικίνητων κυμάτων της, τὶς διαβαθμίσεις τῶν χρωματικῶν τόνων, τὴν ἀτμόσφαιρά της. Οἱ θαλασσογραφίαι του, πού ὅλες ἀνεξαιρέτως ἐφιλοτεχνήθησαν ἐπὶ τόπου, ἔχουν τὴ χάρη τῆς ἀμεσότητος καὶ τὴν πειστικότητα τῆς πιστῆς περιγραφῆς.

Τὸν ἴδιο μῆνα ἐφιλοξενήθησαν στὶς αἴθουσες τῶν «Νέων Μορφῶν» ζωγραφικὰ καὶ κεραμικὰ ἔργα ἕξη γνωστῶν καλλιτεχνῶν.

Ἡ Κοῦλα Μαραγκοπούλου ἐπέδειξε πίνακές της σ' ἑλαφρά ὕλη, πού εἶναι δείγματα σταθερῆς προόδου. Ἀπλοποίηση τῆς φόρμας, ἐλευθερία γραμμῆς καὶ χρωματικὴ λιτότητα διακρίνουν τὶς ζωγραφίαις.

Ὁ Πρέκας ἀντιπροσωπεύτηκε ἀπὸ τρεῖς μεγάλες συνθέσεις του ἐμπνευσμένες ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐχουν ἐκτελεσθῆ με νεωτεριστικὴν ἀντίληψη, μὰ καὶ με τρόπο πού μαρτυρεῖ ψυχικὴ ρώμη καὶ τεχνικὴν ἐμπειρία.

Ἡ καταβολὴ τοῦ Τηνιακοῦ ἦταν σημαντικὴ. Καλλιτέχνης φυσιοκρατικός, εἶναι σὲ θέση νὰ ἱστορῇ τὴ φυσιογνωμία τοῦ ὑπαιθρου καὶ νὰ δίνῃ με φωτεινὰ χρώματα ἀνάγλυφα τ' ἀντικείμενα.

Οί νέοι ζωγράφοι *Κελαηδόνης* και *Σταυρολάκης* άκολουθοϋν τά ρεύματα τής εποχής. Κινοθνται στους χώρους του φανταστικού κ' έχει άναζητοϋν έπίμονα τόν έαυτό τους.

Ή *Μαρίνα Προκοπίου*, πού μās έχει παλαιότερα άπασχολήσει έξ άφορμής τής άτομικής τής έκθέσεως, παρουσίασε πολλά κεραμικά τής μικρού και μεγάλου μεγέθους. Ή άκίβδηλος όμορφιά τών σχημάτων κι ό πλοϋτος τών διακοσμητικών τους στοιχείων άρεσαν στους φιλότεχνους. Διεπιστώσαμε πώς άγοράστηκαν, όλα σχεδόν τά κομμάτια, κι αυτό μās έδωσε κάποιαν Ικανοποίηση γιατί από χρόνια τονίζουμε πώς είναι καιρός νά στραφή πρός τήν ελληνική παραγωγή τού άγοραστικού κοινού, πού πληρώνει πανάκριβα τά τυποποιημένα βιομηχανικά προϊόντα του έξωτερικού όταν θέλη νά κάνη ένα δωρο ή νά στολίση τó σπίτι. Ή ελληνική κεραμική είναι από τις καλύτερες τού κόσμου, γι' αυτό και σε διεθνή έκθεση, πού έγινε πριν από λίγα χρόνια, έτιμήθη με τó πρώτο βραβείο. Κ' είναι τόσο φθηνά τά προϊόντα τής, όπως κ' εκείνα άλλων < έφηρμοσμένων τεχνών > (χαρρακτικής, ψηφιδογραφίας, μεταλλοτεχνίας, ύαλουργικής)! Τó νά προτιμάη κανείς ξένα διακοσμητικά άντικείμενα τής άράδας από τά γνήσια ελληνικά καλλιτεχνήματα είναι δείγμα σνομπισμού, άν όχι κ' αισθητικής άγωγής χαμηλού έπιπέδου.

Ή από τά τέλη Ήπριλίου ως τά μέσα Μαΐου ή *Εθα Μπουλογουρά* εξέθεσε στις αίθουσες τών « Νέων Μορφών » 19 έλαιογραφίες και 14 τέμπλες τής.

Δείγματα γνήσιου ψυχικού κραδασμού και ζηλευτής τεχνικής έμπειρίας τά νέα έργα τής ζωγράφου, πού σε μικρό σχετικώς χρονικό διάστημα κατώρθωσε νά διαμορφώσει ένα όλότελα προσωπικό ύφος, άποτελοϋν άξιωμανημόνευτο σταθμό στην άνοδική τής πορεία.

Ή από τή διεύθυνση τών « Νέων Μορφών » ώργανώθη κατά τά τέλη Μαΐου έκθεση έργων τού άλησμόνητου άκαδημαϊκού ζωγράφου *Γιώργου Προκοπίου*. Πίνακες πού κοσμούν ύπουργεία, κρατικά ιδρύματα, τράπεζες και ιδιωτικές πινακοθήκες έχουν συγκεντρωθή και άναρτηθή με άξίεπαινη έπιμέλεια. Ή εικονογραφημένος, πλούσιος σε κατατοπιστικές πληροφορίες και βιογραφικά σημειώματα, κατάλογος τής έκθέσεως είναι ύποδειγματικός.

Ξεχωριστή μορφή τών ελληνικών εικαστικών τεχνών ό Προκοπίου, άφησε ένα σημαντικό σε ποιότητα και ποσότητα έργο. Οί κυριώτερες άρετές του ήταν ή γνησιότητα τής έμπνεύσεως, ή σιγουριά τού σχεδίου, ή άκρίβεια τής περιγραφής, ή έκφραστική δύναμη και ή άβρότητα τών χρωμάτων.

Παθιασμένος πατριδολάτρης ό Συμυρνιός καλλιτέχνης δέν έδίστασε νά παρακολουθήση τούς Βαλκανικούς πολέμους και τή Μικρασιατική έκστρατεία, νά πάη με κίνδυνο τής ζωής του ως τις πρώτες γραμμές για νά συλλάβη και ν' άποδώση με τó χρωστήρα τόν παλμό τών Έλλήνων μαχητών. Οί γεμάτες ζωντάνια πολεμικές του συνθέσεις καθώς και ή βραβευμένη προσωπογραφία τού αυτοκράτορος τής Άβησσυνίας Μενελίχ, τής Ταϊτού, ή αυτοπροσωπογραφία κ' οί χυμώδεις τοπιογραφίες με τή μεσογειακήν άτμόσφαιρα έξασφαλίζουν στον Προκοπίου ξεχωριστή θέση ανάμεσα στους ζωγράφους τού καιρού του.

Τόν Ήπρίλιο εξέθεσε στην αίθουσα Ζαχαρίου μια έπιλογή από τή νέα του συγκομιδή ό παλαιάμαχος ζωγράφος *Γεώρ. Κοσμάδόπουλος*. Ή ανάμεσα στα πολλά έργα, πού άποτελοϋν συνέχεια τής γνώριμής μας παραγωγής του, ήταν μερικά πού μαρτυροϋσαν άνανεωτικές τάσεις, με βασικά στοιχεία τήν άπλούστευση τής φόρμας και τήν άδρότητα τής γραφής.

Α. ΑΣΤΕΡΙΑΔΗ, Κοπέλλα με στάμνα, Λιθογραφία.

Ὁ Ἀγόνως Ἀστεριάδης, πού τόν διεδέχθη, παρουσίασε ἐλάχιστα λάδια, μερικά ἐγχρωμα σχέδια δουλεμένα μέ μιὰ δικῆς του ἐπινοήσεως τεχνική (σινική ἢ τυπογραφική μελάνη μέ γόμα) καί πολλά ἔργα χαρακτηριστικῆς.

Τά νέα πονήματα τοῦ διαλεχτοῦ ζωγράφου καί χαράκτη, πού κατ' ἐνανάληψη ἀντιπροσώπευσε τή χώρα μας στή Μπιεννάλε τῆς Βενετίας, τοῦ Σάν Πάολο, τῆς Ἀλεξάνδρειας κ' ἐκέρδισε πολλές τιμητικές διακρίσεις, εἶναι ὄρμοι καρποί ἐνός γνήσιου καί δυνατοῦ ταλέντου θρεμμένου ἀπό τὰ διαυγῆ νάματα τῆς βυζαντινῆς παράδοσεως καί τῆς λαϊκῆς μας τέχνης.

Στό πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων τῆς Γαλλικῆς Ἑβδομάδος ἐγινε στό Ζάμπειο μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἐκθεση γαλλικῆς « ταπισσερί ». Ἔτσι μᾶς ἐδόθη ἡ εὐκαιρία νά χαροῦμε τάπητες καμωμένους ἀπό τεχνίτες ἐξαιρετους σέ σχέδια διαπρεπῶν Γάλλων καλλιτεχνῶν (Ματίς, Λεκορμπυζιέ, Ἐστεβ κ ἄ.) καθώς καί τοῦ ξενιτεμένου μας Μαρ. Πράσιου, πού ἔχει πιά κατακτήσει φήμη διεθνή.

Ἡ πρώτη ἀτομική ἐκθεση τοῦ Μποντιάν (Μπογιαντζιάν), πού ἐγινε τόν Ἀπρίλιο στό « Χίλτον », ἐξάφνιασε τοὺς φιλότεχνους, γιατί ὁ ὄχι τόσο νέος αὐτός ζωγράφος ἦταν γνωστός, ἀπό τή συμμετοχή του σ' ἐκθέσεις ὁμαδικάς, ὡς ἕνας πιστός τοῦ

έμπροσσιοτισμού, ενώ επέδειξε έργα πρωτοποριακής τέχνης. Τά διακρίνουν άφέλεια, πρωτοτυπία και φρεσκάδα. Μερικά άπ' αυτά θαρρείς πώς έγιναν άπό ένα προικισμένο παιδί.

Ό Γερ. Σκλάβος, πού τόν διεδέχθη, είναι ένας άπό τούς καλύτερους Έλληνες γλύπτες τού έξωτερικού. Ζή στό Παρίσι, έχει άναδειχθή σέ στίβο διεθνή και βραβευθή σέ πολλές έκθέσεις. Ή τωρινή άναδρομική έκθεσή του περιλαμβάνει μερικά άντιπροσωπευτικά γλυπτά και σχέδια, δυστυχώς όμως είναι πολύ φορτωμένη. Τό μεγαλύτερο μέρος άποτελείται άπό έργα πού όχι μόνο τίποτε δέν τής προσθέτουν, άλλα ζημιώνουν και τ' άλλα.

Ό Γιάννης Τσαρούχης έπραγματοποίησε τελευταία δύο έκθέσεις. Άρχικά επέδειξε στή Γκαλερί Μέρλιν < μερικά τελευταία πειράματα του >, όπως μ' επιδεικτική μετριοφροσύνη έσημείωσε, κ' έπειτα στή Γκαλερί Άστορ 45 πίνακες πού άνήκουν στήν άπό τό 1918 ως τό 1941 παραγωγή του.

Άπό τά πρώτα ιδιαίτερη έντύπωση έκαναν ή < Μελέτη για προσωπογραφία Θεοφίλου >, τά δυο καφενεία (σκοτεινό και φωτισμένο) και ή Άύτοπροσωπογραφία του. Έχουν οι πίνακες αυτοί τόν ιδιότυπο κ' έντελώς προσωπικό χαρακτήρα τής δουλειάς του. Τ' άλλα, τά παλιά, δέν είναι βέβαια εύκαταφρόνητα, (ώρισμένα μάλιστα έχουν σπάνιες ζωγραφικές άξίες), όμως άνάμεσά τους υπάρχουν μερικά διαποτισμένα άπό άναμνήσεις ξένων έπιτευγμάτων.

Τό Μάιο επέδειξε στή < Γκαλερί Μέρλιν > μιά σειρά συνθέσεών της ή ζωγράφος Τέρψη Κυριακού. Είλικρίνεια προθέσεων, χρωματική λάμψη κ' έπεξεργασία άξέλειπνη διακρίνουν τά ήμιαφηρημένης τέχνης αυτά έργα, πού ένέπνευσαν στήν καλλιτέχνηδα ταξίδια στα Κυκλαδικά νησιά, παλιά κτίρια και συστηματική μελέτη τής βυζαντινής άγιογραφίας.

ΣΠΥΡΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΟΥΣΙΚΗ

Ή μουσική κίνησης

Κατά τό τελευταίον τρίμηνον τής χειμερινής περιόδου (Μάρτιος - Μάιος 1966) ή Έθν. Λυρική Σκηνή μās έδωσεν ως έργα εις πρώτην, ύπ' αυτής έντέλειαν, τήν μονόπρακτη μουσική φάρσα τού Ζάκ Ίμπέρ : < Άγγελική >, έργο έξυπνο και εύχάριστο καθ' όλην τήν γραμμήν, εις τό όποιον όμως τήν πρώτην θέσιν καταλαμβάνει ό πεζός λόγος, καλύπτων τούλάχιστον τά δύο τρίτα τού συνόλου και κατόπιν ή μουσική. Τό γεγονός αυτό έδωσε τήν εύκαιρίαν νά άναδειχθοϋν οι πρωταγωνισται όχι μόνον ως τραγουδισταί, άλλα και ως πραγματικοί ήθοποιοί θεάτρου πρόζας. Σ' ένα παρόμοιο έργο, γραμμένο κατά τήν δευτέραν δεκαετηρίδα τού αιώνας, φυσικόν είναι τόν πρώτον λόγον, εις τόν μουσικόν τοπέα νά έχη ή όρχήστρα, δι' ό και είναι άξιος ιδιαίτερων συγχαρητηρίων ό κ. Εύαγγελάτος και οι μουσικοί του διότι τό παρουσίασαν κατά άμειπτον πράγματι τρόπον. Άπό τούς πρωταγωνιστάς σημειώνω ιδιαίτερώς, κατά πρώτον λόγον τόν Γ. Τερζάκην, δημιουργήσαντα μοναδικόν τύπον, ως Μπονιφάτσε και έν συνεχείς τούς : Α. Πανταζηνάκον, Ί. Ρούσσην, Μ. Καζαντζήν και Ά. Κουλουμπήν, ως Σαρλώ, ό Ίταλός, ό Έγγλέζος, ό Νέγγρος, άντιστοιχώς. Όπως πάντοτε ώραιός τύπος ό Ντουφεζιάδης, ως Διάβολος. Άπό τό γυναικείον στοιχείον διέπρεψε ή Μ. Μουτσιού, ως Άγγελική, ένψ τις δύο Γειτόνισσες ύπεδύθησαν αι Αίμ.

Κούση και 'Ε. Δελαζάνου. Τὴν βραδυὰ τῆς « Ἀγγλικῆς » συνεπλήρωσαν τρία Μπαλλέττα. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν, τὸ « Καρναβάλι » τοῦ Σοῦμαν, ἀπὸ τὰ ὠραιότερα πιανιστικά ἔργα τοῦ μεγάλου ρομαντικοῦ, λόγῳ τῆς κακῆς ἐνορχηστρώσεως, ἀντὶ νὰ ἀναδείξῃ τὴν θαυμασίαν αὐτὴν σελίδα, ἀντιθέτως τὴν κατέστρεψε, παρὰ τὴν προσπάθειαν τοῦ Ἀγγέλου Γρυμάνη ὅπως δώσῃ ὠραίες εἰκόνες, χορογραφικῶς. Ἀντιθέτως τὸ « Ὀνειρο » τοῦ Μεν. Παλλαντίου — τὸ ὁποῖον καὶ διηύθυνεν ὁ συνθέτης — εἶναι σειρά εἰκόνων ποὺ παρουσιάζει τὸν παιδικὸ κόσμον, μὲ πολλὴν ζωντάνεια καὶ κέφι ἀπεδόθη δὲ ἄριστα. Ἡ παράστασις συνεπληρώθη μὲ τὴν « Μουσικὴν Ἑσπερίδα » (« Soirée Musicale »), ὅπως εἶναι ὁ τίτλος ἐνὸς μπαλλέττου, τὸ ὁποῖον ὁ διακεκριμένος Ἀγγλος μουσουργὸς Μπρίττεν, ἐβάσισε ἐπάνω εἰς μουσικὴν τοῦ Ροσσίνι, προσαρμόσας αὐτὴν εἰς τὰς συγχρόνους ἀπαιτήσεις.

Ἡ ἄλλη « πρώτη » τῆς Λυρικῆς ἦτο ἡ τοῦ « Πύργου τοῦ Κυανοπώγωνος » τοῦ Οὐγγρου συνθέτου Μπέλα Μπάρτοκ, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε στὰς Ἡνωμένας Πολιτείας τὸ 1945. Τὸ μονόπρακτο αὐτὸ μελόδραμα, γραφὲν τὸ 1911, προτοῦ, δηλαδὴ, ἀνατελοῦν αἱ νέαι κατευθύνσεις μὲ τὰ ἀτονικά, πολυτονικά ἢ δωδεκάφθογγα συστήματα, εἶναι ἔργον ἀνωτέρας ἐμπνεύσεως, καινοτόμον, ἀλλὰ πάντοτε μουσικόν, προκαλοῦν ἐντύπωσιν μὲ ὠρισμένας τολμηρότητάς του καὶ τὴν πρωτότυπον καὶ πλουσίαν ἐνορχήστρωσιν του. Ἐὰν τὸ ἀδικῆ κάτι τι εἶναι ἡ ἐπὶ σκηνῆς δρασίς, διότι βασίζεται σὲ δύο μόνον πρῶσωπα: τὸν « Κυανοπώγωνον », ὁ ὁποῖος ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Ν. Παπαρηγόπουλον νὰ δημοσιοποιήσῃ ἕνα πρωτότυπον καὶ πολὺπλευρον τύπον καὶ τὴν « Ἰουδίθ », ἀποδοθεῖσαν κατ' ἀνώτερον, πράγματι, τρόπον ἀπὸ τὴν Κ. Μορφονιοῦ. Ἰδιαίτερος ἔπαινος καὶ εἰς τὸν Ἀντίοχον Εὐαγγελᾶτον ὁ ὁποῖος ἔδωκεν ὅλον του τὸν ἑαυτὸν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ὄχι εὐκόλου αὐτοῦ ἔργου, ὡς καὶ τὸν σκηνοθέτην Πέλον Κατσέλην. Ἰδιαίτερα, τέλος, μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τὴν σκηνογραφίαν τοῦ Γιάννη Καρύδη, μὲ πολὺ γοῦστο καμωμένην.

Ἀπὸ τὰς ἐπαναλήψεις τοῦ τριμήνου θὰ ἐξάρω, ἰδιαίτερος, τὴν τῆς « Τραβιάτας » τοῦ Βέρνι. Εἰς αὐτὴν ἔλαβον μέρος, εἰδικῶς μετακληθέντες, τρεῖς ξένοι καλλιτέχναι. Ἡ ἡδὴ, ἀπὸ πέρους, γνωστὴ μας Ἀντρέ Ἑσπόζιτο, ἀσπὴρ πρῶτον μεγέθους, ἀφθαστὴ τόσο ὡς φωνή, ὅσον καὶ ὡς παίξιμο, στὸν ρόλο τῆς πρωταγωνιστρίας (Βιολέττας). Στὴν ἐπιτυχίαν συνέβαλον καὶ ὁ τενόρος Φράνκο Μπονιζόλι, ὠραία καὶ εὐκόλη φωνή, ὡς καὶ ὁ Ζυλιέν Χάας, ὡς Ζερμόν, ἀπαρράμιλλος ἠθοποιὸς καὶ μὲ κλοῦτον φωνῆς. Παρέρχομαι τοὺς δευτερεύοντας ρόλους διὰ νὰ κάμω ἰδιαιτέραν μνεῖαν διὰ τὸν Ἄνδρ. Παρίδη, ὁ ὁποῖος διηύθυνε μουσικῶς τὸ ἔργον. Διὰ μίαν ἀκόμη φωνὰν ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι γεννημένος διὰ τὴν ὄπεραν.

Ἡ « Κρατικὴ Ὀρχήστρα » κατὰ τὴν 18ην Συναυλίαν τῆς (21.3.66), ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Θεοδ. Βαβαγιάννη μᾶς παρουσίασεν, εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, τὸ συμφωνικὸν ποίημα τοῦ Ἀλ. Ξένου « Κύπρος - Ἑλλάδα μας », ἐμπνευσμένο ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τῆς ἠρωϊκῆς νήσου. Ὁ Ξένος, εὐτυχῶς, ἀκολουθεῖ τὰς παραδόσεις τῆς « πραγματικῆς μουσικῆς » καὶ ὁ, τι γράφει ἀκούεται πάντοτε εὐχάριστα. Μοῦ ἤρρεσεν, ἰδιαίτερος, τὸ εἰσαγωγικὸν ἀργὸ μέρος τοῦ ἔργου ὡς καὶ ὠρισμένα μεγαλοπρεπῆ σημεῖα. Σολίστ τῆς συναυλίας ἦτο ὁ διακεκριμένος Γάλλος δεξιότηχης τοῦ βιολοντσέλλου καὶ καθηγητῆς εἰς τὸ Ὀδεῖον τῶν Παρισίων Ἀντρέ Ναβάρρα, ὁ ὁποῖος μᾶς ἔδωκε μίαν ἐξαιρετικὴν ἐρμηνεῖα τοῦ « κοντσέρτου » τοῦ Νιβόρζακ. Ὁ Βαβαγιάννης ἔκλεισε τὴν συναυλίαν μὲ μία, ἀνωτέρας πνοῆς, ἀπόδοσιν τῆς Πέμπτης Συμφωνίας τοῦ Μπετόβεν.

Τὴν 19ην Συναυλίαν τῆς « Κρατικῆς » (28.3.66) διηύθυνεν ὁ Βιεννέζος μαέστρος Φρίτς Μάλερ, ὁ ὁποῖος πλὴν τοῦ Μότσαρτ, ἀφίερωσε τὸ πρόγραμμά του εἰς συνθέτας μὴ συμπατριώτας του: τοῦ Μπερλιόζ ἐπαίξε τὴν εἰσαγωγὴν « Ρωμαϊκὸ Καρ-

ναβάλι», σελίδα πού δὲν χορταίνω νὰ τὴν ἀκούω, τοῦ Σάμουελ Μπάριμπερ τὸ πασίγνωστο καὶ ωραιότατο «Adagio» γιὰ ἔγχορδα, τέλος δὲ τις «Εἰκόνας Ἐκθέσεως», τοῦ Μουσόργγκυ, κατ' ἐνορχήστρωσιν τοῦ Μωρίς Ραβέλ. Στὸ ἔργο αὐτό, εἰδικῶς, ὁ Μάλερ ἀπέδειξεν ὅτι γνωρίζει καλὰ τὶς δυσκολίας καὶ τὶς κακοτοπιὰς τῶν διαφόρων εἰκόνων. Ὁ σολίστ τῆς συναυλίας, ὁ βιολιστὴς Φρειδεरिकὸς Βολωνίτης, μᾶς παρουσίασε τὸ «Κοντσέρτο γιὰ βιολί, σὲ Λα μείζ.» τοῦ Μότσαρτ, ἔργο πού μᾶς ἐμφανίζει τὸν συνθέτη ὑπὸ μορφήν ἀρκετὰ νέαν, διότι ἔχει ἀρχίσει, ἤδη, ἡ ὠριμότης του.

20ῆ Συναυλία (4.4.66). Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὀρχήστρας ὁ Θ. Βαβαγιάννης, τοῦ ὁποίου θὰ ἐξάρω τὴν ὠραία ἐρμηνεῖα τῆς «5ῆς Συμφωνίας» τοῦ Τσαϊκόφσκυ. Σολίστ πάλιν Ἑλλήν βιολιστὴς: ὁ Βύρων Κολάσης. Εἶχε τὴν εὐκαιρία, μὲ τὸ Κοντσέρτο τοῦ Μπετόβεν, νὰ ἐπιδείξῃ τὰ πλούσια προσόντα μὲ τὰ ὁποῖα τὸν ἐπροίκισεν ἡ φύσις.

Τὴν 21ῆν Συναυλίαν τῆς «Κρατικῆς» διηύθυνεν ὁ Ἄνδρ. Παρίδης, παρουσιάσας εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν τὴν «Συμφωνίαν ἀρ. 3» (μικρὴν) τοῦ Δημ. Δραγατάκη. Ὁ Ἑλλήν αὐτὸς συνθέτης ἕως τώρα ἐνεφανίζετο ὡς συντηρητικὸς. Ὁρισμένοι, ὅμως, τολμηρότεροι, τῆς τελευταίας του Συμφωνίας, δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν θὰ ἀργήσῃ νὰ ἀσπασθῇ τὰς νέας θεωρίας καὶ κατευθύνσεις. Ὁ Παρίδης ἤρχισε τὴν συναυλίαν μὲ μιὰ γεμάτη ζωὴ, μᾶλλον, ἐρμηνεῖα τῆς «Συμφωνίας ἀρ. 35 - Χάφνερ» τοῦ Μότσαρτ, γιὰ νὰ τὴν τελειώσῃ μὲ τὸ «Κοντσέρτο γιὰ πιάνο, ἀρ. 2» τοῦ Μπράμς, τὸ ὁποῖον ἐπαιξεν ὁ Ρώσος πιανίστας Νικήτας Μαυγκάλωφ.

Ἀπὸ τὸ νεανικὰ μου χρόνια ὑπῆρξα θαυμαστὴς τοῦ Γκλόκ, τοῦ ὁποίου, μαθητῆς τοῦ γυμνασίου, εἶχα ἤδη μεταφράσει ὀλόκληρη τὴν «Ἀλκηστιν». Δι' αὐτὸ ἀπῆλαυσα, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, τὸν «Ὁρφέα» τὸν ὁποῖον παρουσίασε μὲ τὴν «Κρατικὴν Ὁρχήστραν» καὶ τὴν «Χορωδίαν Ἀθηνῶν», ὁ Μεν. Παλλάντιος, κατὰ τὴν 22ῆν Συναυλίαν τῆς 25.4.66. Θὰ ἐξάρω ἰδιαιτέρως τὰ χορικά, ὅπως ἀπεδόθησαν, μὲ βαθεῖα κατανόησιν, συγχρονισμόν καὶ ποικιλίαν χρωματισμῶν. Ἀπὸ τοὺς σολίστ εἰς πρώτην γραμμὴν ἔρχεται ἡ Κικὴ Μορφονιοῦ, τῆς ὁποίας ὁ ρόλος («Ὁρφεὺς») εἶναι ὁ βασικὸς μέσα στὸ ἔργο. Ἀλλὰ καὶ ὁ φωνητικὸς πλοῦτος τῆς Μαρίας Κερεσετετζὴ ἀνεδειχθῆ διὰ μιὰν ἀκόμη φοράν εἰς τὸν ρόλον τῆς Εὐρυδίδης. Τέλος ἡ ὑψίφωνος Ἄντζη Ἀλεξανδροπούλου, στὸν σύντομο ρόλο τοῦ Ἐρωτος, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιδείξῃ τὴν δροσερότητα τῆς φωνῆς της. Ἄπειρα συγχαρητήρια ὅμως ὀφείλονται κυρίως, εἰς τὸν Μεν. Παλλάντιον διότι διατηρεῖ ζωντανὴν πάντοτε, τὴν παράδοσιν τῆς «Χορωδίας Ἀθηνῶν» καὶ ἐμπνέει τοὺς ὑπ' αὐτόν.

Νέον, πάλιν, ἑλληνικὸν ἔργον, εἰς πρώτην ἐκτέλεσιν, κατὰ τὴν 23ῆν Συναυλίαν τῆς «Κρατικῆς» (2.5.66) τὴν ὁποίαν διηύθυνεν ὁ Ἄνδρ. Παρίδης. Πρόκειται διὰ τὴν «Μουσικὴν γιὰ ὀρχήστρα» τῆς Ἑλληνίδος συνθέτιδος Γκρατσιέλλας Παρασκευαίδη, ἡ ὁποία ἐγεννήθη εἰς Ἀργεντινὴν, ὅπου καὶ ζῆ. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ νεαρὰ καλλιτέχνις καὶ πλουσίαν δημιουργικὴν φλέβα ἔχει καὶ πὼς γνωρίζει ἄριστα τὴν τέχνην, ἰδίως εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς θεματικῆς ἀναπτύξεως. Μὲ τὴν Ἰταλίδα σολίστ τῆς βιόλας Λίνα Λάμα, ἡ ὁποία ἐπαιξε τὸ «Κοντσέρτο γιὰ βιόλα εἰς Ρε» τοῦ Στάμιτς, τὸ ἀθηναϊκὸν κοινὸν ἐγνώρισε διὰ πρώτην φοράν, εἰς συμφωνικὴν συναυλίαν, τοῦλάχιστον τὸν Βοημόν αὐτὸν συνθέτην, τὸν «πάππον» τῆς Συμφωνίας, ὡς ἔχει ἐπονομασθῆ, τὸν πρόδρομον τοῦ Κάϋδν καὶ τοῦ Μότσαρτ. Τὸ θαυμάσιο, ἀπὸ ἀπόψεως μελωδικῆς πλούτου, ἔργον αὐτὸ τοῦ Στάμιτς, παιχθὲν ἀριστα ἀπὸ τὴν Ἰταλίδα καλλιτέχνιδα, μᾶς παρουσίασε τὸν πλοῦτον τῆς φαντασίας του καὶ τὸ αὐθόρμητον τῆς ἐμπνεύσεώς του. Τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ προγράμματος, εἰσαγωγὴ ἀπὸ τὸν «Γουλιέλμον Τέλλ» τοῦ Ροσσίνι, «4ῆ Συμφωνία» τοῦ Μπετόβεν, καθιερωμένα ἀπὸ δεκαετηρίδων καὶ καλὰ ἐκτελεσμένα.

« Ίγκορ Στραβίνσκυ » ! Ἡ μεγαλύτερα, ἐν ζωῇ, μουσικὴ φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς μας. Δικαίως ἐτιμῆθη κατὰ τὴν πρώτην Τουριστικὴν Καλλιτεχνικὴν ἐκδήλωσιν τῆς 26 Μαΐου, εἰς τὸ « Ἡρώδειον », ἐκδήλωσιν ἡ ὁποία εἶναι ἓνα εἶδος εἰσαγωγῆς εἰς τὸ ἐπίσημον Φεστιβάλ. Τὸ κοινὸν ἀπεθέωσε τὸν σεβάσιμον καλλιτέχνην, διὰ νὰ διευθύνῃ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀθάνατα ἔργα του : τὸν « Οἰδίποδα Τύραννον », συμπυκνωθέντα, ὡς γνωστὸν ἀπὸ τὸν Κοκτὸ καὶ γραμμένον εἰς « νεκρὰν - ἀπολιθωμένην γλῶσσαν », ὡς ἤθελεν ὁ συνθέτης. Διὰ τὸ ὅμως εἰς τὴν λατινικὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ; Ἡ δίκρακτῆ αὐτῆ ὄπερα - ὁρατόριον ἐξετελέσθη ἀπὸ ξένου καλλιτέχνης, εἰδικῶς μετακληθέντα, ὡς καὶ τὴν « Ὁρχήστραν Μότσαρτ », τοῦ Λονδίνου. Εἰς πρώτην γραμμὴν ὁ τενόρος Στούαρτ Μπάρρρους, ὡς Οἰδίπους καὶ ἡ μεσόφωνος Μώρην Γκὺ (Ἰοκάστη). Πολὺ καλοὶ ἦσαν, ὅμως, καὶ οἱ λοιποὶ καλλιτέχνη : Ραῦμ. Χέρινγκς (Κρέων), Ντέρρικ Ὀλσεν (Τειρεσίας), Μάξ Οὐόρτλεϋ (Βασκός). Ὡς ἀφηγητὴς παρουσιάσθη, ἀπαγγέλλας ἑλληνιστί, μὲ ὠραίαν ἀρθρωσιν, ὁ Γιῶργος Μούτσιος. Ἰδιαιτέρα μνεῖα πρέπει νὰ γίνῃ διὰ τὴν χορωδίαν « Ἀμβροσιανοὶ Τραγουδιταὶ » τοῦ Λονδίνου, ἡ ὁποία ἐξετέλεσε μὲ θαυμασίους χρωματισμοὺς τὰ ὠραιότατα χορικά τοῦ ἔργου.

Τοῦ « Οἰδίποδος » προηγήθη ἡ « Συμφωνία εἰς τρία μέρη » τοῦ Στραβίνσκυ, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ρόμπερτ Κράφτ.

Ἡ « Ὁρχήστρα Μότσαρτ » τοῦ Λονδίνου εἶχε, ὅμως, τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδείξῃ νὰ μοναδικά, ἀπὸ ἀπόψεως μουσικότητος καὶ ὠραιότητος ἤχου, προσόντα τῆς κατὰ τὴν συναυλίαν τῆς ἐπομένης, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀκούσαμε μιὰ ἐξαιρετικὴ ἀπόδοσι τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Ροσσίνι « Ἡ Ἰταλίδα στὸ Ἀλγέρι » (ὁ πρῶτος ὁμοίωστας ἦτο περίφημος) καὶ τὴν « Συμφωνία ἀρ. 6 σὲ ντο μείζ. » τοῦ Σούμπερτ, ἔργο ὄχι καὶ τόσο ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ μεγάλου μουσουργοῦ. Ἀποκάλυψις ἦτο ὅμως ὁ σολίστ τῆς συναυλίας· ὁ πιανίστας Jörg Demus, τὸν ὁποῖον εἶχαμε ἀκούσει καὶ πρὸ μηνῶν. Στὸ « Ἡρώδειον » παρουσιάσθη μὲ δύο Κοντσέρτα τοῦ Μότσαρτ : τὸ ὑπ' ἀρ. 27 (Κ. V. 595) καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 22 (Κ. V. 482), ἔργα, ἂν καὶ Μότσαρτ ἀμφότερα, ἐντελῶς ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος καὶ περιεχομένου. Τὰ πιανίσσιμα τοῦ Ντέμους ἦσαν καταπληκτικὰ καὶ ἠκούοντο εὐκρινῶς, ἂν καὶ εἰς ἀνοικτὸν χώρον ἢ δὲ ὅλη ἐρμηνεῖα ἔφερε τὴν σφραγίδα μιᾶς προσωπικότητος. Στὴν ἐπιτυχίαν συνέβαλεν ὅμως καὶ ὁ διευθυντὴς ὀρχήστρας Χάρρυ Μπλέχ πραγματικὸς δεξιότηνης τῆς μπαγκέττας, γεμάτος ζωῆ, ὅπου ἐχρειάζετο καὶ περισυλλογὴν εἰς τὰ λεπτά σημεῖα. Πάντως ἡ πρώτη καλλιτεχνικὴ ἐκδήλωσις τοῦ « Ἡρώδειου » ἦτο ἀνταξία τοῦ ἱεροῦ χώρου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΛΑΒΟΣ

Η ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Αί άρχαιρεσίαι του Συλλόγου

Συμφώνως πρὸς τὰ ἄρθρα 35, 36, 37 καὶ 38 τοῦ Κανονισμοῦ, τὴν 10^{ην} Μαΐου 1966, διεξήχθησαν ἀρχαιρεσίαι πρὸς ἀνάδειξιν τῆς Ἑφορείας τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσός » διὰ τὴν προεσχῆ τριετίαν 1966 - 1969. Ἡ νέα Ἑφορεία ἀπέτελέσθη ὡς ἑξῆς :

Ἡ Ἑφορεία τοῦ « Παρνασσού »

- Πρόεδρος : Ἰωάννης Καλιτσουνάκης, Ἀκαδημαϊκός, καθῆγ. Πανεπιστημίου.
Ἀντιπρόεδρος : Γεώργιος Ζώρας, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου.
 > : Κωνσταντῖνος Ματάλας, Στρατηγὸς ἑ.ά.
 > : Βασίλειος Μαλάμος, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου.
Γεν. Γραμματεὺς : Γεράσιμος Κονιδάρης, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου.
Εἰδ. Γραμματεὺς : Ἰωάννης Ἀντωνιάδης, Ἀρχιτέκτων.
 > : Φαίδων Μπουμπουλίδης, Ὑφηγητῆς Πανεπιστημίου.
Ταμίας : Κωνσταντῖνος Ἀρβανιτάκης, Τραπεζιτικὸς.
Κοσμητὼρ : Νικόλαος Γεωργόπουλος, Συνταγματάρχης ἑ.ά.
Ἑφορος Σχολῶν : Στυλιανὸς Κορρές, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου.
 > Βιβλιοθήκης : Χρῆστος Σολομωνίδης, πρῶην Ὑπουργός, Λογοτέχνης.
 > Καταστημάτων : Βλαδίμηρος Κολοκοτρώνης, Στρατηγὸς ἑ.ά.
Σύμβουλος : Κωνσταντῖνος Ἀλεξανδρῆς, Ναύαρχος ἑ.ά.
 > : Δημήτριος Ἀντωνόπουλος, Τραπεζιτικὸς.
 > : Ἰωάννης Κουτσοχέρας, Βουλευτῆς, Λογοτέχνης.
 > : Γεώργιος Μιχαηλίδης - Νουάρος, Καθηγητῆς Πανεπιστημίου.

Κοσμητεία Σχολῶν

- Κοσμητὼρ Γραμματεὺς : Παναγιώτης Κατριβάνος.
Κοσμητορες : Ἰωάννης Ἀλεξάκης, Ἀντώνιος Αὐγίκος, Τιμολέων Βουκίδης, Θεᾶλης Θεοδωρίδης, Θεμιστοκλῆς Καρτάλης, Φάνης Λάζος, Γεράσιμος Λιβαθυνόπουλος, Μιχαὴλ Μιχαλακόπουλος, Ἀντώνιος Κανακάρης, Χρῆστος Παπᾶς, Παναγιώτης Παρρῆς, Παναγιώτης Πάτρας, Ἀριστροχεΐτων Στρογγύλης, Θεόκλητος Φιντικλῆς.

Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ

Διονύσιος Πετρουτζῆς, Ἀθανάσιος Ἰατρός, Νικόλαος Γιαλιᾶς.

Ἡ νεοεκλεγείσα Ἑφορεία θὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ Συλλόγου « Παρνασσός » ἀπὸ 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1966.

Τὸ μετάλλιον τῆς Ἑκατονταετηρίδος καὶ τὸ νέον Σῆμα τοῦ Συλλόγου « Παρνασσός »

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐπετείου τῆς ἑκατονταετηρίδος τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου « Παρνασσός » ἐκόπη εἰδικὸν ἀναμνηστικὸν μετάλλιον, μὲ τὴν παράστασιν τοῦ Ἡνίοχου, ὡς καὶ τὸ νέον Σῆμα τοῦ Συλλόγου, φέρον τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἅτινα παρέχονται εἰς τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου, τὸ μὲν πρῶτον δωρεάν, τὸ δὲ δεύτερον ἐπὶ τῇ καταβολῇ τοῦ ἀντιστοίχου τιμήματος.

Παρακαλοῦνται τὰ μέλη νὰ φροντίσουν διὰ τὴν παραλαβὴν ἀπὸ τὴν Γραμματεῖαν τοῦ Συλλόγου.

Ἡ λειτουργία τῶν Τμημάτων τοῦ Συλλόγου « Παρνασσός »

Ὡς ἀνηγγέλθη ἤδη, παραλλήλως πρὸς τὸ ἀπὸ δεκαετίας λειτουργοῦν κανονικῶς Φιλολογικὸν καὶ Ἀρχαιολογικὸν τμήμα τοῦ Συλλόγου « Παρνασσός », ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐπανήρχισαν λειτουργοῦντα καὶ τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ Συλλόγου, ἦτοι τὸ τῶν Νομικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τὸ Φυσιογνωστικὸν καὶ τὸ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

Οἱ βουλόμενοι νὰ ἐγγραφοῦν καὶ νὰ συμμετάσχουν εἰς τὰς ἐργασίας τῶν τμημάτων δύνανται νὰ δηλώσουν τοῦτο εἰς τὴν Γραμματεῖαν τοῦ Συλλόγου, παρέχοντες καὶ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα αὐτῶν.

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Λόγω ἀπουσίας τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀπ. Β. Δασκαλάκη εἰς τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ τεῦχος Α' τοῦ παρόντος τόμου μελέτην « Βέβαια καὶ πιθανὰ ἐπιγράμματα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ » παρεισέφερσαν τυπογραφικὰ λάθη, ἐκ τῶν ὁποίων σημειοῦμεν τὰ κυριώτερα :

Σελ.	6	στ.	19	ἀντὶ	ἰρείς	γρ.	ἰροῖς
>	6	>	29	>	τέλεσιν	>	τέλεσον
>	7	>	17	>	σᾶς	>	σᾶς
>	10	>	10	>	Παλατίνα	>	Παλατινή
>	11	>	1	>	Πατέρως	>	Πατέρων
>	12	>	17	>	1811	>	1818
>	12	>	23	>	Ἀίλιανος	>	Ἡλιοδώρου
>	16	>		>	ἐγγίζων	>	ἐγγίζον